

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТОДОСІЄНКО НАТАЛІЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 373.3.015.31:7(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМПЛЕКСУ МИСТЕЦТВ У
ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. Л. Тодосієнко

Науковий керівник: **Лазаренко Наталія Іванівна**, доктор педагогічних наук,
професор

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, МОН України, Вінниця, 2021.

У дисертації теоретично й експериментально досліджено проблему формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; висвітлено актуальність нових підходів до проблеми естетичного виховання особистості молодшого школяра, впроваджено у освітній процес сучасної школи методи розкриття творчого потенціалу учнів молодшого шкільного віку, окреслено специфіку методики реалізації педагогічних умов формування у молодших школярів естетично-творчого сприймання дійсності. Представлено теоретичний стан проблеми дослідження, різноаспектний аналіз наукових джерел, на основі якого розкрито сучасне розуміння процесу формування естетичного сприймання молодших школярів; досліджено педагогічні концепції, які спираються на творчу спадщину педагогіки, психології, філософії, що визнає естетичне виховання невід’ємною складовою освітнього процесу, основним засобом і пріоритетною метою освіти.

У дисертації процес формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі розглядається як педагогічна проблема; визначено сутність феномена «естетичне сприймання» в контексті дефінітивних підходів на основі філософії, педагогіки, також й історії педагогіки; досліджено психолого-педагогічні аспекти естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку з урахуванням особливостей вікової психології; означено сутність трактування поняття «комплекс мистецтв», окреслено його педагогічний потенціал як наукової

категорії; проаналізовано сучасний стан сформованості досліджуваної якості; визначено роль мистецтва як чинника формування естетичного сприймання в молодших школярів; висвітлено роль позакласної роботи в процесі естетичного виховання учнів початкових класів. Естетичне сприймання розглянуто як один із стрижневих базових компонентів у структурі естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку, сформованість якого потребує розвитку естетичної свідомості: естетичних потреб, естетичних емоцій і почуттів, естетичних ідеалів, естетичного ставлення до навколишнього світу, природи й мистецтва.

Схарактеризовано основні методологічні підходи: особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний, компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, креативний. Обґрунтовано загальнопедагогічні (єдності теорії і практики, демократичності, добровільності вибору, послідовності, наступності, цілісності, індивідуального та диференційованого підходів) і специфічні (синергетики, синестезії, творчої самореалізації, художності, емоційності) та інші принципи.

На підставі науково-теоретичного аналізу стану проблеми дослідження, основних педагогічних концепцій, що визнають естетичне виховання невід'ємною складовою освітнього процесу, провідним засобом і пріоритетною метою освіти розкрито сучасне розуміння процесу формування естетичного сприймання. Естетичне сприймання є результатом цілеспрямованого, організованого процесу формування естетичного і художнього відображення у свідомості предметів і явищ мистецтва, природи, навколишнього середовища, які впливають на органи почуттів і ставлення до прекрасного в матеріальному та духовному світі. Естетичне сприймання молодших школярів є специфічною діяльністю, під час якої у дітей формується здатність до пізнання об'єктів навколишнього світу з естетичних позицій, завдяки естетичному сприйманню дитина пізнає себе, свої взаємини з навколишнім світом в «уявному полі» художніх образів шляхом емоційної ідентифікації. На його основі формується художнє сприймання – пізнання дійсності засобами різних видів мистецтва.

Визначено сутність поняття естетичного сприймання молодших школярів, що дозволило виокремити основні компоненти в процесі його формування, зокрема: змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний. Відповідно до структурних компонентів на основі аналізу теоретичних засад та практичного досвіду визначено й обґрунтовано систему критеріїв (чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий) та відповідних показників і рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів.

Чуттєво-емоційний критерій визначає особливості чуттєво-емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку; сформованість позитивного ставлення молодших школярів до творів мистецтва; наявність стійкої мотиваційної основи до спілкування з мистецтвом; належний рівень знань з основ мистецтва; потребу в самостійній художній діяльності під керівництвом учителя. Характеристика показників: потужність емоційного сприймання учнями творів мистецтва, дійсності, природи; характер емоційної реакції сприймання образів мистецьких творів; адекватність виокремлення естетичної основи відтворення мистецького твору; влучність визначення емоційно-образної домінанти; емпатійність переживання художніх образів у творах мистецтва.

Оцінно-образний критерій визначає розкриття творчої індивідуальності молодших школярів у процесі естетичного оцінювання образів творів мистецтва: музичного, образотворчого, літературно-поетичної творчості, театральних мініатюр, хореографічних композицій, нових мистецьких продуктів та їхньої репрезентації. Характеристика показників: здатність молодших школярів до художньо-естетичної оцінки образів творів мистецтва; уміння оцінювати емоційний зміст художнього твору; уміння давати словесну характеристику художнього образу, опис емоційних переживань; здатність передавати ставлення до сприйнятого художнього твору, авторської позиції.

Художньо-творчий критерій передбачає готовність молодшого школяра до участі у творчому процесі в оптимальних організаційних формах для розв'язання визначених завдань; прагнення до здійснення художньо-творчої діяльності в закладах загальної середньої освіти; набуття творчих умінь, а саме: музично-

виконавських, сценічно-артистичних, художніх, організаційних, активній мистецькій діяльності; участь у художньо-творчому процесі. Характеристика показників: характер творчої інтерпретації молодшими школярами образів творів мистецтва; оригінальність творчого вираження естетичних вражень; яскравість використання художніх засобів мистецького відтворення дійсності; глибина естетичних вражень заснованих на поліхудожній основі; конструктивність побудови особистісної поведінки учнів; здатність до генерування творчих ідей.

На підставі діагностики стану сформованості естетичного сприймання у молодших школярів схарактеризовано три рівні його прояву: низький – елементарно-фрагментарний; середній – емоційно-формальний; високий – художньо-інтерпретаційний.

Аналіз результатів дав змогу визначити й обґрунтувати педагогічні умови з методикою їх реалізації та розробити організаційно-педагогічну модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що охоплює чотири взаємопов'язані блоки: цільовий, методичний, технологічний, результативний. Сформульовано функції процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, зокрема: інформаційно-розвивальна, виховна, духовно-світоглядна.

Представлено програму формувального етапу й аналіз результатів експериментального дослідження формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; розроблено модель; обґрунтовано педагогічні умови та методику їхньої реалізації; висвітлено динаміку формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; проведено контрольний етап експерименту, порівняння даних з констатувальним етапом експерименту; здійснено завершальну обробку статистичних даних.

У процесі дослідження в експериментальних групах зреалізовано,

обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують підвищення ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів.

Презентовано методику реалізації педагогічних умов, яка дала змогу відстежити процес формування цього утворення в динаміці за такими етапами: підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний.

З метою реалізації першої педагогічної умови – формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання було проведено перший етап: підготовчо-мотиваційний – стимулювання мотивації сприймання краси оточуючого світу, природи, творів мистецтва на основі врахування вікових особливостей молодших школярів. Перший етап спрямований на формування позитивної мотивації в учнів початкових класів до спілкування з мистецтвом, спостереження та аналізу продуктів художньо-творчої діяльності; виникнення інтересу до організації мистецьких заходів та набуття мистецького досвіду; проведення естетичних бесід для формування емоційно-інтелектуального відгуку на твори мистецтва; насичення емпіричного досвіду дітей. На першому етапі використано методи стимулювання мотивації естетичного сприймання, функціональну і фонову музику, вільні асоціації, творчі вправи, художньо-естетична бесіда, ІКТ. Застосовано такі форми роботи: мистецькі гуртки, творчі години, екскурсії естетичного змісту. Визначено основні завдання цього етапу: формування мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності й творів мистецтва. Перший етап – це впровадження методики формування мотиваційної основи естетичного сприймання у молодших школярів, на якому запропоновано серію завдань на насичення емпіричного досвіду дітей, сприймання

навколишньої дійсності, природи, мистецтва.

Відповідно виконання реалізації другої педагогічної умови, яке здійснювалося в процесі проведення констатувального і формувального експерименту: реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід, проведено другий етап: художньо-оцінний. Другий етап – усвідомлення цінності творів мистецтва, розширення естетичного досвіду, формування ціннісного ставлення до навколишнього світу. Він полягав в організації художньо-оцінної діяльності дітей; розвитку творчих здібностей та креативних можливостей молодших школярів, навичок творчо-інтерпретаційного аналізу мистецьких творів; використанні поліхудожнього підходу до організації оцінної діяльності в процесі сприймання мистецтва. На другому етапі використано методи формування естетичної оцінки, метод малювання музики, твори-описи, метод гри, художню візуалізацію. Основні організаційні форми цього етапу: творчі майстерні, театралізовані ігри, мистецькі конкурси, вікторини. Важливим завданням етапу є організація художньо-оцінної діяльності. На другому етапі використано поліхудожній підхід до організації оцінної діяльності молодших школярів у процесі сприймання мистецтва, насамперед – методика малювання музики.

Третя педагогічна умова – включення школярів в системну поліхудожню діяльність на основі співтворчості вчителя й учнів передбачає проведення третього, заключного етапу. Це креативно-діяльнісний, завершальний етап: досягнення свідомого включення дітей у мистецьку творчу діяльність під керівництвом учителя, розширення естетичного світогляду, художня інтерпретація творів мистецтва. На цьому етапі передбачено підготовку з учнями повноцінних мистецьких художньо-творчих заходів; застосування мистецько-ігрової діяльності; мистецьких проєктів; створення продуктів дитячої творчості; реалізацію умов організації художньо-творчої діяльності молодших школярів; використання ігрового підходу до формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку. Основні методи: проєктна діяльність, мистецькі ігри, театралізація, інсценізація, методи співтворчості учителя та учнів. Форми: свято,

концертна діяльність, постановка дитячої опери, художньо-творчі заходи. Визначено завдання третього етапу: розвиток творчих можливостей молодших школярів засобами комплексу мистецтв із застосуванням різних методів, прийомів і форм позакласної виховної роботи. Розв'язання зазначених вище завдань передбачало аналіз та використання методів, спрямованих на формування естетичного досвіду дітей та орієнтації в галузі мистецтва (розповіді, бесіди, обговорення, написання творів-описів); методів стимулювання й мотивації навчальної діяльності: створення ситуації успіху; методів мистецького навчання: словесні, образно-наочні, художньо-творчі: малювання музики, мистецька гра, стимулювання художнього сприймання, цілеспрямованої активізації художньої діяльності дітей. На третьому етапі – організовано художньо-творчу діяльність молодших школярів у процесі сприймання комплексу мистецтв, де застосовано ігровий підхід. Основними засобами було використання проектних художньо-педагогічних технологій; мистецькі презентації, творчі проекти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Казка про музику», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», «Фарби і музика»; метод малювання музики, метод гри, метод інсценізації та театралізації музичних творів, що сприяють активізації творчих здібностей і найбільш повному розкриттю потенційних можливостей учнів.

На підставі аналізу результативності контрольного дослідження констатовано, що результати експерименту вказують на ефективність впровадженої методики формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що виявлено за допомогою педагогічних зрізів за розробленими критеріями і статистичними методами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше*, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують підвищення ефективності формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній

виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів; з'ясовано структурні компоненти естетичного сприймання молодших школярів; розроблено модель упровадження педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; – удосконалено критерії діагностики естетичного сприймання молодших школярів: чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий; – визначено рівні й показники стану сформованості естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку;

- *уточнено* сутність понять «естетичне сприймання», «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота»;

- *подальшого розвитку* набули теоретико-методичні підходи до вдосконалення форм і методів формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у процесі реалізації інтегрованого підходу до організації поліхудожньої діяльності дітей молодшого шкільного віку в позакласній виховній роботі на основі співтворчості вчителя й учнів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці й упровадженні в освітній процес закладів середньої освіти методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі та експериментальній перевірці її результативності; розроблено алгоритми організації процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у процесі реалізації інтегрованого та творчого підходу до організації позакласної виховної роботи, що презентовано у методичних рекомендаціях «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», які можуть використовуватися в підготовці та практично-організаційній

роботі вчителів початкових класів та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників. Застосовано організаційно-педагогічну систему включення дітей молодшого шкільного віку в мистецьку творчу діяльність, що відображено в спецкурсі «Основи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі». Впроваджено пріоритетну інтегративну методику естетико-виховного процесу, визначено її переваги перед мистецькою монодіяльністю.

Ключові слова: естетичне сприймання, комплекс мистецтв, позакласна виховна робота, молодші школярі, художньо-творча діяльність.

SUMMARY

Todosiyenko N. L. Formation of aesthetic perception in junior schoolchildren by means of a complex of arts in extracurricular educational work. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of a candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.07 – the theory and a technique of education. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Vinnytsia, 2021.

In the dissertation the problem of formation of aesthetic perception at younger schoolboys by means of a complex of arts in extracurricular educational work is theoretically and experimentally investigated, urgency of new approaches to a problem of aesthetic education of the personality of the younger schoolboy, the maximum introduction in educational process of modern school younger students have an aesthetic and creative perception of reality.

The theoretical state of the research problem, multifaceted analysis of scientific sources is presented, on the basis of which the modern understanding of the process of formation of aesthetic perception of junior schoolchildren is revealed; pedagogical concepts based on the creative heritage of pedagogy, psychology, philosophy, which recognizes aesthetic education as an integral part of the educational process, the leading tool and priority goal of education.

Aesthetic perception is considered as one of the key basic components in the

structure of aesthetic education of primary school children, the formation of which requires the development of aesthetic consciousness: aesthetic emotions, feelings, aesthetic needs, tastes, aesthetic ideals, aesthetic attitude to the world, nature, art.

The dissertation considers the formation of aesthetic perception in junior schoolchildren by means of the arts in extracurricular educational work as a pedagogical problem; the essence of the phenomenon of "aesthetic perception" in the context of definitive approaches based on philosophy, pedagogy, including the history of pedagogy; psychological and pedagogical aspects of aesthetic perception of children of primary school age are studied taking into account features of age psychology; the essence of interpretation of the concept "complex of arts" is defined, its pedagogical potential as a scientific category is outlined; the current state of formation of the studied quality is clarified and analyzed; the role of art as a factor in the formation of aesthetic perception in junior high school students is determined; the role of extracurricular work in the process of aesthetic education of primary school students is highlighted.

Methodological approaches are revealed: personality-oriented, acmeological, systemic, competence, activity, integrative, creative. General pedagogical - unity of theory and practice, democracy, voluntariness of choice, consistency, continuity, integrity, individual and differentiated approaches and specific principles –synergetics, synesthesia, creative self-realization, art, emotionality, etc. are substantiated.

The definition of the essence of the concept of aesthetic perception of junior schoolchildren is given, which allowed to single out the main components in the process of its formation, which include: semantic, value-correcting, emotional, creative-activity. In accordance with the structural components based on the analysis of theoretical principles and practical experience, a system of criteria is defined and substantiated – sensory-emotional, evaluative-image, artistic-creative and corresponding indicators and levels of aesthetic perception in junior high school students.

Sensory-emotional criterion – determines the features of the sensory-emotional sphere of children of primary school age; formation of a positive attitude of junior schoolchildren to works of art; the presence of a stable motivational basis for

communication with art; appropriate level of knowledge of the basics of art; the need for independent artistic activity under the guidance of a teacher. Characteristics of indicators: the power of students' emotional perception of works of art, reality, nature; the nature of the emotional reaction to the perception of images of works of art; the adequacy of the separation of the aesthetic basis of the reproduction of a work of art; accuracy in determining the emotional and figurative dominant; empathy of experiencing artistic images in works of art.

Evaluation and figurative criterion – determines the disclosure of creative individuality of junior students in the process of aesthetic evaluation of images of works of art (musical, visual, literary and poetic creativity, theatrical miniatures, choreographic compositions, new artistic products) and their representation. Characteristics of indicators: the ability of younger students to artistic and aesthetic evaluation of images of works of art; ability to evaluate the emotional content of a work of art; ability to give a verbal description, the emotional state of the characters, a description of emotional experiences; the ability to convey the attitude to the perceived work of art, the author's position.

Artistic and creative criterion – presupposes the readiness of the junior student to participate in the creative process in the optimal organizational forms to solve certain tasks; the desire to carry out artistic and creative activities in general secondary education; acquisition of creative skills (musical-performing, stage-artistic, artistic, organizational, active artistic activity; participation in the artistic-creative process). Characteristics of indicators: the nature of creative interpretation of images of works of art by junior schoolchildren; originality of creative expression of aesthetic impressions; the brightness of the use of artistic means of artistic reproduction of reality; depth of aesthetic impressions based on polyartistic basis; constructive construction of personal behavior of students; ability to generate creative ideas.

Based on the diagnosis of the state of formation of aesthetic perception in younger students, three levels of its manifestation are characterized: low – elementary-fragmentary; medium – emotionally formal; high – artistic and interpretive.

The analysis of results allowed to define and substantiate pedagogical conditions

with a technique of their realization and to develop organizational-pedagogical model of reproduction of process of formation of aesthetic perception at younger schoolboys by means of a complex of arts in extracurricular educational work covering four interconnected blocks: target, methodical, technological, effective. The functions of the process of formation of aesthetic perception in junior schoolchildren by means of a complex of arts in extracurricular educational work are formulated, namely: information-developmental, educational, spiritual-worldview.

The program of the formative stage and the analysis of results of experimental research of formation of aesthetic perception at younger schoolboys by means of a complex of arts in extracurricular educational work are presented; developed a model; the pedagogical conditions and methods of their implementation are substantiated; the dynamics of formation of aesthetic perception of children of primary school age by means of a complex of arts in extracurricular educational work is covered; the control stage of the experiment was carried out, the data were compared with the ascertaining stage of the experiment; the final numerical data processing was performed.

In the course of the research in the experimental groups the substantiated and experimentally tested pedagogical conditions were realized, which provide the increase of efficiency of formation of aesthetic perception in junior schoolchildren by means of complex arts in extracurricular educational work: formation of motivational basis of aesthetic perception of reality and art implementation of an integrated approach to the artistic and evaluative activities of children based on the acquired aesthetic experience; inclusion of schoolchildren in systemic polyartistic activity on the basis of co-creation of teachers and students.

The method of realization of pedagogical conditions is presented, which gave the chance to trace the process of formation of this formation in dynamics at the following stages: preparatory-motivational, art-evaluation, creative-activity.

The first stage – preparatory and motivational: stimulating motivation to perceive the beauty of the world, nature, works of art. It is aimed at forming a positive motivation of primary school students to communicate with art, observation and analysis of products of artistic and creative activities; the emergence of interest in the organization

of artistic events and the acquisition of artistic experience; conducting aesthetic conversations in order to form an emotional and intellectual response to works of art; saturation of children's empirical experience. At the first stage, methods of stimulating the motivation of aesthetic perception, functional and background music, free associations, creative exercises, artistic and aesthetic conversation, ICT were used. The following forms are used: art circles, creative classes, excursions of aesthetic content. The main tasks of this stage are determined: the formation of the motivational basis of the aesthetic perception of reality and works of art. The first stage is the introduction of the method of forming the motivational basis of aesthetic perception in junior high school students, which offers a series of tasks to saturate the empirical experience of children, perception of the surrounding reality, nature, art.

The second stage is artistic and evaluative: awareness of the value of works of art, expansion of aesthetic experience, formation of a value attitude to the world around. The second stage was to organize the artistic and evaluative activities of children; development of creative abilities and creative possibilities of junior schoolchildren, skills of creative-interpretive analysis of works of art; using a polyartistic approach to the organization of evaluation activities in the process of perception of art. At the second stage, the methods of forming an aesthetic assessment, the method of drawing music, works-descriptions, the method of the game, artistic visualization were used. The main organizational forms of this stage: creative workshops, theatrical games, art competitions, quizzes. An important task of the stage is the organization of artistic and evaluation activities. At the second stage, a polyartistic approach to the organization of evaluation activities of junior schoolchildren in the process of perception of art was used, first of all, the method of drawing music.

The third, final stage is creative activity: achieving the conscious inclusion of children in artistic creative activity under the guidance of a teacher, expanding the aesthetic worldview, artistic interpretation of works of art. At this stage, it is planned to prepare full-fledged artistic and creative activities with students; application of art and game activities; art projects; creation of products of children's creativity; realization of conditions of organization of artistic and creative activity of junior schoolchildren; use

of the game approach to formation of aesthetic perception of children of primary school age. Main methods: project activities, art games, dramatization, staging, methods of co-creation of teachers and students. Forms: holiday, concert activity, staging of children's opera, artistic and creative events. The tasks of the third stage are defined: development of creative possibilities of junior schoolchildren by means of a complex of arts with application of various methods, receptions and forms of extracurricular educational work. The solution of these tasks involved the analysis and use of methods aimed at: the formation of children's aesthetic experience and orientation in the field of art: stories, conversations, discussions, writing works-descriptions; methods of stimulating and motivating educational activities: creating a situation of success; methods of art education: verbal, figurative and visual, artistic and creative: drawing music, art game, stimulating art education, purposeful activation of children's artistic activity. At the third stage, the artistic and creative activity of junior schoolchildren is organized in the process of perception of the complex of arts, where the game approach is applied. The leading means were the use of project art and pedagogical technologies; art presentations, creative projects, creative exercises and tasks: "Draw music", "Me and art", "Fairy tale about music", "Musical colors", "Art portrait", "Our creative achievements", "Color scale", "Paints and music"; the method of drawing music, the method of playing, the method of staging and dramatization of musical works that promote the activation of creative abilities and the fullest disclosure of the potential of primary school students.

Based on the analysis of the effectiveness of the control study, it is stated that the results of the experiment indicate the effectiveness of our method of forming aesthetic perception in junior high school students by means of arts in extracurricular educational work, which was revealed by pedagogical sections.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time:

- defined, substantiated and experimentally tested pedagogical conditions that increase the effectiveness of the formation of aesthetic perception in junior high school students by means of arts in extracurricular educational work: the formation of junior high school students motivational basis of aesthetic perception of reality and art based

on the nature of education; implementation of an integrated approach to the artistic and evaluative activities of children based on the acquired aesthetic experience; inclusion of schoolchildren in systematic polyartistic activity on the basis of co-creation of teachers and students; the structural components of aesthetic perception of junior schoolchildren are clarified; the model of introduction of pedagogical conditions of formation of aesthetic perception at younger schoolboys by means of a complex of arts in extracurricular educational work is developed; –improved criteria for diagnosing the aesthetic perception of primary school children: sensory-emotional, evaluative-image, artistic-creative and determined the levels and indicators of the state of formation of aesthetic perception of primary school children; – the essence of the concepts "aesthetic perception", "complex of arts", "extracurricular educational work" is specified; – theoretical and methodological approaches to improving the forms and methods of forming aesthetic perception in junior high school students by means of the arts in the process of implementing an integrated approach to the organization of polyartistic activities of primary school children in extracurricular educational work based on co-creation of teachers and students.

The practical significance of the results of the study is to develop and implement in the educational process of secondary education methods of implementing pedagogical conditions for the formation of aesthetic perception of primary school students by means of arts in extracurricular educational work and experimental testing of its effectiveness; an algorithm for organizing the process of forming aesthetic perception of primary school students by means of arts in the process of implementing an integrated and creative approach to the organization of extracurricular educational work, presented in the guidelines "Methods of forming aesthetic perception of primary school students by means of arts in extracurricular educational work" training and practical and organizational work of primary school teachers and in the system of postgraduate education of teachers.

Key words: aesthetic perception, complex of arts, extracurricular educational work, junior schoolchildren, artistic and creative activity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України; виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз та в іноземних наукових періодичних виданнях

1. Тодосієнко Н. Л. Формування у молодших школярів готовності до сприймання музики: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія : Педагогічні науки. Полтава, 2003. Вип. 1-2 (28/29). С. 90 – 94.
2. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв у молодших школярів на уроках музики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця, 2004. № 10. С. 80 – 83.
3. Тодосієнко Н. Л. Роль учителя у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича*. Серія : Педагогіка і психологія. Чернівці, 2005. Вип. 248. С. 173 – 180.
4. Тодосієнко Н. Л. Розвиток учителем естетичного сприймання у молодших школярів засобами інтеграції шкільних курсів музики, образотворчого мистецтва і літератури. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, 2005. Вип. 7. С. 120-126.
5. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчої особистості майбутнього вчителя початкових класів і музики шляхом інтеграції мистецьких дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця, 2005. № 15. С. 66 –69.
6. Тодосієнко Н. Л. Виховання гуманітарно розвиненої особистості майбутнього учителя початкових класів і музики засобами інтеграції мистецьких дисциплін. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. Житомир, 2005. № 21. С.132-136.

7. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами поліхудожнього виховання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2007. № 19. С. 86 – 89.

8. Тодосієнко Н. Л. Проблеми формування естетичного світосприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої інтеграції. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця. 2007. Вип. 14. С. 136 – 141.

9. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами художньо-творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця, 2008. Вип. 17. С. 160 – 166.

10. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. Вип. 2. С. 50 – 60.

11. Тодосієнко Н. Л. Використання мистецьких ігор як засобу активізації естетичного сприймання молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2010. № 30. С. 420 – 424.

12. Тодосієнко Н. Л. Використання методу малювання музики як засобу естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2011. № 34. С. 188 – 191.

13. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності в позакласній роботі. *Часопис Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*.

Серія : 14. Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 15 (20). Київ, 2013. С. 185 – 190.

14. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного використання мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2016. С. 122–126.

15. Тодосієнко Н. Л., Казьмірчук Н. С., Мальов С. В. Шляхи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами українського фольклору. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 51. С. 43-47.

16. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами української пісенної творчості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 52. С.192–196.

17. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами вокально-естетичної творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2019. Вип. 53. С.188–193.

18. Тодосієнко Н. Л. Педагогічний потенціал комплексу мистецтв у процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* Вінниця, 2019. № 58. С. 38 – 42.

19. Тодосієнко Н. Л. Особливості формування естетичного сприймання у молодших школярів з особливими потребами засобами мистецтва. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна».* Хмельницький, 2019. С.106 –110.

20. Тодосієнко Н. Л. Комплекс мистецтв як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів у позакласних формах роботи.

Зірник наукових праць Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ. 2019. С.179–185.

21. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Методологічні підходи у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. № 64. С. 33 – 39.

22. Brovchak L. S., Likhitska, L. M., Starovoit, L. V., Todosiyyenko N. L. Pedagogical Potential of the Arts Complex in the Process of Formation of Aesthetic Perception of Junior Pupils. *Rezeknes Tehnologiji Akademija*. Rezekne, Latvijas Republika, 2020. С. 98–108. (Індексується в міжнародній базі **Web of Science**). URL: <http://journas.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4876/4535>.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої діяльності. *Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku : zbiór raportów naukowych*. Wydawca: Sp. z o. o. «Diamond trading tour». Zakopane, 2013. С. 5– 6.

24. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами мистецької діяльності. *Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи: зб. наук. пр. Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького*. Мелітополь, 2014. С.105–111.

25. Тодосієнко Н. Л. Комплексний вплив мистецтва на формування естетичного сприймання дійсності у молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя : зб. матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця, 2014. С. 71–76.

26. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Наукові записки : зб. матер. наук.-практ. конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного*

університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2014. Вип. 5. С.90–95.

27. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного застосування мистецтва. *Наукові записки : зб. матер. наук.-практ. конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво.* Вінниця, 2015. Вип. 6. С. 84–89.

28. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей дітей засобами мистецтва у дошкільних навчальних закладах. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейської освітньої стратегії : зб. матер. науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету.* Вінниця, 2015, Вип. 4. С. 202–207.

29. Тодосієнко Н. Л. Роль музично-ігрової діяльності в естетичному розвитку молодших школярів. *Наукові записки : зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво.* Вінниця, 2015. Вип. 6. С.149–153.

30. Тодосієнко Н. Л. Підготовка майбутніх педагогів до творчої роботи з дошкільниками засобами комплексного використання мистецтва. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : зб. матер. міжнародної наук.-практичної інтернет-конференції Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* Вінниця, 2015. С. 374–378.

31. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва в позакласній виховній роботі. *Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді : зб. наук. праць Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Вінниця ; Бар, 2016. С. 106 –111.

32. Тодосієнко Н. Л. Виховний потенціал мистецтва в позакласній роботі з молодшими школярами. *Наукові записки : зб. матер. наук.-практ. конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця, 2016. Вип. 7. С. 178–180.

33. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток особистості в історико-філософській спадщині епохи Просвітництва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вип. 25. Вінниця, 2017. С. 333–336.

34. Тодосієнко Н. Л. Особливості музично-естетичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. *Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення : зб. матеріалів міжвузівської наук.-практ. конференції*. Хмельницький, 2017. С. 269–273.

35. Тодосієнко Н. Л. Естетико-виховний потенціал мистецьких дисциплін у формуванні гармонійно розвиненої особистості майбутнього вчителя початкових класів. *Наукові записки : зб. матер. науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця, 2017. Вип. 8. С. 161–164.

36. Тодосієнко Н. Л., Мальов С. В. Формування естетичного сприймання дітей засобами творчої діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. *Науковий журнал «Молодий вчений» №5.2 (57.2), 2018. С. 107–111. URL: <http://molodyvcheny.in.ua>*

37. Тодосієнко Н. Л. Український музичний фольклор як засіб формування естетичного сприймання молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Вінниця, 2018. С. 91–98.

38. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва як фактор гармонійного розвитку особистості. *Наукові записки : зб. матер. науково-практичної конференції викладачів і студентів*

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2018. Вип. 9. С.193–196.

39. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів у процесі вивчення української народної пісні. *Наукові записки : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2019. Вип. 10. С.174–177.*

40. Тодосієнко Н. Л., Граб О. Д. Педагогічний потенціал мистецтва в процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Topical issues of the development of modern science : зб. матер. міжнародної наук.-практ. конференції. Софія, 2019, С. 133–135.*

41. Тодосієнко Н. Л., Москалюк А. М. Інтегративні художньо-педагогічні технології як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions : зб. матер. міжнародної наук.-практ. конференції. Штутгарт, 2020. С. 234–245.*

42. Брилін Б. А., Бриліна В. Л., Тодосієнко Н. Л. Інтеграційний потенціал мистецтва в розвитку естетичної культури молодших школярів. *Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 2019. С. 27–32.*

43. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва як фактор гармонійного розвитку особистості. *Наукові записки : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2020. Вип. 11. С.178–182.*

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

44. Тодосієнко Н. Л. Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: методичні рекомендації для викладачів та студентів. Вінниця, ВДПУ. 2020. 162 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування естетичного сприймання у молодших школярів.....	34
1.1. Формування естетичного сприймання у молодших школярів як педагогічна проблема.....	34
1.2. Філософський та педагогічний аспекти естетичного сприймання мистецтва.....	51
1.3. Сутність і характеристика основних понять дослідження в психолого-педагогічних наукових джерелах.....	60
Висновки до першого розділу.....	84
РОЗДІЛ 2. Діагностика процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів.....	87
2.1. Науково-педагогічні підходи та принципи формування естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку.....	87
2.2. Психолого-педагогічні особливості формування естетичного сприймання у молодших школярів.....	101
2.3. Критерії, показники та рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів.....	111
Висновки до другого розділу.....	157
РОЗДІЛ 3. Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.....	161
3.1. Обґрунтування педагогічних умов та модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.....	161
3.2. Методика реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.....	178
3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	196
Висновки до третього розділу.....	206
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	255

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні концепції виховання в Україні спрямовані на зростання соціальної ролі творчої особистості – носія нових ціннісних орієнтацій в умовах гуманізації та демократизації суспільства, для якого притаманні високий рівень духовності, загальної та естетичної культури. Важливого значення в цьому процесі набуває початкова школа. У молодшому шкільному віці в учнів формується інтерес до мистецтва, відбувається залучення до художньо-творчої діяльності, розвиваються естетичні смаки, відповідальність за збереження культурних надбань суспільства, цілісне світосприймання. Такі завдання відображені в основних концептуальних положеннях розвитку педагогічної освіти, зокрема в таких нормативних державних документах, як Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Концепція розвитку педагогічної освіти» (2018 р.), «Стратегія національно-патріотичного виховання» (2019 р.) та інших інструктивних документах МОН України. Створення в навчальному і позанавчальному процесі закладів загальної середньої освіти сучасного виховного середовища, яке забезпечить умови для дитиноцентрованого ціннісно-орієнтованого розвитку школярів з достатнім рівнем загальної та естетичної культури є одним серед головних завдань Нової української школи.

Підґрунтям нашого дослідницького пошуку послуговували деякі ідеї щодо вдосконалення системи педагогічної освіти таких науковців як О. Акімова, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, А. Коломієць, В. Кремень, Л. Лук'янова, Н. Лазаренко, Н. Нічкало, В. Шахов.

Естетичне виховання забезпечує інтелектуальне і духовне становлення особистості молодшого школяра. Одним із основних базових компонентів у структурі естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку є естетичне сприймання, сформованість якого потребує розвитку естетичної свідомості: емоцій, почуттів, потреб, смаків, ідеалів, естетичного ставлення до навколишньої дійсності та світу мистецтва. Естетичне сприймання є результатом цілеспрямованого, організованого процесу формування естетичного і

художнього відображення у свідомості предметів і явищ мистецтва, природи, навколишнього середовища, які впливають на органи почуттів і ставлення до прекрасного в матеріальному та духовному світі. Саме естетичне сприймання, сформованість якого сприяє розвитку багатьох особистісних властивостей і якостей, будучи одним із базових компонентів у структурі естетичного виховання, здатне пробудити у дітей молодшого шкільного віку інтерес до мистецтва, художньо-творчої діяльності, розвинути почуття відповідальності за збереження культурних надбань суспільства.

Формування естетичного сприймання особистості є предметом наукових досліджень багатьох учених. У працях філософського напрямку та соціологічного спрямування (М. Бердяєв, І. Зязюн) естетичне сприймання розглянуто як засіб залучення особистості до духовних і культурологічних цінностей суспільства. Дослідження в галузі вікової психології, а також психології творчості (В. Алексєєва, Б. Ананьєв, П. Анохін, Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Запорожець, В. Зінченко, О. Леонтєв, О. Моляко, С. Рубінштейн, Б. Теплов, І. Якиманська) посприяли визначенню психологічних аспектів формування естетичного сприймання, почуттів, мислення, розвитку креативних можливостей молодших школярів, умов їхньої художньо-творчої самореалізації. Досліджуваній проблемі присвячено також низку зарубіжних досліджень (Р. Арнхейм, А. Маслоу, Г. Рід та ін.).

Питання формування естетичного сприймання в молодших школярів, ціннісних орієнтацій, взаємовплив мистецтв у межах реалізації теорії розвивального навчання одержали авторську інтерпретацію в працях таких науковців, як Б. Андрієвський, В. Бутенко, Б. Брилін, В. Бриліна, Л. Коваль, В. Кудіна, Н. Миропольська, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Л. Хлебнікова, Л. Школяр, А. Щербо. Відповідний інтерес для нашого дослідження мають доробки Ю. Калягіна, Н. Онищенко, Г. Шевченко, в яких розглянуто питання інтеграції мистецтв у естетичному розвитку школярів. Структуру сприймання як важливого компонента естетично спрямованого ставлення до музики розглядали В. Вілюнас, В. Медушевський, М. Каган, Г. Костюк, А. Сохор та ін. Вагоме

значення для виховання засобами мистецтва мають дослідження Л. Виготського, Н. Мозгальнової, О. Рудницької, В. Фрицюк, П. Якобсона.

Пошук ефективних шляхів оптимізації процесу формування естетичного сприймання учнівської молоді в процесі її виховання здійснювали сучасні дослідники: Л. Радковська (естетичне сприймання музики), М. Сибірякова-Хіхловська (сприймання поліфонії), С. Пермінова (сприймання хорового багатоголосся). Питаннями розвитку естетичного сприймання, естетичного ставлення й оцінювання у дітей старшого дошкільного віку займалися О. Голюк, М. Грибанова, В. Григоренко, молодшого шкільного віку – І. Барановська, О. Белоногова, Л. Давидова, О. Демченко, Т. Голінська, І. Гриценко, Л. Лісунова, Л. Старовойт, О. Ущипівська, О. Хращевська, Т. Шмельова. Виховання молодших школярів у позакласній виховній роботі – В. Гармаш, І. Головінська, В. Григораши та ін. Однак проблема формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі не була поки що предметом окремої дисертаційної праці.

Актуальність проблеми дослідження, ґрунтовний аналіз наукових праць підсилюється низкою *суперечностей*, що виникають у практичній діяльності між потенційними можливостями позакласної виховної роботи та реальним станом у її організації можливостей розвитку естетичного сприймання молодших школярів; потребами дітей у спілкуванні з мистецтвом та стереотипними підходами в позакласній виховній роботі; традиційними формами і методами позакласної виховної роботи та необхідністю використання сучасних інноваційних технологій у процесі формування естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку.

Актуальність проблеми, її недостатня наукова й методична розробленість, а також потреба в розв'язанні означених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за темою «Теоретико-методичні засади формування загально-педагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення європейського простору вищої освіти» (ДР № 0115U002571) і теми кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти «Інтегрований підхід у викладанні художніх дисциплін дошкільної та початкової освіти як вимога сьогодення» (протокол № 7 від 01.12.2016 р.).

Тему дисертаційної праці затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №2 від 31.10. 2001 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою НАПН України з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 27.03. 2019 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов і моделі для забезпечення успішного формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Об'єкт дослідження – формування естетичного сприймання в молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови та модель формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективність формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі зросте за таких педагогічних умов:

- формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання;
- реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з

опорою на набутий естетичний досвід;

– залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів.

Відповідно до мети, гіпотези, об'єкта та предмета дослідження сформульовано такі **завдання роботи**:

1) уточнити сутність базових понять дисертаційної роботи «естетичне сприймання молодших школярів», «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота» та дослідити психолого-педагогічні аспекти формування естетичного сприймання учнів початкових класів;

2) визначити критерії, показники й рівні сформованості естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку;

3) обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі;

4) розробити організаційно-педагогічну модель реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі та методичний супровід для її реалізації.

Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези і досягнення мети використано комплекс наукових **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз наукової педагогічної та психологічної літератури з проблеми дослідження; порівняння, систематизація, класифікація, конкретизація й узагальнення наукових джерел для обґрунтування теоретичних засад, навчально-методичної системи, педагогічних умов, методів, способів і прийомів підвищення ефективності процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів; моделювання з метою створення організаційно-педагогічної моделі формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі;

– *емпіричні*: опитування, тестування, анкетування, педагогічне спостереження, естетичні бесіди, аналіз результатів творчої діяльності дітей;

визначення критеріїв, показників і рівнів діагностики естетичного сприймання молодших школярів; ігрові методи, малювання музики; педагогічний експеримент, використаний для з'ясування науково-об'єктивного підтвердження гіпотези дослідження;

– *статистичні*: математична обробка результатів дослідження за допомогою критерію згоди Пірсона (χ^2), відображення їх у таблицях і графічних формах для фіксації й узагальнення результатів вимірювань та перевірки їхньої достовірності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі: Вінницької СЗШ I-III ступенів № 3; Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4; СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області; Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; Харківської гуманітарно-педагогічної академії. Експериментом було охоплено 682 учні молодших класів указаних загальноосвітніх шкіл та 37 учителів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують підвищення ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів; *з'ясовано* структурні компоненти естетичного сприймання молодших школярів; *розроблено* модель упровадження педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у

позакласній виховній роботі; *удосконалено* критерії діагностики естетичного сприймання молодших школярів (чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий) та визначено рівні й показники стану сформованості естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку;

- *уточнено* сутність понять «естетичне сприймання», «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота»;

- *подальшого розвитку* набув теоретико-методичний підхід щодо вдосконалення форм і методів формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у процесі інтеграції поліхудожньої діяльності дітей молодшого шкільного віку в позакласній виховній роботі на основі співтворчості вчителя й учнів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці й упровадженні в освітній процес закладів середньої освіти методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; розробленні алгоритмів організації процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв під час реалізації інтегрованого та творчого підходу до організації позакласної виховної роботи, презентованої у методичних рекомендаціях «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», що можуть використовуватися в підготовці та практично-організаційній роботі вчителів початкових класів та в системі післядипломної освіти педагогічних працівників.

Упровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено в освітній процес Вінницької СЗШ I-III ступенів №3 (довідка № 39а від 22.03.2021 р.); СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області (довідка № 04/118 від 02.07.2019 р.); Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4 (довідка № 148 від 27.03.2019 р.); Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (довідка № 214 від 12.06.2019 р.); Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

(довідка № 134/UA/2019 від 15.05.2019 р.); Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1088/01 від 27.05.2019 р.); Харківської гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 01.13/391 від 19.06.2019 р.); Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №06/14-2 від 29.03.2021р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної праці та її результати висвітлено на 32 науково-практичних конференціях, зокрема: *міжнародних (18):* «Мистецька освіта: традиції і новації» (Мелітополь, 2014); «Дитина, освіта, соціум» (Київ, 2015); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2016; 2018; 2019); «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2016); «Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді» (Вінниця-Бар, 2016); «Микола Леонтович і сучасна освіта і культура» (Кам'янець-Подільський, 2017); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2018); «Інклюзивна освіта: досвід і перспективи» (Вінниця-Хмельницький, 2019); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2019); «Проектування позитивного життєвого простору особистості» (Полтава, 2019); «Інклюзивна освіта: досвід і перспективи» (Вінниця, 2019); «Topical issues of the development of modern science» (Софія, 2019); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2019); «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (Штутгарт, 2020); International scientific conference «Society, integration, education» (Rezekne. Latvijas Republika, 2020); *всєукраїнських (6):* «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Кривий Ріг, 2017); «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (Глухів, 2015); «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (Вінниця, 2016); «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (Вінниця, 2018); «Українська та іноземна мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання»

(Кам'янець-Подільський, 2019); «Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку» (Вінниця, 2019); *регіональних(1)*: «Підготовка фахівців соціономічних професій в умовах сучасного соціокультурного простору» (Вінниця, 2015); *міжвузівських(1)*: «Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення» (Хмельницький, 2017.); *науково-практичних (6)* конференціях викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2014-2021 рр.) та науково-методичних семінарах.

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційної роботи представлено у 44 публікаціях: із них 36 одноосібних статей, 8 статей у співавторстві; 21 стаття опублікована у наукових фахових виданнях України; 1 – у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science; 4 – в іноземних наукових періодичних виданнях, 21 – у збірках матеріалів науково-практичних конференцій, 1 методичні рекомендації.

Особистий внесок здобувача в працях, написаних у співавторстві: у праці [323] авторові належить аналіз особливостей формування естетичного сприймання у молодших школярів; у публікаціях [170; 324] внесок автора полягає у висвітленні теоретичних і практичних аспектів взаємодії художніх засобів виразності мистецтва; у статті [325] дисертантці належить обґрунтування педагогічного потенціалу комплексу мистецтв; [326; 327] – організаційні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів; [328] – інтегровані художньо-педагогічні технології; [387] – теоретичні основи розвитку естетичної культури молодших школярів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (427 найменувань, з яких – 49 іноземною мовою), додатків (30). Загальний обсяг дисертації – 378 сторінок, основного тексту – 202 сторінки. Дисертація містить 11 таблиць на 12 сторінках та 15 рисунків на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Формування естетичного сприймання у молодших школярів як педагогічна проблема

Виховання особистості, що характеризується високою естетичною культурою, самостійним мисленням, здатної до творчості на основі здобутих знань, постійного їх оновлення та інтегрування у власному досвіді з метою творчої самореалізації, є ідеалом школи майбутнього в Україні. Важливою умовою й шляхом досконалого і гармонійного розвитку кожної людини є виховання естетичного сприймання дійсності, світу, мистецтва, максимальне розкриття особистості в діяльності, яка найбільше відповідає її душі. Естетичного виховання формує в людини пізнавально-творчий потенціал, допомагає відкривати власний внутрішній світ, сприймати й оцінювати навколишній світ і саму себе, проявляти себе у творчості та мистецтві. Прагнення до досконалості у сфері краси – душевна потреба людини, а краса – ставлення людини до об'єктивного світу, яке має бути творчим.

Початкова освіта має забезпечити у дітей розвиток естетичних цінностей, відповідальності за збереження культурних надбань суспільства та сформувати цілісне світосприймання. Ці завдання відображені в основних концептуальних положеннях розвитку педагогічної освіти, а саме в нормативних державних документах, а саме: Законі України «Про освіту» (2017 р.), «Концепції розвитку педагогічної освіти» (2018 р.), «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 2020 роки» та інших інструктивних матеріалах МОН України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS2463>

Актуальною проблемою естетичного виховання молодших школярів є пошук нових підходів та впровадження їх в освітній процес сучасної школи. Це

процес формування цілісного сприймання і правильного розуміння прекрасного в мистецтві та дійсності. Основою, на якій здійснюється естетичне виховання, є певний рівень художньо-естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності. Він виявляється, як у розвитку всіх компонентів *естетичної свідомості*: почуттів, поглядів, переживань, оцінок, та ідеалів, – так і в розвитку умінь і навичок активної перетворювальної діяльності в мистецтві, побуті, людських взаєминах. Формування у школярів певної системи художніх уявлень, які зможуть допомагати виробити дійові критерії естетичних цінностей, готовність вносити елементи прекрасного у своє життя, починається зі сприймання навколишнього світу. Увести дитину у сферу краси означає ввести її у сферу творчості.

Побудова освітньої галузі «*естетична культура*» за Державним стандартом початкової освіти вимагає адекватного наповнення змістового блоку моделі. Це стосується конструювання змістових ліній та визначення їхнього оптимального обсягу з урахуванням специфіки художньої-образної мови кожного з видів мистецтва на основі спільних навчально-виховних цілей та завдань [79]. Зважаючи на сучасне трактування змісту освіти, естетичне виховання особистості розглядається як «комплексна програма, підґрунтям якої є програмно-цільовий метод планування й управління освітнім процесом» [79]. Система виховання повинна синтезувати навчальні дисципліни, у першу чергу естетичного циклу, які використовують у процесі формування особистості школяра, а також позакласну роботу, як стверджують у своїх дослідженнях Ю. Колягін, Н. Миропольська, О. Рудницька, Б. Юсов [124; 183; 184; 372].

Зважаючи на аналіз сучасних концепцій естетичного виховання, узагальнення провідних тенденцій у галузі освіти і керуючись основними державними документами, такими як Державний стандарт початкової освіти [79], Національна державна комплексна програма естетичного виховання [194], Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [195], Концепція національного художнього виховання дітей, учнівської та студентської молоді в умовах відродження української національної культури [129], Концепція

художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах [130], що регламентують напрями удосконалення роботи закладів середньої освіти, мета *естетичного виховання* молодших школярів вбачається у формуванні основ гуманістичної культури на засадах духовності шляхом розкриття творчого потенціалу особистості, здатності сприймати красу і відображати її в різновидах художньої і практичної діяльності.

Теоретичною основою дослідження формування естетичного сприймання особистості можуть стати концепції багатьох провідних науковців. *Естетичне виховання* – це цілеспрямована система формування у людини ставлення до світу, оцінювання предметів та явищ і перетворювання дійсності за законами краси; воно розглядає навколишній світ з точки зору важливості його явищ для суспільства. Його призначенням є формування високого рівня естетичної культури особистості, її здатність до естетичного сприймання і освоєння дійсності. Звідси, одним із основних завдань освітньої галузі естетичної культури є виховання в учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до співпереживання, відчуття та розуміння краси й повноти життя. Джерелом естетичної насолоди можуть бути найрізноманітніші предмети матеріальної та духовної культури, краса людських стосунків у житті та праці, у навчанні, художні твори. Під їхнім впливом виникають естетичні почуття, виробляються чіткі переконання й високі ідеали. Ось чому виховання емоційного відчуття, естетичного сприймання дійсності, на думку провідних спеціалістів, вважається основою естетичного розвитку дітей (Н. Ветлугіна [36], І. Зязюн [93], Б. Лихачов [153], А. Мелик-Пашаєв [178] та ін. Психологи та педагоги – П. Блонський [25], А. Запорожець [87], С. Рубінштейн [243], П. Якобсон [374]) вирішальну роль у розвитку естетичного сприймання відводять вихованню.

Як показав аналіз наукової педагогічної і методичної літератури формуванню естетичного сприймання приділяли увагу такі автори, як В. Азархін [2], М. Бахтін [17], Н. Вітковська [39], Н. Волков [44], Д. Джола [39], Ю. Колягін [124], Н. Крилова [140], Б. Неменський [196], В. Сухомлинський [270], Г. Тарасенко [276], Щербо [39] та інші. В основу нашого дослідження покладено

праці провідних науковців у галузі психології творчості, зокрема художньої творчості – Б. Ананьєв [4], Л. Виготський [48], Г. Костюк [135], В. Моляко [188], Б. Теплов [227] та ін. Дослідження проблеми сприймання особистості, естетичного та музичного сприймання, та безпосередньо художнього сприймання, що висвітлено у працях таких вчених – Р. Арнхейм [9], Н. Волков [44], В. Любімов [163], Б. Мейлах [177].

Так, у працях філософського та соціологічного напрямку естетичне сприймання досліджували М. Бердяєв [19], В. Мазепа [166], Л. Столович [268], І. Тен [331], П. Флоренський [339]. Естетичне сприймання як засіб залучення особистості до духовних, естетичних і культурологічних цінностей суспільства розглядається в працях таких науковців, як В. Асмус [10], О. Безкоровайна [11], А. Буров [31], Р. Куренкова [145], С. Лановенко [149]. Естетичне сприймання, у тому числі художнє і музичне, знайшли широке осмислення в сучасній науково-педагогічній літературі – М. Каган [102]; Г. Кудіна, А. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська [142]; Н. Онищенко [6].

Дослідження в галузі вікової психології здійснювали Л. Давидова [75], А. Петровський [223], Л. Терлецька [280], І. Якиманська [373], а також психології творчості – Б. Ананьєв [4], Г. Балл [13], І. Бех [20], М. Варій [34], В. Вілюнас [37], Л. Виготський [48], П. Гальперін [61], О. Запорожець [87], В. Зінченко [89], Г. Костюк [135], О. Леонтьєв [150], В. Роменець [239], Б. Теплов [277; 278; 279], які сприяли визначенню психологічних аспектів формування естетичного сприймання особистості, почуттів, мислення, розвитку креативних можливостей та умов художньо-творчої самореалізації.

Формування у дітей та молоді естетичних ідеалів, смаків, потреб, ціннісних орієнтацій отримало авторську інтерпретацію в наукових працях В. Бутенка [32], Б. Бриліна [28], В. Бриліної [29], Л. Коваль [119], О. Рудницької [251], Л. Хлебнікової [341], Л. Школяр [356]. Відповідний інтерес для нашого дослідження мають доробки Г. Шевченко [355], в яких досліджуються питання інтеграції мистецтв у естетичному розвитку дітей. Взаємовплив мистецтв у межах реалізації теорії розвивального навчання відображають в своїх працях

Б. Андрієвський [5], М. Григор'єв [67], Л. Мун [191], С. Капланова [111].

Значний внесок у педагогіку мистецтва, доклали Н. Ничкало [198], Н. Мозгальова [15], О. Олексюк [207], О. Отич [214], Г. Падалка [216], О. Рудницька [251], О. Ростовський [240], В. Фрицюк [340]; розвиток художньо-естетичної культури учнів – Т. Аболіна [1], Н. Миропольська [184], Е. Печерська [224], О. Щолокова [362]; виховний потенціал мистецтва – Л. Масол [171]; теорію і методику виховного процесу в школі – С. Карпенчук [113], О. Коберник [18], В. Черкасов [345]; методику музичного виховання та роль музичного мистецтва А. Растрігіна [236]; функціонування виховної системи початкової школи – Н. Бібик [23], В. Григораши [225; 41], О. Савченко [255].

Проблема формування естетичного виховання молоді викликає посилений інтерес у сучасних дослідників. Пошук ефективних шляхів оптимізації цього процесу здійснювали: Л. Радковська [235] у дослідженнях формування естетичного сприймання музики; М. Сибірякова-Хіхловська [260] сприймання поліфонії; С. Пермінова [222] сприймання хорового багатоголосся; питання розвитку естетичного сприймання, естетичного досвіду, естетичного ставлення та естетичного оцінювання у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку займалися такі вчені: О. Голюк [392], М. Грибанова [64], В. Григоренко [66], молодшого шкільного віку – І. Барановська [15], Т. Голінська [58], І. Гриценко [68], Л. Давидова [75], О. Демченко [81], Л. Лісунова [156], Л. Ліхницька [158], Л. Старовойт [378], О. Хращевська [344], Т. Шмельова [360]. Дослідження комплексу мистецтв у освітньому процесі здійснювали Н. Ушакова [332], Г. Шевченко [355], Б. Юсов [370].

Питання теорії і методики психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі, а також виховання молодших школярів у позакласній роботі розглядають в своїх працях І. Головінська [59], В. Григораши [65] та ін. Позакласна робота задовольняє інтереси дитини до певних видів діяльності, розвиває її природні задатки, почуття, смаки, загальні та спеціальні здібності. Саме «позакласна виховна робота активізує дитячу творчість, виявляє обдарованість учнів, сприяє успішній їх соціалізації. У той же час соціальні реалії

вимагають якісно нового підходу до формування у дітей цілісного уявлення про мистецтво, що сприяє розвитку їх художньо-емоційної сфери» [65].

Серед зарубіжних напрацювань інтерес нашого дослідження викликають наукові роботи з глобалізації освітнього процесу (N. Aloni) [380]; естетики та естетичної освіти молодших школярів (A. Bankowska, M. Miska, E. Lipska [383], G. Chakravorty-Spsvak [389], A. Gulla [399], F. Haynes [379], Th. Jacobsen [404], A. Jones [405], S. Skaggs [422]); психології творчості і мистецтва (R. Arnheim [382], A. Maslow [412], J. Masuda [413], Th. Munro [414]); психології естетичної творчості, емоційності, сприймання мистецтва (M. Devereaux [395], D. Golemen [398], T. Lewis [410], C. Pratt [418], C. Seashore [421], R. Zimmerman [427]); мистецької освіти (M. Kwoka [411], H. Read [420]); застосування мистецтва в початковій школі (M. Anderson) [381].

Отже, у структурі процесу естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку одним із основних базових компонентів є *естетичне сприймання*. Сформованість якого у дітей молодшого шкільного віку відкриває можливість до реалізації наступних базових компонентів естетичного виховання: естетичного оцінювання та естетичної творчості дітей. Формування у молодших школярів *естетичного сприймання*, особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, естетичної оцінки явищ природи, мистецтва, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності, розвиток естетичної свідомості, загальнокультурної та художньої компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні є метою *естетичного виховання*, яка конкретизується в основних завданнях Національної державної комплексної програми естетичного виховання [195], що інтегрують навчальні, виховні і розвивальні аспекти: 1) набуття емоційного досвіду, розвиток емоційної сфери й формування культури почуттів, формування загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, творчих якостей особистості; 2) виховання в учнів естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, світоглядних уявлень та ціннісних художніх орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема

сучасною технікою, засобами масової інформації; 3) виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки; 4) розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніми вміннями та навичками в практичній діяльності, формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати набутий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями; 5) формування системи знань про види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, театрального; 6) виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання [195].

За визначенням Н. Мойсеюк, «...*естетична культура* – це здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного в мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси» [187, с. 428]. Вона містить у собі такі складники: *естетичне сприйняття* – сформована якість, здатність виділяти естетичне у мистецтві й житті; *естетичне сприймання* – процес формування здатності розуміти естетичні образи й розвивати естетичні переживання, почуття; *естетичне почуття* – емоційні етапи, що викликані оцінним ставленням людини до дійсності і мистецтва; *естетичні потреби* – потреби в спілкуванні з художньо-естетичними цінностями, в естетичних переживаннях; *естетичні смаки* – здатність оцінювати витвори мистецтва, естетичні явища з позицій естетичних знань та ідеалів; *естетичні ідеали* – соціально й індивідуально-психологічно зумовлені уявлення про досконалу красу в природі, суспільстві, людині, мистецтві; *художні уміння, здібності* – в галузі мистецтва [187]. «Сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності,

творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу втілюється в поняття естетична культура», – стверджує Н. Миропольська [183, с. 150]. Її рівень проявляється у розвитку компонентів естетичної свідомості, а це – почуття, погляди, переживання, смаки, потреби, ідеаліи, водночас і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності як у мистецтві, так і в праці, в побуті, в людських взаєминах.

Ще здавна людина прагнула виявити своє ставлення до дійсності в *естетичній формі*. Однією із форм суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості – є *естетична свідомість*. Найяскравіший прояв *естетичної свідомості* школярів можна зафіксувати в *естетичних оцінках і судженнях*. «Естетичне почуття, як специфічний вираз людських почуттів, не відокремлюється від усього пізнавального процесу, а тісно пов'язане з умінням естетично відчувати красу навколишньої природи, людських стосунків і творів мистецтва. Воно лежить в основі формування соціально-активної особистості, яка утверджується в навколишньому світі і творчо виявляє здобуті знання, уміння і навички», – стверджує Н. Мойсеюк [187].

Проблема сприймання досліджується такими дисциплінами, як філософія, педагогіка, естетика, фізіологія, загальна психологія та психологія художньої творчості. На думку В. Толстих, який стверджує, що «головною метою формування естетичного сприймання є пробудження у людях митців, творців нового життя, відповідних уявлень у них про прекрасне та високе» [329, с.125]. *Формування естетичного сприймання* – педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси. Естетичне сприймання людини виявляється у її ставленні до навколишнього світу. Саме тому під естетичними почуттями слід розуміти ті емоції, які викликають у дітей предмети навколишнього світу, переживання й усвідомлення їх з точки зору краси, добра, правди. «Від глибокої стародавності дві пізнавальні здатності шанувалися шляхетнішими: слух і зір. Еллада звеличувала переважно

зір. Схід висував як більш цінний – слух, і ніколи не виникало сумнівів про виняткове місце в пізнавальних актах саме цих двох здатностей, а тому не виникало сумнівів і в основоположній цінності мистецтва музичного, образотворчого й мистецтва словесного: це – діяльності, що спираються на самі цінні здатності сприймання», констатує Р. Куренкова [145, с. 25].

Варто зазначити, що до мистецького розвитку особистості в процесі духовно-емоційній діяльності належать наукові дослідження О. Рудницької [248], в яких запропоновано мистецькі парадигми формування особистості; наукові праці О. Олексюк [207], де розглянуто компоненти духовного потенціалу особистості у сфері музичного мистецтва та розкрито концепцію розвитку духовності людини через емоційно-почуттєве ставлення до світу. Розвиток особистості засобами мистецтва та розумової діяльності представлено в наукових працях О. Отич [214]. У своїх розвідках, науковець доводить, що продуктом розумової діяльності є взаємодія навчального пізнання і творчої діяльності, адже мистецька діяльність – це насамперед творча діяльність. Торкаючись проблем мистецького розвитку особистості в різних видах діяльності (розумової та духовно-емоційної), варто зауважити, що наукові праці дослідників зорієнтовані, як на дошкільнят, школярів, так і на студентів і молодь.

Особливе місце в процесі духовно-емоційної діяльності школярів належить мистецтву. Пов'язані з художньо-просвітницькою діяльністю серед школярів наукові дослідження Л. Коваль [120] з проблем виховання почуття прекрасного у школярів. Духовно-емоційна діяльність дітей розкривається в роботах Т. Танько [275]. У них науковці звертають увагу на розвивальний і виховний потенціал музики та хореографії, особливості музичного та хореографічного становлення дітей. В останні роки активно розробляються проблеми підготовки керівництва художніми колективами в роботах таких науковців як Б. Брилін [28]. Інтегративні процеси в галузі мистецької освіти і впровадження художньої культури в систему загальної шкільної освіти та підготовку вчителів, як вважають Л. Масол [172], О. Щолокова [362] стають ядром духовно-емоційного та інтелектуального розвитку особистості.

Формування естетичного сприймання молодшого школяра включає комплексне емоційне ставлення до естетичного в навколишньому світі. Особистість лише в певному віці здатна свідомо сприймати твори мистецтва. У наукових працях педагогів і психологів естетичне сприймання розглядається як результат розвитку особистості, воно не властиве людині від народження. «У ранньому віці дитина не має уявлення про предмет мистецтва. Розвиток сприймання предметів мистецтва проходить у процесі зростання дитини декілька етапів. У дошкільному віці дитина сприймає витвір мистецтва не як зображення, а як реальність. Дошкільник молодшої групи усвідомлює, що картина – це зображення, але виявляє до неї дійове ставлення, отримує яскраві враження від картинок, але це всього лише як чуттєві якості речей, а не твір мистецтва. Подальший розвиток культури художнього сприймання пов'язаний із опануванням мови мистецтва, отриманням специфічних знань, накопиченням досвіду спілкування з мистецькими творами, формуванням художнього смаку, пробудженням інтересу до художнього пізнання» [44, с. 57].

Так, розмірковуючи над можливостями розвитку естетичного й художнього сприймання, П. Якобсон зазначає: «Для зростання художнього сприймання важливе виникнення уміння подумати про нього, оцінити його і відповідним чином ставитися до тих або інших епізодів, частин, елементів художнього твору, але не менш важливо не втратити при цьому здатності безпосередньо віддатися враженню від твору, здібності віднести до нього цілісно» [374, с. 77]. Сприймання твору мистецтва, а саме художнє сприймання має свої особливості, пов'язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання позитивних емоцій від спілкування з твором мистецтва. Залежить воно від культури реципієнта, його естетичного досвіду, особистісних якостей і установок; умов сприймання і якостей самого художнього твору. Оскільки специфіка художньої інформації полягає в тому, що, на відміну від наукової, вона містить знання не про об'єкт, а про значення, смисл, цінності, які об'єкт має для суб'єкта, теоретичний рівень інтеграції має доповнюватися емпіричним рівнем інтеграції особистісно-чуттєвих вражень художнього сприймання, який

ґрунтується на психологічних механізмах синестезії. «Синестезія, або співвідчуття, – це міжсенсорні асоціації, які виникають у суб'єкта внаслідок взаємовпливу візуальних, слухових та інших образів мистецтва й зумовлюються інтегративною природою конкретно-чуттєвого осягнення їхнього художнього смислу» [201, с. 67]. Синестезія виражається найбільш яскраво засобами художньої літератури, особливо поезії, яка стимулює фантазію: слово активізує візуальні й слухові параметри сприймання образу. Для мистецтва живопису, статичного за своєю формою, також характерна синестезійність: художник передає динаміку зорових образів засобами мазка (текстури), композиції, і, як наслідок, картина «звучить». Внутрішня синестезійність значною мірою притаманна й музиці. Найчастіше сенсорна інтеграція звукових образів пов'язана з «візуалізацією» музики, яка має здатність передавати пластику, рух, колір, світло тощо, адже асоціативні відчуття людини спираються на її життєвий досвід, у якому звукове невіддільне від інших відчуттів у цілісному сприйманні.

Моральним у стосунках між людьми є те, що відповідає критеріям краси. Тому відомий педагог К. Ушинський [333] визначав не тільки моральний соціальний смисл прекрасного, а й моральність через естетичність. Він виділяє естетичні почуття і переживання як вищу категорію людських якостей. Викликаний прекрасним, емоційно-естетичний стан залишає помітний слід у поглядах, мотивах поведінки, моральності людини. Важливою проблемою, на думку К. Ушинського, є відбір творів мистецтва, явищ і фактів дійсності, які використовуватимуться як засоби виховання естетичних почуттів. Педагог переконливо аргументує висновок, що прекрасне завдяки його моральній суті здатне виробляти в людині стійкі моральні звички. А вони вже самі по собі можуть стати основою для подальшого розвитку нових моральних звичок, тому необхідне систематичне спілкування з кращими взірцями прекрасного. Постійна внутрішня потреба спілкування з прекрасним з раннього дитинства – надійне джерело моральності, а також стимул постійного внутрішнього руху до ідеалу, самовдосконалення. А це, – за словами К. Ушинського, – основа виховання естетичних і моральних почуттів [334, с. 192]. Він зазначав, що у процесі

естетичного виховання мають формуватися естетичні смаки і почуття вихованців, виявлятися і розвиватися їхні здібності. Першочергову роль в естетичному розвитку дітей на думку мислителя, відіграє література і музика.

У праці «Естетичне виховання» М. Даденков [76] наголошує на тому, що, коли за допомогою розгляду картин можна виховувати естетичні почуття дітей, подаючи чіткі рекомендації і об'єднуючи різні види мистецтва, то їх дія є особливо сильною. «Художнє відтворення рідних пейзажів, краси соціального міста на картинах відкриває учням очі на зчислені краси, повз які вони раніше проходили байдуже... Безумовно, що найкращий метод ознайомлення учнів з творами мистецтва – це вивчення оригіналів в музеях, а також на вулиці: будівлі, пам'ятники» [76, с. 103], – підкреслює дослідник.

Виховання естетичних почуттів, як зазначає О. Барвінський, неможливе без використання національно-культурного ідеалу. «Виховання повинно бути народне, треба його виробити з нашого життя, щоб знову його повернути до нашого життя» [16, с. 45]. Цікавою ідеєю є наступна: духовний, естетичний розвиток особистості залежить від природних здібностей дитини. Характеризуючи ці здібності, педагог поділяє їх на три категорії: а) інтелектуальні; б) почуття; в) волю. Саме ці здібності треба розвивати, а вже від їх характеру залежить, яким є цей вплив: чи він збагачує, чи збіднює, чи навіть руйнує особистість. Шляхи естетичного розвитку дітей розподіляються наступним чином: 1) розвиток розумових здібностей відповідно до віку; 2) розбудження, розвиток і плекання моральних здібностей дитини; 3) розвиток вільної волі; 4) розвиток характеру. З питань естетичного виховання вчений надавав важливого значення діяльнісному підходу: для виховання естетичного сприймання дитини треба створити такі ситуації, які б актуалізували ті глибинні резерви душі, які розмірене буденне життя вимагає не завжди. Дитину слід спонукати до вчинків, завдяки яким вона зазнає піднесення, захоплення, велич.

Проблемі виховання естетичного сприймання та естетичних почуттів дітей приділяє увагу А. Макаренко [167]. Він виділяє цілі естетичного виховання: формування почуття прекрасного та естетичного смаку; формування високих

людських ідеалів; забезпечення органічної єдності зовнішньої і внутрішньої краси людини, єдність етики та естетики; удосконалення емоційно-вольової сфери особистості. Він виділяє такі елементи естетизації життя: 1) мистецтво (хор, оркестр, театр, кіно, читання художньої літератури, образотворче мистецтво); 2) естетика побуту; 3) естетика дисципліни, шляхетних вчинків; 4) естетика зовнішнього вигляду (акуратність, краса одягу, мови, рухів, тіла); 5) естетика праці; естетика відпочинку; естетика традиційних свят [167, с. 175].

Естетичне сприймання дійсності викликає творчі сили й утворює духовні, моральні й матеріальні цінності. С. Русова [253] зазначала: «Естетичне виховання порушує суху книжну науку і одноманітний буденний рух життя. В школі дають матеріалу досить задля думки, задля праці розуму, але занадто мало поживи для почуттів. Краса – то гармонія, від естетичних вражень ця гармонія, упорядкованість переходять в серце дитини, утворюють звички, виявляються в красі поведінки, в граціозності всіх рухів, в гармонійності вчинків, утворюють смак до усього гармонійного. Культ краси – могутній фактор індивідуально-естетичного виховання, бо краса і добро єднаються в усіх великих мистецьких творах» [253, с. 147]. Для виявлення мистецької творчості дітям потрібні піднесені почуття, власна воля, самосвідомість, незалежна від зовнішнього матеріального і соціального оточення. «Яка маса людей, не наділених спеціальними здібностями, – стверджує В. Шацька [351], – втрачає час на здобуття технічних навичок, навчається довгі роки, але про музику, про музичні переживання, думки, інтереси знає дуже мало! Чи не краще почати з того, щоб пробудити потребу в мистецтві... Мистецтво може відчуватися дітьми, воно їм близьке і необхідне. Потрібно тільки знайти шлях до дитячої душі. Коли ж діти зрозуміють, як багато дає мистецтво, то вони самі відчують потребу в знаннях і навичках, стануть досягати більшого, щоб іти вперед і розширяти сферу доступну їх розумінню».

Визначаючи засоби формування естетичного сприймання В. Сухомлинський стверджував: «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу. Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в

людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду. Пізнаючи мистецтво в собі, пізнаєш природу, життя світу, сенс життя, пізнаєш душу – талант. Справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина досягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе в світі мистецтва, прагне прилучитися до прекрасного» [270, с. 55]. Саме тому в своїй системі естетичного виховання школярів, провідними елементами якої є: широта естетичної потреби, високий рівень естетичного сприйняття, естетичного смаку та ідеалу, різнобічність естетичної діяльності, творчість у всіх її виявах, В. Сухомлинський значне місце відводив різним видам мистецтва. Осягаючи різновиди мистецтва (музику, живопис, поезію), дитина знаходить джерела краси у природі, праці, суспільному житті. Водночас вони сповнюють її радістю, натхненням і прагненням до творчості. Мистецтво не лише прилучає людину до світу прекрасного, не тільки сприяє вихованню її високих моральних якостей, а й формує логіку, думки, творче мислення. «Учитель має бути готовим, – вважав В. Сухомлинський, яскраво розкрити учневі специфіку зображальних і виражальних засобів мистецтва, пояснити у формі художньо довершеної розповіді той смисловий відтінок, який несе в собі кожен зображальний засіб. Уже сама по собі ця розповідь повинна розбудити почуття, викликати переживання учнів, створити в їх уяві яскраві картини» [270, с. 186]. Значне місце він приділяв питанням управління процесом сприймання школярами творів літератури, живопису, кіно і театральних вистав, підкреслюючи при цьому, що повторне прослуховування або читання є необхідною умовою повної естетичної насолоди від тієї чи іншої художньої цінності. Такий метод повинен стати духовною потребою кожного школяра. Результат сприймання дітьми прекрасного буде тим вагомішим, чим активніше вони виступатимуть у ролі співавторів, поетично домальовуватимуть почуте або побачене. Повторний перегляд картин збагачує, розвиває емоціональну пам'ять, виховує те, що можна назвати загостренням сприйняття краси. Саме завдяки повторному сприйманню образотворче мистецтво і входить у духовне життя школярів педагог справедливо критикував таке прилучення учнів до світу живопису, коли в школі

вивішуються імпровізовані «третьяковські галереї» і висять там місяцями й роками. Значно більше користі дає створення домашніх картинних галерей, що розвиває індивідуальне життя дітей у світі мистецтва.

Практичну роботу з естетичного виховання В. Сухомлинський будував так, щоб «сприймання творів мистецтва чергувалося з екскурсією на лоно природи, де дитина може зримо, наочно відчувати співзвучність творам музичного мистецтва тиші полів і лук, шелесту дібров та співу жайворонків, запаху сіна й стиглого колосся. У такий спосіб краса природи допомагає по-новому відчувати мову музики, а вона, у свою чергу, виховує чуйність, сприйнятливність до прекрасного. Головне завдання педагога – викликати в дітей позитивні естетичні почуття у процесі сприймання музики і живопису, сформувати переконання, що краса твору мистецтва має свої джерела у навколишньому світі: як у живому, трепетному слові рідної мови, так і в музичній мелодії перед дитиною розкривається краса навколишнього світу. Та мелодія – це мова людських почуттів – доносить до дитячої душі не тільки красу світу, вона відкриває людську велич і гідність. В хвилини насолоди музикою дитина відчуває, що вона справжня людина. Душа дитини – це душа чутливого музиканта» [272, с. 33]. Відкриваючи двері у світ прекрасного, В. Сухомлинський уміло дотримувався психологічних вимог, демонструючи взірець урахування вікових особливостей молодших школярів. По-перше, формування естетичного сприймання учнів засобами мистецтва передбачає позитивне естетичне ставлення до нього. Там, де починається найменший примус, про естетичне виховання не може бути й мови: заплакана або засмучена дитина не зможе сприйняти навіть найпростішого, яким би привабливим воно не було. Про це педагог повинен пам'ятати завжди. По-друге, вчений всіляко прагнув розвинути у дітей потребу в естетичних враженнях, водночас вважаючи неприпустимим пересичення ними, а також багатослів'я вчителя.

Особливе місце в педагогічній спадщині В. Сухомлинського посідає творча діяльність за законами краси, зустрічається багато цікавих педагогічних знахідок стосовно залучення дітей до творчості. За словами педагога, «творення

краси дітьми – ціла галузь виховної роботи» [271, с. 182]. Кожна дитина – творець, художник. І дуже важливо розкрити перед учнями красу творчості. Створення казок, літературні твори, поетичні вправи, малюнки, музичні п'єси, участь у художній самодіяльності – все це сприяє утвердженню у свідомості школяра високого естетичного ідеалу. Без нього, на думку В. Сухомлинського, «людина не може вважати себе по-справжньому щасливою» [171, с. 184]. Одна із закономірностей формування естетичного сприймання – це те, що зло і потворність витісняє краса. Вона знаходить своє підтвердження і в словах В. Сухомлинського: «Краса – могутній засіб виховання чутливої душі. Це – вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння й відчуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкриваються істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса учить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі – вона випрямляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе» [170, с. 414]. Розуміння і відчуття краси – могутнє джерело самовиховання. Ось чому педагог наголошує, що «відчуття і переживання краси, прагнення до прекрасного, нетерпимість до потворного – все це потребує розвинутого, тонкого, чутливого розуму. Тільки злиття розумного і красивого дає високоморальне; без ідей краса не може відкрити перед людиною велич життя і її власну людську велич. Краса тільки тоді облагороджує і підносить, коли зливається з правдою, людяністю, непримиренністю до зла» [170, с. 415].

Отже, аналізуючи досвід В. Сухомлинського можна визначити деякі обов'язкові умови успішного формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку та виховання естетичних почуттів: урахування вікових особливостей – сильна емоційність, безпосередність, сприйнятливність, бажання вірити; врахування індивідуальних особливостей кожного учня. молодші школярі надто індивідуальні; виховання дітей на високохудожніх зразках творів мистецтва, художньої літератури; турбота про естетичне

середовище, у якому знаходяться діти; спрямування інтересів дітей та створення умов для вільного вибору видів естетичної діяльності; використовувати вільний час учнів не тільки за звичайними розвагами, а й шукати захоплюючі, виховуючі й розвиваючі суспільно-корисні справи і заняття, які б невимушено збагачували і розвивали всі сторони особистості.

Сприймаючи прекрасне, людина пробуджує красу в собі, відчуває її еталон у самій собі, стверджує себе. Виявом цього еталона-ідеалу виступають почуття. Отже, «і комедійне, і трагічне – це форми прояву прекрасного, краси. Своїм життям і вчинками людина прагне розпредметити красу, що криється в природі, творах мистецтва, витворах рук людських, іншій людині, досягнути цю красу, дану творцем, увібрати її в себе і через неї збагнути себе. Через красу світ відкриває себе, пізнає себе через людський спосіб бачення світу. Чуттєвий смисл світу постає через його красу, і постає саме в почуттях. Чуттєва краса пробуджує ідею краси, адже пробуджує чуття існування. Зрештою, людина бачить у собі еталон краси, вона страждає, доки не знайде красу в самій собі», – стверджує В. Роменець [239, с. 110]. У красі знімається невідповідність форми і змісту, а справжнє мистецтво створює форму, яка гармонійно відповідає змістові. «Краса нерозривно пов'язана зі змістом буття. Краса – це життя», – вважав М. Чернишевський [347]. І в цьому розумінні краса «рятує світ».

Увага до формування естетичного сприймання закономірна тому, що діяльність у будь-якій сфері не може бути сьогодні повноцінною, як без загальної освіти, так і без естетичної досконалості. Мистецтво в своїй естетичній формі відображає загальну неподільну сутність. Естетична цілісність та довершеність мистецтва відтворює глибинні сили людської душі, втілена Краса та ідея досконалості постають у художньому ідеалі, який може мати різні рівні втілення: від фрагментарного – до витонченої єдності естетичного образу; від потенційно доступного, прихованого змісту – до яскраво-виражального, естетичного звучання; від поверхневого, реально виявленого констатування змістових складових образу – до глибинної субстанціальності розкритого змісту; від констатуючих форм подання ідеалу естетичного – до «симфонічного звучання»

його гармонії. Специфічна дія мистецтва полягає в тому, що предметом впливу постає цілісна особистість у її взаємовідносинах з навколишнім світом. Мистецтво, як форма відображення дійсності, здатне передавати безліч відтінків оцінного ставлення, що виражає красу людських почуттів і думок, віддзеркалює актуальні проблеми розвитку суспільства.

1.2.Філософський та педагогічний аспекти естетичного сприймання мистецтва

Вагома роль у процесі формування та виховання творчої особистості людини належить мистецтву. Завдяки своїм іманентним якостям воно сприяє цілісному розвитку особистості, є важливим і актуальним в даному контексті дослідження проблеми естетичного сприймання дійсності та творів мистецтва. У мистецтві як в засобі свого цілісного самовираження людина завжди вбачала засіб для забезпечення безсмертя всіх інших своїх досягнень. Історично значущі особистості та їхні справи оспівуються в фольклорі, будь-яке явище соціального життя знаходить своє відображення в живописі, архітектурі, музиці, поезії. Народ без мистецтва позбавлений історичної пам'яті, а без історичної пам'яті він вже втрачає свою національну цілісність. Зокрема, синтезуюча місія естетичної культури, мистецтва проявляється і на рівні окремої особистості, об'єднуючи всі її духовні сили, і на рівні кожного етапу суспільного розвитку, забезпечуючи цілісне самовираження народу, і на рівні історичного зв'язку поколінь, виражаючи єдність поступового прогресу культури. Однією форм духовного розвитку особистості в сучасному світі є мистецьке відтворення явищ, якісних ознак, кількісних та образних характеристик цих явищ, світу. Мистецтво відтворює світ в образах узагальнених, абстрагованих чи, навпаки, реальних, природних, проте завжди – індивідуально відображених у кольорі, звуці, пластиці. Воно є частиною естетичної свідомості, найвищим її проявом.

У процесі дослідження розглянуто наукову філософську й психолого-педагогічну літературу від естетичних поглядів античності; естетики періоду

Просвітництва як складової частини нової культурно-історичної доби в Європі, – періоду переосмислення традиційних естетичних категорій: краси гармонії, смаку, визначальним моментом якого була безмежна віра в перетворюючі можливості науки, освіти і мистецтва.

В історії світової культури сформульовані дві протилежні концепції природи естетичної свідомості: 1) онтологічна, що бере початок від античного світосприймання і трактує естетичну свідомість як відображення особливих принципів самого буття; 2) гносеологічна, яка складається у відокремленій естетиці, інтерпретує її в ролі атрибута людської свідомості, й проявляється в особливому виді людської діяльності – мистецтві. За Аристотелем та Фомою Аквінським, «мистецтво – певна потенція практичного інтелекту, а саме – потенція до створення тих предметів, які мають бути створеними» [237, с. 81].

Поняття «естетика» (від грец. – чуттєвий, такий що відноситься до чуттєвого сприйняття) – філософська дисципліна, що вивчає виразні форми, котрі відповідають уявленням про прекрасне, потворне – тобто емоційне, чуттєве ставлення людини до дійсності. У Стародавній Греції поняття «естетика» означало робити із почуттям, із задоволенням. У художній творчості естетика вивчає мистецтва як одну з форм ідеології, закони розвитку мистецтва, його ідейний зміст, художні форми та суспільну роль» [144, с.367]. Однією з форм, що реалізує естетичне ставлення до світу, є естетична дійсність. Антична естетика трактувала мистецтво, як наслідування природі, – мімізис, а у відповідності художнього твору явищам природи як їх натуральним прообразами вбачала основну ознаку досконалості. Середньовічна естетика сприйняла спадщину античного ідеалізму та переробила його в дусі християнського спіритуалізму. Вона відстоювала ідею понадчуттєвого, божественного походження краси. Естетика доби відродження спиралася на матеріалістичну гілку античної думки: повернення естетичної гідності людини та світу, а мистецтву – орієнтацію на реальну дійсність. Представники класицизму акцентували увагу на духовно-естетичних аспектах людської життєдіяльності.

Слід відзначити, *естетична культура* – це здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного в мистецтві й дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси. Естетична культура містить у собі такі компоненти: естетичне сприймання, естетичне почуття, естетичні потреби, естетичні смаки, естетичні ідеали, художні уміння. Краса завжди була невід'ємною частиною життя людей. Ще піфагорійці вели мову про естетику, вони її пов'язували з культом Діоніса. У діонісизмі природа виступає у вигляді потужного генератора, який вічно породжує безкінечну різноманітність і повноту життя [144, с. 29]. Підтвердженням цьому є термін «калокагатія», який був давно відомий ще античним мислителям. Вперше він широко використовувався в філософії Сократа для визначення зв'язку всієї людської доброти, краси, знання. Красива, мудра, обізнана людина – калокатигія. Більш чіткий зміст зазначених категорій виступає в ученні про мистецтво. Сократ стверджує, що сприймання мистецтва приносить насолоду незалежно від моральних якостей зображуваного [9, с. 32–33]. І. Кант стверджував: «Якщо ти хочеш бути красивим, працуй до самозабуття, працуй так, щоб ти почував себе творцем, майстром, господарем в улюбленій справі. Працуй так, щоб очі твої виражали одухотвореність великим людським щастям – щастям творчості [237, с. 114].

Вчення старогрецького філософа Арістотеля про мистецтво ґрунтується на понятті наслідування, яке було в обігу в естетиці стародавньої Греції вже задовго до нього. Теорією наслідування користувалися і піфагорійці, і Демокріт, і Платон. Так, піфагорійські філософи наслідування розуміли як зображення переживань людини, Демокріт – як здатність наслідування явищ і подій природи, Платон, приймаючи теорію наслідування, відмовляв наслідуванню у будь-якій пізнавальній цінності, оскільки мистецтво за його допомогою відтворює не світ «ідей», а чуттєвий світ – бліду примару «істинного буття». На думку Арістотеля, мистецтво бере свій початок із наслідування – нахилу, притаманного людині, як і іншим живим істотам, але розвинутому в ній значно більшою мірою: «По-перше, – говорив мислитель, – людям властиво наслідувати – саме тим вони від

інших живих істот відрізняються, що дуже здатні до наслідування, завдяки якому вони і набувають перших знань. По-друге, всі відчують у наслідуванні приємність». Визначаючи мистецтво як діяльність наслідування, Арістотель пов'язує з ним пізнавальну функцію: у здатності людини до наслідування він вбачає джерело перших пізнань людини. Зображення життя в художньому творі надає естетичне задоволення тому, хто сприймає цей твір, дає змогу пізнати саму дійсність [8].

Отже, образотворче мистецтво впливає на людину за допомогою зображень, як поезія – словом, а музика – звуками. Без мистецтва неможливо зрозуміти історію та систему історичних діянь людства, його спраги творчості. Так, первинні історії західноєвропейського живопису зазвичай вбачають у часах епохи Відродження, яка прийшла на зміну Середньовіччю з його релігійною культурою й аскетичним ідеалом, що втілював вищу норму духовної краси. У всі історичні епохи людство прагнуло до творчого самовираження і самосприймання. Неможливо вести мову про будь-яку епоху чи цивілізацію без історії мистецтва, яке, завжди було їх неодмінним й визначальним складовим, як і наука. В епоху Середньовіччя земну красу розглядали як відблеск божественної. Відомий вчений І. Еригена навіть визначив принципи, без яких краса неможлива: частини повинні складати одне ціле, як матеріальні, так і духовні компоненти; складовими компонентами повинні бути: ритм, мудрість, розум, вічність, любов, які дають насолоду людству [237, с. 70]. В епоху Відродження красу і мистецтво завжди пов'язували з природою. Природовідповідне виховання зустрічаємо і в поглядах Й. Песталоцці. Дж. Реале писав, описуючи його погляди: «Виховання – внутрішня робота, яка розвиває надані природою фізичні, розумові та моральні здібності у відповідності з природним розвитком людської натури. Єдина мета виховання – гармонійний розвиток сил і здібностей людини» [237, с.183].

В історії педагогічної думки значне місце посідає й німецька філософія. Вчення І. Канта, наприклад, розкриває нам таке поняття, як естетична ідея. «Абсолютний стан істини, краси, любові й добра розкривається через ідею, що

втілюється в ідеалі. Ідеал – це відображення у свідомості людей розв'язаних, знятих суперечностей соціальної дійсності, суперечностей між назрілими, але нереалізованими потребами. У вигляді ідеалу людина створює для себе образ дійсності, вільної від суперечностей – ідеальний образ, який визначає спосіб мислення і діяльності людини» [109, с.150].

Естетика Г. Гегеля дозволяє вивести таку аксіому: «Мистецтво покликане розкрити істину життя» [53, с. 99]. Стверджуючи, що прекрасне в мистецтві – це почуттєве усвідомлення істини, мав на увазі не лише правильну свідомість художника, який зображає предмет в певній ступені майстерності, а «живе почуття реальності, що дає радісне задоволення тим, що в цій реальності присутня істина як перехід з реального в ідеальне» [53, с. 105]. Ставлення людини до світу виражається як у формі понять, так і у формі емоцій. Основи почуттів існують не в замкненому внутрішньому світі свідомості, вони базуються на відносинах людини зі світом, відносинах, які виходять за межі свідомості. Тому кожна людина має свій емоційний стиль, свою основну палітру емоцій і почуттів, у яких вона переважно сприймає світ. Естетичне почуття – це «вчуття» у предмет. Завдяки естетичному почуттю, яке викликається твором мистецтва, природою чи людиною, людина пізнає їхню специфічну якість – красу. Переживання почуттів – вияв прагнення до еталону, ідеалу. Тут проявляються моральні, естетичні почуття, переживання драматизму, комедії й трагедії. «В будь-якій творчості потрібна пристрасть, ідея. Байдужість і реальне віддзеркалення дійсності нічого не коштує, а головне нічого не означає» [53, с. 167].

Складовою частиною нової культурно-історичної доби в Європі в період переосмислення традиційних естетичних категорій: краси гармонії, смаку, визначальним моментом якого була безмежна віра в перетворюючі можливості науки, освіти і мистецтва, постає естетика періоду Просвітництва. У цей історичний період такими були герої Дефо і Свіфта, Шиллера і Гьоте, образи І. Баха, Й. Гайдна, В. Моцарта та прагнення суспільства до гармонії, краси, природи розуму, доброчинності й демократичної цивілізації. З позиції нових

виховних цінностей переглядаються традиційні для філософії поняття – прекрасне, гармонія, смак, почуття. [237, с.210].

Виникають погляди О. Баумгартена на естетику як науку, зароджуються ідеї Й. Вінкельмана про досконалість краси, теорія Дж. Локка про чуттєву основу думки, естетичні погляди поетів Шиллера та Гьоте. В англійській філософії виникли нові естетичні системи: А. Шефтебері «відчуття як критерій естетичного досвіду»; Д. Юм, Дж. Берклі «краса як божественний дар»; Т. Рід «відокремлення естетичного об'єкту від естетичного суб'єкту». Автор трактату «Філософські дослідження про виникнення наших речей про високе та прекрасне» Е. Берк назвав красу суспільною якістю, В. Хогарт у своїй книзі «Аналіз краси» перевагу надає емоціям. Засновниками раціоналізму та нового мистецтвознавства стали німецькі просвітителі. Серед них О. Баумгартен, Г. Лессінг, Й. Вінкельман, Й. Гердер. Так, Г. Лессінг – автор трактату «Лаокоон, або про межі живопису і поезії» проводить порівняльний аналіз живопису, скульптури і поезії. Й. Вінкельман бачить ідеал прекрасного в античному мистецтві, а Й. Гердер – місце естетики в галузі антропології [237, с.124]. У 1735 році О. Баумгартен вперше вводить термін «естетика» позначивши їм філософську науку про чуттєве пізнання (лат. *Scientia cognitionis sensitivae*), осягає і створює прекрасне і що виражається в образах мистецтва. У поняття «чуттєвість» О. Баумгартен включає не тільки відчуття, але і емоції, пам'ять, інтуїцію, дотепність, уяву. Досконалість або красу він вбачає у згоді трьох основних елементів: змісту, порядку і виразу. Відповідно, естетика ділилася на три частини: евристика – вчення «про речі і предмети думки»; методологія – вчення про організацію художнього твору; семіотика – вчення про естетичні знаки. При цьому гармонію він інтерпретує як єдність трьох елементів: 1) змісту; 2) порядку; 3) виразу. Філософ стверджував, що гносеологія має дві форми пізнання: естетику і логіку. Перша форма пов'язана з нижчим, чуттєвим пізнанням, а друга – з вищим, інтелектуальним. Логіка вивчає судження розуму і приводить до пізнання істини. Естетика пов'язана із судженням смаку і пізнає прекрасне. Філософ використовує поняття прекрасного, проте він не визначав

предмет естетики через ідею прекрасного, така тенденція виявиться пізніше, зокрема в позиціях Г. Гегеля [53] і М. Чернишевського [347]. У східних культурах також простежується тяжіння до ототожнення досконалого й естетичного. Наприклад, арабський філософ Середньовіччя Аль Газалі стверджував, що краса предмета полягає в існуванні всього досконалого. Краса кожного предмета – у відповідності його виду досконалості [237].

Зауважимо, що серед французьких просвітителів XVIII ст. виділяються постаті Батте, Дідро і Руссо. У книзі «Витончені мистецтва, зведені до єдиного принципу» Батте висуває античні принципи «копіювання природи» як ключ до розуміння мистецтва. Естетика французького Просвітництва пов'язана передусім з теоретичними розробками Вольтера. Він поділяв правила класицизму як треба «будувати» художні твори, визнавав відносність художніх смаків, їх плинність. Категорія «смаку» посідає особливе місце в поглядах Вольтера і синтезує інші категорії та поняття естетики. Спираючись на смак, філософ намагається виявити природу прекрасного. Красу та її вищий вияв – прекрасне – слід шукати у природності й звичайності, простоті. Естетичний смак визначається Вольтером як «співчутливість до прекрасного» [45, с. 120]. Творами «Філософські листи», «Трактат про метафізику», «Кандидат» Вольтер зробив справжній прорив у французькій політичній думці XVII ст. Д. Дідро – представник матеріалізму, естетик, фахівець у галузі образотворчого мистецтва, що наблизився до діалектичного методу пояснення світу та еволюційної концепції, у гносеології спирався на сенсуалізм Дж. Локка. Письменник, організатор та редактор «Енциклопедії», він висловлював свої погляди у філософських та літературних творах: «Думки про виникнення природи», «Розмова Д'Аламбера з Дідро», «Філософський принцип матерії та руху», «Монахиня», «Небіж Рамо». Дідро – не лише широко його «Салони» були блискучими оглядами паризьких виставок, оглядах-есе формувалися шляхи подальшого розвитку мистецтва, обґрунтовувалась хибність класицистичних міфологічних сюжетів, штучність, театральність композицій [237].

Варто звернути увагу на теоретичну діяльність німецького мистецтвознавця Й. Вінкельмана, який намагався пробудити у своїх сучасників інтерес до класичного мистецтва. Він розглянув і систематизував історію античного мистецтва, й на прикладі аналізу чотирьох рівнів розвитку мистецтва – архаїчного, піднесеного, прекрасного та електичного – намагався визначити специфіку видів мистецтва, зосередивши увагу на скульптурі. Філософ-естетик Г. Лессінг досліджував специфіку мистецтва, що характерна для його трактату «Лаокоон. Про межі живопису і поезії». Він не поділяв ідеї поєднання внутрішньої пристрасті із зовнішнім спокоєм, на якій ґрунтуються естетичні засади мистецтва, запропоновані Й. Вінкельманом [38]. Учений вбачав у такій орієнтації повернення до етики давньогрецького стоїцизму. Розуміння такої моралі втілює С. Ботічеллі, флорентійський художник XV ст., у своєму шедеврї «Народження Венери». Його Венера несе людям одухотворену красу. Радість буття, гармонія злиття людини й природи, сприймання краси і намагання захиститися від страждань чуттєвого кохання, зберегти одухотворену красу, що втілена в співзвучності моря, небі, вітру, простору й любові, – ця тема Ботічеллі, як і в іншому його шедеврї «Весна», стверджує потребу людини в перемозі краси, життя, миру, перемозі світла, радості, добра, вічному прагненні до прекрасного.

Світову художню спадщину неможливо уявити без мистецьких надбань Київської Русі. Стародавня Русь ввібрала в себе і візантійську культуру, і західну, і скандинавську, і культуру південних сусідів-кочівників. У 988 р. Київська Русь прийняла християнство в його візантійському варіанті. Разом з релігією вона успадковувала від Візантії й художні традиції, однією з яких була оздоба храмів розписами та іконами. Русь сприйняла архітектурну форму християнського храму. Софія Київська споруджена в 1037 р. у період князювання Ярослава Мудрого. Окрасою цього храму стали мозаїки «Оранта» та фрески – роботи візантійських та місцевих майстрів.

Важливу роль у духовному житті України XVIII ст. відігравав Георгій Щербицький – викладач, філософ, поет, риторик, автор п'єси «Трагікомедія, нарицаєт Фотій, тобто про відступ західної церкви від східної». У ній

Г. Щербицький намагався пристосувати міфологічні мотиви до розкриття сучасних йому проблем, зокрема виявлення конфлікту між католицизмом і православ'ям [237]. Найбільш повне вираження розвиток естетичної думки в Україні належить творчості видатного філософа, просвітителя, гуманіста і демократа Г. Сковороди. Він висуває ідею продуктивної взаємодії і спорідненості між філософією і поезією: філософію й мистецтво зближує зацікавленість у розумінні таємниць людського духу, моральному самовідновленні особистості, спрямованості у майбутнє. Сполученість філософії і мистецтва дозволяє затвердити синтетичний метод дослідження істини і краси. У своїй художній творчості поет-філософ відстоює єдність краси і добра, готує підґрунтя для розвитку реалізму в українській літературі. У естетиці Г. Сковороди розробляється естетична категорія гармонії, у якій важливу роль відіграє органічний зв'язок з етикою і почуттям моралі. Найвагомішими в естетичній спадщині філософа є «Сад божественных песней», «Наркісс».

Отож, можна підсумувати, що досвід філософської думки різних епох, переосмислення основних естетичних категорій: істини, краси, любові і добра – це культурно-історичний імпульс продукування духовних, етичних і естетичних форм свідомості, вивчення яких постає важливим на сучасному етапі розвитку суспільства, враховуючи індивідуальну неповторність людської природи, що завжди багатомірна у своєму вияві. Неможливо спрогнозувати майбутнє, але з певністю можна наголосити: як спосіб індивідуального самовираження і спілкування між людьми досі не винайдено нічого, рівноцінного мистецтву.

Мистецтво – універсальна категорія, яка належить людству, впливова, визначальна, діюча спадщина духовного і практичного життя кожної окремої людини [237]. Мистецьке відтворення світу виявляє себе у змісті та інтенції побудови певного завершеного художнього образу, в якому відображена дійсність поєднується із власним світобаченням і світосприйманням і породжує таким чином самостійну «віртуальну реальність»: відображення специфічної творчої спрямованості особистості, обдарованої «потенцією образотворчого самовияву» у взаємодії зі світом; динамічне утворення, сутнісною основою якого

виступає ідеал митця. Орієнтація на досягнення цього ідеалу спонукає особистість до певних образотворчих дій у процесі взаємодії зі світом, у процесі розгортання індивідуальної історії життя людини; мистецьке відтворення світу виявляє усвідомлене та неусвідомлене прагнення митця до створення естетичного у поєднанні з етичним, моральним змістом власного життя та життя соціального, культурно-історичного, що зумовлюється онтологічним та історичним змістом форм та продуктів мистецької творчості. Мистецтво – «культурно-історичний імпульс», оскільки кожний художній акт поєднує в собі тенденції розгортання як індивідуальної, так і загальнолюдської історії, а власне мистецький акт вміщує культурно-історичний досвід продукування духовних, естетичних, етичних та інших форм свідомості, ідей, ідеалів і цінностей людства.

1.3. Сутність і характеристика основних понять дослідження в психолого-педагогічних наукових джерелах

У сучасних умовах розвитку української освіти головною метою є формування всебічно розвиненої особистості, її творчих здібностей та обдарувань. У «Концепції початкової освіти» серед основних завдань початкової освіти на першому місці визначено естетичне виховання дитини: естетична вихованість особистості, сформованість емоційно-чуттєвої сфери, розуміння мистецтва, здатність до творчої самореалізації [129]. Переважна більшість науковців вважає, що «естетичне виховання в школі має комплексний характер і передбачає взаємозв'язок й тісну взаємодію всіх утворюючих це виховання компонентів, які формують це виховання. Отже, базовими компонентами естетичного виховання у школі є естетичне сприймання, естетичне оцінювання, естетична творчість. Комплексність забезпечується в школі в двох планах: у всій класній і позакласній роботі й передбачає послідовність, систематичність, наслідування» [220, с. 804].

Естетичне сприймання розглядається як складова частина, один із базових компонентів естетичного виховання, як естетична оцінка й творчість. Естетичне

сприймання ми вважаємо ключовим базовим компонентом в структурі естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку, оскільки цей компонент, відкриває педагогічний потенціал для формування естетичної оцінки та естетичної творчості; розуміння естетичного образу, а в подальшому розвитку естетичної свідомості особистості: естетичних емоцій і почуттів, естетичних потреб, естетичного смаку, естетичних суджень, естетичних ідеалів й естетичної теорії, естетичного ставлення до навколишнього світу.

Проте особливості формування естетичного сприймання в молодших школярів залишаються невисвітленими. На підставі аналізу наукових педагогічних праць ми констатували, що проблема формування естетичного сприймання у молодших школярів залишилася актуальною протягом останніх десятиліть минулого століття. Тому «залучення дітей молодшого шкільного віку до естетичних поглядів на життя, складова частина злиття навчання і виховання особистості в єдиний потік. Викладання дисциплін «естетичного циклу», особливо музичного і образотворчого мистецтва, не може зводитися лише до навчання школярів елементарним навичкам співу та малювання; воно покликане залучити дітей до великого мистецтва, давати основні знання з історії світової та вітчизняної культури, формувати високі естетичні смаки не тільки у навчальній, а і в позакласній виховній роботі» [220, с. 803.].

Проблеми реформування мистецької освіти й естетичного виховання, еволюція форм і методів навчання мистецтва знайшли своє відображення в наукових роботах Л. Коваль [119], О. Михайличенка [185], В. Орлової [210]. Теоретичною основою дослідження в даному параграфі є наукові праці таких вчених як О. Костюк [136], В. Остроменський [213], І. Сеченов [258], М. Субота [269] щодо вивчення механізмів сприймання, визначення їхньої сутності, змісту, типології, виявлення взаємозв'язку здібностей умінь та навичок; педагогічні аспекти сприймання музики та мистецтва в системі вищої та середньої освіти – О. Олексюк [207], Г. Падалка [217], О. Ростовський [241]; психолого-педагогічні дослідження щодо структури естетичного сприймання та його компонентів – М. Каган [102], Л. Кадцин [105], С. Рубінштейн []; дослідження з естетичної

культури – І. Зязюн [93], Л. Масол [172], Н. Миропольська [183]; досягнення вікової психології та психології мистецтва й творчості – І. Бех [21], Л. Виготський [49]; формування у дітей художньо-естетичної культури, ідеалів і ціннісних орієнтацій – О. Рудницька [252], Е. Печерська [224], О. Щолокова [362].

Структуру сприймання як важливого компонента естетично спрямованого ставлення до музичного мистецтва досліджував В. Вілюнас [37]. Загальнонаукову методологічну основу формування музичного сприймання складають інтонаційно-фабульна і комунікативна концепція природи музики (В. Медушевський) [175], соціальних функцій музичного мистецтва (А. Сохор) [265], художньо-музичної діяльності як творчого процесу (Є. Назайкінський) [192], вивчення музики як художнього феномена (В. Белобородова,) [12], взаємозв'язку соціального й особистісного в процесі сприймання, цілісного музичного сприймання (О. Костюк; В. Ражніков, Б. Теплов) [136; 241; 279].

Із метою ґрунтовного висвітлення окресленого питання розглянемо низку основних понять, які покладені в основу дослідження: «естетичне сприймання», «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота». Аналіз відповідної літератури дає нам змогу стверджувати, що на сьогодні немає загальновизнаного тлумачення даних понять. Кожен науковець трактує їх крізь суб'єктивне бачення проблеми. Одним із основних завдань формування естетичного сприймання в початковій школі є розкриття сили й духовного багатства мистецтва. За допомогою мови мистецтва учні вчаться розуміти й пояснювати пережиті ним почуття, давати їм естетичну оцінку. Отже, процес сприймання є результатом складної внутрішньої діяльності людини, в якій бере участь пам'ять, чуття, свідомість, фантазія, спогади тощо.

Отже, поняття «*формування*» – це «сукупність процесів організації виховного процесу; виявлення, добирання, опрацювання» [100, с. 224]. *Формування особистості* – вид розвитку особистості; зміна психологічної динамічної функціональної структури особистості, але головним чином ті зміст під впливом зовнішніх подразників. Формування особистості має декілька видів, кожен з яких специфічний для певного ієрархічного рівня: тренування, вправи,

навчання і виховання. Узагальненим видом формування особистості, специфічним для формування здібностей, є психологічна підготовка і психологічна мобілізація. Розрізняють стихійне і цілеспрямоване формування особистості, як стверджує В. Мижериков [181, с. 470]. Також «формування – підкріплення поведінки, яка все більше і більше наближається до бажаної», як вважає В. Шапар [348, с. 572].

Існує кілька варіантів тлумачення поняття «сприймання». Виділити його в «чистому виді» майже неможливо. Тому, на думку вчених, вивчити й розвивати його в дітей необхідно у тісній взаємодії, взаємовпливу багатьох факторів і процесів діяльності людини. Термін «сприймання» походить від латинського – «perception». В перекладі з російської мови «восприятие» –сприймання, сприйняття; схоплювання, прийняття, приймання» [203, с. 87]. Також, існують різні погляди на тлумачення понять «сприймання» та «сприйняття». Це майже синоніми, але між цими поняттями існує суттєва різниця. «Сприйняття – це сформована якість особистості на певному етапі її розвитку», а «сприймання – пізнання якості цілого, а не його окремих властивостей, не пасивне копіювання миттєвого впливу, а живий творчий процес», – таку характеристику цьому процесу дає В. Шапар [348, с. 496]. «Сприймання – як дія за значенням, процес відображення мозком предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття» [35, с. 1181]. Класичний варіант трактування даного поняття: «сприйманням називається психічний процес відображення мозком предметів або явищ дійсності, що діють у даний момент на органи чуття», – таке визначення досліджуваній якості дає Б. Теплов [277, с. 28]. Дослідник розглядає «сприймання», як «осмислене, неспецифічне, рефлекс на відношення, спостереження». Сприймання (перцепція) – відображення предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття людини. Фізіологічною основою сприймання є тимчасові нервові зв'язки у корі головного мозку, які утворюються під впливом стихійних комбінацій різних подразників. На відмінну від відчуттів, що відображають лише окремі властивості або якості речей матеріального світу, сприймання дає цілісний образ їх. Сприймання –

чуттєва основа абстрактно логічного мислення, формування понять. Воно характеризується індивідуальними особливостями, що виявляється у точності, швидкості й повноті відображення об'єкта, співвідношенні в цьому процесі аналізу і синтезу, образних раціональних та емоційних компонентів [279, с. 20]. Учений виділяє об'єкт естетичного сприймання: фон – об'єкт – музичний звук – акомпанемент – колір, і розрізняє сприймання: 1) слухове (згрупування звуків); 2) зорове (групування плям, ліній, кольорів, відстань, схожість кольору); 3) осмислене сприймання; 4) значення минулого естетичного досвіду [278, с. 218].

Розглянемо особливості формулювання визначення поняття «сприймання» деякими іншими авторами. «Сприймання, як дія із значенням сприймати: процес відображення мозком предметів і явищ об'єктивного світу, які діють у даний момент на органи чуття» [273, с. 672]. На думку В. Волканової, «сприймання – це складний комплексний процес, сприймання – це здатність особистості бути уважною» [43, с. 57].

Також С. Гончаренко [62] визначає, що «сприймання» – це пізнавання, відображення предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у певний момент на органи чуття людини. Фізіологічною основою сприймання є тимчасові нервові зв'язки в корі великих півкуль головного мозку, які утворюються під впливом стихійних комбінацій різних подразників. На відміну від відчуттів, що відображають лише окремі властивості або якості речей матеріального світу, сприймання дає цілісний образ. «Сприймання – це чуттєва основа абстрактно-логічного мислення, формування понять. Характеризується індивідуальними особливостями, що виявляються в чіткості, швидкості, повноті відображення об'єкта, співвідношення в цілому процесі аналізу й синтезу, образних, раціональних та емоційних його компонентів» [232, с. 326].

Знання про «сприймання» стали однією з вагомих складових системи психології у другій половині XIX століття. Існуючі ранні теорії сприймання відповідали положенням традиційної асоціативної психології. Так, В. Джемс [80] зазначав: «Найголовнішими фізіологічними умовами сприймання слугують

утворені у мозку шляхи асоціацій, що йдуть від зовнішніх чуттєвих вражень» [80, с. 215]. Протилежне асоціонізму трактування *сприймання* з'явилося завдяки розвитку І. Сеченовим [258] рефлексорної концепції психіки, а також праць представників гештальтпсихології, які представили обумовленість найбільш важливих феноменів сприймання незмінними відношеннями між компонентами перцептивного образу. Побудова перцептивного образу пояснювалась інсайтом – особливим психічним актом осягнення, миттєвого схоплення суттєвих відношень у полі сприймання і структури ситуації в цілому, не пов'язаним із минулим досвідом, завдяки якому досягається осмислене вирішення проблеми. І. Сеченов наголошував про існування двох механізмів сприймання: один полягає в простому баченні розбіжностей та впізнавань окремих предметів, а інший зводиться до реакції детального бачення [258, с. 11]. Ідеї І. Сеченова [258], О. Запорожець [87] та О. Леонтьєва [150] сприяли створенню теоретичних моделей рефлексорної будови сприймання, в яких важливого значення набували еферентні процеси, що адаптують роботу перцептивної системи до характеристик об'єкта.

У дослідженнях Л. Виготського [49] представлено оригінальну й досить визначну для свого часу ідею суб'єктивного перетворення дійсності як основної особливості сприймання. *Естетичне сприймання* – це творчий процес, оскільки для сприймання мистецтва не досить просто пережити ті почуття, які були в автора, не досить розібратися в структурі твору – необхідно ще творчо переосмислити своє почуття, прийти до катарсису, і тільки тоді дія мистецтва буде повною. Отож, за Л. Виготським, «ми сприймаємо дійсність зі смисловими предметними зв'язками та відношеннями» [49, с. 231]. До речі, у свій час німецький психолог В. Штерн висунув припущення, що процес сприймання картини або ситуації в дитини має чотири стадії: 1) дитина сприймає окремі предмети; 2) дитина сприймає дії; 3) дитина сприймає речі; 4) дитина сприймає складні відношення між речами. Це твердження панувало в психології доволі довго, поки саме Л. Виготський не довів, що маленька дитина спочатку сприймає цілу ситуацію, потім може виокремити окремі елементи, а означені В. Штерном

стадії, за Л. Виготським, є не стадіями розвитку сприймання, а стадіями розвитку мови дитини. Загалом, у класичній психології сприймання розглядається як складний психічний процес, відображення в мозку предметів та явищ об'єктивного світу, що впливає в певний момент на органи чуття, і при цьому відчуття та сприймання здатні до взаємодії. Сприймання складається з окремих відчуттів, на основі яких у свідомості людини виникають уявлення та образи [49].

Також, П. Якобсон визначає: «*сприймання* будь-якого предмету, будь-якої речі перш за все є чуттєвим пізнанням, яке засноване на відчуттях наших різних органів чуття» [374, с. 8]. Існує така кількість видів сприймання, скільки й видів відчуттів, які розрізняються за аналізаторами. Отже, сприймання буває зоровим, слуховим, нюховим, смаковим, тактильним, вестибулярним, руховим та їх комбіновані різновиди (зорово-слухове, тощо). Наприклад, в своїх дослідженнях М. Овсянніков [205] вважав, що сприймання (і звідси, розуміння) художнього твору є повторення процесу творчості його творця, сприймання абсолютизувалося як повністю автономне, незалежне навіть від задуму самого твору, який втілював автор. Обов'язковою складовою сприймання є образи, думки та відчуття. С. Капланова [111] наголошує, що «особливість творчого процесу художника полягає у взаємозв'язку творчої уяви та сприймання» [111, с. 196]. Крім того, сприймання постає як необхідний етап пізнання. Таким чином, можна визначити, що «*сприймання* – наочно-образне відображення предметів і явищ дійсності в їх об'єктивній цілісності та багатогранності. Нерозривно пов'язане з відчуттями, виникає на їх основі під час безпосереднього впливу предметів і явищ матеріального світу на органи почуттів» [220, с. 388].

Сучасні дослідники доводять, що початкові форми сприймання визначаються особливостями постійних стимулів або їх сполучень. Однак розвинені процеси сприймання знаходяться під контролем цілей, що стоять перед суб'єктом, стверджує В Зінченко [89]. Іntenціональний – спрямований характер цих процесів дає можливість розглядати їх в ролі перцептивних дій. «Закон перцепції», сформульований М. Ланге (1893), будується на концепції стадіальності (фазовості) процесу сприймання, яка передбачає зміну фаз

сприйняття від більш загального характеру до більш конкретного, диференційованого, детального.

Отже, під *сприйманням* Б. Ананьєв [4], Р. Арнхейм [9], О. Запорожець [87] розуміють процес безпосереднього відображення у свідомості людини предмета чи явища в сукупності всієї багатоманітності його властивостей, які тісно пов'язані з іншими психічними процесами людської особистості. Сприймання є цілісним актом, де відбувається пізнання не окремих якостей предмета, а пізнання його в цілому, у багатоманітності всіх властивостей, з його фоном. Воно структурне за законом єдності елементів; рухливе в часі і просторі; узагальнююче на відміну від фото-теле-кібернетичного відображення; усвідомлене, тобто коригується свідомість і пов'язане з минулим досвідом людини. Під поняттям «*сприймання*» В. Шапар [348] розуміє «цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій, подій у їхніх відчуттєво-доступних часових і просторових зв'язках та відносинах. Виникає при безпосередньому впливі фізичних подразників на рецепторні поверхні органів відчуттів. Разом із процесами відчуття забезпечує безпосередньо-відчуттєве орієнтування в навколишньому світі. Будучи необхідним етапом пізнання, завжди в більшій або меншій мірі пов'язане з мисленням, пам'яттю, увагою. Направляється мотивацією і має певне афективно-емоційне забарвлення» [348, с. 496].

Визначення терміну «сприймання» також подано в «Педагогічній енциклопедії». Це – «відображення мозком предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття, ставлення до чого-небудь; визначення чогось, вважаючи його значним для себе; вступати в позитивну реакцію, сполучатися; в переносному значенні: запозичувати щось, робити своїм надбанням; набирати сенсу; осмислюватися; усвідомлювати» [220, с. 388].

З метою ефективно організації творчого процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів необхідно чітко визначити його етапи. У науковій психолого-педагогічній літературі В. Любімов виділяє основні *етапи процесу сприймання*, адже це процес вибіркового (зберігає в пам'яті незмінні образи предметів); апперцептивний (залежить від особливостей людини, яка

сприймає); підкорений феномену установки (готовність особистості сприймати предмети певним чином): 1) *схоплення* – перша, короткочасна реакція на формальні подразники, визначення одиничних якостей об'єкта, процес здійснюється емоціями – первинними переживаннями, які народжуються у процесі пізнання; 2) *враження* – передбачає усвідомлену реакцію, створення загальної уяви, виникнення образу; цей процес визначається почуттями – більш стійкими відношеннями порівняно з емоціями, для прояву яких необхідні певні умови; 3) *упізнання* – накладення образу того, що людина бачить в даний момент, на образ минулих вражень, які зберігає її пам'ять; якщо образи співпадають, відбувається впізнання – відтворення. У цьому процесі значну роль відіграє пам'ять і особливо явища асоціації, які активізують процес порівняння і впізнання. Якщо образи не співпадають, впізнання не відбувається; 4) *спостереження* – є процес детального, розглядання, аналіз основних характеристик форми, кольору, структури, звуку, образу. У цей процес включається пам'ять, мислення, уява; 5) *розуміння* – це об'єднання окремих вражень в одне ціле, встановлення зв'язків і відношень, побудова суджень, висновків. У цьому процесі відбувається абстрагування, конкретизація, узагальнення, синтез. Поряд з уявою і мовою в процес включається воля [163].

У своїх наукових дослідженнях естетики Р. Куренкова [145] виділяє такі стадії естетичного сприймання, які означив Р. Інгарден: 1) виникнення інтересу до твору мистецтва, його якості; початок естетичного переживання, емоційний смак; 2) поява емоцій; 3) вчуття в естетичний предмет; 4) естетична оцінка; 5) естетична творчість [145, с. 68]. В. Шапар констатує, що тип сприймання, згідно з Г. Роршахом, «характеризує переважно інтровертивні або екстравертивні тенденції особистості» [348, с. 496], причому він розуміє інтроверсію й екстраверсію трохи інакше за К. Юнга [406, с. 396]. Типи сприймання корелюють із певними компонентами інтелекту, афективною динамікою, рисами характеру, видами психічної паталогії. На основі своїх досліджень Г. Роршах виділив чотири типи сприймання, типи переживання: тип руховий, акцентується динамічний аспект; тип колірний, людина фіксує колір;

тип звужений, відсутність оцінок; тип амбіеквальний, пов'язаний з великою кількістю колірних і кінестетичних відповідей.

На думку Г. Люблінської [164], «сприймання – це відображення людиною предмета або явища в цілому, коли вони безпосередньо впливають на органи чуттів. Сприймання, як і відчуття, пов'язане насамперед з тим аналізаторним апаратом, через який світ впливає на нервову систему людини. Сприймання – сукупність відчуттів. Проте сприймання більше, ніж сума відчуттів, що їх дістають від того самого предмета» [164, с. 131]. Таким чином, сприймання – це відображення реального світу, у результаті чого виникають перцептивні образи. Воно відрізняється від уяви або фантазії тим, що відтворює в свідомості людини образи реальності, віддзеркалює зовнішній світ. *Сприймання* має психофізіологічну природу і є результатом дії саме на органи чуття, тобто це віддзеркалення предметів і явищ у цілому при їх безпосередній дії на органи чуття. Наші відчуття та сприймання здатні до взаємодії. Сприймання – це складний, рухливий, когнітивний процес, безпосередньо пов'язаний з усією пізнавальною діяльністю особистості, що свідчить про те, що воно завжди певною мірою пов'язане з іншими процесами пізнавальної діяльності – з мисленням, пам'яттю, увагою. У процесі сприймання відбувається аналіз і синтез отриманих нами різноманітних вражень, тобто їх осмислення, інтерпретація.

У своїх дослідженнях В. Любімов [163] висловлює думку, що *сприймання* є самою первісною формою пізнання як у філо-, так і в онтогенезі. Воно складає основу будь-якого пізнавального процесу більш високого рівня. «Відмінність перцептивних образів від інших образних явищ полягає в тому, що перцептивний образ є образом об'єкту, актуально впливаючого на суб'єкта крізь його органи відчуттів. Це завжди образ присутнього об'єкта. Процес формування саме таких образів ми і називаємо сприйманням. Образ – це кінцевий результат процесу сприймання» [163, с. 14-16].

Дуже важливо зазначити, що спільним між процесами мислення та сприймання є можливість трансформації образу, що в кінцевому результаті сприяє знаходженню вдалого рішення. Подібні перетворення часто

неусвідомлювані, можуть сприяти вирішенню завдань, що стоять перед суб'єктом. З цього можна зробити висновок, що сприймання – не пасивне копіювання миттєвої дії, а творчий процес пізнання. На цьому етапі доречним буде згадати думки вчених, таких зарубіжних вчених, як Р. Арнхейм [9], Т. Левіс [410], Р. Ціммерман [427], які вважають, що сприймання не є механічним реєструванням сенсорних елементів, а є дійсно творчою здібністю миттєво схоплювати дійсність, здібністю образною, проникливою, винахідливою та прекрасною. Будь яке сприймання є також і мисленням, будь яке розмірковування є в той же час інтуїцією, будь яке спостереження – також і творчість. Вчений стверджував, що на обох рівнях – перцептивному та інтелектуальному – діють одні і йти ж самі механізми. «Відповідно, сучасна психологія дозволяє нам визнавати процес бачення творчою діяльністю людського розуму. На сенсорному рівні сприймання досягає того, що розуму відомо під назвою «розуміння» [427, с.21].

Отже, сприймання людини визначається такими факторами, як вважає К. Пратт [418]: 1) якостями та властивостями об'єкту сприймання; 2) умовами, за яких відбувається рецептивна діяльність; 3) особливостями сприймання суб'єкту. На процес сприймання впливає увага (довільна і мимовільна), що становить основу спостережливості. А спостережливість, як уміння детально побачити в речах навколишнього світу їх чуттєву сторону становить основу культури сприймання. Рівень нашого сприймання визначається також отриманими у процесі життєдіяльності знаннями, вміннями, навичками, досвідом, культурою. Усі ці фактори впливають на якість перцептивного образу, розуміння сприйнятого, на швидкість сприймання, на формування настанови сприймання. Можна припустити, що процес сприймання творів мистецтва (картин) базується на двох чинниках: чиннику природного сприймання (безпосереднє сприймання ідеї, побудови, системи образів, сюжету та структури твору тощо) та чиннику минулого сприймання (різні асоціації, викликані власним досвідом і т.п.). Також важливим є розуміння визначення поняття «творче сприймання». В. Моляко [188], характеризує «творче сприймання» як

процес та його результат конструювання суб'єктивно нового образу, який «перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивний творчий образ представляє собою оригінальну сукупність нових фіксацій, відбитків, що є в наявності у даного суб'єкту, раніше сформованих образів та їх фрагментів» [188, с. 7].

Особливою формою художнього сприймання є «естетичне сприймання». Р. Куренкова зазначає, що «предмет естетики поєднує чотири сфери: естетичну онтологію, або естетику реального буття, об'єктивно ціннісні за своєю природою естетичні якості речей або явищ оточуючого світу; естетичну гносеологію, або естетику ідеального буття, пов'язану з дослідженнями суб'єктивної сторони естетичної цілісності; естетичну соціологію і праксиологію, що досліджує проблеми естетичної діяльності й творчості в самих різних галузях людської діяльності і соціуму; філософію мистецтва» [145, с. 14].

Спираючись на численні наукові дослідження з напрямку проблеми художнього сприймання, можна визначити його специфіку. Художнє сприймання, як процес розглядає В. Юсов [371], і в основу цього процесу покладено естетичну реакцію, акт сприймання конкретного художнього явища. Отож, *«художнє сприймання»* – механізм входження в твір мистецтва, особливий фізіологічний і психологічний стан людини при спілкуванні з ним, він насичений різноманітними переживаннями, які є ціннісно значимі для духовного стану людини [371, с. 6]. Окреслюючи коло проблем естетичного сприймання, Б. Мейлах [177] зазначав, що дослідження художнього сприймання достатньо довго вважалося менш складним питанням, ніж вивчення процесів художньої творчості. Він наголошує, що дослідження формування естетичного сприймання – проблема складна та актуальна, і як наукову проблему її необхідно диференціювати, оскільки при всій своїй цілісності вона багатоаспектна – від необхідності розробки методології предмету до вивчення сутності сприймання, його законів. Але незважаючи на те, що художнє сприймання є абсолютно самостійною проблемою, її не можна відривати від дослідження творчості як цільного процесу, який включає: 1) авторський задум і всі етапи роботи автора

над своїм твором; 2) результат авторської роботи як завершеного продукту творчості; 3) сприймання цього твору глядачем, читачем, слухачем.

Отже, «сприймання людиною будь-якого предмету є не просто отримання чуттєвих даних зорового або слухового характеру, а завжди є осмисленням, тлумаченням побаченого, – наголошує П. Якобсон, – бачити та осмислювати побачене – це єдиний процес, що здійснюється в акті тривалого або миттєвого сприймання» [374, с. 11]. П. Якобсон зазначає, що: «процес знайомства людини зі всією сферою прекрасного в цілому – чи буде це краса людських відносин, неповторний вигляд природи, чи буде це значний витвір мистецтва – є естетичним сприйманням» [374, с. 5]. Сприймання різних творів мистецтва він виокремлює в особливий вид *естетичного сприймання – художнє сприймання*, яке має власні особливі риси та якості. Питання характеру художнього сприймання досліджували естетики, художники, мистецтвознавці. Усі вони відзначали наявність у процесі художнього сприймання переживання естетичного задоволення. Художнє сприймання твору мистецтва – дуже складний і одночасно цілісний процес. У праці «Психологія художнього сприймання» автор висловлює думку про те, що окремі елементи художнього твору в складному контексті сприймання з'єднуються і виступають у вигляді певних цілностей, частин закінченого твору, які «укладаються в систему образів, в систему різносторонньо даного предмету мистецтва» [374; с. 35]. Однак ці елементи впливають на формування нашого цілісного враження від художнього твору. Цілісний процес художнього сприймання іноді здійснюється досить швидко і проходить без усвідомлення ряду істотних етапів, виступає у свідомості людини в формі цілісного результату – у вигляді оцінок, думок, переживань.

Характеризуючи процес сприймання твору мистецтва, який передбачає як сприймання його змісту (що зображено), так і форми (як зображено), П. Якобсон [374] виділяє декілька етапів – від поверхневого сприймання до усвідомлення сутності, глибинного змісту твору: 1) перший етап – початкове осмислення твору митця (що зображено, які предмети, дійові особи, стосунки між героями тощо);

2) другий етап – споглядання твору, занурення в «чуттєву стихію предмету» [16, с. 43]. «Прагнення сприйняти чуттєве багатство, подане у творінні художника, спеціально його відчутти – є істотна особливість художнього сприймання. Це прагнення створює основи для переживання чуттєвої краси твору, його фарб, форм, звуків, їх тонких нюансів» [374, с. 44]. Сприймання витворів мистецтва може досягати різного ступеня складності та повноти. Таке «занурення» забезпечує наступний етап – сприймання цілісного художнього образу в мистецькому творі, осягнення його сутності. Саме на цій сходинці сприймання виникає жива, усвідомлена реакція на витвір мистецтва того, хто сприйняв, пізнав художній образ. Висота злету думки у процесі осягнення художнього образу залежить, 1) від сприймаючої особи, її ставлення до життя і людей, масштабності художнього мислення; 2) від характеру художнього образу, його ідейного навантаження.

Аналізуючи наукову літературу та враховуючи власний досвід, стверджуємо, що сприймання художнього твору (як і сприймання речі, події, явища) значною мірою залежить від особи, яка сприймає: її особистісних якостей, підготовленості до такого сприймання, характеру естетичного досвіду, кола інтересів, установки тощо. Конкретний процес сприймання витвору мистецтва у всіх людей має індивідуальний характер, відрізняється як за рівнем емоційної сприйнятливості, так і характером змісту уявлень, що виникають у процесі сприймання одного й того ж твору мистецтва. Це залежить від багатьох факторів: емоційного досвіду людини, інтересів, естетичного смаку, властивого людині типу сприймання, рівня емоційного розвитку людини, фізичного й психологічного стану в момент сприймання, умов, за яких протікає цей процес, установки на сприймання, здатності людини до повноцінного сприймання творів мистецтва. У процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів, як стверджує С. Гончаренко значне місце займає «сприйнятливість» – «індивідуальна характеристика у навчально-виховній роботі учня» [232, с. 318].

У дослідженнях І. Беха [20], Л. Виготського [48], Г. Костюка [133], Б. Мейлаха [177], Л. Остапенко [212] зазначено, що процес формування

естетичного сприймання є інтегративним, об'єднує окремі дії в систему поетапно здійснюваних операцій. Психологічна сутність основного поняття пов'язана із визнанням того, що мистецтво може слугувати механізмом розвитку особистості, а творча діяльність – моделлю самоактуалізації особистості, як вважає А. Маслоу [412]. Тому залучення молодших школярів до творчої педагогічно-орієнтованої мистецької діяльності зумовлює їхню творчу активність, що сприяє розвитку творчої індивідуальності. Отже, «естетичне сприймання» – передбачає змістовно збагачене, духовно облагороджене розуміння дійсності, естетичну діяльність і наявність розвинутих тонких форм її вираження. Структура естетичного сприймання творів мистецтва включає такі елементи: 1) художньо-естетичний досвід (уміння слухати, бачити, чути твори мистецтва); 2) здатність до співпереживання, емоційна чуйність, наявність художньо-естетичних знань.

У педагогічних дослідженнях Л. Масол [172] виокремлюються різновиди мистецько-творчої діяльності, що може реалізовуватись у формі сприймання художніх творів, за допомогою різноманітних засобів художньої комунікації, на основі сприймання творів мистецтва як ціннісно-орієнтаційної діяльності, спрямованої на оцінку, обговорення, вироблення естетичного ставлення до різних видів мистецтва; як різновид дозвілля, що спрямований на набуття художніх навичок і формуванні художньо-творчих здібностей і можливостей; як практична мистецька педагогічно-керована діяльність, що характеризується набуттям навичок самостійної творчості.

Кожний вид естетичної діяльності супроводжується *естетичним сприйманням*, яке має в науковій літературі різні тлумачення. За визначенням В. Малахова, – це здібність дитини до виділення в явищах дійсності і мистецтва процесів, властивостей, якостей, які народжують *естетичні переживання* [174, с. 67]. О. Торшилова визначає естетичне сприймання як «спосіб особливої творчо-пізнавальної діяльності, навички оволодіння якою і формуються у процесі педагогічного впливу» [331, с. 11]. Такий вид сприймання спрямований на логічне і емоційне освоєння саме естетичних сторін дійсності, яке супроводжується емоційним переживаннями і вимагає *естетичної оцінки*. У

своїх дослідженнях В. Фрицюк стверджує, що естетичне сприймання є специфічною діяльністю, під час якої у дітей формується здатність до пізнання об'єктів навколишнього світу з естетичних позицій. На його основі формується художнє сприймання – пізнання дійсності засобами різних видів мистецтва. Завдяки художньому сприйманню дитина пізнає себе, свої взаємини з навколишнім світом в «уявному полі» художніх образів шляхом емоційної ідентифікації [340]. Тому, важливим чинником і підґрунтям дослідження також є готовність молодших школярів до естетичного сприймання [298].

На основі попередніх досліджень дано власне визначення поняття *«естетичне сприймання молодших школярів»* та авторську його структуру. Естетичне сприймання – це особливий спосіб уявлення світу, зовнішнього в світі внутрішньому і заснований на ньому особливий спосіб розрізнення цих світів. Естетичне сприймання постає показником здібності до тонкої кореляції між світом зовнішнім, від якого відштовхується «сприймання», і світом внутрішнім, де розгортається його переживання; якісно нового сприймання світу в різноманітності його проявів. Специфіка естетичного сприймання як способу мислення й оцінки, виражається в способі й характері діяльності, чи то мистецтво, чи то споглядання природи чи ландшафту. Специфічний характер процесів осмислення та естетичного вираження (світу, себе, продуктів власної діяльності), визначаючий особливий засіб роботи з дійсністю створює новий аспект, нову грань естетичного засвоєння людиною дійсності, власної природи в її багатстві та потенціалі творчості [284; 295; 296; 297].

Естетичне сприймання є специфічною діяльністю, у процесі якої у дітей формується здатність до пізнання об'єктів дійсності і світу з естетичних позицій. Естетичне сприймання – є цілеспрямованим, організованим процесом формування естетичного, художнього відображення у свідомості предметів і явищ мистецтва, природи, навколишнього середовища, які діють на органи чуття, ставлення до прекрасного в матеріальному та духовному світі. На його основі формується художнє сприймання – пізнання дійсності засобами різних видів мистецтва. Завдяки художньому сприйманню дитина пізнає себе, свої

взаємини з навколишнім світом крізь уявний світ художніх образів, фантазії, мистецької діяльності шляхом емоційної ідентифікації [300; 302].

Формування *естетичного сприймання молодших школярів* – це процес, естетична діяльність, спрямована на формування: 1) здатності дітей молодшого шкільного віку перетворювати дійсність за законами краси; 2) естетичного ставлення до навколишнього світу; 3) естетичних почуттів та емоцій, які викликають у дітей предмети і явища навколишнього світу, переживання та усвідомлення їх з точки зору добра, краси і правди; 4) творчої діяльності та художнього відтворення світу за законами краси; 5) змістовно збагаченого, духовно облагородженого розуміння дійсності, естетичної діяльності й наявності розвинутих тонких форм її вираження.

Естетичне сприймання, як один із головних базових компонентів естетичного виховання, потребує тонкого і грамотного педагогічного підходу до його формування, особливо у молодших школярів, свідомість і душа яких відкрита до досягнення краси, доброти, милосердя [299, с. 106]. Формування естетичного сприймання, особливо у молодших школярів постає підготовчим етапом між індиферентним відношенням, повним нерозумінням прекрасного і розумінням естетичної цінності мистецтва, творчої інтерпретації, естетичної і мистецької творчості, формування нового складу світогляду, світосприймання, світовідчуття і світооцінки, а також характеристикою ціннісних засад внутрішнього світу людини. Враховуючи, що мистецтво має емоційну природу і засноване на естетичному ставленні до дійсності, ми визначили оптимальні показники сформованості естетичного сприймання мистецтва: 1) наявність певного об'єму міцних і глибоких історико-теоретичних і художньо-естетичних знань; 2) розвиток умінь і навичок сприймання естетичного, розуміння єдності форм і змісту; 3) розвиненість уяви, образного бачення; активність прояву асоціативності і емоційної пам'яті; уміння відтворювати художній образ адекватно авторському [312, с. 160 – 166].

Для якісного і результативного засвоєння матеріалу використовують «засоби». Таким чином, «засоби призначені для засвоєння інформації» [100, с.

82], у нашому випадку – мистецької. За ствердженням В. Волканової, «засоби навчання і виховання – джерела інформації, за допомогою яких учитель навчає і виховує, а учні навчаються. До засобів навчання і виховання відносять учителя, підручники та ін. Засоби можуть бути вербальними, науковими, технічними і т.д.» [48, с. 58]. Отже, «засоби – це прийоми, заходи, спеціальні дії, що дають можливість здійснювати мониторінг» [48, с. 23].

Використання «комплексу мистецтв» у процесі формування естетичного сприймання молодших школярів має інноваційне значення, стимулює розвиток пізнавальних, креативних здібностей учнів, здатність до творчого самовираження, потреб у художньо-творчій самореалізації. У процесі сприймання творів мистецтва його суть не вичерпується лише отриманням інформації, а містить у собі духовно-практичний характер. Психологічна взаємодія сприймання творів мистецтва та його характер, спрямовані на збагачення духовного світу дитини та визначаються двома факторами: 1) якістю творів мистецтва; 2) здатністю дитини повноцінно сприйняти ці твори. Звичайно, якщо твір мистецтва буде сприйматись дитиною лише як ознака цікавого, тоді в самому процесі сприймання він не буде викликати очікуваний інтерес. Тому, коли ми говоримо про сформованість естетичного сприймання, то маємо на увазі те, що молодші школярі ознайомляться з творами мистецтва через внутрішню потребу. Таке знайомство з мистецтвом зробить дитину духовно багатшою.

Термін «комплекс» (походить від лат. – зв'язок, сполучення) – поєднання окремих психічних процесів в ціле, відмінне від суми своїх елементів. У такому значенні поняття комплексу вживали багато психологів. Специфічна інтеграція комплексу подана в психоаналізі, де він розуміється як група психічних процесів, об'єднана єдиним афектом, що сформувався на основі глибинних філогенетичних структур. Цей термін уведений К. Юнгом [368], а саме: «Комплекс – це система рис, образів і переживань, які розташовуються навколо певного «центрального» переживання та існують несвідомо й автономно, подібно до самостійної особистості, незалежно від свідомості й інших комплексів» [368, с. 203-204]. За З. Фрейдом, комплекс – це група уявлень,

пов'язаних одним афектом; сукупність взаємозалежних елементів – емоційно забарвлена група уявлень (найчастіше це витіснення в підсвідоме і несвідоме), яка впливає на неусвідомлену поведінку; утворення, що обумовлює структуру, спрямованість свідомості; доведення комплексу до свідомості особистості.

Таким чином, «комплекс» – походить від лат. *Complexus*, – «сполучення, зв'язок, тобто сукупність дій, властивостей, які діють у єдиній системі» [203, с. 346]. «Комплекс – сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле» [35, с. 445]. «Комплекс – взаємопов'язана сукупність організаційних заходів, засобів, методів і прийомів впливу на особистість» [100, с. 111]. За визначенням В. Волканової, «комплекс визначає основний зміст роботи з дітьми в умовах освітнього закладу на основі єдиної педагогічної концепції», [43, с.7]. «Комплекс, – на думку Л. Масол, це багатогранна цілісність, яка складається з різних відносно самостійних елементів, що взаємодіють (комплекс передбачає одночасну диференціацію і інтеграцію) [172, с.9]. Комплекс у психології (лат. поєднання) у найширшому розумінні поєднання окремих психічних процесів в одне ціле. У вузькому значенні під комплексом розуміють групу різнорідних психічних елементів, пов'язаних єдиним афектом. Поняття «комплекс» уживають у різних галузях психології [172].

Згідно з трактуванням поняття «*комплекс мистецтв* – це декілька видів мистецтва, що мають спільне призначення [35 с. 446]. «*Мистецтво*» визначається як вид духовного пізнання дійсності суспільною людиною, мета якого – формування її готовності до творчої перебудови навколишнього світу й самої себе за законами краси. На відміну від таких сфер суспільної свідомості й діяльності, як наука, політика, мораль, мистецтво задовольняє універсальну потребу людини естетично сприймати об'єктивний світ [139, с. 540]. Мистецтво – це діяльність, яка спрямована на досягнення не одного лише естетичного задоволення, але й поруч з наукою – особлива форма пізнання світу. «Мистецтво відрізняється від ремесла; перше – зветься вільним, а друге можна також назвати мистецтвом для заробітку» [139, с. 541]. Специфіка мистецтва постає в тому, що предметом мистецтва є цілісна особистість в її взаємовідносинах з навколишнім

світом. До специфічних якостей відносяться: особлива мова – установка на образність у відміні від суспільних категорій і понять науки; особливий спосіб узагальнення – загальне через індивідуально-приватне, а не приватне через загальне, як в науці; використання художнього вимислу, що забороняється в науці; особистісний спосіб вираження, на відміну від безособистісного стилю в науці; підвищення значення форми: без форми немає мистецтва, а наука байдужа до форми; використання прихованих від наукового узагальнення пластів людської свідомості, що надає мистецтву велику естетичну силу. Мистецьке ставлення до світу актуалізує певну середину між реальним та уявним, природною та синтезованою, доступною і фантастично далекою позицією індивіда, що творить відповідно до неї якийсь конкретний образ. «Образ являє нашому погляду не абстрактну сутність, а конкретну її дійсність...» [139, с.562]. Мистецтво розуміють як певний вияв душі художника, її внутрішнього динамізму, енергії, вітальної здібності, яка має особливу природу – передчуття життя, його змістовного, комплексного бачення та вияву. Це – здібність досягнути час життя і зобразити його в окремому моменті, фрагменті, елементі існування. «Вітальна здатність» існує у внутрішній природі людини і виявляє себе разом із прикладними здібностями у процесі творення: «людина пускає в дію не тільки свої руки, – писав Ж. Марітеп, – а й це внутрішнє і специфічне джерело діяльності, яке розвивається в її душі» [9, с.82].

Схоже, але інше значення має поняття «синтез» – однорідна органічна цілісність із повним злиттям взаємодіючих елементів (синтез по суті заперечує диференціацію), наголошує Л. Масол [171]. У свою чергу, «синтез – це: 1) метод вивчення предмета в цілісності, єдності й взаємозв'язку його частин; 2) органічне поєднання різних компонентів у одному цілому; узагальнення, висновок із чогось-небудь. «Синтез мистецтв, зазначає Р. Шмагло, – поєднання різних видів мистецтва, що мають багатогранний естетичний вплив на вираження єдиного ідейно-художнього задуму (основні, синтетичні мистецтва, досягнення науки і техніки)» [359, с. 122].

Аналізуючи наукову психолого-педагогічну літературу, інформацію сучасних словників, ми прийшли до заключення, що в сучасному освітньому середовищі у формуванні естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку значне місце посідає інтеграція мистецтв. *Інтеграція* (від лат. – відновлення, поповнення) – це «стан внутрішньої цілісності, зв'язаності диференційованих частин і функцій системи, а також процес, що веде до такого стану; утворення або відновлення цілісності, вища форма взаємодії, тому, що вона передбачає не лише взаємовплив і взаємозв'язок, а й взаємопроникнення елементів», вважає Л. Масол [171, с. 9]. «Інтеграція – (від англ. Integration) процес поєднання різних за якістю елементів у функціонально єдиний організм, цілісне утворення; злиття складового елемента з загальною структурою» [34, с. 55]. «Інтеграція, на думку О. Рудницької, – це взаємопроникнення мистецтв, вироблення спільного підходу до їх вивчення, спосіб художнього пізнання художніх явищ» [247, с.130].

У формуванні естетичного сприймання у молодших школярів значну і особливу роль відіграє «синестезія – міжчуттєвий зв'язок, вияв взаємодії аналізаторів, вербальна фіксація цього зв'язку, – таке визначення у своїх дослідженнях дає О. Рудницька. Використання ефектів синестезії впливає на розвиток культури художнього сприймання у молодших школярів» [247, с.131]. «Синестезія – це міжчуттєвий зв'язок, асоціація, системна ознака людської чуттєвості, що відображає цілість властивостей самої дійсності; невід'ємний компонент художньо-образного мислення», вважає Р. Шмагло [359, с. 121].

У формуванні естетичного сприймання в молодших школярів значну і особливу роль відіграє позакласна виховна робота. «Виховання, на думку С. Гончаренко, – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних факторів» [232, с. 118]. «Виховання – процес цілеспрямованого формування особистості» [220, с. 386.] «Виховання – цілеспрямований і організований процес формування характеру, фізичних, інтелектуальних і вольових якостей дитини» [43, с. 58]. «Виховна система – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої

діяльності, відносин між їх учасниками, середовище для їх реалізації» [43, с. 59]. «Виховні цілі відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-смислових ставлень людини до навколишнього світу й до самої себе» [43, с. 59]. Виховання – це процес цілеспрямованого систематичного формування особистості з метою підготовки її до активної участі в суспільному, виробничому й культурному житті своєї держави; особистості, здатної ефективно та якісно, раціонально і швидко, творчо вирішувати політичні, суспільні, економічні, виробничі, побутово-соціальні проблеми адекватних умовах реформування держави; це систематичний і цілеспрямований вплив на вихованця з метою формування в нього рис та якостей, які задовольняли б суспільство. Розглядаючи виховання як процес, що здійснюється при взаємодії вихователів і вихованців, а також при взаємодії самих вихованців – повноправних суб'єктів, а не тільки об'єктів виховання, вітчизняна психологія вивчає закономірності саморозвитку особистості в умовах спеціально організованої виховної системи, що забезпечує цілеспрямований розвиток кожної дитини як неповторної людської індивідуальності [43, с. 51].

Важливу роль в процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів відіграють позакласні виховні заходи. Отож, позакласна робота – сукупна частина освітнього процесу, одна із форм організації виховної роботи школи, вільного часу учнів. Позакласна робота надає широкі можливості для всебічного розвитку учнів і підготовки їх до життя. До позакласної роботи відносяться різноманітні виховні та освітні заняття. Вони організуються і проводяться в позанавчальний час за активною участю педагогічного колективу, з молодшими школярами – за участю класовода, керівників гуртків, організаторів виховної роботи школи. «Позакласна робота, вважає С. Гончаренко, – є складником навчально-виховної роботи школи, одна із форм організації дозвілля учнів. За змістом є дуже різноманітною. Навчальні заняття розвивають інтерес до знань, сприяють розгортанню позакласної роботи. Позакласні заняття, які дають учням застосувати знання на практиці, розширюють та поглиблюють ці знання, підвищують інтерес до навчання. Однак, позакласна робота не повинна

дублювати навчальної роботи. Позакласна робота організовується на добровільних позиціях; її зміст і форми, а саме: факультативні заняття, предметні гуртки та визначаються інтересами і запитами учнів» [232, с. 247].

Між навчально-виховною роботою, що проводиться на уроках і виховною роботою в позакласний час існує тісний взаємозв'язок: навчальні заняття є базою для накопичення знань учнів, у позакласній роботі діти можуть поглибити та використати знання, уміння і навички в пізнанні мистецтва, втілити їх у творчу діяльність під керівництвом учителя. Форми організації в початковій школі: ранки, свята, конкурси, вікторини, виставки, естетичні гуртки, ансамблі, концертна діяльність та ін. На відміну від навчальної роботи, позакласна робота зорганізовується на добровільних позиціях. Її зміст і форми визначаються інтересами і запитами учнів. Часто позакласна робота проводиться з учнями різного віку, об'єднує учнів старших і молодших класів і тим самим сприяє об'єднанню загальношкільного колективу, розвиває загальний, дружбу між дітьми. Позакласна робота ефективна лише при своїй систематичності, відповідає рівню розвитку учнів і є загальношкільною, якщо позакласні заняття різноманітні, захоплюючі» [220, с. 339]. У процесі позакласної виховної роботи створюються педагогічні умови для найбільш повної реалізації потенційних творчих можливостей молодших школярів. Адже позакласна виховна робота ґрунтується на принципах добровільності, свободи вибору, нерегламентованості, демократичності, творчості та можливості об'єднувати різні її види і форми, що є передумовою здійснення успішного процесу виховання особистості молодшого школяра; містить всі можливості для здійснення власного вільного вибору, що є важливим фактором для естетичного розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку. Водночас позакласна виховна робота містить широкий арсенал засобів, котрі забезпечують цей процес. На думку О. Рудницької, «позакласна робота з естетичного виховання молодших школярів відбувається як в колективній, так і в індивідуальній формі роботи; так і з використанням індивідуалізації та диференціації навчально-виховної роботи» [247, с.134].

Отже, «виховна дія мистецтва не обмежується лише сферою предметів естетичного циклу, а й системою факультативних занять. Класні та позакласні форми естетичного виховання мають за мету підвищити розвиток дітей до рівня розуміння справжнього мистецтва і розвинути художній смак, залучити їх до естетичного розуміння дійсності засобами мистецтва та мистецької діяльності, залучення до естетичної культури і мистецьких надбань суспільства» [85, с. 42]. У своїх наукових працях О. Савченко переконує, що «естетичне виховання через сприймання, співпереживання художніх образів стимулює дітей до творчості, яка може виявлятися у різних формах: написанні казок, оповідань, створенні різнокольорових малюнків, вишиванок, аплікацій, різних саморобок. Сучасні діти жваво реагують на музику, прагнуть відтворити її у звуках, рухах, жестах, міміці передаючи цим певний емоційний настрій і ставлення. Прилучаючись до мистецтва, дитяча душа зміцнює свою моральність і духовність [255, с. 145].

Уточнено, що *естетичне сприймання молодших школярів* – це процес, спрямований на появу у дітей психічних новоутворень, нових особистісних естетичних властивостей, відповідно законів краси; процес безповоротної, спрямованої, закономірної зміни розуміння сутності матеріальних чи ідеальних об'єктів, у результаті якої виникає новий їх якісний стан. Головною *метою формування естетичного сприймання в молодших школярів у позакласній виховній роботі засобами комплексу мистецтв* є пробудження в дітях митців, творців нового життя, відповідних уявлень про прекрасне і високе. Здатність молодшого школяра до повноцінного естетичного сприймання, що віддзеркалюється в естетичній культурі дітей молодшого шкільного віку правильно розуміти прекрасне в мистецтві й дійсності, прагнення та уміння будувати своє життя відповідно до законів краси. Отже, «естетичне сприймання» є засадничим компонентом естетичного виховання, яке, в свою чергу, – складовою частиною виховного процесу. Сформованість естетичного сприймання відкриває потенційні можливості для подальшого розвитку наступних компонентів естетичного виховання, таких як естетична оцінка й естетична творчість молодших школярів. Формування естетичного сприймання в молодших

школярів може здійснюватися в позакласній виховній роботі засобами комплексу мистецтв, як з використанням основних видів мистецтва, а саме музичного та образотворчого, так і синтетичних видів мистецтва.

Результати аналізу відповідних літературних джерел, ознайомлення з практикою роботи закладів середньої освіти показали, що формування естетичного сприймання в молодших школярів у світлі новітніх концепцій вимагають якісно нового підходу до формування в дітей цілісного уявлення про світ, природу, суспільство і мистецтво засобами розвитку художньо-емоційної сфери дитини. Сприяти цьому, насамперед, має реалізація принципу синтетичної побудови естетичного сприймання у молодших школярів та використання мистецтва в процесі інтегративної творчої діяльності у позакласній виховній роботі сучасної школи. Підсумовуючи викладене, узагальнюючи матеріали опрацьованої нами наукової літератури, розглянувши сучасні психолого-педагогічні дослідження можна зробити висновок, що проблема формування естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку завжди хвилює педагогів, психологів, які не байдужі до виховання всебічно розвиненої особистості дітей і молоді – майбутнього України. Молодший шкільний вік є найбільш придатним для естетичного виховання дітей, формування в них естетичного сприймання, естетичних смаків, естетичних почуттів, естетичних інтересів, художньо-творчого ставлення та естетичного відтворення навколишнього світу.

Висновки до першого розділу

Аналіз науково-педагогічних джерел із досліджуваного питання дозволив нам одержати наступні результати.

Висвітлено педагогічні концепції, які спираються на творчу спадщину педагогіки, психології, філософії, що визнає естетичне виховання невід’ємною складовою освітнього процесу, провідним засобом і пріоритетною метою освіти. Питання формування естетичного сприймання в молодших школярів визначено як педагогічну проблему.

З'ясовано, що базовими компонентами естетичного виховання є: естетичне сприймання, естетичне оцінювання, естетична творчість. Отже, естетичне виховання в школі має комплексний характер у взаємозв'язку й взаємодії його компонентів. Комплексність їх забезпечується у двох планах: у всій класній і позакласній роботі, яка відзначається послідовністю, систематичністю, наслідуванням.

Визначено зміст основних понять, які розкривають сутність питання формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі – «естетичне сприймання» в контексті дефінітивних підходів на основі психології, педагогіки, у тому числі історії педагогіки; «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота».

Здійснено конкретизацію поняття «естетичне сприймання», як одного із базових компонентів естетичного виховання молодших школярів. Констатовано, що «естетичне сприймання» – це результат формування спрямованих, закономірних змін у розумінні сутності матеріальних й ідеальних об'єктів, у результаті якої виникає новий їх якісний стан.

Сформульовано сутність феномена «естетичне сприймання молодших школярів», а саме: формування естетичного сприймання в молодших школярів – це процес, спрямований на прояв в учнів творчих новоутворень, нових особистісних властивостей у поглядах на прекрасне. Естетичне сприймання є одним із компонентів естетичної культури, яка містить у собі такі компоненти: естетичні почуття, потреби, смаки, ідеали, художні уміння і передбачає змістовно збагачене, духовно облагороджене розуміння дійсності, естетичну діяльність і наявність розвинених форм її вираження; постає показником здібності до тонкої кореляції між світом зовнішнім, від якого відштовхується «сприймання», і світом внутрішнім, де розгортається переживання дитини.

Розкрито сутність трактування поняття «комплекс мистецтв» та окреслено його педагогічний потенціал як наукової категорії; з'ясовано і проаналізовано сучасний стан сформованості досліджуваної якості та визначено роль мистецтва як фактору формування естетичного сприймання в молодших школярів, а також

провідну роль у цьому процесі «позакласної виховної роботи». Доведено, що використання комплексу мистецтв у формуванні естетичного сприймання молодших школярів стимулює розвиток пізнавальних та креативних здібностей учнів, здатність до творчого самовираження.

З'ясовано, що важливу роль у процесі формування естетичного сприймання в молодших школярів відіграють позакласні виховні заходи, які надають широкі можливості для всебічного розвитку учнів. На відміну від навчальної роботи, позакласна робота зорганізується на добровільних засадах. Її зміст і форми визначаються інтересами та запитамі учнів. Часто позакласна робота проводиться з учнями різного віку, об'єднує учнів старших і молодших класів і в такий спосіб сприяє об'єднанню загальношкільного колективу, розвиває загальні інтереси, дружбу між дітьми.

Означено, що «естетичне сприймання», як ключовий базовий компонент естетичного виховання у свою чергу є складовою частиною загального виховного процесу. Сформованість естетичного сприймання відкриває потенційні можливості для подальшого розвитку наступних компонентів естетичного виховання, таких як естетична оцінка й естетична творчість.

Показано, що формування естетичного сприймання в молодших школярів може успішно здійснюватися в позакласній виховній роботі засобами комплексу мистецтв, з використанням основних видів мистецтва, а саме музичного та образотворчого, так і синтетичних видів мистецтва, а найбільш придатним для виховання естетичних смаків, естетичних почуттів, естетичного ставлення до навколишнього світу є молодший шкільний вік.

Констатовано, що естетичне сприймання, як один із головних компонентів естетичного виховання, потребує уважного педагогічного підходу до його формування у молодших школярів, свідомість і душа яких відкрита до досягнення краси, доброти, милосердя, а процес формування постає підготовчим етапом між індіферентним ставленням та розумінням естетичної цінності мистецтва.

Основні результати дослідження були відображені в публікаціях автора [297; 298; 300; 301; 302; 304; 305].

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Науково-педагогічні підходи та принципи формування естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку

В умовах нової української школи постає завдання повноцінного творчого розвитку особистості, яке передбачає всебічне виявлення її потенціалу, здібностей, талантів, підвищення пізнавальної активності та позитивної мотивації навчання. Перехід від репродуктивного до творчого рівня розвитку, безпосереднє включення у систему художньо-естетичних відносин, сферу функціонування різних видів мистецтва, набуття художньо-естетичних знань і досвіду, залучення до творчої діяльності – важливе завдання гуманістичного виховання сучасної молоді.

Аналізуючи суперечності і проблеми, що характерні для сучасної системи педагогічної освіти, Н. Лазаренко акцентує: «Сучасна наукова думка іноді не враховує духовності, творчості, психологічних потреб людини. Тому останнім часом науковці відкривають нові можливості для отримання передового досвіду в галузі гуманітарних наук і мистецтва, що сприяє відновленню рівноваги між розвитком творчості та найсучасніших досягнень науки, технологій, математики» [148, с. 6].

Результати аналізу наукових джерел щодо використання науково-педагогічних підходів до виховного процесу та принципів виховання показали, що їх особливості розглянуто у наукових розвідках багатьох вчених: методологічні підходи до виховання молоді – Г. Балл [13], Р. Гуревич [71], І. Зязюн [93], Н. Нічкало [198], А. Коломієць [123]; підходи до виховання молоді, дітей дошкільного та шкільного віку – Н. Бібик [242], Г. Падалка [216], С. Сисоєва [262]; наукові підходи до виховання дітей різного віку – С. Максимюк [169], Т. Новаченко [205]. Базові принципи формування творчого мислення у молодших школярів розглянуто у працях Н. Григор'єва [67], Н. Крилової [40],

О. Савченко [255]. Специфічні принципи естетичного виховання, де застосовано мистецтво для формування творчої особистості дитини, культури естетичного сприймання молодших школярів як на уроках мистецького циклу, так і в позакласних формах виховної роботи, проаналізовано такими науковцями, як Е. Печерська [224], Л. Масол [171], Н. Миропольська [184], В. Моляко [188], О. Рудницька [251], Г. Шевченко [353], В. Фрицюк [340], О. Щолокова [362]. Проте, ознайомлення з практикою роботи закладів середньої освіти показує, що використання науково-педагогічних підходів до виховного процесу та принципів виховання у формуванні естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку, впровадження їх у освітній процес сучасної школи потребує конкретизації та систематизації, недостатньо розробленими залишаються розвивальний та виховний аспекти.

Важливим чинником в культурно-освітній галузі є використання деяких методологічних підходів в організації освітнього процесу початкової школи, де твори мистецтва не завжди використовують для ефективного та результативного формування естетичного сприймання у молодших школярів. У системі виховання закладів середньої освіти ще недостатньо забезпечено умови успішного формування естетичного сприймання у молодших школярів, мало використовується принцип синестезії та інтеграції, комплексного застосування мистецтва для формування у дітей почуття прекрасного, відповідальності за збереження культурних надбань. Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог має враховувати деякі вікові особливості школярів: відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність із насолодою виконувати творчі завдання. Дуже часто внутрішнє самопочуття та емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя, коли він залишається центральною постаттю, арбітром, авторитетом. Лише по завершенню початкової школи самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя. Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого мистецького життя. Ці особливості необхідно враховувати у роботі з дітьми та батьками.

Важливим завданням вчителя є допомога дітям у формуванні самостійності прийняття рішень. «В умовах євроінтеграції, – підкреслює Н. Лазаренко, – педагог має бути не традиційним транслятором знань, а фасилітатором, тренером, радником, другом» [147, с. 105]. Перед учителем постає важливе завдання: «вирізняти мотив вчинку краси, роз'яснюючи дитині його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях, даючи їй можливість емоційного переживання разом із практичним застосуванням отриманих знань», – зазначає І. Бех [21, с. 7]. «Фахово важливі якості особистості потребують свого постійного удосконалення як у процесі отримання професійної освіти, так і безпосередньо в контексті самої трудової діяльності», – вважає В. Шахов [350, с. 200]. Головний напрямок роботи вчителя – навчитись створювати і використовувати в процесі педагогічної діяльності ситуації, в яких знання і дії поєднуються і фіксують динаміку духовно-морального розвитку дитини, суть якого полягає у її вмінні переважно самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності у практичній діяльності.

Окреслимо основні науково-педагогічні підходи та виховні принципи формування естетичного сприймання у молодших школярів. Отже, розглянемо деякі *методологічні підходи*, що стосуються формування естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку, впровадження цих підходів у освітній процес сучасної школи. У сучасних словниках поняття «*підхід*» потрактовано як «сукупність прийомів та способів розгляду будь-кого або будь-чого» [201, с. 661]. С. Максимюк витлумачує «підхід до виховного процесу як виділення головного в педагогічному явищі» [169, с. 56].

Аналіз досліджень в галузі психолого-педагогічної теорії і практики дає змогу виокремити наступну класифікацію методологічних підходів, які, на наш погляд, доцільно використовувати в організації освітнього процесу початкової школи з метою формування естетичного сприймання у молодших школярів, а саме: культурологічний, особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний, компетентнісний, комплексний, діяльнісний, інтегративний, індивідуалізований, диференційований, креативний (Н. Сердюк, М. Шемуда) [257].

Характеризуючи *акмеологічний підхід*, В. Волканова визначає: «Акмеологія – наука про найвищі досягнення в життєдіяльності та розвитку людини. Наукову основу акмеології складає інтеграція знань про розвиток людини як індивідуума, особистості та суб'єкта життєдіяльності; наука про вершину творчого розвитку людини» [43, с. 49]. «Творчий потенціал – інтегруюча риса особистостей, що характеризує сукупність її можливостей визначати й вирішувати нові завдання у сфері своєї діяльності, яка має системне значення» [43, с. 23].

Культурологічний підхід покликаний забезпечити готовність дитини до пошуково-дослідницької діяльності в мінливому середовищі соціуму, гуманізацію освітнього процесу (Г. Балл) [13]. У філософії поняття «культура» має наступне визначення: «сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської діяльності, способів людського життя»; «сукупність духовних і матеріальних надбань, які виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини, втілених у результатах продуктивної діяльності» (В. Мазепа) [5, с. 3]. Н. Крилова [140] виділяє такі чинники забезпечення культуровідповідності: різноманітність форм життєдіяльності дитини; включення її в складні конструкції культурних взаємодій та взаємовпливів; варіативність моделей навчання і виховання; різноманітність форм діяльності; орієнтація на самостійну освітню діяльність дітей; демократизація шкільного навчання і виховання; толерантність, коректність [140, с. 9]. Культуровідповідність стає фактом активного, діяльнісного включення дитини в постійно змінну культуру шляхом співробітництва і спілкування, умови для яких мають створювати педагоги та батьки.

Діяльнісний підхід, на думку О. Антонової [7], полягає в отриманні знань не в готовому вигляді, а у процесі навчальної та виховної мистецької діяльності. Він може бути реалізований за наступних умов: безперервність і наступність; цілісне уявлення про дійсність, природу, мистецтво; максимально творчий рівень соціально безпечного мінімуму освітнього стандарту мистецької освіти; психологічна комфортність у процесі сприймання мистецьких творів;

варіативність вибору форм естетичної роботи; включення дітей у мистецьку творчість. «Через діяльність дитини зароджується і розвивається її здатність у думці перетворювати об'єкти, створювати образи предметів, явищ, подій, які нею безпосередньо не сприймалися» – зауважує Г. Костюк» [133, с. 139]. Психічним розвитком дітей керують дорослі через організацію їх діяльності у певних напрямках, надаючи їй потрібного змісту та створюючи відповідні умови. Процес виховання збагачує психічне життя дитини, веде до виникнення нових понять, потреб, емоцій, знань, які, ведуть до виникнення нових видів діяльності.

Становлення естетичних цінностей формується в початкових класах, коли закладаються основи виховання, забезпечується інтелектуальне і духовне зростання особистості, а комплексне використання мистецтва в процесі формування естетичного сприймання стимулює розвиток пізнавальних, креативних здібностей учнів, здатність до творчого самовираження, потреб у художньо-творчій самореалізації, мистецькій діяльності. Формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі *діяльнісного підходу*, згідно з яким морально-естетичні правила і норми дитина засвоює активно, в процесі діяльності та спілкування з дорослими, дітьми, мистецтвом. Основна функція його полягає в тому, що дитина набуває досвіду ставлення до світу, до людей, до самої себе. Діяльнісно-ціннісне відношення до світу лежить в основі виховання особистісних якостей дитини. З цього приводу О. Леонтьєв вважає, що «...особистість формується в результаті продуктивної діяльності» [151, с. 158].

Одним із основних напрямів модернізації національної системи сучасної освіти є посилення її результативної складової, реалізація в освітньому процесі *компетентісного підходу* (Р. Гуревич) [71]. У «Державному стандарті початкової освіти» окреслюється перехід до системної реалізації ідеї компетентісного підходу, сутність якого, на думку О. Савченко, полягає у зміні звичного постулату навчання «я знаю» на «я знаю, як це застосувати, я це розумію. «Основним результатом компетентісного підходу є суб'єктність учня, яка

змінює позицію дитини в навчанні» [255, с. 4]. Забезпечення *аксеологічного* підходу в системі виховання пропонує І. Зязюн [93].

Підкреслюючи важливість *системного підходу*, С. Гончаренко зазначає, що «Системний підхід – напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем. Системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Наприклад, як систему можна розглядати будь-яку пізнавальну діяльність, а її складовими будуть: сам суб'єкт пізнання – особистість, процес пізнання, продукт пізнання, мета пізнання, умови, в яких вона перебігає тощо. У свою чергу складові системи, а саме підсистеми – можна розглядати як майже самостійні системи» [62, с. 305].

Важливим, на думку І. Беха [20], Г. Падалки [216] є *особистісно-орієнтований* підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовленевого етикету, культури взаємовідносин, мистецької діяльності. «Важливо виховувати особистість як суб'єкта діяльності, яка розуміється й здійснюється як форма розвиненої культури, оскільки тільки у ній матеріалізуються вищі духовні цінності», – наголошує І. Бех [21, с. 4].

Відведення належного місця використанню *принципу «спільно-взаємодіючій діяльності»* як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем *демократичного стилю* спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості є необхідністю сучасного виховання. Г. Голубова [58] аналізує *інтегративний підхід* – пріоритетну інтегративну модель естетико-виховного процесу порівняно з монодіяльністю. З урахуванням домінування у молодшому віці у дітей образного мислення, найбільш доцільним Н. Кудикіна [141] вважає використання *ігрового підходу*, для якого

характерними є різні форми мистецької діяльності. Належна увага приділяється *гуманістичному підходу* в працях А. Маслоу та ін. [412].

У працях О. Рудницької схарактеризовано *диференційований підхід* як «форму організації навчально-виховного процесу, за якою учнів розподіляють з урахуванням їхніх здібностей, схильностей, інтересів; він проявляється через зміни змісту навчання, тривалість виконання завдань, засобів методичного забезпечення» [247, с.133]. Дослідниця вважає, що «...індивідуальний підхід передбачає таку організацію навчально-виховного процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпів навчання і виховання враховує індивідуальні відмінності учнів та рівень розвитку їхніх здібностей до навчання» [247, с.133].

Л. Масол аналізує потенціал різних методологічних підходів до організації процесу естетичного виховання в початковій школі [172.]. Вона визначає форми і методи активізації сприймання у дітей молодшого шкільного віку, які пов'язані з мистецькою діяльністю; інноваційні інтегративні художньо-педагогічні технології та їх застосування у початковій школі, методики використання комплексу мистецтв в позакласних формах естетично-виховної роботи: сутність її, доводить необхідність та доцільність використання мистецтва у виховному процесі початкової школи [9, с. 42].

З огляду на «Концепцію національного виховання» та означені вище методологічні підходи, вважаємо, що ефективність формування естетичного сприймання у молодших школярів забезпечується дотриманням деяких фундаментальних принципів. Термін «*принцип*» номінує вихідне положення, провідну ідею, першорядне правило певної діяльності, що виконує функцію обґрунтування змісту цієї діяльності або припису щодо порядку і способу її здійснення» [337, с. 9]. М. Фіцула [337] розглядає принципи виховання як керівні положення, які відображають загальні закономірності виховного процесу. Поняття «*педагогічні принципи*» – основні вимоги, вихідні положення, правила діяльності, що впливають із закономірностей та визначають загальне спрямування навчально-виховного процесу [337, с. 9]. Термін «*принципи виховання*» не має чіткої дефініції.

У нашому дослідженні використано традиційні принципи відомих педагогів, правила природовідповідності, сформульовані Я. Коменським [125]; вимоги до зв'язку культури і освіти, проголошені А. Дистервегом; рекомендації щодо самостійної діяльності учнів, своєчасності, поступовості, органічності, зазначені К. Ушинським [333], і базові *принципи формування творчого мислення* молодших школярів у процесі мистецької діяльності, а саме: *принципи партисипативності, індивідуалізації та диференціації*, свободи вибору, актуалізації вітагенного досвіду, освітньої рефлексії, які розглядає у своїх працях Н. Григор'єв [67].

У теорії педагогіки опрацьовано кілька *класифікацій принципів навчання і виховання*, що вміщують від п'яти до кількох десятків різновидів. Критеріями є: *вибір змісту навчального матеріалу* (принципи науковості, доступності, врахування вікових можливостей, системності, зв'язку теорії з практикою, співвіднесення з довколишньою дійсністю, наочності); *організації педагогічного процесу* (принципи систематичності, плановості, контролю, поєднання різних форм і методів виховання); *необхідності врахування психологічних механізмів засвоєння знань і способів діяльності* (принципи свідомості, емоційності, активності, ґрунтовності й міцності). Оскільки більшість із принципів мають широке узагальнююче значення, в теорії та практиці педагогіки тривають пошуки щодо їхнього доповнення та уточнення принциповими положеннями, що можуть спрямовувати діяльність вчителя у конкретних навчально-виховних ситуаціях, тобто бути для нього своєрідним алгоритмічним орієнтиром. Доцільним варіантом цих положень О. Рудницька [247] вважає: 1) принцип довершення навчальної дії виховною у педагогічному впливі; 2) принцип урізноманітнення видів і форм діяльності учнів в організації педагогічної взаємодії; 3) принцип залежності розвитку особистісних якостей від створених педагогічних ситуацій; 4) принцип емоційної насиченості навчально-виховного процесу; 5) принцип спонукання до творчого самовираження. О. Рудницька також звертає увагу на органічну єдність наведених принципів, що відображають комплекс вимог до діяльності педагога, висвітлюють взаємовплив її окремих

аспектів і у такий спосіб доповнюють один одного у реалізації цілісного освітнього процесу розвитку особистості дитини. Зупинимось на деяких із них.

Отже, *принцип довершення навчальної дії виховною* виражає сутність особистісно-зорієнтованого підходу, логіку становлення індивідуальних якостей та властивостей людини, згідно з якою пізнавальні процеси завжди випереджають ефект виховання. Інакше кажучи, виховання є результатом пізнання дійсності за умови, коли цей результат стає особистісно значущим. В якій би формі не відбувалося його досягнення (як супутнє завдання, що супроводжує навчальну діяльність, або як цілеспрямована виховна робота), основою формування духовного образу учня завжди залишається засвоєння певних знань та вироблення особистісного ставлення до них.

Принцип урізноманітнення форм і видів діяльності учнів ґрунтується на закономірному зв'язку розвитку свідомості та діяльності, в основу якого покладено фундаментальне філософське положення про єдність буття і мислення. Цей принцип виражає вимоги діяльнісного підходу до орієнтації впливу навчання на формування всіх сторін розумової, емоційної та поведінкової сфер особистості. Під час виконання різноманітних навчальних завдань учень виявляє себе у багатьох галузях активності, кожна з яких є засобом формування його певних якостей, тому цілеспрямований вибір форм і видів діяльності суб'єкта дає можливість керувати освітніми процесами становлення його як особистості. Від розмаїття цих видів і форм залежить варіювання навчально-виховних умов накопичення пізнавального досвіду, що сприяє розвитку індивідуальних рис і властивостей людини, підтримує розумове напруження, увагу, зацікавленість на заняттях і в самостійній роботі, допомагає запобігти монотонності виховного процесу. Для досягнення поставленої мети можна змінювати всі складники педагогічного процесу: форми занять (класні або аудиторні, позакласні, самостійні, індивідуальні, групові, колективні); засоби педагогічного впливу; зміст педагогічної взаємодії; завдання самостійної роботи; співвідношення теоретичного і практичного навчального матеріалу; логіку викладу інформації; чергування видів навчально-виховної діяльності

(запам'ятовування, занотовування, робота з текстом); розумові операції (абстрагування, конкретизація, синтез, аналіз); прийоми засвоєння знань (сприймання, осмислення, закріплення, використання); способи оперування знаннями (переформулювання, розподіл на змістові блоки, виділення головного, упорядкування переліку ключових слів, постановка запитань і відповідей).

Принцип залежності розвитку особистісних якостей від створених педагогічних ситуацій акцентує значення умов організації освітнього процесу, вибір яких сприяє виявленню та формуванню потрібних якостей учня у процесі діяльності. Досягнення педагогічного ефекту залежить від відповідних зовнішніх і внутрішніх умов, поєднання яких відіграє роль чинника педагогічного впливу, що спричинює успішність виконання учнем певних дій. Комплекс таких умов охоплює тип педагогічної взаємодії, методи навчально-виховної роботи, зміст інформації, врахування індивідуальних особливостей учня, соціальних вимог до освіти. Важливою умовою є налагодження зв'язку розвитку особистісної якості (розумової, естетичної, моральної, вольової тощо) та успішністю виконання суб'єктом пізнавальної діяльності, у процесі якої він формується. Для цього необхідно розуміти не тільки зміст навчального завдання, але і його виховну спрямованість, мету діяльності, що забезпечує ефективність освіти та визначає орієнтири саморозвитку.

Наступним є *принцип емоційної насиченості виховного процесу*. Він визначає роль емоцій як регуляторів діяльності учня. Розвиток емоційно-почуттєвої сфери є основою успішності мистецької освіти. Однак емоційні переживання (емоції, почуття, настрої, афекти, стреси, пристрасті) супроводжують не тільки художні, але й усі інші пізнавальні акти, активізують або гальмують сприймання, пам'ять, мислення, уяву, впливають на особистісні прояви (інтереси, потреби, мотиви). Емоційні події (приємні або неприємні) запам'ятовуються краще, ніж події індіферентні: відомим є ефект селективного (вибіркового) запам'ятовування саме емоційно значущих ситуацій. Також доведено вплив емоційних станів на процеси сприймання, мислення, зокрема творчі види розумової і художньої діяльності. Тому зміст навчального матеріалу,

процес його вивчення, міжособистісні відносини педагога та учня обов'язково мають бути емоційно забарвленими. В емоціях, що є специфічною формою взаємодії людини з явищами навколишнього світу, завжди присутня оцінка (позитивна або негативна), що дає можливість контролювати та корегувати діяльність. Переживання процесу оцінювання явища або ситуації є формою вираження певної потреби. У свою чергу, усвідомлення причини, що сигналізує про потребу і спонукає суб'єкт до діяльності, становить мотив цієї діяльності. Це пояснює складну взаємозалежність емоційної насиченості виховного процесу та формування мотивів, які є тим особистісним інструментом, що спрямовує освітню активність учня, його бажання долати всілякі перешкоди, наполегливо рухатися до мети, тобто бути суб'єктом цієї діяльності. Зрозуміло, що реалізація таких дій передбачає вміння педагога проникати у внутрішній світ учня, розуміти його життєві диспозиції, використовувати методи емоційного стимулювання навчальної діяльності (заохочення і покарання, створення ситуацій успіху, позитивної атмосфери занять, підбору яскравого навчального матеріалу, ігрових форм організації діяльності, визначення системи перспектив та ін.).

Принцип спонукання до творчого самовираження відбиває сучасні соціальні вимоги до підготовки нового типу людини, яка відчуває себе комфортно в умовах змін. Адже життя – це безперервний процес творчості, потреба в якому зростає відповідно до науково-технічного та культурного прогресу суспільства. І якщо навчити творчим актам неможливо, реальним є їх стимулювання за допомогою спеціально орієнтованих прийомів і методів навчання. Творча діяльність, вважає О. Рудницька [247], завжди спрямована на одержання оригінального продукту у сфері ідей, мистецтва, виробництва, новизна якого може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною. Об'єктивна цінність визначається за соціально значущими продуктами творчості, які є унікальними і не мали аналогів в історії культури. Суб'єктивна цінність має місце тоді, коли продукт є новим лише для людини, яка створила їх. Означена характеристика властива результатам творчого самовираження учнів. Цінність пов'язана з розвитком здатності до переживання почуттів натхнення, окрилення, захоплення

від діяльності, готовності помічати і формулювати альтернативи, брати під сумнів навіть авторитетні думки, бачити об'єкт з нового боку, робити оригінальні висновки, імпровізувати. Цей стан не завжди завершується відповідним результатом у вигляді продукту творчості, але він необхідний для її формування «Я-концепції», фантазії, асоціативного уявлення, самостійних оцінних суджень, що набуває особливої значущості для досвіду мистецької діяльності: художньої імпровізації, виконавської майстерності, культури сприймання. Творче самовираження доповнює сформовані знання і вміння багатством внутрішніх переживань, активізує образи підсвідомості й у такий спосіб сприяє цілісному розвитку особистості. Його роль стає очевидною у контексті виокремлення трьох основних функцій виховного процесу: пізнавальної (яка полягає у засвоєнні знань), перетворювальної (що забезпечує розвиток здатності до переосмислення, реорганізації та застосовування отриманих знань у ході виконання різноманітних завдань) і творчої (внесення елементів нових знань або способів дій у вихідні умови). Перші дві втілюються у навчальній діяльності учнів; щодо третьої, то вона реалізується не тільки у конкретних результатах, а передусім у розвитку загальної пошукової спрямованості особистості. На відміну від пізнавальної та перетворювальної функцій, які реалізуються у межах заданих ситуацій, творча функція завжди пов'язана з виходом за ці межі, і характеризується непередбаченістю дій та проявом самовираження.

А. Кузьмінським [143.] обґрунтовано деякі *загальнопедагогічні принципи* – єдності теорії і практики, навчання і виховання; демократичності, добровільності вибору, послідовності, наступності, цілісності, індивідуального та диференційованого підходів, інтеграції, варіативності і новизни, співробітництва, а також й *специфічні принципи* (синергетики, синестезії, творчої самореалізації, художності, емоційності) – формування естетичного сприймання у молодших школярів на уроках художньо-естетичного циклу та у позакласній виховній роботі. В дослідженнях Н. Миропольської та О. Рудницької, викладених вище, також застосовуються ці принципи [184].

Синергетичний підхід у вихованні та освіті висвітлений у дослідженнях Т. Новаченко [205]. У розвідці Р. Шмагло «...*принцип синергетики* – спільний напрям міждисциплінарних досліджень, об'єктом яких є процеси самоорганізації в різних системах» [358, с. 121]. «*Принцип синестезії* – асоціація, системна ознака людської чуттєвості, що відображає цілість властивостей самої дійсності; невід'ємний компонент художньо-образного мислення людини. Синестезія – міжчуттєвий зв'язок, вияв взаємодії аналізаторів, вербальна фіксація цього зв'язку, – таке визначення у своїх дослідженнях дає О. Рудницька. Використання ефектів синестезії впливає на розвиток культури художнього сприймання у молодших школярів» [237, с.131].

Сприймання мистецтва індивідуальне, у кожного учня є улюблений вид мистецтва, тому залучення школярів до різних його видів, їх комплексне використання розширює межі пізнавальних можливостей, ціннісних орієнтацій, асоціативних уявлень. Е. Печерська [224], Н. Миропольська та О. Рудницька [184] обґрунтовують важливість діагностування рівня естетичної вихованості та виокремлюють критерії і рівні музично-естетичного розвитку молодших школярів.

Важливо згадати *принцип єдності навчання і виховання*. Залучення дітей молодшого шкільного віку до естетичних полів на життя, складова частина злиття навчання і виховання особистості в єдиний потік. Разом з тим викладання дисциплін «естетичного циклу», особливо музичного і образотворчого мистецтва, не може зводитися лише до навчання школярів елементарним навичкам співу та малювання; воно покликане в різних формах роботи залучити дітей до великого мистецтва, виховувати його розуміння, давати знання з історії світової та вітчизняної культури, формувати естетичні смаки [220, с. 803.].

До науково-педагогічних підходів формування естетичного сприймання Г. Шевченко [355] відносить: емоційно-оцінне відношення до предмета на основі знань, емоційної пам'яті і досвіду, активної позиції, співпереживання. Поділяємо погляди науковців щодо *принципів взаємодії мистецтв* у освітньому процесі: *принцип спільності*, який передбачає вивчення мистецтв на основі генетичного, морфологічного і функціонального взаємозв'язку; *принцип*

урахування специфіки кожного виду мистецтва (вивчення особливостей кожного виду мистецтва, кваліфікований аналіз, подолання ілюстративності, утилітаризму); *принцип взаємозв'язку чуттєвого і логічного*; *принцип творчої активності* (перехід від репродуктивного до творчого рівня активності через включення в систему художньо-естетичної діяльності). Використання комплексу мистецтв як інтеграційної навчально-виховної моделі з метою формування в учнів естетичного сприймання має спиратися на деякі наступні принципи: 1) єдність навчання, виховання та естетичного розвитку; 2) інтегроване навчання і структура виховного процесу як умова формування цілісної естетичної картини світу; 3) гуманістична спрямованість навчання й виховання; 4) поєднання теоретичних знань із предметів мистецтва з практичною діяльністю учнів – художньою, творчою, пізнавальною; 5) особистісно зорієнтоване і проблемно-розвивальне спрямування естетичного виховання; 6) системність, послідовність, наступність і безперервність художньо-естетичного виховання [355, с. 56].

Дотримання цих дидактичних настанов забезпечує глибину процесу естетичного сприймання дитини, стійкість мотивів до виникнення потреби бачити прекрасне у світі мистецтва, в людині та її вчинках. Зауважимо, що через встановлення емоційно-образних художніх паралелей, комплексних асоціацій, які базуються на образах, враженнях, уяві, інтуїції, логічних зв'язках, забезпечують концентрований вплив комплексу мистецтв на емоції, інтелект, свідомість. Проведення художньої аналогії уможливорює повніше розкриття основних понять та елементів художньої мови (наприклад, інтонація як звуковисотний, ритмічний, тембровий засіб музичної виразності, як безперервність розгортання художньої думки у творах живопису, як виражальний засіб мовлення, що дозволяє відтворити певне емоційне ставлення. Розмаїття художніх засобів виразності (звучання, колір, інтенсивність, тембр, лінії) у різних видах мистецтва, полісенсорність впливу на емоційно-почуттєву сферу молодшого школяра створюють можливості для вербалізації та візуалізації художніх образів.

Проаналізовані вище нормативні основи організації процесу виховання творчої особистості молодшого школяра характеризують науково-педагогічні підходи і виховні принципи до формування естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку та обґрунтовують особливості впровадження їх у освітній процес сучасної школи. Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних з мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та висловити власне розуміння мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

2.2. Психолого-педагогічні особливості формування естетичного сприймання у молодших школярів

Провідною тенденцією сучасного процесу виховання постає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального і природного довкілля та самої себе. Особливо важливою й актуальною проблемою сучасної педагогічної науки є формування естетичної культури молодших школярів. Як стверджує в своїх дослідженнях І. Бех, «...набирає сили тенденція гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, який прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на всебічний розвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти зростали громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі [211, с. 3]. Теоретичний аналіз наукових засад естетичного виховання виявляє значущість використання різних видів мистецтва як засобу творчого розвитку особистості, підтверджує необхідність застосування мистецької діяльності молодших школярів в освітньому процесі для формування їх естетичної культури, вдосконалення творчих здібностей.

Науково доведено, що молодший шкільний вік – найбільш сприятливий період розвитку, коли закладаються основи духовності, свідомості, естетичних та моральних якостей, загальної і художньої культури, забезпечення можливостей духовного самовдосконалення, формування інтелектуального та культурного потенціалу особистості. Як визначено в «Національній державній комплексній програмі естетичного виховання», одним з пріоритетних напрямків реформування основ національного виховання є: «вирішення проблеми особливої ролі мистецтва як невід’ємної складової культури народу, як способу образного освоєння оточуючого світу, як складової духовного життя людини і суспільства» [194, с. 3].

У сучасних умовах зростає важливість розробки питань використання основних видів мистецтва у вихованні школярів молодшого шкільного віку, зокрема: 1) музичного, яке в образно-звуковій формі відображає та узагальнює досвід емоційного ставлення особистості до життя; 2) образотворчого, яке в художньо-образній формі розкриває це ставлення; 3) театралізованої діяльності та інших синтетичних видів мистецтва (кіномистецтва, хореографії, декоративно-прикладного та ін., а також проблеми розкриття психолого-педагогічних основ формування естетичного відношення молодших школярів до мистецтва, природи, дійсності у процесі художньої діяльності.

Успішність естетичного виховання молодших школярів великою мірою залежить від особистості вчителя, який повинен володіти: високими моральними й професійними якостями; ґрунтовними знаннями в галузі мистецтва; новітніми художньо-педагогічними технологіями; здатністю отримувати додаткові знання, необхідними для практичної діяльності; інформацією про вікові особливості учнів початкових класів. Унаслідок взаємодії різних видів мистецтва в учнів активізуються психічні новоутворення, що допомагають заглибленню у світ мистецтва і художньої культури. Установлення зв’язків між творами різних видів мистецтва сприяє формуванню спостережливості, аналізу, оволодінню узагальненими способами оцінювальної художньо-естетичної діяльності.

Віковими особливостями дітей початкової школи класів є: незначний соціальний, моральний та естетичний досвід, підвищену емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Молодший шкільний вік є особливо важливим у становленні особистості дитини, так як в цей період закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи. Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним та естетичним цінностям. Розрив між знаннями, уміннями і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини молодшого шкільного віку. Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні особистих позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля і творів мистецтва. Подальшого розвитку набувають почуття обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління, почуття краси.

Беручи участь у спільних видах діяльності, учні вчаться будувати взаємини з однолітками, входити в колектив ровесників. Виникає потреба до взаємовимогливості та взаємодопомоги. На цьому віковому етапі у дитини формується основа особистості (моральні почуття, естетичні цінності, переконання), відбувається набуття досвіду поведінки, формування інтересів. Дитина навчається не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй подобається. В учнів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становитимуть основу формування її характеру.

Після закінчення першого класу в частини дітей не до кінця сформовані особистісні новоутворення, а саме: недостатнє усвідомлення особливостей шкільного життя, необхідності впорядкувати та організувати його за певними законами і правилами співжиття; недостатнє усвідомлення внутрішньої етичної

інстанції, такої як совість (орієнтування лише на зовнішній контроль з боку дорослих, невміння діяти самостійно), що викликає у школярів почуття невпевненості у собі, спричиняє конфлікти у спілкуванні; відсутність розуміння переваг та продуманих дій над імпульсивними (стримування бажань відбувається лише у випадку очікування винагороди чи покарання); несформованість адекватної самооцінки.

У другому класі вчителів варто продовжувати виховну роботу, спрямовану на корекцію цих недоліків для закріплення будування специфічних для молодших школярів особистісних новоутворень: довільності психічних процесів, внутрішнього плану дій та рефлексії, інтелектуалізації життя дитини, формування світосприймання. У вчинках дітей наприкінці другого року навчання вже увиразнюється позиція у ставленні до того, що їх оточує. Розвиваються і змінюються внутрішні етичні інстанції, формуються моральні та естетичні мотиви поведінки; розвивається здібність відчувати, співпереживати, співчувати, а отже, і співдіяти з дорослими та однолітками.

На думку І. Беха [21], молодший шкільний вік виявляється сприятливим щодо виховання у дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здатність цінувати особистість людини. Головним новоутворенням навчальної діяльності є формування теоретичного мислення дитини, що знаходить відповідне вираження і в рівні сформованості у дітей особистісних моральних та естетичних якостей, першооснов багатьох понять: доброти і гуманності, людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості, почуття прекрасного, розуміння основ мистецтва. Доведено, що молодший шкільний вік є найбільш придатним для естетичного виховання дітей, формування у них естетичного сприймання, естетичних смаків, естетичних почуттів, естетичних інтересів, художньо-творчого ставлення та відтворення естетичного навколишнього світу за законами краси.

Внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1-2-х класів учитель

залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3-4-х класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона виявляється залежно від очікувань вчителя і дитини. Діти з не виправданими очікуваннями часто стають агресивними або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими, соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти варто враховувати у роботі з дітьми та батьками. Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості.

Оскільки у дітей молодшого шкільного віку домінує образне мислення, то найбільш ефективними є такі форми діяльності: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбома, уявна подорож, конкурси, ігри, «школа ввічливості», демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, переключка повідомлень, добродійна акція, «хвилини з мистецтвом», «година спостереження», «година милування», спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старти, естафети, догляд за рослинами і тваринами.

Так, досліджуючи вікові особливості сприймання дітьми молодшого шкільного віку, Г. Люблинська [164], робить наступні висновки: для сприймання потрібна не тільки готовність аналізаторів, а й досвід: знання про речі і вміння їх сприймати. У сприйманні дитиною предмета вирішальну роль відіграє форма; сприймання будь-якого предмета і його зображення є відображенням цілого у взаємовідношеннях його складників. У розвитку сприймання предметів та подій із життя людей важливими є ознаки предметів і зв'язки – просторові й часові. Навчившись свідомо сприймати навколишній світ, школярі зможуть

безпосередньо пов'язувати теоретичні знання зі своєю практичною діяльністю. Діти формують уміння довільно і послідовно спостерігати, пов'язувати життєві факти з відомостями, набутими з книжок і пояснень учителя. Так, учні набувають міцних, свідомих знань і вміння спостерігати. Г. Люблінська наголошує, що механізм процесу сприймання значно складніший, ніж відчуття; тому й розвивається цей пізнавальний процес у дитини зовсім інакше, ніж чутливість і моторика. На її думку, процес розвитку сприймання сюжетної картини дитиною має три рівні: перелічування, опис і тлумачення. Ці рівні свідчать про різний ступінь розуміння дитиною пропонованого їй змісту і залежать: а) від структури картини; б) від міри близькості її сюжету до досвіду дитини; в) від форми поставленого запитання; г) від загальної культури дитини, вміння спостерігати; д) від розвитку її мовлення. Тому дитина може показати одночасно різні рівні сприймання картин, інакше кажучи, ці рівні можуть співіснувати [164, с. 132–151]. О. Запорожець доводить, що «...в художньому сприйманні великого значення має ступінь близькості, досяжності образу. У процесі розвитку художнього сприймання у дітей поступово з'являється розуміння виразних засобів витворів мистецтва, що і приводить до більш адекватного, повного його сприймання» [87, с. 256]. Проблема естетичного сприймання належить до однієї з найскладніших у психологічній та педагогічних науках і для свого вирішення потребує багато часу і зусиль педагогів та психологів. У молодшому шкільному віці продовжується розвиток процесів сприймання, завдяки удосконаленню перетворюється в дедалі більш цілеспрямований і керований процес.

Підсумовуючи, зауважимо, що дитина молодшого шкільного віку не лише «сприймає» і «наслідує», а вже й творчо діє, сприймаючи нову інформацію, а саме художній твір, картину. У школяра означеного віку вже розвивається вміння самостійно використовувати власний практичний художній досвід, набутий під час спостережень, та знаходити оригінальні й творчі способи його вираження. Активна творча діяльність розширює та поглиблює їх індивідуальний досвід, взятий зі спостережень, розглядань творів мистецтва. Дітям цього віку притаманна емоційність і безпосередність художнього сприймання, наочно-

образна форма мислення. Вони фіксують свою увагу на багатьох таких деталях, що випадають з поля зору дорослого: як відомо, чим старші учні, тим менше вони акцентують увагу на окремих деталях твору. Очевидно, це пов'язано з характером мислення: так, для молодшого школяра ще властива наочно-образна форма мислення, а для старшокласників – словесно-понятійна.

Формування естетичного сприймання школярів у молодших класах починається з перших днів перебування дитини в закладі середньої освіти і реалізується в органічній єдності з навчанням та іншими видами виховання (моральним, фізичним, інтелектуальним тощо). Саме в цьому віці здійснюються перші свідомі кроки в світ прекрасного, від яких залежить успіх роботи на наступних етапах навчання, а нерідко – естетичні запити і вподобання дорослих людей. У молодших школярів є пластичною нервова система, вони відрізняються надзвичайною чутливістю до навколишньої дійсності, мистецтва, що забезпечує їх естетичний розвиток і виховання. Викликані мистецтвом *естетичні почуття* мають надзвичайно цілющу перетворювальну силу, бо вони виникають не примусово, а в результаті вільної творчої фантазії, узагальнення і злиття всіх людських почуттів. Тільки на базі емоційно-пізнавальної активності можуть формуватися правильні оцінки дійсності, моральні принципи, що становлять внутрішню красу дитини, забезпечують високий рівень духовності. Естетичні почуття традиційно трактують як реакцію дитини на зовнішні впливи; певну форму ставлення особистості до навколишнього світу; особливий стан суб'єкта, який нерозривно поєднується з особистим ставленням до об'єкта, що сприймається; одну з основних форм пізнання навколишньої дійсності.

На думку Г. Люблінської, «...культура сприймання – це удосконалення всієї пізнавальної діяльності дитини; розвиток сприймання є перехід від злитого, синкретичного, фрагментарного сприймання дитиною предметів до розчленованого, усвідомленого і категоріального відображення речей, подій, явищ в їх просторових, часових, причинних зв'язках. З розвитком сприймання змінюється і його структура, його механізм. У малят око стежить за рухами руки. У старших дітей у процесі роботи ока вже немає потреби спиратися на дотик і

рухи руки. Дедалі більшу роль починає відігравати слово як засіб аналізу й узагальнення змісту, що сприймається» [164, с. 150-152]. Для художнього розвитку молодший шкільний вік є дуже сприятливим, оскільки характеризується допитливістю, уявою, розвитком фантазії, коли для дитини характерною є активна діюча позиція у пізнанні природи і мистецтва, навколишнього світу. Тому правильно організоване сприймання творів мистецтва у молодших школярів здатне значно впливати на формування духовних інтересів, розвитку особистості дитини.

Н. Волков зауважує: «Ключова проблема психології процесу малювання – проблема сприймання» [44, с. 13]. Аналіз сприймання у процесі зображувальної діяльності необхідний для зорового сприймання, оскільки досліджувати всі психічні процеси необхідно у конкретній мистецькій діяльності. Образотворча діяльність – це впливовий засіб розвитку особистості, оскільки охоплює внутрішній світ дитини, пробуджує уяву, думки, емоції, почуття, переживання. Можливість сприймання школярем нової художньої інформації це завжди збагачення його художнього досвіду під дією художнього твору. [44, с. 23].

Діти молодшого шкільного віку мають досить високий рівень естетичних почуттів. Характерною рисою є емоційна вразливість, почуття прекрасного, чутливість, навіюваність, низька критичність. Потребами дітей в молодшому шкільному віці є необхідність: «...у спілкуванні, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, природи, мистецтва, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для естетичного пізнання довкілля та творів мистецтва» [164, с. 3]. Під час естетичного сприймання і оцінювання дитина порівнює об'єкт зі своїми цінностями та висловлює емоційну оцінку відповідно до власного бачення.

Завдання естетичного виховання полягає в тому, щоб кожна дитина, побачивши прекрасне, зупинилася перед ним у зачаруванні, прийняла його як частину свого життя. Засобами естетичного виховання є праця, природа, побут, мистецтво, усна народна творчість, а його основою – краса. Ось чому треба

навчити дитину не тільки бачити, але й творити красу, яка є результатом міркувань дитини щодо естетичної значущості об'єкта чи явища. Емоційна реакція на предмет чи явище як прояв естетичних почуттів за своєю суттю є реакцією на їхню естетичну цінність. Для ефективного розвитку естетичного сприймання в умовах школи необхідно враховувати вікові та психологічні особливості молодших школярів, сензитивні періоди для спілкування з мистецтвом та формування адекватної оцінної діяльності. Зокрема, необхідно використовувати потенціал таких вікових особливостей, які забезпечують успішність педагогічного впливу: емоційну чутливість, безпосередність сприймання, довіру до вчителя, високорозвинену уяву, готовність до емпатійного співпереживання, наївну віру у реальність подій, представлених у творі музики або живопису.

Також учитель має враховувати *вікові особливості сприймання* дітей молодшого шкільного віку, які потребують підвищеної уваги, оскільки виступають перешкодами для ефективного формування *естетичного сприймання*, а саме: наївно-реалістичні форми мислення; відсутність здатності оперувати контекстом твору мистецтва: низька здатність до узагальнень; надмірна увага до другорядного та часткового; відсутність уміння сприймати приховану інформацію, підтекст; невміння виокремити авторську позицію. Також гальмують інтенсивний розвитку естетичного сприймання у молодших школярів: недостатня обізнаність в галузі мистецтва, обмеженість життєвого та естетичного досвіду.

Завданнями учителя, який розвиває в учнів естетичні почуття, вважаємо: розширення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів; стимулювання їхньої творчої уяви; формування гнучкості мислення; забезпечення уміння співвідносити власний життєвий досвід з отриманими враженнями; формування в учнів логіко-аналітичних умінь, а також розуміння форму мистецького твору, його засобів виразності, уміння виокремлювати та диференціювати їх; розуміти мотиви авторського вибору виражальних засобів, уміння адекватно використовувати їх для передачі власних емоцій, почуттів, думок, ставлень.

Творчу особистість вчителя визначають як особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного виконання простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі, як фахівця, якому властиві вміння не зупинятися на досягнутому, сміливість мислення, вміння бачити далі того, що бачать його сучасники і що бачили його попередники. «Творча особистість виникає лише внаслідок наявності у неї здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю» [233, с. 344].

У молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш доцільним є використання *ігрового підходу*, як вважає Н. Кудикіна, для якого характерними є різні види гри: музичні ігри, ситуаційно-рольова, сюжетно-рольова, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, мандрівка, ігрова вправа. А також ігрові методи і форми: бесіда, ранок, свято, мальовничий журнал, мистецький зошит, оформлення дитячих творчих робіт, мистецькі конкурси, розповідь, виставка малюнків, хвилини мистецтва, година милування, театральна вистава [141, с. 191].

Добираючи тематику інтегрованих заходів художньо-естетичного циклу, розробляючи структуру та визначаючи зміст, необхідно в комплексі враховувати психолого-педагогічні особливості молодших школярів, зокрема синестезійний рівень сприймання ними художньої літератури, живопису, музики. Відповідно до цього визначають головну мету таких занять та співвідношення між матеріалом із різних навчальних дисциплін, що об'єднується. Кількість занять інтегрованого змісту залежить, з одного боку, від умінь учителя органічно синтезувати матеріал із різних предметів, а з іншого – від рівня розвитку школярів конкретного віку. Найчастіше інтегровані заняття проводять як вступні та узагальнювані. До них доцільно заздалегідь готувати й дітей: активізувати мовлення, розвивати творчу уяву, збагачувати емоції.

Отже, однією з важливих передумов успішного процесу естетичного виховання є врахування індивідуальних психологічних особливостей дитини, певних рис та вікових особливостей, періодів вікового розвитку дітей, створення

творчих ситуацій. На розвиток індивідуальних якостей дітей впливають різні види художньо-творчої діяльності, активізуючи творчі сили формування у дітей навичок спілкування з мистецтвом. Варто враховувати індивідуальні відмінності дітей, природні задатки. Важливим є принцип співробітництва вихователя та вихованця-школяра, створення відносин довіри і педагогічного такту. Повага до особистості дитини – це визнання її можливостей, зацікавленість у співпраці і допомозі.

Загалом проблема формування естетичного сприймання саме у молодших школярів залишилася актуальною упродовж останніх десятиліть. Естетичне сприймання у дітей молодшого шкільного дослідники потрактовують як процес безповоротної, спрямованої, закономірної зміни розуміння сутності матеріальних чи ідеальних об'єктів, у результаті якої виникає новий якісний стан, а дитяча душа є найбільш відкритою та готовою для сприймання прекрасного, краси природи, найкращих творів світового мистецтва.

Розглянута вище проблема формування естетичного сприймання у молодших школярів та аналіз вікових особливостей цього процесу є досить перспективними для подальших досліджень педагогіки, загальної психології, психології творчості. У контексті нашого дослідження вбачаємо необхідність з'ясування кореляції між реалізованим авторським задумом та його сприйняттям дітьми, співвідношення естетичного предмета і об'єкта – музичного твору, картини, витвору архітектури та іншого з тим, що сприймає реципієнт, зокрема можна виокремити закономірності, що саме відбивається у свідомості реципієнта та викликає певні реакції. Естетична свідомість та її вища форма – мистецтво створюють необхідний елемент суспільної свідомості, забезпечуючи її цілісність і пошукову спрямованість у майбутнє, її психологічну стійкість в сьогоденні.

2. 3. Критерії, показники та рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Низка дослідників педагогів, психологів, наш особистий досвід

переконують у доцільності використання в процесі аналізу проблеми формування естетичного сприймання у молодших школярів відповідних науково-педагогічних підходів, виховних принципів, художньо-педагогічних технологій, що враховують вікові й індивідуальні особливості учнів. Для збереження ефективного процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів необхідно також визначити рівні сформованості їхніх властивостей і якостей. Аналіз і узагальнення результатів наукових досліджень проблеми естетичного сприймання молодших школярів, уможливив окреслення *системи критеріїв діагностики рівнів естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку*. Її основою є ключові завдання естетичного виховання: розвиток художнього сприймання дійсності і творів мистецтва, набуття суми естетичних знань, формування умінь естетичних оцінок і суджень, вироблення практичних художньо-естетичних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей дітей.

Одним із основних завдань формування естетичного сприймання в початковій школі є розкриття сили музики, відчуття краси живопису, створення настрою, розуміння багатства й сили мистецтва. За допомогою мови, яка виявляє себе як мистецтво, учень вчиться розуміти й пояснювати пережиті ним почуття, давати їм естетичну оцінку. Зміст музики, наприклад, викликає певні образи в уяві, створює певний емоційний стан, на основі якого складається враження від прослуханого твору. До досліджень естетичного сприймання звертаються такі науковці як Л. Виготський [48], С. Гольдентрихт та М. Гальперін [61], М. Дубінка [83], А. Костюк [136], В. Медушевський [176], Б. Назайкінський [192], І. Якиманська [373], П. Якобсон [374] потрактовують процес сприймання результатом складної внутрішньої діяльності людини, в якій бере участь пам'ять, почуття, свідомість, фантазія, спогади тощо.

Потреба розрізняти особливості спілкування учнів з мистецтвом виникає на всіх етапах виховного процесу. Термін «*діагностика*» утворений від двох грецьких коренів («діа» та «гнозис») і тлумачиться як «розпізнавальне пізнання». Для його реалізації застосовуються науково обґрунтовані критерії естетичного

розвитку особистості, що дають змогу простежити динаміку педагогічного процесу, зосередити увагу на окремих недоліках та окреслити схему подальшої роботи в цьому напрямі. Інструментарієм дослідження послуговували діагностичні методики таких авторів як Е. Печерська [224], Н. Миропольська та О. Рудницька [184], В. Рагозіна [234], Л. Серих [259], методики тестування зарубіжних вчених – R. Colwel [390], J. Kwalwasser [408], Н. Wing [426], Т. Lewis [410]. Нами використаний досвід та діагностичні методики естетичного розвитку В. Іванової [95], а саме методи довгострокового педагогічного спостереження за формуванням естетичного сприймання у молодших школярів, опитування і анкетування респондентів, діагностичні творчі завдання, аналіз і співставлення досвіду естетичного виховання.

Під поняттям «критерій», зазначає І. Ушакова [332, с. 9], мають на увазі ознаку, на підставі якої здійснюється оцінка, визначення і класифікація чогонебудь. Ми розуміємо поняття «*критерій*» як ознаку на основі якої здійснюється оцінка предмета чи явища об'єктивної дійсності. Поняття «показник» характеризується як явище або подія, які свідчать про хід якогось процесу [201]. Під терміном «*показник*» слід розуміти особливості прояву певного критерію, конкретні результати досягнення особистості в певній галузі діяльності. Поняття «рівень» має багато визначень. Для експериментального дослідження ми обрали трактування, значення якого найбільше стосується педагогічної сфери. Так, «рівень» – це ступінь, що розкриває якісну й кількісну характеристику досліджуваного показника [201].

Для обґрунтування механізму визначення критеріїв та діагностики рівнів естетичного сприймання молодших школярів необхідно чітко розуміння низки наступних понять: «сприймання», «естетичне сприймання», «враження», «впізнання», «спостереження», «розуміння», які формуються в процесі естетичного виховання і є його метою. Естетичне сприймання збагачує почуття індивіда, формує естетичне ставлення до навколишнього світу, допомагає дитині осмислювати важливі для її життя парадигми буття, перетворювати зовнішні культурні цінності у власні. Л. Виготський вказував, що *естетичне сприймання*

– творчий процес, на що оскільки для розуміння мистецтва замало просто пережити почуття, які були в автора, не досить проаналізувати структуру твору, а необхідно ще творчо перебороти своє почуття, відчувати катарсис, і тільки тоді вплив мистецтва буде повним [48]. «Катарсис – термін античної естетики для означення ціннісного моменту естетичного впливу мистецтва на людину», так його трактує Р. Шмагло [359, с. 52]. «Катарсис, як вважає О. Рудницька, – це характеристика естетичного впливу мистецтва на людину, що передбачає духовне очищення та відновлення зруйнованої гармонії внутрішнього світу» [247, с.130].

Г. Шевченко [355] здійснила та теоретично обґрунтувала критерії й показники рівня естетичного досвіду на основі аналізу результатів експериментального дослідження. До показників вона відносить: емоційність; оцінне відношення до предмета (на основі знань, емоційної пам'яті і досвіду); активну позицію (співпереживання). Загальні умови щодо естетичного виховання дітей для всіх видів мистецтв, насамперед: емоційно-образна розповідь учителя про життя художника (письменника, композитора) про виникнення художнього задуму твору; звернення до емоційної пам'яті учнів; яскраве та емоційне забарвлення висловлення про твори; зустрічі з митцями; використання суміжних мистецтв для активізації суб'єктивних образів – уявлень.

Отже, «...у дитини має бути вибір слів, думок, дій, щоб великий комп'ютерний переворот, відкривши нові віртуальні обрії, не поставив під сумнів оригінальність творчості, чистоту мистецтва, не підмінив його штучним замінником, через що прояв естетичного став би розмитим, адже здатність до естетичного освоєння дійсності характеризує не тільки людину, а й суспільство, в якому вона живе», – наголошує Н. Миропольська [183, с. 49]. Багатство внутрішнього світу дитини, її думок та переживань обумовлює необхідність залучення мистецтва, а особливо – музичного, до процесу формування естетичної культури дитини. «Багатогранно відображаючи життя, музичні твори здатні справити значний вплив на весь духовний світ дитини», – зазначає Е. Печерська [224, с. 57].

У педагогічній теорії встановлено критерії діагностики естетичного сприймання, естетичної оцінки та естетичної творчості молодших школярів. Так, на думку окремих фахівців «...естетична оцінка – це відношення людини до естетичних якостей предметів, які їм дані від природи», – стверджують В. Асмус [10], Л. Давидова [75]. Відношення людини до естетичних якостей предметів, не є «природними», а носять «суспільний характер». Ряд вчених стверджують, що естетичне сприймання визначається єдністю, взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, єдністю природних і суспільних почуттів. А. Щербо і Д. Джола [361] вказують на наявність доестетичного етапу, що виражається: 1) у відставанні естетичної оцінки предмета за часом і рівнем від інших – практичних, пізнавальних, моральних оцінок предмета; 2) в неодноразовості виникнення естетичного підходу до різних сфер дійсності.

Відношення до художнього образу впливає на естетичні почуття, які забезпечують як сприймання, так і його естетичну оцінку. Тому, на думку Л. Коваль, до критеріїв естетичного сприймання та оцінки необхідно віднести: асоціативний фонд, розвинені естетичні почуття, спеціальні знання. Ураховуючи те, що мистецтво має емоційну природу і ґрунтується на естетичному відношенні до дійсності визначено оптимальні показники щодо визначення стану рівнів естетичного досвіду дітей молодшого шкільного віку: 1) наявність певного обсягу міцних і глибоких історико-теоретичних і художньо-естетичних знань; 2) розвиток умінь і навичок сприймання естетичного, розуміння єдності форм і змісту, розвиненість уяви, образного бачення, активність прояву асоціативності і емоційної пам'яті; 3) уміння відтворювати художній образ адекватно авторському. Л. Коваль у це поняття включає: психологічну характеристику учня, тип твору, зміст естетичної оцінки, емоційно-образну оцінку і тематичну побудову твору [119]. О. Рудницькою висвітлюються можливі підходи до визначення «еталона» вимірювання, що відповідає «ідеальному» рівню розвитку і дає змогу встановити та зафіксувати наявні рівні підготовки та розвитку дітей. *Основними критеріями* естетичного виховання школярів є: естетичні потреби дитини; місце мистецтва у структурі вільного часу; інтенсивність контактів;

активність пошуку джерел мистецьких вражень та галузі спілкування з різними видами мистецтва; характер смакових уподобань; доступність для розуміння особистістю мистецьких творів, культура їх сприймання [250, с. 36].

Узагальнюючи запропоновані *критерії діагностики*, О. Рудницька [250, с. 55] виділяє три основних *параметри виокремлення рівнів художнього розвитку особистості*. Це – динаміка становлення емоційно-захопленого ставлення суб'єкта до мистецтва, наявність відповідних знань та вмінь, творчий характер художньої діяльності. Адже тільки в органічному взаємозв'язку почуттів, знань і художньо-творчої діяльності стає можливим вплив мистецтва на внутрішній світ людини, її особистісне зростання, формування навичок та вмінь естетичного сприймання навколишньої дійсності. «Художнє виховання – це виховання здатності розуміти і правильно оцінювати твори мистецтва, сприймати їх красу, формування і розвиток художньо-творчих потреб людини, учня, дитини і є значною частиною естетичного виховання» [220, с. 803. Т.4.].

Виокремлено *три групи критеріїв естетичного розвитку дитини*:

1. *Першу групу становлять критерії ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку*, які характеризують художньо-естетичний кругозір, знання і досвід спілкування з мистецтвом, своєрідність естетичних інтересів і потреб. Для їхнього дослідження використовуються методи збирання інформації про успішність навчальної роботи і культурне дозвілля: відвідування концертів, театрів і музеїв, колекціонування мистецьких творів, перегляд художніх програм засобів масової інформації. З-поміж *показників розвитку ціннісних орієнтацій* найголовнішими є такі: загальна художньо-естетична ерудиція школярів; наявність знань у галузі мистецтва; час спілкування з художніми творами; вибірковість індивідуальних смакових уподобань (улюблені твори, митці, види художньої діяльності та ін.); активність дітей у процесі музичних занять; прагнення до самостійної художньої діяльності під керівництвом учителя.

2. *Друга група об'єднує критерії естетичної оцінки дітьми мистецьких творів*, здатність до емоційного співпереживання художнього образу,

проникнення у задум автора на рівні емпатії, навички аналізу та інтерпретації твору. *Показниками естетичної оцінки*: адекватність емоційного реагування на мистецький твір; досвід визначення змістової сутності елементів художньої мови; наявність і характер асоціацій; обґрунтованість оцінних суджень; цілісність і повнота осягнення твору; вміння співвідносити вербальну і виконавську інтерпретації мистецтва.

3. До *третьої групи* належать *критерії самооцінки* дітьми естетичного ставлення до мистецтва, до себе як суб'єкта художнього спілкування. Ці критерії характеризують схильність вихованців до самопізнання, творчої діяльності, орієнтованої на самовдосконалення. Їх досліджують переважно методами інтроспекції. *Показники самооцінки* включають: готовність до самопізнання своїх художніх вражень; критичність оцінки власної підготовки до спілкування з мистецтвом; здатність до усвідомлення наявних внутрішніх суперечностей; потяг до самовдосконалення [250].

Повне діагностування естетичного сприймання особистості дитини є різнобічним комплексним дослідженням, проведення якого вимагає значних витрат сил і часу, тому на практиці, як правило, обмежуються вивченням окремих складових, які становлять основні критерії естетичного розвитку особистості дитини. Л. Башманівська [18], обрала наступні: 1) *інтенсивність потреби* дітей у спілкуванні із мистецтвом; 2) *реальна поведінка* вихованців у сфері естетичної культури (передбачає визначення частоти контактів з мистецтвом музики та часу, який витрачається за певний період на контакти з скарбницею культури і мистецтва); 3) *орієнтація у світі художньої культури* (зокрема музичного та образотворчого мистецтва), інформованість у галузі мистецтва, творчістю українських композиторів-класиків, дитячим фольклором, музично-ігровою діяльністю; 4) *навички художнього спілкування*, що діагностуються у процесі розучування дітьми творів музичного мистецтва, пісень, музичних ігор, свят, ранків або спостереження за їхньою власною творчістю; 5) *художні уподобання* дітей у сфері різних видів мистецтва, насамперед *в сфері музики та образотворчого мистецтва*.

Діагностуванню критеріїв естетичного сприймання особистості дитини приділяє увагу Ю. Блудова [26]: 1) *орієнтація у світі мистецтва та народно-пісенної творчості*. У ході спостереження було виявлено, що вихованці демонстрували певну орієнтацію в основних жанрах музики (пісня, танець, марш), за стильовими особливостями здатні були упізнавати твори тих чи інших українських композиторів; 2) *навички художнього спілкування з творами музичного вокального мистецтва, народнопісенною творчістю та дитячим музичним фольклором*. Показниками сформованості можна визначити: здатність емоційного реагування на вокальний твір; обґрунтованість оцінних суджень з опорою на змістову сутність пісенної творчості, дитячого фольклору, музичних ігор; наявність і характер асоціацій (найкраще виявлялася у малюнках дітей, написаних під час звучання вокальних творів та народних пісень); цілісність і повнота досягнення музичного твору або пісні.

На думку Н. Ничкало, виховання мистецтвом сприяє розвитку комплексу показників і якостей творчої особистості: духовності, пізнавальної активності, готовності до ризику, оригінальності, сміливості, гармонійності, прагнення до творчої самореалізації, творчого й асоціативного мислення, здібності бачити загальне й особливе в різних та подібних явищах, вміння захищати здобуті результати [198, с. 13]. Н. Ветлугіною до складу творчих здібностей зараховано компоненти, необхідні для виконавства (виразність, безпосередність, щирість) і продуктивної творчості (індивідуальна своєрідність у задумах і пошуках нових засобів втілення) [36, с. 105]. У дослідженні Н. Миропольської та О. Рудницької [84, с. 38–39] проаналізовано критерії естетично-творчого розвитку дітей, що охоплюють їхні індивідуальні вияви в галузі імпровізації, руху під музику (настанови на естетичну творчість, прагнення виразити себе в співі, інструментальній імпровізації, рухах; самостійність у постановці та вирішенні творчих завдань, інтерес до їх виконання; якість виконання самостійних творів – образне начало, структурна завершеність, усвідомлення творчого рішення).

У дослідженні З. Сироти основними критеріями музично-творчого розвитку сприймання молодших школярів визначені: 1) динаміка емоційно-

почуттєвого ставлення до світу звуків, до музики (сенситивний критерій); 2) володіння знаннями, уміннями, навичками з музики (когнітивний критерій); 3) індивідуальні прояви вокальної, інструментальної, хореографічної імпровізації відповідно до особистісно значущих музичних асоціацій (креативний критерій) [261, с.11]. Дослідниця В. Рагозіна [234, с. 9] характеризує критерії, необхідні та достатні для здійснення творчої музично-естетичної діяльності: інтерес до музики; образно-асоціативне (інтонаційне) мислення як домінуючий спосіб пізнання музичного мистецтва; здібність до інтерпретації та імпровізації як безпосереднє самовираження дитини в художньо-естетичній діяльності. Як свідчить досвід, шкільні заходи з мистецтва мають величезний потенціал для творчого розвитку дитини, передумовами якого є: образна природа музики з притаманними їй властивостями безпосереднього впливу на психоемоційний стан людини; усвідомлення предмета вивчення – музичного мистецтва – як результату творчості композитора, виконавця тощо; живе та творче спілкування з мистецтвом у процесі сприймання, розуміння й усвідомлення художніх образів; активне залучення учнів до «творення» мистецького продукту в різних видах музикування та додаткових творчих видах музично-естетичної діяльності (вокальній та інструментальній імпровізації, музично-ритмічних рухах, «малюванні музики» тощо); використання на уроках елементів літературного, хореографічного, візуальних та інших мистецтв тощо.

Усі види і форми музично-рухливої діяльності дітей сприяють розвитку цілого комплексу їх логіко-інтелектуальних і емоційно-евристичних творчих здібностей: емоційної чутливості до музики, образності музичного сприймання й оригінальності музичного мислення, здатності до конструктивної, перетворювальної, імпровізаційної діяльності, виконавського артистизму тощо. Завдяки творчості дитина внутрішньо зростає, а сприймання музики набуває того шарму, який притаманний впливу мистецтва. Проте, виходячи з того, що навіть у межах одного класу діти часто виявляють різний рівень розвитку креативних здібностей і готовності до творчої роботи, тому побудова та подання відповідних завдань варто підпорядковувати загальному правилу: вони повинні бути

сформульовані коректно, відповідно до індивідуальних особливостей школяра.

За результатами дослідження Н. Гоголь [56] виділено наступні критерії: потужності емоційного сприймання учнями літературних образів: здатність молодших школярів естетично оцінювати ліричні та епічні твори, висловлювати відповідні оцінні судження; творчо інтерпретувати літературні образи.

І. Кругленко [138], проаналізувавши особливості вияву, емоцій, формування та розвитку естетичних почуттів, їх роль у становленні та розвитку особистості дітей молодшого шкільного віку визначає критерії та показники сформованості естетичних почуттів до літературних образів у дітей молодшого шкільного віку:

- 1) *потужність емоційного сприймання* учнями літературних образів, що реалізується у таких показниках: характер емоційної реакції дітей на сприймання літературних образів; адекватність виокремлення учнями естетичної основи літературного відтворення конкретних об'єктів і явищ, естетичних властивостей природи, естетичних ознак краси людських стосунків тощо; влучність визначення учнями емоційно-образної домінанти літературного сприймання (найголовнішого, найвиразнішого морально-естетичного акценту твору); емпатійність переживання дітьми образів літературно-художнього твору (уміння співчувати героям, ідентифікувати свою поведінку; уміння оцінити емоційне навантаження художнього твору, заглибитись в емоційну тональність художнього твору (визначити його загальний емоційний настрій, вказати, за допомогою яких засобів він виражений); уміння надати словесну характеристику емоційному стану героїв (виявляти емпатію до емоцій, почуттів та переживань персонажів, проектувати їхні психічні стани на себе, співпереживати, усвідомлювати вплив емоційних станів героїв твору на їхню поведінку та вчинки); уміння передати словесними засобами власне ставлення до сприйнятого літературного матеріалу (описувати власні переживання, настрої, міркування, які супроводжували процесі сприйняття твору, пояснювати механізми впливу твору на емоції читача, виділяти конкретні тропи як засоби впливу на емоційний стан читача); уміння висловити власну позицію щодо авторської концепції (виокремлювати авторську оцінку подій та персонажів у взаємозв'язку зі

створеним образом та з ідеєю художнього твору, власне ставлення до позиції автора, порівнювати свої погляди, цінності з авторськими); 2) *характер творчої інтерпретації* школярами літературних образів, який виражається: оригінальністю творчого розв'язання учнями завдань щодо інтерпретації вражень (запозичення, наслідування, авторська самобутність); яскравістю використання дітьми у власній творчості художніх засобів літературного відтворення дійсності (метафоризація, гіперболізація творчого мислення); широтою інтерпретації учнями вражень у творчій діяльності на поліхудожній основі; пластичного втілення художніх вражень, тяжіння до театралізації літературних вражень; конструктивністю побудови школярами особистих поведінкових програм у ході інтерпретації літературного образу (спрямованість на особистісне самотворення).

Узагальнюючи теоретичні погляди науковців нами визначено *структуру естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку*, що містить такі *компоненти*: емоційно-емпатійний (естетичні почуття, естетичні переживання, естетична насолода); мотиваційний (естетичні інтереси та потреби особистості); когнітивний (естетичний досвід, інтелектуальний розвиток, погляди та уявлення); діяльнісно-творчий (готовність до творчої діяльності, художньо-творчі уміння). Наголосимо, що всі компоненти є взаємопов'язаними [321].

Визначені компоненти уможливили розробку *критеріїв* для діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання. На підставі теоретичного аналізу досліджень визначено *три основні рівні сформованості естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку*: високий, середній, низький. Визначення сутності та *структури естетичного сприймання дітей*, поняття «естетичного сприймання молодших школярів» дозволило виокремити *основні компоненти в процесі його формування*, до яких віднесено: *змістовий* (естетичне сприймання, емпатія, емоційність, естетичні переживання, естетичні почуття, естетична насолода); *ціннісно-коригувальний* (мотивація, естетичні інтереси та потреби особистості); *емоційний* (естетичний досвід, інтелектуально-естетичний розвиток, погляди та уявлення в галузі мистецтва); *креативно-діяльнісний*

(готовність до творчої діяльності, художньо-творчі уміння, творча інтерпретація). Відповідно до структурних компонентів на основі аналізу теоретичних засад, наукової позиції щодо окресленого питання та власного практичного досвіду нами визначено та обґрунтовано *систему критеріїв* чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий та відповідних показників і рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. До кожного критерію на основі стану сформованості естетичного сприймання у молодших школярів встановлено три рівні його прояву: низький (елементарно-фрагментарний); середній (емоційно-формальний); високий (художньо-інтерпретаційний).

Схарактеризуємо визначені критерії (додаток А). *Чуттєво-емоційний критерій* визначає особливості чуттєво-емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку; сформованість позитивного ставлення молодших школярів до творів мистецтва; наявність стійкої мотиваційної основи до спілкування з мистецтвом; належний рівень знань з основ мистецтва; потребу в самостійній художній діяльності під керівництвом учителя. Характеристика показників: потужність емоційного сприймання учнями творів мистецтва, дійсності, природи; характер емоційної реакції сприймання образів мистецьких творів; адекватність виокремлення естетичної основи відтворення мистецького твору; влучність визначення емоційно-образної домінанти; емпатійність переживання художніх образів у творах мистецтва.

Низький рівень (елементарно-фрагментарний): емоційна сфера дітей розвинута слабо; ставлення та інтерес молодших школярів до творів мистецтва фрагментарний; мотиваційної основи до спілкування з мистецтвом немає; рівень знань з основ мистецтва низький; потреби в художній діяльності немає;

Середній рівень (емоційно-формальний): чуттєво-емоційна сфера дітей молодшого шкільного віку формується на рівні емпатії; розвивається позитивне ставлення молодших школярів до творів мистецтва; спостерігається наявність мотиваційної основи для спілкування з мистецтвом; певний рівень знань з основ мистецтва; потреба в художній діяльності під керівництвом учителя.

Високий рівень (художньо-інтерпретаційний): чуттєво-емоційна сфера дітей молодшого шкільного віку сформована; спостерігається позитивного ставлення молодших школярів до творів мистецтва; виявлено стійку мотиваційну основу для спілкування з творами мистецтва; високий рівень знань з основ мистецтва; є потреба в самостійній художній діяльності під керівництвом учителя, власній творчості.

Структуру критерію «чуттєво-емоційний» відображено в додатку Б.

Оцінно-образний критерій визначає: розкриття творчої індивідуальності молодших школярів у процесі естетичного оцінювання образів мистецьких творів (музичного, образотворчого, літературно-поетичної творчості, театральних мініатюр, хореографічних композицій, нових мистецьких продуктів) та їх репрезентації.

Характеристика показників: здатність молодших школярів до художньо-естетичної оцінки образів мистецьких творів; уміння оцінювати емоційний зміст художнього твору; уміння давати словесну характеристику емоційному стану героїв, опис емоційних переживань; здатність передавати ставлення до сприйнятого художнього твору, авторської позиції.

Низький рівень (елементарно-фрагментарний): естетичне оцінювання образів творів мистецтва елементарне. Середній рівень (емоційно-формальний): сформоване уміння оцінювати емоційний зміст художнього твору; уміння давати словесну характеристику емоційному стану героїв, описувати емоційне переживання. Високий рівень (художньо-інтерпретаційний): сформована здатність у молодших школярів до художньо-естетичної оцінки образів творів мистецтва; оцінювання емоційного змісту художнього твору; уміння давати словесну характеристику емоційному стану, наявність емоційних переживань; здатність передавати ставлення до художнього твору, авторської позиції.

Структуру критерію «оцінно-образний» відображено в додатку В.

Художньо-творчий критерій передбачає: готовність молодшого школяра до участі у творчому процесі в оптимальних організаційних формах для розв'язання визначених завдань; прагнення до здійснення художньо-творчої

діяльності в закладах загальної середньої освіти; набуття творчих умінь (музично-виконавських, сценічно-артистичних, художніх, організаційних, загалом у мистецькій діяльності; участь у художньо-творчому процесі).

Характеристика показників: творчий характер інтерпретації молодшими школярами образів мистецьких творів; оригінальність творчого вираження естетичних вражень; яскравість використання художніх засобів мистецького відтворення дійсності; глибина естетичних вражень, що ґрунтується на поліхудожній основі; конструктивність побудови особистісної поведінки учнів; здатність до генерування творчих ідей.

Низький рівень (*елементарно-фрагментарний*): молодші школярі до участі у творчому процесі не готові, естетичні враження формальні. Середній рівень (*емоційно-формальний*): спостерігається конструктивність побудови особистісної поведінки учнів; здатність до генерування творчих ідей. Високий рівень (*художньо-інтерпретаційний*): творча інтерпретація молодшими школярами образів творів мистецтва; оригінальність творчого вираження естетичних вражень; яскравість використання художніх засобів мистецького відтворення дійсності; глибина естетичних вражень, що ґрунтується на поліхудожній основі; здатність до генерування творчих ідей.

Структуру критерію «художньо-інтерпретаційний» відображено в додатку Г.

Для дослідження поданих вище критеріїв сформованості естетичного сприймання у молодших школярів, а саме: чуттєво-емоційного, оцінно-образного, художньо-інтерпретаційного використано методи опитування, бесіди, анкетування, педагогічного спостереження, тестування, метод аналізу результатів дитячої мистецької діяльності. Відповідно було розроблено методичну карту дослідження рівнів сформованості естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку. Згідно з вимогами валідності зміст питань бесід та творчих передбачав можливість виявлення в учнів молодшого шкільного віку всіх компонентів естетичного сприймання дійсності, природи і мистецтва.

Організація педагогічного експерименту забезпечила перевірку наших

гіпотез щодо розвитку у молодших школярів здібності до сприймання мистецтва, спонукала до пошуку нових методів, форм, прийомів, способів, технік і художньо-педагогічних технологій для вдосконалення освітнього процесу. Ефективність організації експериментального дослідження, забезпечує відповідний методичний апарат. Г. Коджаспірова й О. Коджаспіров [121] наголошують, що методика у системі освіти – це опис конкретних способів, прийомів і технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах. *Методика*, як ми розуміємо, – сукупність методів, форм роботи, прийомів, способів і технік, спрямованих на успішне вирішення певного педагогічного питання.

Пріоритетними у вивченні естетичного сприймання молодших школярів, визначенні основних форм, напрямів і видів мистецької творчої діяльності [295; 387] є методи *опитування, групового анкетування та індивідуального інтерв'ювання*; дослідженні естетичного сприймання – *адресне анкетування учнів та анкетування вчителів* для виявлення причин, які ускладнюють процес якісного формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку. Проведення *бесід та індивідуальних консультацій* забезпечує вплив на емоційно-вольову сферу дітей. *Педагогічне спостереження* використане для апробації авторської методики діагностики «Формування естетичного сприймання у молодших школярів» як доповнення до *незалежної експертної оцінки: його доповнюють тестування* «Естетичний рівень знань дітей молодшого шкільного віку» та *анкетування, індивідуальні бесіди*.

У продовж педагогічного експерименту ми застосовували діагностичні методики Ю. Блудової [26], Л. Башманівської [18], Т. Голінської [57], Н. Гоголь [56], В. Іванової [95], Н. Миропольської [183], Е. Печерської [224], В. Рагозіної [234], О. Рудницької [252], З. Сироти [261].

Успішність здійснення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів залежить від низки факторів, які суттєво впливають на результат. Об'єднання цих факторів в єдину систему дозволили нам увести поняття *«методика формування естетичного сприймання у молодших школярів*

– це система методів форм роботи, прийомів, засобів і технік, що ґрунтується на використанні визначених вище підходів та принципів і передбачає вивчення рівня сформованості естетичного сприймання у молодших школярів» [300].

Методика діагностування сформованості естетичного сприймання у молодших школярів базується на таких постулатах: 1. Досліджуючи особливості прояву чуттєво-емоційної сфери молодших школярів, створюємо можливості для поліпшення процесу естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку. 2. Аналіз показників рівня, а також спеціальна професійна і методична підготовка вчителів забезпечит реалізацію індивідуального та диференційованого підходів до формування естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку з використанням засобів комплексу мистецтв.

Метою нашої методики є дослідження рівнів естетичного сприймання у молодших школярів і перевірка ефективності визначених педагогічних умов. Зважаючи на мету, визначено завдання: 1. Виявити рівні естетичного сприймання у молодших школярів, зокрема кількісні та якісні показники. 2. За результатами констатувального етапу експерименту визначити педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. 3. На контрольному етапі експерименту перевірити ефективність цих педагогічних умов. Відповідно до завдань дослідження було визначено рівень сформованості естетичного сприймання у сучасних молодших школярів, проаналізовано практику формування естетичного сприймання у процесі позакласної роботи, виявлено суперечності та недоліки позакласної естетико-виховної роботи у навчальних закладах середньої освіти.

Умовою реалізації методики є чітке дотримання етапів проведення педагогічного експерименту: 1. Визначення загальної мети проведення педагогічного експерименту. 2. Вибір навчальних закладів і груп учнів для експериментального дослідження. Проведення спостереження, бесід, інтерв'ю, аналізу організації навчально-виховної та позакласної роботи. 3. Підготовка відповідної документації (бланки відповідей, опитування, списки учнів тощо).

4. Індивідуальна і групова робота з учнями. 5. Визначення проміжних цілей дослідження для забезпечення ефективності експерименту. 6. Підготовка методичного матеріалу для організації педагогічного експерименту (складання та розробка анкет, тестів, визначення переліку питань для бесіди, опитування, спостереження). 7. Проведення констатувального етапу експерименту із застосуванням визначення рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів: анкетування, опитування, тестування, педагогічне спостереження метод узагальнення незалежних характеристик, метод аналізу результатів дитячої творчої діяльності; індивідуальна, групова, фронтальна форми роботи з дітьми. 8. Обробка, аналіз, узагальнення отриманих результатів відповідно до кожного етапу діяльності: використання емпіричних теоретичних математичних і статистичних методів педагогічного дослідження. 9. Розподіл досліджуваних учнів на експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи. 10. Визначення педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів за допомогою теоретичних методів педагогічного дослідження. 11. Перевірка ефективності визначених педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів, з використанням методів і форм роботи констатувального етапу.

Отже, результати застосування методики залежать від ефективності діяльності всіх учасників процесу – особистості вчителя й особистості учня, перевірки ефективності визначених педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів.

На основі здійсненого теоретичного аналізу надбань психолого-педагогічної науки з досліджуваної проблеми, а саме – формування естетичного сприймання в молодших школярів, отриманого в процесі дослідження практичного досвіду щодо особливостей вияву емоцій, вражень і почуттів, їх ролі у становленні та розвитку особистості дитини, з'ясування естетико-педагогічного потенціалу комплексу мистецтв у процесах формування та розвитку естетичного сприймання у молодших школярів, дозволив визначити вже наведену вище групу *критеріїв* для діагностики рівнів естетичного сприймання: *чуттєво-емоційний*,

оцінно-образний, художньо-творчий критерії та *показники* рівнів сформованості естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку. В її основу закладено такі завдання: формування естетичного сприймання, художності, оволодіння сумою певних естетичних знань, формування умінь і навичок творчої діяльності, розвиток творчих здібностей дітей [378]. Визначено подальші *етапи* дослідження: *підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний*.

Під час дослідження визначено доцільність трьохрівневої оцінки естетичного сприймання молодших школярів. З урахуванням зазначених критеріїв та показників можуть бути виокремлені рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів: *елементарно-фрагментарний, емоційно-формальний, художньо-інтерпретаційний*. Таким чином ми визначили умовно названі нами *рівні*: елементарно-фрагментарний (низький), емоційно-формальний (середній), художньо-інтерпретаційний (високий), якими будемо користуватись в нашому подальшому дослідженні (додаток Г). До високого рівня розвитку естетичного сприймання ми умовно віднесли також і тих дітей, які відвідують, школи мистецтв, художні школи, інші мистецькі заклади.

Діти з *художньо-інтерпретаційним рівнем* сформованості естетичного сприймання під час роботи: інтенсивно використовують емпатійні механізми, що допомагає їм адекватно виокремлювати естетичні компоненти твору, визначати головні морально-естетичні акценти; демонструють рівноцінне ставлення до прекрасного й потворного як вияву різноманіття дійсності; виявляють якісно сформовані навички розпізнавання емоційної тональності твору, зокрема відслідковують образи, забарвлення, усвідомлюють значимість художніх деталей, засобів виразності. Для них характерна достатня сформованість та розширення словесної характеристики емоційного стану героїв твору, уміння передати словами та обґрунтувати власне ставлення до сприйнятого матеріалу, усвідомлений зв'язок власних естетичних почуттів та емоційно-естетичного досвіду з авторською позицією, його міркуваннями та настроєм. У процесі творчої діяльності такі учні інтерпретують образи, активно використовують

художні засоби виразності відтворення дійсності, поєднуючи потенціал різних видів мистецтв. В інтерпретаціях відображають власне світобачення, естетичні смаки та уподобання, активно й творчо перевтілюють авторський текст.

Для учнів, які виявили *емоційно-формальний рівень* сформованості естетичного сприймання, характерне емоційне захоплення твором музичного або образотворчого мистецтва. Вони досить категоричні у сприйманні персонажів і чітко відносять кожний персонаж або до гарного, або до потворного, не помічаючи відтінків, проте, активно співпереживають. Не завжди розуміють авторський задум, поверхнево сприймають естетичні компоненти твору, потребують навідних запитань учителя, підказок для визначення основних естетичних наголосів. Такі діти надають досить загальні естетичні оцінки, у яких опис переважає над використанням засобів виразності, проте на вимогу вчителя досить влучно добирають слова і використовують їх для передачі власного естетичного ставлення. Сприймання емоційно-змістового наповнення твору адекватне, хоча й спрощене, не дає можливості досягнути у повному обсязі авторського задуму. Відчувають утруднення в визначенні власного ставлення до позиції автора, віддають перевагу його позитивним характеристикам. У процесі інтерпретації образів учні виявляють певну самостійність мислення. Активно залучають інші види мистецтв для передачі естетичного навантаження твору, проте потребують допомоги дорослих. Не проектують перетворений продукт на варіанти власної поведінки.

Молодші школярі з *елементарно-фрагментарним рівнем* сформованості естетичного сприймання демонструють слабкий емоційний відгук на твір, відсутність емпатійності, іноді байдужість в цілому; схильні сприймати естетику твору через призму власного світобачення з характерним утворенням позаконтекстних емоційних зв'язків та життєвих асоціацій. Естетичні оцінки, отримані від учнів, не відображають образно-емоційний змісту художнього твору: характерна оцінка емоційного тла твору на основі оцінки окремих емоційних деталей, вчинків персонажів твору. Об'єктивне оцінювання твору підмінюється суб'єктивним на основі власних уявлень дитини. Схильні до

буквального трактування почутого, оцінні судження вирізняються відсутністю яскравих емоцій, узагальненістю та необґрунтованістю. Інтерпретація мистецьких образів дітьми цієї групи будується на максимальному запозиченні ідей автора без власних творчих знахідок, без залучення до інших видів мистецтв. Орієнтовані на зовнішнє відображення, не занурюються у внутрішній світ персонажів, не проєктують їхні вчинки і дії.

З метою отримання об'єктивних результатів експериментального дослідження ми здійснили підбір, розробку й апробацію комплексу *методів* з проблеми дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, конкретизація, узагальнення результатів; з'ясування стану естетичного сприймання в дітей молодшого шкільного віку, критеріїв та рівнів його діагностики, визначення педагогічних умов, форм, методів, способів і прийомів ефективності процесу формування естетичного сприймання в молодших школярів; *емпіричні* – анкетування, опитування, спостереження, проведення бесід, тестування, аналіз результатів творчої діяльності дітей, педагогічний експеримент з метою визначення стану розвитку естетичного сприймання молодших школярів; *статистичні* – математична обробка результатів констатувального дослідження, відображення й узагальнення результатів вимірювань та перевірки їх достовірності.

Вищезазначені критерії стали основою вибору *групи методів дослідження* сформованості естетичного сприймання у молодших школярів: педагогічне спостереження й опитування, виконання спеціально розроблених діагностичних завдань, аналіз продуктів дитячої творчості. Під час аналізу сформованості естетичного сприймання в молодших школярів ми опиралися не лише на узагальнені результати опитування, оскільки вони не завжди відбивають його реальний стан, а паралельно використовували такі методи як педагогічне спостереження, творчі завдання, аналізували діяльність молодших школярів під час процесу педагогічного експерименту. Мета наступних методів – з'ясування стану сформованості естетичного сприймання в учнів, рівня художньо-естетичного смаку, ставлення до народного й класичного світового мистецтва та

наявність знань про надбання культурно-історичної спадщини свого регіону.

Експеримент розпочинаємо з формулювання мети. *Загальна мета* нашого експериментального дослідження – перевірити ефективність педагогічних умов формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Педагогічний експеримент проводився впродовж 2014 – 2018 років впродовж чотирох етапів.

На *першому (підготовчому) етапі* (2014 – 2015 рр.) проаналізовано наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, визначено мету та завдання дисертаційної роботи, окреслено ключові поняття, визначено підходи та принципи формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв, розроблено методику й підготовлено матеріал для проведення педагогічного експерименту.

На *другому (констатувальному) етапі* (2015 – 2016 рр.) здійснено діагностику сформованості естетичного сприймання у молодших школярів, попередньо визначено педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, ефективність яких перевірена під час контрольного етапу експерименту, підготовлено матеріали для проведення формувального експерименту.

Третій (формувальний) етап (2016 – 2017 рр.) спрямований на впровадження та уточнення педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв, розробку організаційних форм, методів, способів і прийомів ефективності процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів, розробку методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Четвертий (контрольний) етап (2017 – 2018 рр.) мав за мету обробку, систематизацію та порівняння результатів дослідження респондентів різного рівня сформованості естетичного сприймання у молодших школярів з аналогічними результатами констатувального експерименту; перевірка педагогічних умов, формулювання загальних висновків і з'ясування перспектив

подальшого вивчення окресленої проблеми; укладання методичних рекомендацій для вчителів початкових класів, оформлення матеріалів науково-дослідної роботи.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі: Вінницької СЗШ I-III ступенів № 3; Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4; СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області; Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; Харківської гуманітарно-педагогічної академії. Експериментом було охоплено 682 учні молодших класів указаних середніх загальноосвітніх шкіл та 37 учителів.

Емпіричну базу констатувального етапу (2015 – 2016 р.р.) дослідницько-експериментальної роботи склали 365 молодших школярів, 37 учителів початкових класів. Для виявлення рівня сформованості естетичного сприймання в молодших школярів на другому етапі констатувального дослідження із загальної кількості реципієнтів було обрано 365 учнів початкових класів: закладів середньої освіти I-III ступенів Вінницької СЗШ №3 ім. М. Коцюбинського; Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4; СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області, що склали відповідно експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи.

На *констатувальному* етапі дослідження (2015 – 2016 рр.) здійснено діагностику сформованості естетичного сприймання у молодших школярів, попередньо визначено педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, ефективність яких перевірятиметься під час контрольного етапу експерименту; підготовлено матеріали для проведення формувального експерименту. *Завдання констатувального етапу* експериментального дослідження полягали у визначенні в учнів початкової школи рівня: потужності емоційного сприймання учнями образів творів мистецтва; здатності молодших

школярів естетично оцінювати різножанрові твори музичного та образотворчого мистецтва, висловлювати відповідні оцінні судження; творчо інтерпретувати твори мистецтва.

Дослідно-експериментальна робота відбувалася на основі таких принципів: 1) обізнаність учнів початкових класів у галузі мистецтва, їхнє художньо-естетична ерудиція; 2) сформованість мистецьких уподобань і естетичного смаку молодших школярів на основі природовідповідності; 3) розвиток емоційності та естетичних почуттів дітей; 4) здатність до поліхудожнього сприймання творів мистецтва.

У процесі дослідження методичних особливостей включення дітей молодшого шкільного віку в мистецьку творчу діяльність з метою активізації естетико-виховного впливу на формування естетичного сприймання у молодших школярів можна запропонувати деякі методи і прийоми: твори-роздуми, мистецькі вправи, використання ІКТ, інтерактивні методи, мистецькі ігри, дитячий фольклор, продукти дитячої творчості, малюнки, твори-описи, музичні імпровізації, малювання музики, мистецькі проекти.

В процесі проведення педагогічного експерименту нами було з'ясовано дійсний стан сформованості естетичного сприймання творів мистецтва (музики, живопису, літератури) у дітей молодшого шкільного віку, а саме проведено *анкетування, опитування і тестове обстеження* молодших школярів (додаток Д, Е, Є). У ході *спостереження* було виявлено, що вихованці демонстрували певну орієнтацію в основних жанрах музики (пісня, танець, марш), за стильовими особливостями здатні були упізнавати твори тих чи інших композиторів. Навички спілкування дітей з мистецтвом діагностувалися нами у ході розучування дітьми творів музичного мистецтва, пісень під час їхньої власної творчості, підбору ілюстрацій із творів живопису, власними малюнками. Показниками сформованості естетичної сприйнятливості, на нашу думку, можна визначити: здатність емоційного реагування на твір мистецтва; обґрунтованість оцінних суджень з опорою на змістову сутність пісенної творчості, дитячого фольклору, музичних ігор; наявність і характер асоціацій (найкраще проявлялася

у малюнках дітей, написаних під час звучання інструментальних і вокальних творів та народних пісень); цілісність і повнота осягнення музичного твору. Досліджуючи художні уподобання дітей у сфері музичного та візуального мистецтва, ми змогли констатувати, що цілеспрямована і систематична робота із знайомства дітей з кращими шедеврами вітчизняного та світового мистецтва і музики викликає до нього стійкий інтерес. В процесі роботи ми звернули увагу, що діти залюбки слухають твори українських та зарубіжних композиторів, а також виконують українські народні пісні, козацькі марші та танці, слухали виконання кращих хорових та оркестрових колективів України. Під час *опитування* дітям молодшого шкільного віку було запропоновано вказати, якому заняттю зі списку вони хотіли б присвятити свій вільний час за власним вибором, наприклад – переглянути мультфільм чи наукову дитячу програму про мистецтво пісенної творчості, помалювати (виконати аплікацію, виліпити щось із пластиліну. Аналіз відповідей дітей показав, що можна визначити три рівня інтенсивності потреби молодших школярів у спілкуванні з мистецтвом:

Високий рівень інтенсивності потреби у спілкуванні з мистецтвом співу характеризується прагненням дитини у вільний час за власним бажанням відвідувати дитячі мистецькі заходи, вистави, навчатися грі на музичних інструментах, співочою діяльністю, малюванням чи танцями та займатися художньо-творчою діяльністю, наприклад – брати участь в дитячих пісенних конкурсах, виставах тощо. За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 23, 6% вихованців КГ та 22, 6% вихованців ЕГ.

Середній рівень інтенсивності характеризується частковою потребою дитини у спілкуванні з музичним мистецтвом. Такі діти із задоволенням займаються творчою діяльністю, можливо – навіть відвідують ляльковий театр, але перевагу все таки у вільний час надають телебаченню, комп'ютеру. За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 42,4% дітей КГ та 38,7% школярів ЕГ.

Низький рівень інтенсивності потреби у спілкуванні з мистецтвом характеризується поодинокими випадками прояву у дитини бажання відвідувати

мистецькі заходи, співати. За результатами опитування, до цього рівня ми віднесли 28,2% дітей КГ та 32,6% молодших школярів ЕГ. Відмовою дітей взагалі відвідувати концерти, театри, у дитини немає бажання займатися грою на музичних інструментах, співати характеризується 9,5% КГ та 8,9% дітей – ЕГ.

Визначаючи можливості реалізації потреби у спілкуванні дітей молодшого шкільного віку з творами мистецтва, ми побачили, що опитані реципієнти задовольняють свої *потреби у спілкуванні з мистецтвом* наступним чином (додаток 3, рис. 3.1; 3.2; 3.3). Це відвідування музичних розважальних заходів і театру – 89,3%. Такий високий показник основним чином отриманий завдяки учителям, діти організовано переглядають вистави лялькового театру. Загальна кількість дітей, що відвідує театральні вистави із батьками сягає 36,5%. Відвідування дитячих концертів, вокальних конкурсів – 37,5% (переважним чином – це ті діти, батьки яких працюють у музичних школах, школах мистецтв). Навчання гри на дитячих музичних інструментах – 29,6%. З опитаних займаються співом три дитини; троє навчаються гри на фортепіано. Займаються співочою, музичною, образотворчою діяльністю у вільний час (займаються співом, малюють грають на дитячих музичних інструментах) – 55,2%.

Під час визначення нами *уподобань дітей у сфері музичного мистецтва* було з'ясовано, що виняткова масовість музики, сила її емоційного впливу, глибока ліричність, інтимність і безпосередність зумовлюють особливе значення цього виду мистецтва в естетичному вихованні сучасного школяра (додаток И, рис. И.1). Однак тенденція зростання інтересу вихованців навчальних закладів до музики та живопису доволі неоднозначна через протиріччя між потенційною цінністю мистецтва у цілому та актуальною значимістю для багатьох його розважальних форм. Майже всі діти, що взяли участь в опитуванні, називають улюбленою музикою сучасну популярну музику (85,8%). На другому місці – музика та пісні для дітей із мультфільмів (45,6%). Винятком є відповіді, в яких вказують на твори народної музики, дитячий фольклор.

Високий рівень, 20% дітей, характеризується високою пізнавальною активністю у сфері в мистецтва (зокрема – музичного), демонструють високий

рівень емоційного реагування на музичний твір, українську пісню, твір живопису та дають обґрунтовані оцінювальні судження з опорою на змістову сутність елементів художньої мови; із задоволенням включаються у співацьку творчу діяльність індивідуального чи групового характеру (сольний спів, ансамблева гра та спів, дитячий хоровий колектив) та демонструють високий творчий потенціал, здатність бачити несподівані варіанти розв'язання творчих завдань, участь в постановці дитячої опери, вокальних конкурсах, творчих майстернях.

Середній рівень естетичного сприймання констатовано у 37%. Такі діти зазвичай демонструють здатність емоційного реагування на музичний твір та дають обґрунтовані оцінні судження з опорою на образні асоціації, включаються в художньо-творчу діяльність, співають улюблені пісні, беруть участь в мистецьких заходах індивідуального чи групового характеру.

Низький рівень естетичного виховання ми змогли констатувати 35% дітей. Такі діти не проявляють бажання долучатися до творчого процесу, не проявляють активності у процесі вивчення пісень та наступного обговорення музичних і живописних творів, характеризується обмеженим мистецьким словниковим запасом. Вони здатні розуміти та захоплюватися прекрасним але не проявляють свої естетичні нахили у творчості.

Таким чином, результати першого – *підготовчого етапу* нашого дослідження дозволили визначити домінування переважно середнього та високого рівнів естетичного розвитку дітей. Значно вищий рівень естетичного сприймання показали молодші школярі, де батьки максимально зосереджені на всебічному гармонійному розвитку дітей. Отже, саме з них ми отримали найбільший показник дітей, що відвідують дитячі заклади мистецького спрямування.

Задля виявлення справжнього рівня естетичного досвіду молодших школярів ми визначили *мету констатувального експерименту*: дослідження реального рівня естетичного сприймання у молодших школярів та пошук методів його активізації в процесі застосування комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. *Відповідно до мети виокремлено наступні завдання*: виявити

якість нормативних знань в галузі музичного, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва; визначити рівень естетичної ерудиції, смаки й уподобання, ціннісні орієнтації дітей молодшого шкільного віку; дослідити рівень розвитку емоційно-чуттєвої сфери та естетичного оцінювання у молодших школярів; означити шляхи розвитку творчих здібностей та креативних можливостей дітей, їх інтересу до участі в художньо-творчій мистецькій діяльності. Нами відібрані *методологічні підходи*: особистісно-орієнтований, ціннісний, розвивально-діяльнісний, системний, компетентнісний, інтегрований, креативний. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови з методикою їх реалізації та розроблено організаційно-педагогічну модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що охоплює чотири взаємопов'язані *блоки*: цільовий, методичний, технологічний, результативний. Сформульовано *функції* процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, а саме: інформаційно-розвивальна, виховна, духовно-світоглядна.

Визначення сутності поняття естетичного сприймання молодших школярів дозволило виокремити основні *компоненти* в процесі його формування, до яких віднесено: *змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний*. На нашу думку, позитивній динаміці процесу естетичного виховання молодших школярів, сприятимуть наступні *педагогічні умови*: формування в молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів.

Обрано *методи* дослідження: аналіз наукової літератури, вивчення педагогічної документації, вивчення продуктів діяльності учнів (зошити, альбоми, творчі роботи, малюнки), педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди, констатувальний експеримент.

Формою роботи були обрані: позакласні заходи з музичного, образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва, художньої праці, читання, застосування синтетичних видів мистецтва, інтегровані заходи, проектна діяльність, мистецькі свята, як організаційні форми мистецького спрямування.

Результат науково-дослідної роботи констатувального етапу експерименту передбачає отримання реальної картини розвитку естетичного сприймання в молодших школярів, а саме: визначення рівня художньо-естетичної ерудиції; стану формування естетичної оцінки; розвитку мистецької художньо-творчої діяльності дітей молодшого шкільного віку.

Дослідження здійснювалося у три етапи. На першому етапі констатувальної фази експерименту з метою діагностики потужності емоційного сприймання молодшими школярами мистецьких образів учням було запропоновано ознайомитись з музичним твором П. Чайковського «Вальс квітів» з метою подальшого інтерв'ювання з використанням запитань. Учні надавали відповіді на такі запитання: *«Чи любиш ти квіти? Чи оберігаєш їх? Як виглядає квітка троянди? Який, на твою думку, був у неї колір? Як виглядали квіти? Якими ти уявляєш інші квіти? Як, на твою думку, автор ставиться до різних квітів? Чи спостерігав ти, коли розквітають перші квіти? Ти або інші люди спостерігали красу вранішньої роси на квітах? Які ти знаєш танці? Що таке вальс? Хто такий композитор П. Чайковський?»* Під час інтерв'ювання занотовувалися особливості невербальних проявів емоційного стану школяра (міміка, інтонація, жести тощо). Щоб вивчити естетичні почуття, ми пропонували дітям дати художньо-естетичну оцінку творам мистецтва.

Прослухавши твір «Вальс квітів» П. Чайковського, учням потрібно було кількома словами описати свої враження, емоції від прослуханої музики. Аналогічне завдання ми поставили і після того, як діти познайомилися з картиною К. Білокур «Квіти за тином». Ми отримали такі результати: 9,3% дітей після знайомства з творами мистецтва не дало зворотної реакції; формальну естетичну оцінку дало 44,3% опитаних, а їхні відповіді звучали так: *«художник старався, тому картина чудова»; «хороша музика»; «гарна картина»; «я*

задоволений»; «мені сподобалось»; у 34,2% молодших школярів було виявлено емоційне зацікавлення, наводимо приклади відповідей: *«незабутнє враження»*; *«це казкова музика»*; *«відчуваю квітучу радість»*; лише 12,2% учнів спробували творчо підійти до поставленого завдання – вони фантазували, уявляли, порівнювали, описували. Ось уривки з їх відповідей: *«на літньому пейзажі бачимо кущі квіткових чудес»*; *«я уявила, що я у співочому саду, де багато пахучих квітів»*.

Результати проведеного нами опитування засвідчують, що в учнів, відсутній широкий спектр почуттів, недостатньо розвинена емоційно-чуттєва сфера. Діти неглибоко проникають в естетичну сутність творів, розуміють себе в контексті художньої культури. Школярі, які брали участь в опитуванні, не завжди використовують норми музичної й мовної грамотності для вираження емоційного стану, не завжди здатні збагнути і виразити індивідуальне ставлення до твору мистецтва емоційно забарвити власні висловлювання.

Наше дослідження переконує, що дитина, включена в мистецьку діяльність, яскравіше виявляє естетичні почуття, ніж при пасивному сприйманні. Свідченням цього є творчі роботи учнів третього класу: малюнки, твори, що виникають під безпосереднім впливом творів мистецтва. Так, емоційний відгук на музику П. Чайковського «Вальс квітів» по-різному реалізується в малюнках дітей: *Аліна Л. намалювала метелика, що танцює на підсніжнику, Оксана Ф. – танець квітів місячної зоряної ночі, Станіслав К. – справжній бал у квітковому замку, де троянди виконують вальс*. Активність емоційного стану дітей простежується як у змісті малюнків, так і в їх виразності: в доборі кольорів, композиційній побудові (розміщення фігур, їх розмірність), в творчій фантазії. Написані дітьми твори-описи на прослухану музику «Вальс квітів» П. Чайковського свідчать, що учні здатні вирішувати творчі завдання, можуть творчо й оригінально їх виконувати; знаходити для втілення сказаного адекватну виразну художню форму.

Невисокий результат ми отримали і під час виконання другого завдання. Для експерименту ми обрали зрозумілий і багатий на образи музичний твір –

«Вальс квітів» П. Чайковського. Тільки троє учнів підібрали до прослуханої музики вірш «Співанка про квіти», який вивчали під час уроку читання. Отримані результати наштовхують на такий висновок: найтипівішою помилкою учнів є те, що вони сприймають лише зовнішні ознаки творів мистецтва, не проникаючи у їхню глибинну сутність, а інтеграція передбачає розкриття внутрішньої спорідненості різноманітних художніх проявів, перетворення однієї художньої форми в іншу художню модальність – кольору в звук, звука – у простір, простору – у віршований рядок. Інтегруючим фактором у взаємодії мистецтв є принцип розуміння частки одиничної деталі художнього твору, що веде до охоплення загального ідейно-естетичного задуму з проникненням у глибокі нашарування.

Результати інтерв'ювання та спостереження за емоційною реакцією молодших школярів засвідчили, що *елементарно-фрагментарний* рівень емоційного сприйняття спостерігаємо у 19,9% (126 осіб) обстежених.

Зовнішнє спостереження за реакцією дітей цієї групи засвідчує відсутність особливих емоційно-почуттєвих вражень та переживань, тобто мають слабкий прояв емоційного відгуку; не характерне асоціативне спонтанне перенесення переживань героїв твору на власний досвід, що свідчить про відсутність емоційно-асоціативних зв'язків, погану емоційну пам'ять. Для учнів цієї групи характерне свідоме порівняння персонажів із собою. Лише на прохання вчителя вони пригадують епізоди з власного досвіду й асоціюють їх з почутим або побаченим. Вони потребують уточнень з боку вчителя. Учні цієї групи виявляли певну пасивність та відсутність зацікавленості відносно до роботи та висловлення власної думки, що виражалось в поверхових відповідях.

Учні цієї групи здатні більш-менш докладно описати основних персонажів твору та переказати зміст тексту, використовуючи авторську позицію. Описуючи квіти і троянду, діти у своїх відповідях не виявляли інтерес до твору, ставилися байдуже до нього, формально даючи відповіді на запитання. Їхні відповіді свідчили, що діти не усвідомили естетичну цінність музики, а позиція автора, естетичні акценти твору залишились поза увагою. Наприклад, *«Квіти не вміють розмовляти, співати й вони призначені для того, щоб люди дарували їх і раділи*

їм на свято» (Борис Л.), «Троянди можуть дружити лише з трояндами, а не з бузком» (Валя С.). Аргументи, які учні наводили з метою підтвердження власної позиції, були непереконливі й свідчили про байдужість дитини до музики. Наприклад: «У квітів був ніжний вигляд, оскільки всі троянди ніжні» (Віра Л.), «Автору не подобається зима, бо на снігу не ростуть квіти» (Наталя Р.).

Емоційно-формальний рівень емоційності сприймання виявлено у 65,8% – 449 учнів. Під час інтерв'ювання учні цієї групи дітей здебільшого виявляли емоційне захоплення, яке виражалося у жвавій міміці, виразних інтонаціях. Вони чітко передають інтонацією, тоном, мімікою та жестами свій внутрішній стан, настрій, емоції та почуття. У мовленні характерні порівняння, асоціювання фрагментарне, не об'єднане єдиним емоційним тоном. Наприклад: «Троянда спочатку не гарна, а потім стає красива» (Іра К.), «Блакитна квітка, як королівна, – гарна і ніжна» (Павло П.), «Мілкі квіти не красиві» (Роман Д.), «Квіти не вміють танцювати» (Олег Н.). Такі відповіді демонструють те, що учні категоричні у своєму сприйманні персонажів і чітко відносять кожного героя або до гарного, або до потворного.

Відповіді учнів цієї групи свідчать про вибіркове сприймання змісту твору, аналіз лише окремих деталей форми, нечітке розуміння авторського задуму, поверхнєве сприймання естетичних компонентів. Наприклад: «Квітам захотілося потанцювати. Вони шукали справжніх друзів» (Регіна Т.).

Дітям цієї групи важко визначити особисту позицію, вони мають сумніви щодо її доречності та правильності. У зв'язку з цим учні не прагнуть переконувати вчителя у власній правоті і, отримуючи від учителя уточнювальне запитання, швидко втрачають бажання висловлювати власну позицію, або змінюють її.

Художньо-інтерпретаційний рівень емоційного сприймання художнього твору виявили лише 14,0% обстежених учнів (96 осіб). У відповідях дітей даної групи простежується наділення об'єктів якостями істоти, співвіднесення предмету із самою собою, розповідь від першої особи; образно-асоціативний та метафоричний опис; використання елементів образу-характеру. Часто у

відповідях дітей цієї групи простежувалося первинне усвідомлення цілісності світу і необхідності існування у ньому об'єктів різного вигляду й цінностей. Діти демонстрували рівноцінне ставлення до прекрасного й потворного як вияву різноманіття дійсності. Наприклад: *«Спочатку квіти стиха в зажурі похитували своїми гілочками, потім одна квітка почала, танцювати й інші теж. Квітки зарожевіли від радості (Валерія І.).* Дітям цієї групи вдавалося успішно здійснювати діагностику естетично-виразного в об'єктах існуючої дійсності, використовувати емоційні оцінні епітети. Наприклад, *«Якими гарними стали прекрасні квіти в танці: троянди, тюльпани, їх пелюстки ніжно обіймають бутони. Сріблясто-блакитний колір роси нагадує колір ранішнього неба»(Олена А.).* Цікаво, що діти не просто переживають зміст твору, але й намагаються запропонувати свої зміни. Тобто, учні не просто виявляють емпатію до персонажів, але й пропонують виходи із ситуації, що склалася, виявляючи дієву емпатію.

Узагальнені результати інтерв'ювання з кількісною характеристикою рівнів потужності сформованості емоційного сприймання музичного мистецтва в молодших школярів представлено й репрезентовано в додатку І (рис. І.1).

На другому етапі констатувальної фази експерименту для діагностики здатності молодших школярів до художньо-естетичної оцінки учням було запропоновано ознайомитись з твором Е. Гріга «Захід сонця», який, на нашу думку, сповнений яскравими художньо-естетичними акцентами. Діти отримали завдання написати твір-опис мініатюру на тему: *«Чим сподобалася мені музика твору Е. Гріга «Захід сонця»* Учням було запропоновано таку послідовність викладу матеріалу у творчій роботі: *Чи сподобався тобі твір Е. Гріга «Захід сонця»? Чим? Яким настроєм він пройнятий? Які слова у творі вказують на характер музичних інструментів? Що тобі найбільше сподобалося в музиці твору? Чому? Що найбільше вразило? Які фарби ти використав би для зображення художнього образу твору? До чого спонукає автор у своєму творі?*

Аналіз творчих робіт учнів засвідчив, що елементарно-фрагментарний рівень естетичного сприймання спостерігається у 32,7% обстежених молодших

школярів. Варто зазначити, що естетичні оцінки, надані молодшими школярами, не відображали образно-емоційний зміст твору. Це дозволяє нам зробити припущення, що рівень розвитку їхньої уяви, образного бачення, емоційної пам'яті є недостатнім. Відповіді учнів свідчать про те, що вони звертали свою увагу на окремі яскраві за емоційним забарвленням епізоди, проте їхня емоційна реакція на їхній зміст здебільшого була невиправданою. Судження дітей вирізнялися відсутністю яскравих емоцій, узагальненістю та необґрунтованістю. Відзначимо, що для дітей, які виявили елементарно-фрагментарний рівень естетичного сприймання характерною була оцінка емоційного тла твору на основі оцінки окремих емоційних деталей: *«Твір сподобався, тому що заграва – це красиво» (Юлія К.), «Твір не сподобався, бо він сумний» (Дарина Ю.)*

В окремих творчих роботах учнів відобразилося фрагментарне сприймання й часткове розуміння художності музичного твору. Таким учням було важко синтезувати окремі враження в цілісну картину, оскільки вони більше орієнтувалися на ті емоції й переживання, які виникали в них у схожій ситуації, занурювалися у власний життєвий досвід відокремлено від суті. Тому для творчих робіт, у яких було зафіксовано такий рівень естетичної оцінки, характерним було виникнення в дітей позаконтекстних емоційних зв'язків та життєвих асоціацій: *«Музика гарна, бо я закохана в музику вечірнього сонця» (Наталка Н.), «На концерти люди ходять ввечері» (Олексій М.)*.

Наведені приклади демонструють, як образно-емоційний зміст твору спотворюють позаконтекстні зв'язки, установлені молодшими школярами. Такі відповіді свідчать про обмеженість можливостей відтворювальної уяви учнів, обмеженість життєвого досвіду для необхідного відтворення образів художнього твору й відповідного їх оцінювання.

Значна кількість учнів мала певні труднощі в осягненні авторського ставлення до зображеного в музиці твору. Вони не відчували авторської оцінки подій, не виокремлювали його виражальних засобів. Помічено, що учні цієї групи додавали до оцінних характеристик такі деталі, які викривлювали авторську ідею твору. Наприклад: *«В музиці розповідається про лісовий вечір на*

галявині, де звірі збирали ягоди, а може у горах» (Олександр Н.).

Проте естетичні оцінні судження дітей були зазвичай типовими, поверховими, без вираження емоційних переживань особистісного характеру. У їхніх відповідях не спостерігалось диференціації форми та змісту. Учні відчували труднощі в мотивації власних оцінок, висловлюванні власного ставлення до музики.

Потрібно відзначити, що основним стимулом для сформованості естетичного сприймання більшості робіт, віднесених до низького рівня, були викликані необхідністю дати відповідь на поставлене запитання вчителя. Спостерігалась перевага формально-позитивних оцінок типу: *«музика подобається»*, *«я не знаю, чим мені подобається ця музика»*. Частково усвідомлюючи фактичний зміст музичного твору, учні висловлювали без аргументації найпростіші оцінні судження щодо характеру й образу: *«красиво»*, *«приємно»*, *«мрійливо»*, *«задумливо»*.

Емоційно-формальний рівень естетичного сприймання мистецтва виявлено у 46,6% учнів. Варто відзначити, що творчі роботи, віднесені до цього рівня, характеризуються більш повним сприйманням дітьми художніх творів, проте, досить загальним характером естетичних оцінок. Наприклад: *«Музика мені сподобалась, бо в ній музичні інструменти ніби співають і поводяться як птахи, коли розквітають квіти» (Микита В.).*

Для такого рівня естетичного сприймання характерна емпатійна чутливість дітей, які переймаються емоціями твору, співпереживають та емоційно долучаються до оцінки: *«Твір мені сподобався, бо в ньому розповідається про захід сонця та музичні інструменти, які передають настрій» (Ірина Ф).* Вислів дитини підтверджує, що хоча учениця й робить певні висновки, проте, опис переважає над використанням засобів виразності.

У відповідях, зарахованих до цього рівня, спостерігаємо прагнення учнів віднайти головну емоційно-образну ідею музичного твору, проникнути й визначити емоційне тло твору, виявити й проаналізувати авторську позицію. Проте спрощене, хоча й адекватне, сприймання молодшими школярами

емоційно-змістового наповнення не дало можливості досягнути в повному обсязі авторського ставлення.

Серед учнів, роботи яких було віднесено до цього рівня, часто зустрічаються спроби оцінки авторської позиції: *«Твір цікавий, бо автор розповів про те, як може заходити за обрій сонечко» (Максим Г.)*.

Порівнянно з відповідями дітей, які виявляли *елементарно-фрагментарний рівень*, учні з емоційно-формальним рівнем естетичної оцінки висловлювали більш розгорнуті судження, з умотивованими ставленнями до сприйнятого. Проте їхні відповіді відрізнялись певною однобокістю та недостатнім, нерозгорнутим обґрунтуванням власної естетичної оцінки. Наприклад: *«Музика мені сподобалась. Автор дуже гарно передав те, як грали інструменти » (Тетяна Д.)*, *«Твір мені сподобався, тому що автор красиво зобразив заграву, людей і природу (Ольга Б.)*.

У школярів на *емоційно-формальному рівні* ще не сформувались естетичні критерії оцінювання, але, певною мірою, існує свідомо потреба у них. Найбільш характерним для відповідей учнів цього рівня сформованості естетичного сприймання є перенесення особистого досвіду на опис музики. Іноді для того, щоб виразити власне ставлення, діти вдавалися до «переказу» змісту музики: *«Цей твір мені сподобався тим, що в ньому автор гарно зображує лісовий концерт» (Володя Г.)*.

Художньо-інтерпретаційний рівень естетичної оцінки художнього твору виявили лише 20,7% обстежених учнів, які висловлювати власну оцінку емоційно використовуючи емпатійні механізми. Естетичні оцінки учнів спрямовані на передачу почуттів, які викликав у них сприйнятий мистецький твір. У своїх відповідях молодші школярі намагалися дати не лише узагальнену оцінку, а й зазначити ті аспекти, які їх найбільше вразили, зацікавили, викликали найяскравіші емоції та почуття. Варто зазначити, що учні з художньо-інтерпретаційним рівнем естетичного сприймання усвідомлюють вагомість художніх деталей, засобів музичної виразності. Вони відслідковують емоційне забарвлення, яке потім мотивує їхнє ставлення до образу. Характерним для цієї

групи дітей те, що вони ставлять мало запитань. Основну увагу вони звертають на висловлення власних вражень від сприйнятого, своїх емоцій, ставлень, почуттів і переживань, викликаних подіями твору чи вчинками персонажів. У зв'язку з цим загальна естетична оцінка твору передбачала аналіз найбільш інтенсивних за емоційним насиченням місць, на предмет того емоційно-чуттєвого навантаження, яке було закладене в них автором. Характерно, що учні свідомо пов'язували свої естетичні почуття з авторською позицією, його міркуваннями та настроєм. Наприклад: *«Композитор написав музику для того, щоб вона звучала красиво, щоб співали птахи, розквітали квіти»*(Ольга П.).

Найбільш характерною особливістю творчих робіт цього рівня був високий рівень емпатійності, свідомість та обґрунтованість: *«Мені дуже подобається захід сонця над річкою в селі у бабусі, нажаль буваю там не часто»* (Марія Ш.). Дитячі творчі роботи відзначаються достатньою сформованістю та розгорнутістю оціночних суджень молодших школярів. Можна відзначити досить ґрунтовну мотивацію симпатій, вражень та переживань учнів. Під час оцінки художнього твору, молодші школярі застосовували у власних судженнях свій ще незначний досвід взаємодії із світом музики, який викликав у них відповідні емоційні реакції та асоціації із відображеною дійсністю: *«Здорово автор уявив і передав заграву. Я вчуся грати на скрипці і граю твори з назвами явищ природи»* (Дарина Б.).

Однак деякі школярі, які виявили естетичний рівень оцінних суджень, вказували на їхню правдивість: *«схоже на справжнє сонце на лісовій галявині», «все відбувається як у справжньому житті природи»*. Діти порівнювали сприйняте з власним емоційно-естетичним досвідом спілкування зі справжньою природою. Однак слід відзначити, що зусилля учнів з оцінювання форми музичного твору не реалізувалися повною мірою через брак відповідних знань та досвіду оцінювальної діяльності; їхнім мотивом, основою естетичної оцінки виступали зображально-виражальні засоби твору: *«Автор точно передав через музичні інструменти захід сонця в лісі»* (Марина Б.). Аналіз творів-описів дозволив нам подати кількісну характеристику рівнів сформованості естетичного

сприймання в молодших школярів, що відображено в додатку І.

Потрібно зауважити, що порівняльний аналіз отриманих нами даних з результатами деяких попередніх досліджень, а саме з констатувальним дослідженням Ю. Блудової [26, с. 10 –11], засвідчив, що в більшості реципієнти в обох випадках продемонстрували схожі варіанти естетичного реагування. Так, досліджуючи естетичний відгук на твори мистецтва, Ю. Блудова виокремила інформативно-спонукальний (42,8%), пізнавальний (39,5%), креативний (17,7%) рівні оцінювання дітьми твору мистецтва. А в нашому дослідженні молодші школярі виявили в основному емоційно-формальний рівень сприймання і оцінювання творів мистецтва (46,6%), і до художньо-інтерпретаційного рівня змогли дотягнутися лише 20,7% опитаних. В обох цих випадках незначна кількість дітей виявила високий рівень естетичної оцінки художнього твору. Це можна пояснити тим, що діти обраної нами вікової категорії мають ще не дуже стійку увагу, нерозвинене мовлення, недосконалі навички висловлювання власної думки.

Отже, результати другого етапу констатувальної фази експерименту засвідчили, що обстежені учні стикаються з певними труднощами у процесі сприймання і оцінювання творів мистецтва. Зокрема, вони недостатньо розрізняють відтінки емоцій, дітям простіше передати своїми словами зміст, ніж виразити власне ставлення. Більшість обстежених молодших школярів не вміють словесно характеризувати почуття, не звертають увагу на внутрішній емоційний світ, самостійно не аналізують власні почуття. Учні оцінюють твір на основі найяскравіших деталей, не усвідомлюючи його єдності.

На третьому етапі констатувальної фази експерименту з метою діагностики рівня сформованості естетичного сприймання й характеру інтерпретації молодшими школярами творів мистецтва учням запропонували ознайомитись з музичним твором Г. Форе «Пробудження» та запропонувати власну інтерпретацію цього твору у вигляді казки, твору-опису, малюнка, сценарію для представлення іншим школярам. З цією метою учням пропонували наступні запитання з метою стимулювання процесу естетичного сприймання:

«Прослухай уважно фрагмент музичного твору. Як би ти представив цей твір іншим дітям, щоб їх зацікавити? Які дійові особи ти включив би до свого опису, казки, малюнку, сценарію? Опиши характер музики. Яка вона? Якими засобами музичної та художньої виразності найкраще можна передати характер твору. Як передати їхню сутність? Чому ти так вважаєш? У яких кольорах ти б намалював малюнок ранку, пробудження природи? Які костюми ти б запропонував для постановки казки «Ранок в казковому лісі»? Який характер мелодії твору? Що хотів передати автор твору, які почуття?»

Отже, аналіз дитячих творчих робіт (малюнків, творів-описів, віршів до музики, сценаріїв, ігор) учнів засвідчив, що *елементарно-фрагментарний* спостерігається у 41,5% обстежених молодших школярів. Учні, віднесені до цієї групи не додавали власних ідей і творчих знахідок.

Так, результати аналізу творчих робіт учнів підтверджуються результатами співбесіди. Більшість молодших школярів, які були віднесені до даної групи, не змогли запропонувати іншого варіанту представлення ніж музична п'єса, заявлена у завданні. Труднощі для них становив і опис характеру музики, художнього образу. Учні намагались знайти відповідь, не занурюючись у відчуття та ідейний зміст, описували зовнішні ознаки, не заглиблюючись у внутрішній світ і задум автора. Наприклад: *«Пробудження в лісі – це коли сходить сонечко» (Василь М.), «Ранок був радісний й усміхнений" (Віка Н.)*.

Учням групи було важко добирати мелодії для того, щоб описати персонажів та сюжет твору. Із запропонованої добірки вони обирали музику навімання. Важко було учням визначити головну ідею, думку і художній образ твору. Наприклад: *«Цей твір може бути про різні пори року, або про ранок, про біленького котика, сніжинки» (Аліна С.)*.

Емоційно-формальний рівень інтерпретації творів мистецтва виявлено у 44,3% учнів. Варто відзначити, що творчі роботи, віднесені до цього рівня, відзначалися певною самостійністю мислення, у якому спостерігалось наслідування автора. Проте учні намагались перетворити твір: вносили корективи, змінювали події, сюжет, часто використовували власні порівняння та

ідеї, що не відповідають характеру твору. Учні цієї групи намагалися добирати музичні фрагменти для розкриття образів персонажів інтуїтивно, згідно настрою, який у них викликав той чи інший твір.

Діти, які виявили *художньо-інтерпретаційний рівень сформованості естетичного сприймання* (14,2%), з легкістю розробляють «партитуру почуттів», вивчення словесного та невербального «малюнків», малюють музику, вміють складати твори-описи до прослуханих творів, робити художнє їх оформлення; аргументувати власні творчі рішення авторським текстом, створювати вірші та мелодії для інсценування. Учні із задоволенням розповідають сюжет твору мистецтва, про місце дії; вони активно залучаються до інтерпретації музики твору: переносять події твору у нове місце; імпровізаційно обігрують сюжет, створюють казки; вносять нових персонажів; вносять у сюжет твору нові події, власні почуття.

Узагальнюючи результати аналізу сформованості рівня естетичного сприймання та бесіди з учнями подаємо кількісну характеристику рівнів інтерпретації прослуханих музичних творів у молодших школярів. У результаті проведення відповідних розрахунків з'ясовано, що в процесі діагностичного обстеження молодших школярів виявили 41,5% – елементарно-фрагментарний, 44,3% – емоційно-формальний, 14,2% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання. Узагальнені результати діагностики рівня сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання репрезентовано в додатку Є (рис. Є1).

Аналіз одержаних даних засвідчує, що зовсім невелика кількість дітей знаходиться на високому рівні сформованості естетичного сприймання. Результати завершального етапу констатувальної фази експерименту надали можливість стверджувати, що діти молодшого шкільного віку мають певні труднощі у процесі сприймання творів мистецтва та дійсності, інтерпретації музичних творів, живопису. У цих дітей ще недостатньо розвинена емоційна сфера, вони слабо проявляють емоції, які відчують до твору, їм значно складно виразити власне ставлення через створення образу засобами різних видів

мистецтва. Учні здебільшого не вміють давати словесну характеристику почуттям та емоціям, власним співпереживанням з персонажами творів. Молодші школярі потребують допомоги, співпраці з боку вчителя та спрямування на конкретний вид творчості та інтерпретації.

За результатами проведеної *співбесіди* переважна більшість молодших школярів, які були віднесені до цієї групи, для представлення музичного твору пропонували створити казку, мультфільм, зробити музичний кліп, книжку-розмальовку, твір-опис, музичний спектакль та ін. Вони із задоволенням описували характер творів від третьої особи, опираючись на власний досвід та враження. Наприклад: *«Ранком, коли пробуджується ліс, хмаринки легкі, рожеві й невагомі. Вони лунуть небом, немов парусники на хвилях – швидко і граціозно. Ніби наздоганяючи одна одну, зустрічають весело малиновий ранок» (Ірина Ш.)*

Діти запропонували навіть ескізи костюмів, які вирізнялися оригінальністю й відображали зміст твору та внутрішній світ персонажа. Учні із задоволенням добирали мелодії (вірші або ілюстрації) для того, щоб описати сюжет твору. Із запропонованої добірки вони обирали музичні твори, користуючись власними відчуттями, обґрунтовували вибір ритму авторським текстом та наводили асоціації із власного досвіду, пропонуючи пластичні композиції, танці, виявлялося також тяжіння до театралізації та інсценізації пісень і музичних творів. Отже ми провели: *анкетування, тестове обстеження, індивідуальне та фронтальне опитування, інтерв'ювання дітей*, результати яких репрезентовано в додатку Й та К.

У запропонованій нами «Анкеті №1 для учнів» були запитання: «чи дивитесь ви музичні передачі і які?» Телевізійні зустрічі учнів з музикою досить хаотичні і безсистемні, і лише 35% дітей регулярно дивляться музичні та мистецькі передачі. За допомогою методики завдань-тестів ми отримали уявлення про інформованість дітей у галузі культури і мистецтва, здатність до самостійного використання отриманих знань у різних творчих ситуаціях. Проводилось опитування для визначення *рівня сформованості музично-естетичної ерудиції*. Його результати свідчать про те, що учні мають недостатній

музичний багаж, не знають музичних творів 25%; знають від двох до чотирьох музичних творів – 54%, а 21% знають 1 музичний твір.

У наступному завданні діти мали привести у відповідність запропонований перелік музичних творів і композиторів, тобто правильно підібрати до зазначеного твору прізвище композитора – автора твору. Наступне завдання: потрібно було назвати відомі музичні інструменти. Виконали завдання всі учні. Стосовно прізвищ композиторів, то тільки 5% опитаних змогли їх назвати.

Отже, перший етап нашої роботи дозволяє зробити такі висновки: учні недостатньо володіють нормативними знаннями з мистецьких дисциплін, що суттєво впливає на рівень естетичного досвіду, обізнаності та духовної культури. Як бачимо, діти обмежені лише практичною діяльністю на уроках художньої праці. Вони незнайомі з кращими зразками декоративно-прикладного мистецтва, писанкарства, гончарства і вишивки. Учні не можуть дати назву улюбленому виробу, а на запитання: *«Чим вам подобається створений тобою малюнок?»* більшість відповідає так: *«Зроблений моїми руками»*.

Другий етап експерименту допоміг нам зрозуміти інтереси дітей. Одержані результати лише засвідчили те, що естетичному вихованню дітей не приділяється належна увага, що лише невелика кількість сучасних сімей «спілкується» з мистецтвом і прилучає до цього процес своїх дітей. Ми дослідили естетичне ставлення дітей до мистецтва, насамперед, пов'язане з емоційною сферою. Тому, кажучи про критерії сформованості художньої культури школярів, ми маємо на увазі, окрім художньої обізнаності, зв'язок між естетичним об'єктом і суб'єктом, який знаходить вихід у почуттях – «Анкета №2 для учнів».

Низький (КГ 24,1% та ЕГ 21,2%) рівень притаманний учням, в яких несформований інтерес до мистецтва та відсутня потреба у творчому самовираженні, самореалізації. Школярі цього рівня погано володіють знаннями і вміннями з мистецьких дисциплін, мають невеликий теоретичний багаж. Їхня реакція на спілкування з мистецтвом ситуативна. Вони не здатні до співпереживання, повноцінного осмислення та вираження власного розуміння змісту мистецького матеріалу. У цієї групи дітей діяльність має виключно

пасивний характер, вони не вміють самостійно організовуватись, регулювати та планувати свою поведінку, самостійно шукати шляхи та засоби вирішення проблем. Задоволення вони відчують тільки по отриманні продуктів творчості.

Середній рівень охоплює 64,1% КГ та 64,5% ЕГ молодших школярів. Ця група дітей виявляє інтерес до видів мистецтва, але потреба в творчості, самовираженні, самореалізації у сфері мистецтва не стійка, вона має ситуативний характер. В учнів цього рівня спостерігається часткове, непевне володіння вміннями і навичками, але досить великий багаж знань у галузі мистецтва. Вони здатні до співпереживання, часткового осмислення та вираження власного адекватного розуміння змісту мистецького матеріалу. Цій групі дітей притаманна здатність до організації, регуляції та планування своєї поведінки, подолання труднощів та вирішення проблем, але часто за допомоги вчителя. Відчуття задоволення в них з'являється в момент отримання продукту творчості.

Високий рівень естетичного досвіду та сприймання мистецтва властивий невеликій кількості молодших школярів – усього 12,3% КГ та 13,1% ЕГ. Для представників цієї групи характерний сформований та стійкий інтерес до мистецтва, потреба у творчій самореалізації в галузі мистецтва. Вони володіють вміннями й навичками, великим багажем теоретичних знань, що збільшує можливості до самовираження. Діяльність має творчо-активний характер.

Таким чином, результати педагогічної діагностики засвідчили, що загальний стан естетичного сприймання у молодших школярів знаходиться переважно на низькому – КГ 24,1% та ЕГ 21,2%, середньому – КГ 64,1% та ЕГ 64,5% рівнях. Лише у незначній кількості учнів нами діагностовано високий рівень – КГ 12,3% та ЕГ 13,1%. Вірогідними причинами невисокого рівня розвитку естетичних почуттів вважаємо: недостатня сформованість інтересу до мистецтва; прогалини в сімейному вихованні; недостатнє включення дітей в активну мистецьку діяльність; неналежна увага педагогів до формування поліхудожнього сприймання дітей.

Ми провели анкетування вчителів початкових класів закладу середньої освіти №3 м. Вінниці «Анкета № 1 для вчителів», де нас цікавила наявність

використання видів естетичної діяльності в роботі з дітьми молодшого шкільного віку до експерименту (додаток Л), і після його проведення. Результати можна побачити у додатку М. Проведено опитування вчителів «Анкета № 2 для вчителів», де нас цікавило використання видів естетичної діяльності із використанням музичних ігор в роботі з дітьми молодшого шкільного віку до експерименту (додаток Н), і після його проведення, що відображено в таблиці (додаток О). Аналіз експериментальних даних проведеного анкетування й опитування вчителів дозволив виділити такі причини незадовільного стану сформованості сприймання в учнів молодшого шкільного віку: 1) відсутність цілісного розуміння вчителями початкових класів стратегії естетичного розвитку школярів; 2) відсутність комплексного підходу до вивчення предметів естетичного циклу в процесі навчання; 3) недостатність методичної літератури в галузі розвитку естетичного сприймання молодших школярів; обмеженість методів і прийомів розвитку творчих здібностей учнів засобами комплексу мистецтв; 4) низька обізнаність батьків в галузі мистецтва і недостатній інтерес їх до виховання естетичних смаків у дитини; 5) негативний вплив засобів масової інформації на сферу естетично-творчої діяльності учнів [387]. Специфічна за своєю суттю творчість педагога має багато спільного не тільки з художнім, але й із науковим.

З метою узагальнення результатів діагностики рівня сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання, отримані по кожному респонденту дані було переведено в стандартизовані бали: за розвиток певного критерію на елементарно-фрагментарному рівні учню нараховували по 1 балу, на емоційно-формальному – 2 бали, на художньо-інтерпретаційному – 3 бали. Таким чином, до елементарно-фрагментарного рівня сформованості естетичного сприймання відносилися учні, які набрали від 1 до 3 балів за трьома критеріями, до емоційно-формального рівня – від 4 до 6 балів, до художньо-інтерпретаційного – від 7 до 9 балів. Після проведення відповідних розрахунків з'ясувалося, що в результаті діагностичного обстеження 47,9% молодших школярів виявили елементарно-фрагментарний, 37,7% – емоційно-формальний, 14,4% – художньо-

інтерпретаційний рівні сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання. Узагальнені результати діагностики репрезентовано в додатку П (рис.П.1).

Отже, результати експериментального дослідження засвідчують недостатній рівень сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання – переважають елементарно-фрагментарний (низький) та емоційно-формальний (середній). Також, у ході діагностики виявлено слабо виражену здатність учнів початкових класів до естетичного сприймання, оцінювання та творчої інтерпретації творів мистецтва.

Для здійснення формувальної частини педагогічного експерименту із загальної кількості учнів початкових класів, які взяли участь у констатувальній фазі експерименту, нами було обрано дві групи – контрольну (КГ) й експериментальну (ЕГ) з результатами, максимально наближеними до середніх даних констатації. Контрольну групу (КГ) для формувального експерименту склали 220 учнів Вінницької СЗШ I-III ступенів № 3 та Кузьминецької СЗШ I-III ступенів Гайсинського району Вінницької області, експериментальну (ЕГ) – 215 учнів Вінницької СЗШ I-III ступенів № 3 та Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4. Всього формувальною частиною експерименту було охоплено 435 молодших школярів. Результати сформованості рівнів естетичного сприймання в учнів обох груп представлені в додатку Р. Отже, в контрольній групі виявили 42,9 % елементарно-фрагментарний (низький), 39,4% – емоційно-формальний (середній), 17,7% – художньо-інтерпретаційний (високий) рівні сформованості естетичного сприймання в дітей; в експериментальній групі 45,4% молодших школярів виявили елементарно-фрагментарний, 37,5% – емоційно-формальний, 17,1% художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку.

Ураховуючи те, що результати констатувального експерименту в контрольній та експериментальній групах виявились різні, то нами було використано χ^2 -критерій, з метою доведення, що частотні показники результатів обстеження учнів, які складають дані групи, статистично не відрізняються.

Розрахований він за формулою:

$$\chi^2 = n \sum_{i=1}^k \frac{(n_i/n - P_i(\theta))^2}{P_i(\theta)}.$$

де P_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень учнів початкових класів експериментальних груп, V_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень учнів контрольних груп, m – кількість виокремлених рівнів готовності. Представлено результати обрахунків:

$$\chi^2 = \frac{(42,9 - 45,4)^2}{45,4} + \frac{(39,4 - 37,5)^2}{37,5} + \frac{(17,7 - 17,1)^2}{17,1} = 0,25.$$

Таким чином, частотні показники результатів обстеження дітей контрольної та експериментальної груп на всіх рівнях сформованості естетичного сприймання статистично не відрізняються, оскільки обчислений χ^2 -критерій (0,25) менший за критичне значення при $m - 1 = 2$ ступенях свободи, яке складає 5,98 при достовірності допустимої помилки менше 0,05. Так, достовірність того, що частотні показники результатів обстеження молодших школярів контрольної й експериментальної груп статистично не відрізняються становить 95%. Тому обрані групи можуть бути використані в якості контрольної й експериментальної груп для подальших досліджень.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що результати експериментального обстеження 682 учнів початкових класів засвідчують недостатній рівень сформованості естетичного сприймання у молодших школярів: у контрольній групі 42,9% учнів виявили, елементарно-фрагментарний, 39,4% – емоційно-формальний, 17,7% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання в молодших школярів; в експериментальній групі 45,4% молодших школярів виявили елементарно-фрагментарний, 37,5% – емоційно-формальний, 17,1% – художньо-інтерпретаційний рівні. Під час діагностики також виявлено слабо виражену здатність учнів початкових класів до естетичного сприймання, естетичної оцінки та творчої інтерпретації творів мистецтва.

Згідно з інформацією, отриманою в процесі констатувального етапу

експерименту, ми дійшли таких *висновків*: 1. Рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів в ЕГ та КГ практично тотожні. 2. Найвищий показник сформованості естетичного сприймання виявлено в дітей, які навчаються в музичних та художніх закладах, школах мистецтв. 3. Серед усіх досліджуваних респондентів мають певний рівень сформованості показників естетичного сприймання діти, що віднесені до середнього – емоційно-формального та високого – художньо-інтерпретаційного рівнів. 4. Формування естетичного сприймання у молодших школярів в межах традиційної системи виховання є недостатнім й потребує створення відповідних педагогічних умов: формування в молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів. 5. Учителі початкових класів повинні мати певний рівень готовності й професійний підхід до естетико-виховної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Отримавши перевірку отриманих даних за результатами експерименту, можемо підсумувати: на сьогодні учні початкової школи недостатньо підготовлені до поліхудожнього сприймання і саме цей аспект потребує більшої уваги педагогів і вихователів у сучасній системі освіти. Результати проведеного нами експерименту свідчать, що така робота з дітьми є досить ефективною, так як виховує естетичні почуття молодших школярів, розвиває особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва, здатність до сприймання, розуміння й творення художніх образів, викликає потребу в художньо-творчій самореалізації й духовному самовдосконаленні.

Отже, мети констатувального експерименту, а саме визначення рівнів сформованості естетичного сприймання в молодших школярів; розподіл їх на дві однорідні групи – ЕГ та КГ за результатами діагностики; визначення педагогічних умов формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтву позакласній виховній роботі, досягнуто. Питання

пошуків ефективної методики активізації процесу формування естетичного сприймання в молодших школярів залишається актуальним і вимагає подальшого дослідження.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проведено діагностику сформованості естетичного сприймання в молодших школярів, що уможливило отримати наступні результати:

З'ясовано, що естетичне сприймання є вагомим базовим компонентом в структурі естетичного виховання. Для обґрунтування механізму визначення критеріїв та діагностики рівнів естетичного сприймання в молодших школярів необхідно чітко розуміння низки наступних понять: «сприймання», «естетичне сприймання», «враження», «впізнання», «спостереження», «розуміння», які формуються в процесі естетичного виховання і є його метою.

Означено *науково-педагогічні підходи*: особистісно-орієнтований, акмеологічний, системний, компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, креативний. Обґрунтовано загальнопедагогічні (єдності теорії і практики, демократичності, добровільності вибору, послідовності, наступності, цілісності, індивідуального та диференційованого підходів) й специфічні *принципи* (синергетики, синестезії, творчої самореалізації, художності, емоційності та ін.).

Констатовано, що для ефективного формування естетичного сприймання в молодших школярів в умовах школи, необхідно враховувати психологічні особливості, сенситивні періоди для спілкування з мистецтвом, природою, дійсністю. Варто використовувати виховний потенціал вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, які забезпечують успішність педагогічного впливу: довіру до особистості вчителя, безпосередність сприймання, емоційність, чутливість, уяву, емпатійність переживання, відкритість і наївну віру в реальність подій, які представлені у творі мистецтва.

Установлено зміст таких понять: «*діагностика*» – тлумачиться як

«розпізнавальне пізнання». Для його реалізації застосовуються науково обґрунтовані критерії естетичного розвитку особистості, що дають змогу простежити динаміку педагогічного процесу, зосередити увагу на окремих недоліках та окреслити своєрідну схему подальшої роботи в цьому напрямі; «*критерій*» – ознака, на основі якої здійснюється оцінка предмета чи явища об'єктивної дійсності; «показник» – характеризується як явище або подія, які свідчать про хід процесу, особливості прояву певного критерію, конкретні результати досягнення особистості в певній галузі діяльності; «рівень», в нашому розумінні – це ступінь, що розкриває якісну й кількісну характеристику досліджуваного показника; «критерії діагностики», це – динаміка становлення емоційно-захопленого ставлення суб'єкта до мистецтва, наявність відповідних знань та вмінь, творчий характер художньої діяльності; під поняттям *методика* ми розуміємо сукупність методів, форм роботи, прийомів, способів і технік спрямованих на успішне вирішення певного педагогічного питання; «*методика формування естетичного сприймання в молодших школярів*» – система методів форм роботи, прийомів, засобів і технік, що заснована на використанні визначених підходів та принципів і передбачає дослідження рівня сформованості естетичного сприймання в молодших школярів.

Окреслено роль *методики формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі* у формуванні особистості молодшого школяра. Засобом *реалізації методики* є чітке дотримання *етапів* її проведення, основою якого є план проведення педагогічного експерименту, мета й завдання методики діагностування естетичного сприймання в молодших школярів.

Визначення сутності поняття естетичного сприймання молодших школярів дозволило виокремити основні *компоненти* в процесі його формування, до яких віднесено: змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний.

Відповідно до структурних компонентів, виокремлено та обґрунтовано *систему критеріїв* – чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий та

відповідних до них показників і рівнів сформованості естетичного сприймання в молодших школярів; обрано науково-педагогічний підхід до діагностування естетичного сприймання в молодших школярів на основі аналізу теоретичних засад та враховуючи наукові розробки Л. Башманівської [18], Ю. Блудової [26], О. Рудницької [248], Г. Шевченко [352], власний практичний досвід; а також розроблено *діагностичний інструментарій* для вивчення сучасного стану сформованості досліджуваної якості.

Педагогічний експеримент проводився упродовж 2014 – 2018 років. Дослідження здійснювалося в чотири етапи та передбачало проведення підготовчого, констатувального, формувального й контрольного етапів експерименту.

З'ясовано, що *загальною метою* експериментального дослідження – є перевірка ефективності педагогічних умов формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. З метою діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів нами використано: «Анкету №1 для учнів», «Анкету №2 для учнів», метод тестування, індивідуальне й фронтальне опитування, а також з'ясування необхідної інформації методом бесіди. Застосовано «Анкету №1 для учителів» для проведення пілотного експерименту щодо з'ясування проблеми незадовільного стану сформованості естетичного сприймання в молодших школярів та «Анкету №2 для учителів».

На основі діагностики стану сформованості естетичного сприймання в молодших школярів охарактеризовано три *рівні* його прояву: низький (елементарно-фрагментарний); середній (емоційно-формальний); високий (художньо-інтерпретаційний). У процесі констатувального етапу експерименту було визначено загальний рівень сформованості естетичного сприймання в молодших школярів (низький – 47,90 %; середній – 37,70 %; високий – 14,40 %). Означено три *етапи* дослідження: підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний.

Отримано результати експериментального обстеження 682 учнів

початкових класів, які засвідчують недостатній рівень сформованості естетичного сприймання в молодших школярів: у контрольній групі 42,9% учнів виявили, елементарно-фрагментарний, 39,4% – емоційно-формальний, 17,7% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання в молодших школярів; в експериментальній групі 45,4% молодших школярів виявили елементарно-фрагментарний, 37,5% – емоційно-формальний, 17,1% – художньо-інтерпретаційний рівні. Під час діагностики виявлено слабо виражену здатність учнів початкових класів до естетичного сприймання, оцінки та творчої інтерпретації творів мистецтва. Розв'язання виявленої проблеми полягає в розробці методики формування естетичного сприймання в молодших школярів в умовах сучасної школи, застосовуючи комплекс мистецтв і виховний потенціал позакласної роботи, яка задовольняє інтереси дітей, сприяє розвитку дитячої творчості на принципах демократичності й добровільності вибору.

На основі аналізу отриманих результатів ми визначили й обґрунтували педагогічні умови з методикою їхньої реалізації, розробили модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що охоплює чотири взаємопов'язані *блоки*: цільовий, методичний, технологічний, результативний. Сформулювали *функції* естетичного сприймання у молодших школярів, а саме: інформаційно-розвивальна, виховна, духовно-світоглядна.

На констатувальному етапі дослідження здійснили *діагностику сформованості естетичного сприймання у молодших школярів*, підготували матеріали для проведення формувального експерименту, попередньо визначили педагогічні умови формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, ефективність яких перевірятиметься під час контрольного етапу експерименту.

Результати дослідження відображено в авторських публікаціях [291; 292; 294 ; 295; 297; 298; 299; 300].

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМПЛЕКСУ МИСТЕЦТВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов та модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі

Ціннісне ставлення до мистецтва, наголошується в «Основних орієнтирах виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», формується в процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних з мистецтвом [211]. Виховання – складний і багатогранний процес цілеспрямованого систематичного формування особистості з метою підготовки її до активної участі в суспільному, виробничому й культурному житті своєї держави; особистості, здатної ефективно та якісно, раціонально і швидко, творчо вирішувати політичні, суспільні, економічні, виробничі, побутово-соціальні проблеми в адекватних умовах реформування держави; це систематичний і цілеспрямований вплив на вихованця з метою формування в нього рис та якостей, які задовольняли б суспільство [336, с.119]. *Естетичне виховання* – один зі складників виховного процесу, безпосередньо спрямований на формування й виховання естетичних почуттів, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Естетичне сприймання виховує в дитини гуманістичні якості, інтереси і любов до життя в його різноманітних проявах [336, с.16].

За результатами наукових досліджень сучасних учених, а також ураховуючи власний досвід, можна стверджувати, що на ефективність

формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі впливає низка чинників, серед яких першочергове місце посідають *педагогічні умови*. Поняття «умови» в різних наукових джерелах трактується по-різному. У філософському енциклопедичному словнику змістове наповнення терміну «умови» звучить так: «сукупність об'єктів, процесів, речей, які необхідні для виникнення, існування або зміни цього об'єкта [335]. Під *умовами* А. Найн [193, с. 213] розуміє обставини, які визначають певні наслідки, настання яких перешкоджає виникненню одних явищ або процесів і сприяє іншим. У нашому дослідженні ми будемо використовувати визначення О. Стернової [267, с. 11] щодо поняття «*педагогічні умови, які є одним із компонентів педагогічної системи, котра відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливає на процесуальний та особистісний аспекти цієї системи, забезпечує її ефективне функціонування і розвиток*».

Отже, визначимо зміст поняття *педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі* перш ніж перейдемо до їхнього обґрунтування. Педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі ми трактуємо таким чином – це комплекс спеціально створених головних чинників впливу на внутрішні та зовнішні обставини, що сприяють стимулюванню сформованості естетичного сприймання у молодших школярів.

За результатами констатувального етапу експерименту, а також зважаючи на досвід інших дослідників, нами виокремлено такі педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі:

1. Формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання.
2. Реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід.

3. Залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів

Для обґрунтування та експериментальної перевірки ефективності *педагогічних умов* формування естетичного сприймання учнів початкових класів запропоновано методику їхньої реалізації. Реалізація запропонованих умов містить комплекс педагогічних заходів, методів, прийомів, творчих форм організації художньо-естетичної роботи з молодшими школярами; форм організації естетико-педагогічних заходів мистецької діяльності, спрямованих на здійснення гуманізації освітнього процесу в школі. Слід зазначити, що зазначені педагогічні умови взаємозалежні і рівнозначні. Їхній взаємозв'язок схематично зображено в додатку С.

Розглянемо сутність указаних вище педагогічних умов більш детально. Процес формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі значною мірою залежить від мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання. Таким чином, не випадково *першою педагогічною умовою* формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі нами визначено *формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання*. Дії і вчинки особистості, як правило, спричиняються не одним, а кількома мотивами, тому розкриття причин тієї чи іншої поведінки передбачає аналіз усієї сукупності мотивів або мотивації, яка характеризується наявністю домінуючого мотиву для кожної конкретної ситуації і визначає види і форми діяльності учня. *Мотиви* поділяються на внутрішні, пов'язані зі змістом діяльності та її виконанням, і зовнішні (соціальні), що виражають прагнення зайняти певну позицію в системі суспільних відносин [267.]. З огляду на це необхідними умовами розвитку позитивної мотивації в освітньому процесі є переживання емоцій, задоволення від досягнутих успіхів, проявів самостійності та ініціативності, наявних життєвих перспектив, можливості самоствердження.

Педагогічний вплив на становлення мотивації успішної діяльності учнів можна умовно визначити послідовністю дій, простою і зручною для аналізу та практичного використання, а саме: 1) ознайомити учня з освітньою ситуацією; 2) допомогти учневі зрозуміти, що саме від нього вимагається (прообраз мотиву); 3) створити умови для усвідомлення учнем смислу того, що вимагається (народження потреби та її переживання); 4) сформувати позитивну емоційну оцінку вимоги; 5) виробити мотивацію вибору певного напрямку естетичної діяльності (підтвердження вихідного прообразу мотиву в процесі боротьби мотивів); 6) стимулювати особистісне прийняття мети потрібного напрямку певної мистецької діяльності на основі виробленої мотивації.

У цьому процесі особливо важливим є застосування *принципу природовідповідності*, який спрямований на врахування багатогранної природи людини, психолого-фізіологічних особливостей, анатомічного розвитку з погляду віку і статі. Цей принцип висвітлювали відомі діячі педагогіки: Я. Коменський [125], Ж.-Ж. Руссо [254], К. Ушинський [333], А. Макаренко [167], В. Сухомлинський [272.] та інші. Зокрема, Ж.-Ж. Руссо підкреслював, що «природа хоче, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими, і якщо ми намагаємося порушити цей порядок, то виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватися» [254, с. 507].

Неодноразово вказував на необхідність урахування анатомічних, фізіологічних і психічних особливостей розвитку дітей, зокрема на становлення їхньої нервової системи, К. Ушинський [334]. У своїй праці «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» у роздумах з приводу збереження фізичного і психічного здоров'я дітей він писав: «Скільки дітей, які в дитинстві вважалися маленькими геніями і справді подавали блискучі надії, стають потім людьми ні до чого не здібними! Це явище так часто повторюється, що, безумовно, відоме. Але небагато хто вдумувався в його причини. А причина саме та, що нервова система організму таких дітей справді дуже складна, багата і чутлива і могла би справді бути джерелом прекрасної людської діяльності, якби

була підкорена ясній свідомості й волі людини. Але в тому-то й лихо, що він сам своїм багатством подавив волю суб'єкта і зробив його іграшкою своїх примхливих, випадкових проявів, а необережний вихователь замість того, щоб підтримувати людину в боротьбі з її нервовим організмом, ще більше роздратовував цей організм» [334, с. 192.].

Таке застереження стосується і безпосередньо виховної роботи з сучасними дітьми, особливо молодшого шкільного віку. Наміри батьків, вчителів як можна раніше завантажити нервову систему дитини ще до початку навчання в школі вивченням іноземної мови, освоєнням комп'ютерної техніки, математикою та іншим відбувається всупереч вимогам принципу природовідповідності. Та й у період навчання в школі спостерігається непосильне навантаження вихованців змістом навчального матеріалу.

Тому на допомогу навчальній роботі, в процесі естетичного виховання молодших школярів застосовується позакласна робота. «Позакласна робота, – вважає С. Гончаренко, – є складовою частиною навчально-виховної роботи школи, одна із форм організації дозвілля учнів. За змістом вона є дуже різноманітною. Навчальні заняття розвивають інтерес до знань, сприяють розгортанню позакласної роботи. Позакласні заняття, які дають учням застосувати знання на практиці, розширюють та поглиблюють ці знання, підвищують інтерес до навчання. Однак, позакласна робота не повинна дублювати навчальної роботи. Позакласна робота організовується тільки на добровільних засадах; її зміст і форми, а саме: факультативні заняття, предметні гуртки та інше визначаються інтересами, прагненнями і запитамі учнів» [232, с.247].

На основі психолого-фізіологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку і враховуючи принцип природовідповідності, мистецька педагогіка рекомендує підбирати для проведення заходів мистецький репертуар, посильний для дитячого сприймання і розуміння, враховувати особливості нервової системи молодшого школяра, не занадто збуджувати дитину, не перевтомлювати і не перезавантажувати подіями, заходами, подати мистецтво як

позитивний подразник; використовуючи метод гри, як пропонує Н. Кудикіна [141.], виважено упорядкувати методи, прийоми естетичної роботи, спланувати різноманітність форм і видів позакласної виховної роботи, змінювати розумові вправи рухливими, тілесними, фізичними. Важливу роль у цьому процесі відіграє функціональна (під час виконання певних фізичних або розумових функцій) і фонова музика (застосовується в ході виконання вправ або завдань, наприклад, з образотворчого мистецтва).

Також важливим фактором у процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі є створення *естетичного середовища* й урізноманітнення видів мистецької діяльності молодших школярів, а також створення *естетичного простору*, як пропонують у своєму дослідженні І. Холковська та Р. Добровольська [342]. На думку дослідників «середовище» – це реальна дійсність, в умовах якої розвивається людина. Проаналізувавши попередній науковий досвід, системний підхід й основні принципи формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку, ми вважаємо, що естетичне середовище – реальна дійсність, яка впливає на формування естетичного сприймання, розвиток і становлення особистості дитини, а також реалізацію її творчого потенціалу. Основні напрями організації естетичного середовища молодшого школяра умовно можна поділити на декілька аспектів: 1) позакласна виховна робота ; 2) організація освітньої мистецької діяльності; 3) колективна, групова та індивідуальна художня творчість. Формування естетичних уявлень і досвіду відбувається під впливом середовища, що оточує особистість дитини кожного дня. Середовище популярної культури пропонує свої зразки з характерними для себе естетичними принципами. Виникає подвійний естетико-виховний стандарт як результат розриву між інституціональною системою естетичного виховання та повсякденним середовищем, так звана енвайронментальна естетика, що є важливим чинником у формуванні естетичної свідомості та естетичних ідеалів особистості сучасної дитини. Як правило, естетичний досвід виходить за межі освітнього процесу, а естетичні уявлення

формуються не тільки у формальному виховному процесі, але й у середовищі повсякденного життя дитини. Це приводить до виникнення деяких суперечностей між теорією та практикою естетичного виховання в середовищі освітніх інститутів.

Таким чином, виховання освіченого, здорового фізично і духовно молодого покоління є важливим аспектом національної ідеї. Виходячи з принципу природовідповідності, використовуючи індивідуальний та диференційований підхід до навчання і виховання дітей, не можна передчасно позбавляти дитинства. А це не лише надмірне навантаження і передчасне руйнування нервової системи дітей, але й фізичний стан учнів початкових класів. Нехтування вимогами принципу природовідповідності в системі виховання може спричинити негативні наслідки у сфері формування особистості дитини.

Другою педагогічною умовою ми визначили реалізацію інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід. Нами розглянуто основні аспекти інтегрованого підходу до виховання молодших школярів, а саме: способи інтеграції змісту і форм виховання в початковій школі, розкрито характерні риси інтегративних форм роботи, а також їхні відмінності від традиційних.

В Україні *принцип інтеграції* проголошений основним принципом реформування освіти поряд з принципами гуманізації і диференціації. Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволив стверджувати, що впровадження в освітній процес інтегрованого підходу створює сприятливі можливості для формування цілісного образу світу у молодших школярів, прояву співтворчості дитини й вчителя. Інтегративний підхід дає можливість більшої свободи вибору засобів, форм і методів, які використовуються в організації процесу естетичного виховання молодших школярів.

Комплексний метод на інтегрованій основі було розроблено відомими педагогами Д. Дьюї, С. Шацьким. Дослідженнями дидактичних особливостей інтеграції змісту навчання і виховання займалися видатні педагоги, а саме Ю.Колягін [142] , О. Савченко [255], Н. Светловська [256] та інші. Інтеграція

знань з різних мистецьких галузей навколо певної загальної проблеми спрямована на посилення інформаційного змісту та емоційне збагачення сприймання, мислення, почуттів учнів завдяки залученню додаткового цікавого матеріалу, що надає можливість з різних боків пізнати явище, поняття, досягнути нової якості естетичного виховання учнів.

Інтеграція в процесі естетичного виховання розглядається у двох аспектах: 1) як мета естетичного виховання; 2) як засіб естетичного виховання, спрямований на зближення мистецьких знань, встановлення між ними взаємозв'язків; 3) і як мета, і як засіб. Так, *інтеграція*, на думку О. Рудницької, – «це взаємопроникнення мистецтв, вироблення спільного підходу до їх вивчення, спосіб художнього пізнання естетичних явищ» [247, с.130]. Прикладом інтегрованих видів діяльності є уроки відомого педагога В. Сухомлинського [270] (спостереження, мислення, мовлення). Як зазначає О. Савченко, «проведення уроків на основі інтегрованого змісту інформаційно та емоційно збагачує сприймання, мислення, почуття учнів» [255, с. 45]. Відмінність інтегрованих заходів від традиційних полягає в тому, що предметом естетичного виховання на таких заходах виступають багатопланові об'єкти, інформація про які міститься в різних навчальних дисциплінах художньо-естетичного циклу, тут застосовується широка палітра використання міжпредметних зв'язків при різнобічному розгляді об'єктів, своєрідна структура, методи, прийоми і засоби, які сприяють його організації і реалізації поставлених цілей.

Інтегровані заходи з естетичного виховання молодших школярів слід проводити у *співробітництві учителя й учнів*, використовуючи засоби аналізу виховного матеріалу і розширюючи коло мистецьких знань. Впровадження в педагогічну практику принципу інтеграції здійснює перебудову виховного процесу. Правильно побудована методика інтегрованого процесу естетичного виховання, на наш погляд, позитивно впливає на сприймання й оцінювання об'єктів мистецтва, дійсності, людських стосунків і почуттів.

У педагогічній літературі знайшли достатнє відображення критерії з проблеми художньо-естетичної оцінки. Так, на думку окремих фахівців, таких як

В. Асмус та Н. Дмитрієва [10], *естетична оцінка* – це ставлення людини до естетичних якостей предметів, які їм дані від природи. З їхньої точки зору, естетична оцінка є ставлення людини до естетичних якостей предметів, але які не є «природними, а носять суспільний характер». Науковці виділяють такі структурні компоненти естетичної оцінювальної діяльності: 1) цілісне «схоплення» твору мистецтва; 2) художньо-естетичний досвід; 3) співпереживання; 4) емоційна чутливість; 5) наявність історико-теоретичних і художньо-естетичних знань.

Ряд учених стверджують, що *художньо-естетична оцінка* визначається єдністю, взаємодією об'єктивного і суб'єктивного, єдністю «природних» і «суспільних» почуттів. А. Щербо і Д. Джола [361] вказує на наявність доестетичного етапу. Він виражається у відставанні естетичної оцінки предмета за часом і рівнем від інших – практичних, пізнавальних, моральних оцінок того ж предмета; в неодночасності виникнення естетичного підходу до різних сфер дійсності: естетичні норми, уявлення про предмет виникають пізніше інших видів уявлень про нього. «Оцінити – значить співставити не з критеріями досвіду, смаку, потреби, а з естетичним ідеалом, і емоційна оцінка для молодших школярів відіграє більшу роль, але не всі діти висловлюють естетичну оцінку лише на емоційному рівні» [361, с. 36]. Виходячи з педагогічної мети, визначаються відповідні рівні естетичної оцінки: 1) вузько формальна естетична оцінка; 2) емоційно-формальна оцінка; 3) асоціативно-образна оцінка; 4) формально-змістовна оцінка; 5) недиференційована оцінка.

Визначення *структури естетичної оцінки* подає Т. Голінська [57]: 1) характеристика учня, який оцінює; 2) цільна характеристика твору мистецтва; 3) основний зміст естетичної оцінки; 4) емоційно-образний зміст оцінки; 5) тематично-композиційна побудова твору мистецтва; 6) почуття, які забезпечують як сприймання, так і його естетичну оцінку.

Проте правильно сприймати твори учні будуть лише тоді, коли їхні емоційні враження будуть спиратися на досить повну інформацію про ці твори. Отже, на думку Л. Коваль, до *критеріїв естетичної оцінки* необхідно віднести:

1) асоціативний фонд; 2) розвинені естетичні почуття; 3) спеціальні знання. У той же час вона включає у це поняття характеристику учня, твору, змісту естетичної, емоційно-образної оцінки і тематичну побудову твору. Науковець розуміє естетичну оцінку як «процес поступового оволодіння художньо-естетичним змістом творів мистецтва на основі розширення естетичного досвіду учнів, поглиблення їх художніх знань, умінь і навичок оціночної діяльності, переходу на вищий рівень художньо-естетичного розвитку» [119, с. 41].

Враховуючи те, що мистецтво має емоційну природу і засноване на естетичному ставленні до дійсності, нами визначено оптимальні ознаки сформованості естетичного сприймання та естетичної оцінки творів мистецтва: 1) наявність певного об'єму міцних і глибоких історико-теоретичних і художньо-естетичних знань; 2) розвиток умінь і навичок сприймання естетичного, розуміння єдності форм і змісту; 3) розвиненість уяви, образного бачення; 4) активність прояву асоціативності і емоційної пам'яті; 5) уміння відтворювати художній образ адекватно авторському.

Важливу роль у процесі формування естетичного сприймання дитини відіграє *естетичний досвід*. «Естетичний досвід» – особливий вид досвіду, сприймання подій, об'єктів, ситуацій, і він може перетинатися з виховним досвідом у загальному процесі виховання. Це процес, для якого не настільки є важливим, чим він завершиться, тобто кінцевий результат. Це – 1) процес; 2) результат; 3) спроба. Даній проблемі присвячено також ряд зарубіжних досліджень, а саме таких авторів, як Р. Арнхейм [9], Т. Манро [414], А. Маслоу [412], Г. Рід [420], Р. Циммерман [427] та ін. Слід звернути увагу на те, що вищевказані вчені приділяють особливу увагу саме *процесу*. В естетичному досвіді випробовується щось унікальне, яке наповнює досвід різноманітними фарбами переживань і уявлень, чуттєвістю, насолодою від краси природи, звуків музики, яскравості барв, творчості.

Розглянемо деякі теорії, представлені сучасною західною естетикою. У своїх дослідженнях Дж. Д'юї пропонує категорію естетичного досвіду розуміти як модель для будь-якого досвіду взагалі. Естетичні якості можуть виникати в

досвіді як результат взаємодії між подією та особистістю, яка сприймає її за умови, що особистість зайняла щодо неї певну позицію. Такої ж точки зору дотримується і Р. Циммерман у визначенні естетичного об'єкту: «Все, що при вірному відношенні може призвести до задоволення, може бути естетичним об'єктом» [427, с. 182]. Дослідник виокремлює головні риси естетичного досвіду, за умови актуалізації яких може відбуватися естетизація об'єктів: 1) можливість надавати незацікавлену насолоду; 2) наявність сприймання форми. Але питання про співвідношення естетичного досвіду та освітньо-виховного процесу на сьогодні не має однозначних відповідей.

Виокремлюючи з естетичної культури частину універсальних естетичних цінностей, Т. Манро спирається на таке розуміння цінності та естетичної значущості мистецтва: 1) мистецтво постає одним з найпотужніших інструментів для отримання позитивного досвіду; 2) мистецтво постійно знаходить нові шляхи для валідації людського життя, для створення відчуття, що життя проходить не даремно; 3) мистецтво вносить у розумовий розвиток соціально-естетичну пристосованість [414, с. 15].

Так, нарешті, *третьою педагогічною умовою* ми визначили залучення *школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів*. Гуманізація вимагає змін у відносинах в системі «вчитель – вихованець», установлення зв'язків співробітництва; пошуку нових підходів до викладання, використання інтегрованих форм роботи та видів діяльності, які вчать дітей реалізувати власний творчий потенціал у ставленні до мистецтва.

До філософсько-педагогічних принципів *поліхудожнього виховання дітей молодшого шкільного віку* ми віднесли: аксіологічний, антропологічний та синергетичний. З позицій аксіологічного принципу ціннісно-цільовим пріоритетом поліхудожнього виховання є духовність. «*Духовність*» – показник існування визначеної ієрархії цінностей, мети і змістів: у ній концентруються проблеми, які стосуються вищого рівня духовного опанування світом людини. У такому контексті духовність є інтегративною якістю, яка стосується сфери життєвих цінностей, що визначають зміст і спрямованість людського буття і

людське в кожному індивіді.

У концепції поліхудожнього виховання Б. Юсов [371] розглядає включення дітей у культурогенні процеси (етнос, ноогенез, ноосфера), які перебувають у тісних стосунках із соціально-історичними і природними факторами життя. «Інтеграція – це взаємопроникнення різних видів художньої діяльності, розкриття внутрішньої спорідненості різноманітних художніх проявів, перетворення однієї художньої форми в іншу художню модальність: колір – у звук, звук – у простір, простір – у мірність, у рядки віршів, проведення кожного виду мистецтва по всьому діапазону поліфонії. Інтеграція є глибшим способом розвитку цілісної художньої свідомості, ніж проста взаємодія готових художніх творів» – вважає Б. Юсов. Учений спирається на теорію сенситивних періодів розвитку дитячої художньої творчості Л. Виготського [49], соціологічні дослідження Ю. Фохт-Бабушкіна і гіпотезу про вищу ефективність поєднання кількох видів мистецтва в порівнянні з виключним інтересом дітей до одного з них. У розробці проблеми поліхудожньої підготовки Б. Юсов використовує синергетичний принцип як «процес взаємодії двох суміжних, взаємопов'язаних підсистем (викладання та учіння, виховання та самовиховання), які приводять до підвищення енергетичного й творчого потенціалу саморозвиваючих підсистем і забезпечує їх перехід від розвитку до саморозвитку» [371, с. 46].

Взаємопов'язані елементи педагогічного процесу – *співпраця і співтворчість*. У кожному зі способів співробітництва завжди присутня частка співтворчості. Але ми розглянемо співтворчість у сфері мистецької освіти і розвитку учнів як важливу ланку духовної освіти. Художня діяльність відрізняється від діяльності практичної. Вона вимагає розвитку сприймання, образного мислення, уяви, фантазії і почуття емпатії – співпереживання. Співтворчість у процесі встановлення контакту між педагогом і учнем здебільшого вимагає емоційного співпереживання [371].

Отже, організація процесу художньої діяльності учнів початкових класів має кілька етапів. 1) проєктування; 2) технологія. У ході першої фази обирається художній образ: персонаж у літературі або зображуваний предмет у живописі. На

цьому етапі педагог спрямовує вибір учнів у пошуку художнього образу або доповнює його власним баченням і сенсом. Так, наприклад, при виборі п'єси для шкільного спектаклю вчитель і учні спільно вибирають найбільш актуальне в драматичному творі, знаходять його проблематику. Педагогу не потрібно надавати допомогу дітям у пошуку шляху вирішення проблеми, у його обов'язки входить лише сприяння учням у розумінні значимості даної проблеми, її емоційному переживанню і осмисленню.

Принцип співтворчості учителя й учня реалізується, на думку С. Сисоєвої, на основі таких рекомендацій: 1) педагог повинен постійно займатися саморозвитком, розвитком творчих здібностей, мовленнєвої культури; 2) співтворчість вимагає довірливого й демократичного, творчого стилю спілкування; 3) педагог має спільно з учнями шукати резерви якості проведення позакласних виховних заходів мистецького спрямування [262]. Вплив особистості педагога в процесі співтворчості вчителя та учня обумовлено живими, емоційними зв'язками, органічністю, природністю у використанні різноманітних засобів, коли вибір засобу, його характер диктується конкретною ситуацією. Педагогу необхідно вміти делікатно тонко «доторкнутися» до особистості дитини. Технологія такого художнього «дотику» складається з операційних умінь педагога, які функціонують у педагогічному спілкуванні, де проявляється творчість: 1) уміння яскраво висловити своє «Я», щоб воно стало доступним дитині для сприймання і розуміння; точно орієнтувати інформацію на співрозмовника, знайти образні оцінки; 2) уміння визначити психологічний стан дитини, розуміти її внутрішній світ.

У наукових дослідженнях С. Тітов [282] звертає увагу на важливість такого етапу як діагностика проблеми досліджуваної якості. Автор у своєму діагностичному інструментарії пропонує використання методу *спостереження, анкетування, опитування, тестовий метод*. Серед *форм роботи* – *індивідуальну, групову та фронтальну*. О. Лучініна [161] використовує метод *бесіди та інтерв'ювання*, використовуючи *індивідуальну і групову форми роботи*. На думку Р. Колвелла [390], *тести* мають контролювати рівень знань,

оцінювати ефективність використання різних методів, у даному випадку, естетичного виховання дитини.

Враховуючи попередній досвід наукових досліджень, особливості процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів, підходи і принципи до естетичного виховання дітей, окреслимо відповідні *форми і методи* формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Отже, *методи формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі* можна поділити такі групи: 1) *методи виявлення стану сформованості естетичного сприймання у молодших школярів* (тестування, опитування, педагогічне спостереження, бесіда, аналіз результатів творчої діяльності); 2) *методи формування і розвитку творчих здібностей* (розвиток музичних, художніх здібностей, враховуючи індивідуальний підхід до дітей з загальним розвитком естетичного сприймання та школярами, які відвідують позашкільні мистецькі заклади: музичні і художні школи, школи мистецтв та ін., що пов'язано зі значними відмінностями рівня їхньої мистецької підготовки); 3) *методи мотивації естетичної діяльності і творчої активності молодших школярів* (заохочення, створення ситуації успіху, творчі завдання, мистецький проєкт, малювання музики, метод моделювання, інтерактивні методи); 4) *ігрові методи та прийоми* (мистецька гра, казка, використання ТЗН); 5) *метод синкретичного моделювання*, який дає можливість об'єднати окремі елементи мистецького поля (музику, поезію, художню творчість, декоративне оформлення, виготовлення костюмів, театралізація, інсценізація, драматизація дійства, музичний супровід).

З метою формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі доцільно, на наш погляд, використовувати такі *форми роботи*: *індивідуальні* (індивідуальні бесіди, інтерв'ювання, самостійна творча робота), *групові* (творчі майстерні, гуртки, репетиції, мистецькі колективи), *фронтальні* (мистецькі виховні заходи, концерти, свята, ранки, конкурси, вікторини).

Зважаючи на вищесказане, нами подано модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; обґрунтовано педагогічні умови та представлено методiku їхньої реалізації. Отже, модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі містить: 1) *цільовий блок*, котрий включає постановку мети та завдань (формування мотивації, спрямування інтересів та потреб у мистецькій і художньо-творчій діяльності, накопичення естетичного досвіду, розвиток творчої активності та самореалізації); методологічні підходи (особистісно орієнтований, акмеологічний, діяльнісний, компетентнісний, диференційований, індивідуальний, системний, цілісний, інтегративний, креативний); принципи мистецької та педагогічної освіти (єдності теорії і практики, демократичності, цілісності, природовідповідності, художньо-творчої самореалізації, урізноманітнення видів і форм позакласної роботи); 2) *методичний блок* – педагогічні умови; методи і прийоми стимулювання мотивації естетичного сприймання учнів початкових класів (використання функціональної та фонової музики, художньо-естетична бесіда, твори-описи, віршування, малювання музики, творчі вправи, застосування ІКТ, ігрові методи, театралізація та інсценізація, дитячий фольклор, метод проєктів,); організаційні форми (мистецькі гуртки, творчі майстерні, концертна діяльність, свята, мистецькі творчі ігри, художньо-творчі заходи); *технологічний блок* – методика реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; *результативний блок* – основні компоненти в процесі його формування, до яких віднесено: змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний та критерії формування естетичного сприймання у молодших школярів (чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий); рівні сформованості (низький – елементарно-фрагментарний, середній – емоційно-формальний, високий – художньо-інтерпретаційний); очікуваний результат (позитивна динаміка, а саме – формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами

комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі). Графічне відтворення *моделі* репрезентовано у додатку Т.

Таким чином, узагальнюючи результати, ми дійшли висновку, що: 1. В основі організації сприятливих умов для формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі лежить вчасне їх виявлення. 2. Для успішного формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі необхідно створювати відповідні умови як для учнів, так і для педагогів. 3. Із метою якісної організації процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів варто враховувати вплив на їх особистість зовнішніх і внутрішніх факторів, масової культури, середовища, попереднього естетичного досвіду дітей. 4. Організація позакласної роботи з естетичного виховання в загальноосвітній школі може забезпечити належні умови для успішної реалізації процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів із застосуванням комплексу мистецтв.

Важливо зазначити, що, використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, формування естетичного сприймання педагог повинен враховувати вікові особливості молодших школярів: 1) відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання; 2) концентрацію на пізнання свого внутрішнього світу, а отже, використання мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій. Таким чином, визначено важливість такого факту, як готовність вчителя до формування естетичного сприймання у молодших школярів; особливості готовності до процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв (додаток У).

Отже, представлена методика реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, яка реалізована в три етапи: *підготовчо-мотиваційний; художньо-оцінний; креативно-діяльнісний*. Визначено та

обґрунтовано педагогічні умови з методикою їх реалізації та розроблено організаційно-педагогічну модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що охоплює чотири взаємопов'язані блоки: цільовий, методичний, технологічний, результативний. Сформульовано функції процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, а саме: інформаційно-розвивальна, виховна, духовно-світоглядна.

Так, виокремлені педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв потребують не тільки теоретичного обґрунтування, але й активного впровадження та експериментальної перевірки їхньої ефективності. Формування естетичного сприймання у молодших школярів є необхідним фактором творчого самовдосконалення, що визначає рівень готовності учнів початкових класів до активної участі в художньо-творчій діяльності, здатності відтворювати художні образи поліхудожніми засобами, використовувати власні здібності з метою поглиблення емоційно-чуттєвих вражень та естетично-ціннісного ставлення до світу, дійсності; стимулюванні творчої активності учнів, удосконаленні їхніх умінь та навичок відтворення авторських художніх образів та заохочення до створення власних, формуванні у дітей системи умінь оцінювати емоційний зміст художнього твору; розвитку емоційно-ціннісної сфери молодших школярів з посиленням внутрішньої активності сприймання творів мистецтва; можливістю використання синестезії; залучення дітей в ігрову мистецьку діяльність, де завдання у грі подаються в прихованому вигляді, що сприяє зниженню втоми учнів, підвищує їхню працездатність, корекцію емоційно-ціннісних установок молодших школярів на взаємодію з художніми образами, формування емпатійності й емоційного переживання дітьми надбань мистецтва; наявність підвищення інтересу до спілкування з творами мистецтва; позитивних мотиваційних установок до процесу естетичної художньо-творчої діяльності; ознайомлення з різними способами представлення естетичних якостей.

3.2. Методика реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі

Результати констатувального етапу експерименту стали підставою для організації формувального етапу експерименту (2016-2017 рр.), який проходив на базі Вінницької СЗШ I-III ступенів № 3, Черкаської СЗШ I-III ступенів № 4, СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області. У процесі експериментального дослідження педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі представлено програму формувального етапу та аналіз результатів експериментального дослідження формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; розроблено модель; обґрунтовано педагогічні умови та презентовано методику їхньої реалізації; висвітлено динаміку формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; проведено контрольний етап експерименту, порівняння даних з констатувальним етапом експерименту; здійснено кінцеву числову обробку даних.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту дозволив:

- 1) визначити та обґрунтувати педагогічні умови з методикою їхньої реалізації;
- 2) розробити організаційно-педагогічну модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що охоплює чотири взаємопов'язані блоки: цільовий, методичний, технологічний, результативний;
- 3) сформулювати функції процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, а саме: інформаційно-розвивальну, виховну, духовно-світоглядну.

Реалізація вищевказаних педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній

виховній роботі здійснювалась за допомогою розробки відповідної програми, яка складалася з організаційної, діагностичної, формувальної та педагогічно-супровідної роботи (відповідно до етапів педагогічного експерименту). Для виконання програми нами було здійснено низку заходів:

1. Організаційна робота: 1) сформульовано загальну мету педагогічного дослідження – перевірка педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; 2) обрано навчальні заклади для експериментальної перевірки: Вінницька СЗШ I-III ступенів № 3, Черкаська СЗШ I-III ступенів № 4; Кунівська СЗШ I-III ступенів с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області; 3) визначено вікові групи учнів початкових класів для участі в педагогічному експерименті: учні 1-2, та 3-4 класів; 4) обрано вчителів для участі в експериментальному дослідженні – вчителі початкових класів; 4) складено 2 анкети для учнів та 2 анкети для вчителів, опитувальник, питання для інтерв'ювання; 5) підготовлено бланки відповідей на кожну анкету, опитування; 6) сформовано тестові завдання для визначення рівнів естетичного сприймання у молодших школярів в індивідуальній формі.

2. Діагностична робота: 1) проведено дослідження учнів за «Анкетою №1» та за «Анкетою №2», визначено рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі методом тестування; 2) опитано вчителів початкових класів за «Анкетою №1» та «Анкетою №2»; 3) проведено бесіди з педагогічними працівниками за визначеними питаннями; 4) результати оформлено у вигляді таблиць і діаграм, які проаналізовано у відповідному розділі дисертації та додатках; 5) організовано проведення контрольного етапу експерименту з учнями та вчителями за анкетами констатувального етапу експерименту.

3. Формувальна робота: 1) у ході дослідження в експериментальних групах було реалізовано обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови, що забезпечують підвищення ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній

виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя і учнів. У контрольних групах процес формування естетичного сприймання у молодших школярів організовувався традиційним способом; 2) здійснено використання проєктних художньо-педагогічних технологій; мистецькі презентації, творчі проєкти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Казка про музику», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», «Фарби і музика»; метод малювання музики. Для проведення експериментального дослідження нами запропоновано музичні твори В. Косенка «Дощик», П. Чайковського «Солодка мрія» та М. Чюрльоніса «Прелюдія», М. Леонтовича «Щедрик» та інші.

4. Педагогічно-супровідна робота: 1) використання індивідуального та диференційованого підходів до формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; 2) налагодження доброзичливих і демократичних стосунків на основі принципу добровільності вибору; 3) організація виховних заходів та творчої мистецької діяльності молодших школярів на поліхудожній основі; 4) педагогічно-корекційне супроводження формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, яке спрямоване на організацію репродуктивної діяльності та є основою для накопичення естетичного досвіду, підготовчим етапом до творчої роботи.

Відповідно означених педагогічних умов презентовано методику їх реалізації, яка апробована у роботах [284; 296; 300; 302; 387] і дала можливість відстежити процес формування цього утворення в динаміці за такими етапами: 1) підготовчо-мотиваційний; художньо-оцінний; креативно-діяльнісний.

З метою реалізації *першої педагогічної умови – формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та*

мистецтва на основі природовідповідності виховання – було проведено перший етап: підготовчо-мотиваційний (стимулювання мотивації сприймання краси навколишнього світу, природи, творів мистецтва на основі врахування вікових особливостей молодших школярів). Перший етап був спрямований на формування позитивної мотивації учнів початкових класів до спілкування з мистецтвом, спостереження та аналізу продуктів художньо-творчої діяльності; виникнення інтересу до організації низки мистецьких заходів та набуття мистецького досвіду; проведення естетичних бесід з метою формування емоційно-інтелектуального відгуку на твори мистецтва; насичення емпіричного досвіду дітей. На першому етапі використано методи стимулювання мотивації естетичного сприймання, функціональна і фонова музика, вільні асоціації, творчі вправи, художньо-естетична бесіда, ІКТ. Застосовано такі форми: мистецькі гуртки, творчі години, екскурсії естетичного змісту. Означено основні завдання даного етапу: формування мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності й творів мистецтва.

Набуття естетичного досвіду в процесі виховання мистецтвом пов'язане з формуванням естетичного сприймання художніх творів. Дітям, для поліпшення процесу сприймання, пропонується звернути увагу на художню виразність запропонованих творів, уважно поставитися до власних почуттів, емоцій, переживань. Методична робота вчителів початкових класів на цьому етапі полягає у підтримці, стимулюванні й заохочуванні їхніх власних емоційно-ціннісних уподобань, інтересів, почуттів, асоціацій, уяву та фантазії. На даному етапі, використовуючи запропоновану нами методику, було запропоновано ознайомлення учнів з музичним твором В. Косенка «Дощик».

Відповідно до виконання другої педагогічної умови, яка здійснювалася в процесі проведення констатувального і формувального етапів експерименту: реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід, проведено другий етап: художньо-оцінний (усвідомлення цінності творів мистецтва, розширення естетичного досвіду, формування ціннісного ставлення до навколишнього світу). Другий етап полягав

у організації художньо-оцінної діяльності дітей; розвитку творчих здібностей та креативних можливостей молодших школярів, навичок творчо-інтерпретаційного аналізу мистецьких творів; використанні поліхудожнього підходу до організації оцінної діяльності у процесі сприймання мистецтва. На другому етапі використано *методи формування естетичної оцінки, метод малювання музики, твори-описи, метод гри, художня візуалізація*. Основні організаційні форми цього етапу: *творчі майстерні, театралізовані ігри, мистецькі конкурси, вікторини*. Важливим завданням етапу є *організація художньо-оцінної діяльності*.

Під час другого етапу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі актуалізуються питання оцінювання художніх творів. У процесі оцінювання прекрасного в мистецтві важливим є осмислення учнями того, як побудовані твори музичного та образотворчого мистецтва в цілому, якими є взаємозв'язки їх змісту і форми. Водночас актуального характеру набуває звернення учнів до своїх знань, понять та уявлень, яких вони набули раніше, на уроках художньо-естетичного циклу, і які можуть використати під час естетичної оцінки, аналізу творів. У цих поняттях, уявленнях, знаннях знаходить своє відображення розуміння учнями того, що є прекрасним в дійсності і мистецтві. Завдання вчителя початкових класів полягає в тому, щоб впровадити адекватну методiku формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, залучення естетичних смаків і досвіду учнів під час оцінки творів мистецтва. Учні отримують можливість переконатися в тому, що естетичні смаки можуть допомагати глибоко сприйняти та правильно оцінити твори мистецтва. В процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв може відбуватися творче осмислення під час інтерпретації художніх творів. Для цього вчителі початкових класів можуть впроваджувати такий метод роботи, як художній діалог. У межах діалогічної форми взаємодії вчителя з учнями естетичні смаки залучаються до активного осмислення музичних і художніх творів. Основними засобами було

використання проєктних художньо-педагогічних технологій; мистецькі презентації, творчі проєкти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Казка про музику», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», «Фарби і музика», «Туман та витонченість»; метод малювання музики. Для проведення експериментального дослідження нами запропоновано музичні твори В. Косенка «Дощик», П. Чайковського «Солодка мрія», М. Чюрльоніса «Прелюдія», М. Леонтовича «Щедрик».

Основною метою нашої експериментальної роботи був пошук інтегрованих форм і методів активізації дитячого сприймання засобами комплексу мистецтв, використання художньо-педагогічних технологій, що природно приводило до розвитку творчого потенціалу, до зародження деяких методичних прийомів активізації естетично-творчої діяльності учнів. Таким чином, на другому етапі дослідження, насамперед, ми використовували метод малювання музики, який тісно пов'язаний з історією розвитку музики та образотворчого мистецтва. Специфіка музики, її «індивідуальність» і може бути охарактеризована саме через ці взаємовпливи, які дають цікаві та збагачувальні для сприймання мистецтва результати. Серед інших видів мистецтв музика виділяється особливою силою безпосередньої дії. Під час використання музики на основі асоціативних зв'язків активізуються інтуїтивні уявлення про емоції, що забезпечує розуміння емоційного характеру музичного твору. Саме музика широко охоплює всі інтуїтивні знання емоцій, що беруться дитиною як з особистого досвіду, так і зі спостережень за проявами переживань інших людей. Через вираження емоцій музика відтворює «думки та образи», «картини природи», через естетичну емоцію людина пізнає світ. «Втрачаючи емоційну безпосередність щодо художніх творів, людина втрачає саме естетичне ставлення до них», – відзначав Б. Теплов [277, с. 225].

Найбільш цікавий досвід втілення композиційно-формальних особливостей музики при створенні живописних творів належить художнику та композитору М. Чюрльонісу, його живопис – свого роду зрима музика. Деякі

цикли художніх робіт названі ним «сонатами»: «Соната моря», «Соната сонця», «Соната весни» і побудовані за аналогією з побудовою сонатно-симфонічного циклу. Вони складаються з трьох або чотирьох частин: Allegro, Andante, Scherzo, Finale. Композиція, ритм, емоційно-образна настроєність кожної з частин відповідає темпу і характеру частин сонатно-симфонічного циклу. В творчості митця, окрім «сонат», зустрічаються також «фуги» і «прелюди».

Методику малювання музики використовував у 20-ті роки на уроках Б. Яворський [60, с. 115]. Експериментальна музична робота педагога включала пошуки різноманітних форм активізації дитячого сприймання, що природно призводили до розвитку творчого начала, до народження багатьох видів творчої діяльності дітей. У своїй практиці виховання педагог виходив з розуміння цілісності сприймання дитиною навколишніх явищ життя, мистецтва. Основою його педагогічної роботи було залучення різноманітних асоціацій, як музичних, так і немусичних. Початковий етап творчості проявлявся в найрізноманітніших формах: образотворчих, рухових, звукових, словесних. Зорові відчуття реалізовувалися в малюнках, що відображають настрої, нав'язані прослуханою музикою. Частіше це було просто поєднання ліній, кольорових розводжень, інколи пейзажні замальовки, не з натури. Подальше поглиблення зорових асоціацій відбувалося в трьох напрямках: графічне зображення основної теми твору або більш великої побудови, осмислене відтворення в умовному малюнку конструкції, архітектоніки твору і водночас відображення в кольоровій гамі динаміки розвитку музичного образу; залучення образотворчо-живописного матеріалу, що відображає образну структуру твору; живописне оформлення музичних вистав, власне виготовлення декорацій, костюмів [60, с. 96-97].

Дитина за допомогою звуків здатна передати гаму почуттів, емоцій. Але своє бачення музичного твору можна виразити і словами. Для цього нами був запропонований прийом «Малюємо словами» замальовки до прослуханих музичних творів, оформлені віршем, художня техніка – акварель. Враховуючи невеликий словниковий запас учнів, варто використовувати метод моделювання та орієнтовні таблиці емоційно-естетичних визначень (В. Ражніков,

О. Ростовський) [240; 245]. Ураховуючи досвід попередніх досліджень, використання методу малювання музики і наш власний досвід, в процесі створення дитячих творчих робіт ми використовували методичний прийом «Словничок краси» – визначення кольорової гами; слова, які допоможуть дітям знайти можливість більш емоційно змалювати враження від музичного твору, наприклад: день, ранок, літо, місяць, золотий, світлий, прозорий, рожевий. Слова поєднуються в групи за певною ознакою. Цей методичний прийом можна використовувати в колективній формі роботи, враховуючи, що учням подобається колективне створення віршів або компактних описів, а також під час виконання індивідуальних завдань після прослуховування або повторного слухання музичного твору [387].

Більшість дітей висловила свої враження від запропонованого нами музичного твору з «Дитячого альбому» П. Чайковського «Солодка мрія» у рожево-бузкових тонах. Перед нами – фантастичні пейзажі, «звучання» світанку, замальовки природи з віршами, наприклад, учениця висловила свою думку у віршах (Олена О., 10 років).

У процесі слухання музичного твору «Солодка мрія» учням були запропоновані ще деякі прийоми, що активізують уяву, стимулюють художньо-образне мислення учнів; дозволяють передати емоції, почуття, настрої, естетичну оцінку твору, а саме: «Малюємо музику» – сюжетна композиція, замальовки до прослуханих музичних творів (художня техніка – акварель).

Наводимо приклади деяких методичних прийомів, запропонованих нами в процесі проведення експерименту: «Кольорова фантазія» – сюжетне малювання (техніка – акварель, фломастер, олівець, воскова крейда); «Фарби в тумані» – сюжетне малювання, замальовки до прослуханих творів з метою формування зорових асоціацій сприймання музичного образу (техніка – акварель «по-вологому»); «Мій музичний настрій» – застосування безпредметного живопису (зображення настрою, ладу, форми музичного твору; художня техніка – акварель, гуаш; малюнки виконуються на білому і тонованому папері); «Чарівна лінія», «Музична графіка» – графічне зображення основної мелодії, теми, форми твору

та його частин, музичних образів. Як правило, малюнки дітей мають сюжетну спрямованість і лише деяким учням властиве емоційне забарвлення цих сюжетів, використання багатой кольорової палітри. Цікавим є кольорово-образне відображення музичної палітри твору П. Чайковського «Солодка мрія» ученицею третього класу в холодній кольоровій гамі. На малюнку зображений туманний ліс до сходу сонця, сині постаті дерев («Фарби в тумані», техніка – акварель «по-вологому») з віршованим надписом.

Слід зазначити, що незначна кількість учнів здатна помітити те, що туман може бути сріблястим, а в променях сонця – рожевим, золотим, вночі – блакитним, синім. Для відображення дитячих вражень найкраще, на наш погляд, використовувати акварель, яка визначається тонким колористичним розумінням звукової палітри. З цією метою нами запропонований методичний прийом «Фарби слова». Методичний прийом «Чарівна лінія» показує бачення форми (три частини) цього твору в синій однокольоровій лінії, яка в середині перетворюється у хвилясту у зв'язку зі схвильованим настроєм середньої частини п'єси. Проте аналіз дитячих малюнків приводить до думки, що опис вражень словами, асоціативне відображення музичного твору у малюнках позитивно впливає на розвиток естетичного почуття до природи, життя, розуміння й усвідомлення власних вражень і переживань, стимулює оцінне ставлення учнів до навколишнього світу як аналогу мистецтва.

Під час прослуховування музичних творів ми пропонували учням зосередитися і уявити, що зображає музика. Якщо це, наприклад, «Пори року» П. Чайковського, то можна мабуть уявити осінній пейзаж, жайворонка в ній. Слухаючи пісню, можна «домалювати» широке роздолля пейзажу, народні гуляння. Варто зазначити, що діти під час слухання музичного твору зображують фарбами пейзаж або інший художній образ саме в тому стані, який передавався музикою. Для сумної музики пасують холодні, неяскраві, пастельні кольори, для веселої – яскраві, теплі. Для зображення настрою, образу людини можна використати тільки один тон. Звучання, тембри і динаміку різних музичних інструментів можна виразити за допомогою фарб, вигадати візерунок,

використати різноманітні прийоми, що надають можливість більш глибокого розуміння краси, змісту і настрою музичного твору. Таким чином, діти мають зрозуміти, що музика, як і будь-яке мистецтво, передає думки і почуття тих, кого вона зображує у пісні, танці, опері, симфонії. Діти намагаються порівнювати звуки в музиці з фарбами в живописі чи мелодію з лініями в малюнку (прийом «Кольоровий звукоряд» – розфарбовування трафарету звукоряду відповідно до ладового забарвлення). «Кольоровий звукоряд» (у даному випадку трафарет звукоряду з назвами нот) зафарбований ученицею в холодні, світло-сині та зелені тони, фіолетовий колір. «Кольоровий звукоряд» – прийом активізації музичного сприймання дітей, запропонований нами з метою відображення кольорової природи музики, кольорового зображення ладового забарвлення, настрою, характеру музичного твору у різній кольоровій гамі, використовуючи практичні знання з кольорознавства і класифікації кольорів: основні, похідні, хроматичні, ахроматичні, теплі, холодні, контрастні. Виконується на розданих учителем картках з трафаретом звукоряду в межах однієї або двох октав. Під час слухання музичного твору діти розфарбовують ступені звукоряду відповідно власної уяви. За основу прийому взяті ідеї кольорового слуху та світломузики. На нашу думку, під час сприймання творів непрограмової музики (прелюдії, ноктюрни, сонати, етюдів) краще використовувати зображувальні прийоми «Мій музичний настрій», «Кольорова фантазія» – малюнки безпредметних кольорових композицій. А для порівняння непрограмових музичних творів з творами образотворчого мистецтва – твори безпредметного живопису видатних майстрів Р. Делоне, В. Кандінського, П. Мондріана, К. Малевича та ін.

Застосування прийомів малювання музики позитивно впливає на розвиток творчої уяви дітей. У малюнках дітей до п'єси М. Чюрльоніса «Співзвуччя» ритм, форма відображаються у крапках, лініях, плямах, різних кольорових та геометричних формах (акценти, динаміка, характер мелодії). Серед кольорів переважає темні відтінки кольорової гами. Використане кольорове рішення п'єси М. Чюрльоніса «Прелюдія» з метою більш глибокого і цілісного сприймання музичного твору. Більша частина учнів обрала синій, фіолетовий та бузковий

кольори. Під час подальших прослуховувань здійснювалась деталізація сприйнятого у вигляді трьох різнокольорових ліній (техніка малювання – акварель), виділялося кожне інтонаційне зерно, що зображене переривчастими мазками, іншими безпредметними образами. Зміну інтенсивності внутрішнього розвитку інтонації, звукового розвитку учні зображують у вигляді зміни кольорового насичення всередині кожного мазка. Вибір тону був довільним, перед виконанням творчих робіт інколи корегувався у спільній бесіді, але вибрані учнями холодні, бузково-блакитні тони часто збігалися. Після виконання завдань був запропонований перегляд образотворчо-живописного матеріалу – репродукції картин М. Чюрльоніса «Прелюд», «Фуга», «Соната зірок», практичне поєднання музики та живопису художником-музикантом М. Чюрльонісом, діалог між зором і слухом, звуком і кольором. В його картинах з музичними назвами звучить музика добра і світла, гармонія Космосу, відчувається щось фантастичне. Цей живопис не зображує щось предметне, а передає особливості розвитку музики певних жанрів, намагається викликати споріднені враження від музичних і живописних образів. У картині «Соната зірок» передається гармонія руху зірок, Космосу. Поєднання живопису з прослуховуванням фрагмента твору покращує сприймання музики. Використання інтегрованих методів і прийомів, малювання музики під час прослуховування творів М. Чюрльоніса «Прелюдія», «Соната зірок», Ф. Шопена «Етюд», Б. Барток «Співзвуччя» надало позитивні результати: стимулювання художньо-творчої діяльності молодших школярів; формування індивідуальності музично-естетичного сприймання; розвиток творчої фантазії дітей; формування культури художнього сприймання; підвищення рівня цікавості до вивчення мистецтва учнів початкових класів. Таким чином, метод малювання музики абсолютно небезпідставно пропонує Л. Масол у програмі «Мистецтво», в підручнику для учнів третього класу в розділах: «Комічні та фантастичні образи», «Діалог музики та живопису», «Чарівники звуків та барв» [173, с. 91].

В експериментальній групі використання методичних прийомів, що стимулюють розвиток музично-естетичного сприймання учнів, удосконалює

образне бачення музичних творів, підвищує загальний рівень культури та ерудиції дітей. Замальовки до музичного твору Г. Форе «Пробудження», виконані учнями до експерименту, значно відрізняються від тих, що виконані до твору І. Левицького «Українська рапсодія», який був запропонований після проведеної експериментальної роботи. Особливу групу малюнків склали творчі роботи, які відображають форму музичного твору, розвиток тематичного матеріалу, зображення засобів музичної виразності. Якщо замальовки дітей з контрольної групи носять переважно сюжетний характер (роботи до музичних творів «Прелюдія № 7» Ф. Шопена, «Вальс» П. Чайковського з «Дитячого альбому», «Весняне рондо» Б. Фільц), то замальовки дітей з експериментальної групи аквареллю включають живописні зображення, умовно-структурні схеми, предметний живопис, безпредметний живопис, різнокольоровий графічний запис. Під час фронтального опитування та співбесіди достатньо чітко відображений процес розвитку слухових уявлень школярів, музичного мислення, уміння диференційовано сприймати тематичний розвиток музичної тканини, фактуру твору, глибоке розуміння музичних образів, музичної думки. Порівняльне зіставлення результатів дослідження контрольної та експериментальної груп показують, що комплексне сприймання музики зберігається в пам'яті дітей значно краще, сприяє розвитку художньої фантазії, підвищенню у дітей інтересу музичного і образотворчого мистецтва, творчості, самостійності, ініціативи.

Третя педагогічна умова – включення школярів у системну поліхудожню діяльність на основі співтворчості вчителя і учнів передбачає проведення третього, завершального етапу. Це *креативно-діяльнісний етап* (досягнення свідомого включення дітей у мистецьку творчу діяльність під керівництвом вчителя, розширення естетичного світогляду, художня інтерпретація творів мистецтва). Третій етап передбачав підготовку повноцінних мистецьких художньо-творчих заходів з учнями; застосування мистецько-ігрової діяльності; мистецьких проєктів; створення продуктів дитячої творчості; реалізації умов організації художньо-творчої діяльності молодших школярів; використання

ігрового підходу до формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку. Основні *методи: проєктна діяльність, мистецькі ігри, театралізація, інсценізація, методи співтворчості учителя та учнів. Форми: свято, концертна діяльність, постановка дитячої опери, художньо-творчі заходи.* Визначено завдання третього етапу: *розвиток творчих можливостей молодших школярів засобами комплексу мистецтв із застосуванням різних методів, прийомів і форм позакласної виховної роботи.*

Розв'язання цих завдань передбачало аналіз та використання методів, спрямованих на формування естетичного досвіду дітей та орієнтації в галузі мистецтва (розповіді, бесіди, обговорення, написання творів-описів); методів стимулювання й мотивації навчальної діяльності (створення ситуації успіху); методів мистецького навчання (словесні, образно-наочні), художньо-творчі (малювання музики, мистецька гра, стимулювання художнього виховання, цілеспрямованої активізації художньої діяльності дітей).

Третій етап формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, набуття естетичного досвіду використання естетичних смаків учнів у процесі вивчення мистецтва пов'язаний зі створенням музичних, художніх творів. У молодших школярів є сформований інтерес до практичної діяльності у сфері образотворчого мистецтва, також їм подобається грати, співати, малювати, ліпити, виготовляти декоративні вироби тощо. У процесі художньо-творчої діяльності важливо, щоб учні не лише технічно опановували засоби створення художніх творів, але й навчалися опиратися на власний естетичний досвід та художньо-естетичні смаки. Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі у процесі створення художніх творів передбачає надання переваги індивідуальному підходу до учнів, а також визначенню перспективної програми їхньої творчої діяльності з урахуванням змісту та характеру естетичного світосприймання. Основними методами етапу були: метод гри, метод інсценізації

та театралізації музичних творів, що сприяють активізації творчих здібностей і розкриттю потенційних можливостей учнів початкових класів.

Важливою умовою під час організації *музично-ігрової діяльності* учнів початкових класів є взаємозв'язок різних видів художньої діяльності у грі. Раннє заглиблення в тонкощі одного виду художньої майстерності обмежує естетичний розвиток дитини. Саме тому виховання інтересів до мистецтва передбачає широкий загально розвивальний характер. Тільки сукупність окремих видів мистецтв зможе розвинути всю повноту людських потенційних можливостей, зробить особистість дитини багатогранною, збагатить її внутрішній світ. Так, у позакласному занятті переважає один з видів дитячої ігрової музичної діяльності (музикування, музичні рухи, співи), чим створюється атмосфера відповідного музичного мистецтва (інструментального, танцювального, вокально-хорового). На комплексному занятті музика інтегрується з кількома видами дитячої діяльності, переважно художніми, де розвиток дитячої творчості успішно спрямовується та інтегрується. Під час такого заняття доцільно узагальнити одне з художніх понять (наприклад, ритм) через практичну діяльність у різних мистецтвах (музиці, танці, малюнку, витинанці тощо).

Молодший шкільний вік є найбільш придатним для музично-естетичного виховання, організації *театралізованої діяльності, інсценізації української народної пісні* у виховній практиці молодших школярів. Музика традиційно розглядається як своєрідний засіб пізнання та вираження емоційного світу людини. Успішне формування естетичного ставлення молодших школярів до музичного мистецтва стає можливим за умови практичного виховного впливу, націленого на забезпечення системного характеру цього явища і розвитку структурних компонентів у їхньому взаємозв'язку. Формування естетичної культури молодших школярів у процесі театралізованої діяльності передбачають єдність урочної та позаурочної діяльності на основі особистісно зорієнтованого підходу. *Театралізована діяльність* молодших школярів – колективна за своєю формою і включає елементи театральної діяльності. Вона реалізується в умовних педагогічних ситуаціях, які спрямованих на пізнання навколишнього світу,

збагачує і вдосконалює естетичний досвід учнів. Формування естетичного сприймання молодших школярів у процесі театралізованої діяльності відображає рівень сформованості естетичної культури, яка містить емоційно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти: 1) сприймання мистецтва театру, власної театралізованої діяльності та діяльності інших (відчуття форми, композиції, емоційне реагування, співпереживання); 2) мистецькі знання, засоби театрального мистецтва (застосування засобів сценічної виразності); 3) формування інтересу до театрального мистецтва, власної театралізованої діяльності (ініціативність, інтенсивність відвідування театрів, театралізована діяльності в позаурочний час); 4) оцінювання театрального мистецтва, власної театралізованої діяльності та діяльності однолітків (здатність проаналізувати і зробити висновки щодо переглянутих вистав, сюжетів, засобів виразності, обґрунтованість оцінки виконавської творчості); 5) володіння засобами театралізованої діяльності (застосування елементів творчості, асоціативна діяльність, самостійність виконання етюдів, вправ, самоусвідомлення, самовідчуття, впевненість при виконанні завдань) [7, с. 195].

Методами формування естетичної культури молодших школярів на третьому етапі дослідження в процесі театралізованої діяльності, а також інсценізації української народної пісні визнано: словесні (творче читання, виразне читання твору вчителем, заучування тексту ролі, читання напам'ять, мовленнєве спілкування, бесіда за запитаннями і завданнями, звернення до казки та ін.); наочні (метод пантоміми, демонстрація слайдів, аудіо-, відеозаписів); практичні (ігрові та музичні імпровізації, добір пластичних дій, виразне проголошення реплік, пошук антонімічного образу та ін.); дослідницький метод – постановка завдання оцінити інсценівку (виставу); методи стимулювання та зацікавлення учнів, залучення їх до виступів перед аудиторією, створення предметно-просторового середовища, метод прикладу і наслідування, метод переконання. Пропонуємо використовувати методичні пояснення до дитячих ігор з піснями, зразки ігор та пісень українських композиторів-класиків, збірку пісень та ігор В. Верховинця «Весняночка» як фактору успішного процесу

вокально-естетичного виховання дітей. Пісні та ігри можуть бути на різні теми. Яскравими картинами, які назавжди запам'ятовуються, проходять перед дітьми різні пори року – весна, літо, осінь і зима. Зміни в природі, людське оточення, птахи, тварини тощо дають чимало тем для оповідань, пояснень, а можливість робити екскурсії в ліс, на річку задовольняють дитячу допитливість та цікавість, поглиблюють знання і швидкими темпами розвивають розум дитини.

Отже, поетапне залучення учнів до формування їхнього естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі сприяє вирішенню вказаної нами проблеми. Попередній естетичний досвід молодших школярів доцільно залучати під час сприймання, оцінювання, пояснення та створення художніх творів, що дасть значно збагатить та зміцнить їхній зв'язок з життям і мистецькою діяльністю. До таких засобів було віднесено: 1) впровадження системного та інтегрованого підходу до формування естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв, ознайомлення учнів з ціннісним змістом мистецьких творів; 2) оволодіння способами естетичної активності, необхідними для самоорганізації учнів в початковій школі; 3) набуття естетичного досвіду під час ігрової діяльності в естетичному вихованні дітей творами мистецтва.

На основі якісних показників чуттєво-емоційного критерію сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі та кількісних даних було виявлено підвищення високого рівня в ЕГ та зниження низького рівня, що свідчить про корекцію емоційно-ціннісних установок молодших школярів на взаємодію з художніми образами, формування емпатійності переживання дітьми надбань мистецтва; наявність підвищення інтересу до спілкування з творами мистецтва; позитивних мотиваційних установок до художньо-творчої діяльності; ознайомлення з різними способами представлення естетичних якостей об'єктів та явищ.

Аналіз змін динаміки показників оцінно-образного критерію доводять підвищення високого рівня сформованості естетичного сприймання у молодших школярів як одного з найважливіших у визначенні результативності, що

виявився у системному формуванні в учнів художнього оцінювання змісту твору мистецтва; розвитку у молодших школярів емоційної сфери; посилення внутрішньої активності в процесі сприймання творів мистецтва; використання синестезії; залучення дітей до мистецької діяльності, де завдання у грі подаються в прихованому вигляді, що знижує втому учнів, підвищує їхню працездатність. Виявлено підвищення високого рівня та зниження низького рівня.

Найвищий рівень сформованості естетичного сприймання у молодших школярів продемонстрували кількісні показники *художньо-творчого* критерію – потрібного чинника творчого самовдосконалення, що визначає рівень готовності учнів початкових класів до активної участі в художньо-творчій діяльності, здатності відтворювати художні образи полімистецькими засобами, використовувати здібності дітей задля поглиблення емоційно-чуттєвих вражень та ціннісного ставлення до світу, природи, дійсності; стимулюванні творчої активності учнів, удосконаленні їхніх умінь та навичок відтворення художніх образів, авторського задуму та заохочення до створення власних творінь.

Дослідження рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі показало підвищення середнього – 2,1% та високого рівнів на 16,7%, і зменшення низького на 19,2% в ЕГ і наявність незначних змін у КГ – у межах 8%.

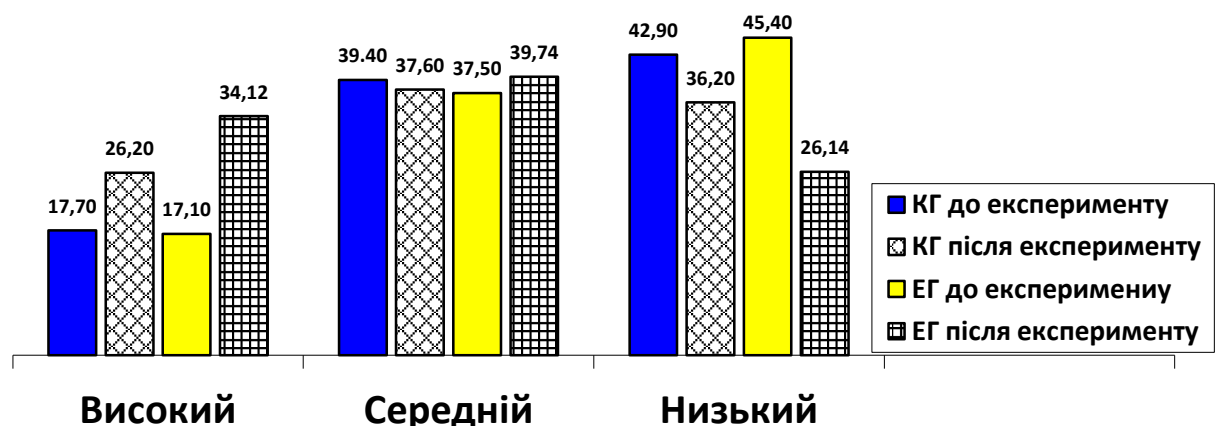

Рис. 3. 1. Динаміка кількісних змін сформованості рівнів естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі

За зведеними даними показників критеріїв ми констатували, що на початку експерименту зафіксовано 17,10% учнів початкових класів з високим (художньо-інтерпретаційним) рівнем сформованості естетичного сприймання, після експерименту даний відсоток зріс до 34,12%. Натомість, зменшилася частка учнів з низьким (елементарно-фрагментарним) рівнем – з 45,40% до 26,14%. Середній (емоційно-формальний) рівень сформованості естетичного сприймання на початку експерименту виявлено у 37,50% опитуваних, в кінці – у 39,74%. У контрольних групах динаміка формування естетичного сприймання у молодших школярів не така значна: респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем сформованості естетичного сприймання було 17,70%, а стало 26,20%; з емоційно-формальним рівнем було 39,40%, стало 37,60%; з елементарно-фрагментарним рівнем було 42,90%, стало 36,20%.

Цей факт підтверджує ефективність запропонованої методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Для ЕГ значення χ^2 -критерію (22,80%) виявилось більшим за відповідне табличне значення χ^2 -критерію при $m - 1 = 2$ ступенях свободи, що становить 5,98 при достовірності допустимої помилки менше 0,05. Таким чином, з достовірністю помилки не більше 5% можна стверджувати, що в учнів експериментальних груп в результаті застосування експериментальної методики відбулися статистично значущі зміни. Проведений аналіз даних експериментального дослідження у порівняльних групах (ЕГ і КГ) засвідчив статистично значущі відмінності між рівнями сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. Доведено, що впровадження в освітній процес початкової школи експериментальної методики формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі сприяє позитивній динаміці в рівнях сформованості естетичного сприймання. У процесі експериментального дослідження виявлено суттєві позитивні зміни в структурних компонентах ЕГ, порівняно з КГ. Аналіз результатів та математична обробка даних

формувального етапу експерименту доводять наявність позитивних змін у рівнях сформованості естетичного сприймання у молодших школярів.

Отже, під час формувального етапу експерименту в освітній процес впроваджено педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. На підставі аналізу результативності формувального дослідження констатовано, що результати експерименту вказують на ефективність впровадженої нами методики, що виявлено за допомогою педагогічних зрізів за розробленими критеріями та статистичними методами. У нашому дослідженні, яке має педагогічну спрямованість і передбачає прийняття відповідних педагогічних рішень, ми намагалися виділити суттєві зв'язки естетичного сприймання учнів молодшого шкільного віку шляхом їх педагогічного забезпечення, стимулювати школярів до послідовного мистецького розвитку, естетичного збагачення, художньої інтерпретації та творчої мистецької діяльності.

3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження

Результати констатувального та формувального етапів експерименту стали основою для організації й проведення *контрольного* етапу дослідження. Він проводився упродовж 2017-2018 рр. До його реалізації залучалися учні експериментальної та контрольної груп, а також учителі, які брали участь у констатувальному етапі експерименту. Після завершення формувального етапу експерименту було проведено прикінцевий зріз з метою перевірки ефективності визначених педагогічних умов і впровадження відповідної моделі реалізації педагогічних умов у процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. На етапі контрольного етапу експерименту досліджувалася динаміка сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Дотримання визначених гіпотетично

педагогічних умов успішної роботи запропонованої нами методики в ході експерименту дало певні результати.

Метою проведення контрольного етапу експерименту слугувала перевірка ефективності педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі шляхом порівняння результатів дослідження респондентів ЕГ та КГ з різним рівнем сформованості естетичного сприймання, естетичного досвіду з аналогічними результатами констатувального етапу експерименту. Протягом контрольного етапу експерименту досліджено динаміку сформованості рівнів естетичного сприймання у учнів початкової школи. Дослідження рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній на контрольному етапі експерименту має такі результати.

Учням на *першому етапі*, з метою подальшого інтерв'ювання, пропонувалося ознайомитися з твором П. Чайковського «Старовинна французька пісенька». Результати даних обстеження молодших школярів засвідчили, що елементарно-фрагментарний рівень емоційності сприймання спостерігається у значно меншій кількості учнів, ніж до проведення формувальної частини експерименту. Так, у контрольній групі виявлено 15,07% таких учнів, а в експериментальній – лише 11,21%. Емоційно-формальний рівень естетичного сприймання твору мистецтва виявлено у 63,5% учнів КГ і в 64,84% учнів ЕГ. Художньо-інтерпретаційний рівень естетичного сприймання твору виявили 20,09% молодших школярів у КГ та 27,10% в ЕГ. Сукупна динаміка потужності естетичного сприймання молодшими школярами представлена в додатку Ф.

Отже, у повторному дослідженні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній зафіксовано позитивні зміни у якості реакцій дітей молодшого шкільного віку, підвищення їхньої емоційності, емпатійності, сприйнятливості. Зростання за даним показником спостерігається в експериментальних групах: на початку

експерименту учнів з художньо-інтерпретаційним рівнем естетичного сприймання було 15,4%, наприкінці – 27,1%.

У контрольних групах ці зміни не є такими суттєвими, а саме, відсоток респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем зріс з 16,0% до 20,09%. А кількість учнів з елементарно-фрагментарним рівнем естетичного сприймання зменшилася з 21,96% до 8,88% в експериментальних групах, і з 20,5% до 15,07% – у контрольних.

Суттєво змінилися і якісні характеристики естетичного сприймання молодших школярів, зокрема, у відповідях учнів все частіше (у 29,9% респондентів ЕГ, до експерименту – 14,95%; у 17,35% респондентів КГ, до експерименту – 14,16%) простежуються елементи зацікавленості твором мистецтва: фантазія, творчість, уява. Наприклад: *«Я уявляю вечірній час і прохолоду над рікою, де ходять люди і автор твору. Цвітуть квіти, вони дуже гарні. Я уявляю їхні витончені пелюстки: білі, жовті, рожеві, червоні, прозорі і пахучі. Це – краса природи. Вони гарні для всіх людей. Якщо ти красивий, то ти добрий»* (Ірина Д., 9 років).

У багатьох висловлюваннях учнів початкових класів (у 25,23% ЕГ, до експерименту – 14,0%; у 19,6% КГ, до експерименту – 16,8%) частіше можна спостерігати усвідомлення краси навколишнього світу, музики, ілюстрацій, поетичного тексту: *«Мелодія дуже красива, співуча, літають гарні різнокольорові метелики. Вечоріє... Бачимо, як сонечко за хмаринку сховалося, випала срібна роса, настав вечір над рікою...»* (Валя С., 8 років). Всі коментарі дітей наповнені позитивним ставленням до прекрасного як вияву художньо-поетичного розуміння дійсності: *«Думки ввечері засинають, такі ніжні, легкі і тендітні. У казці про старовинну пісеньку в природі усе засинає: зорі, місяць і небо»* (Павло С., 9 років).

Також молодші школярі (29,4% опитаних ЕГ, до експерименту – 15,9%; 20,6% учнів КГ, до експерименту – 17,3%) виявляють у відповідях уміння цілісно сприймати музичний твір, розуміти авторську позицію, роблять замальовки, складають вірші: *«Вечірня пора, віддзеркалюється в воді краса*

замираючої природи. Тиша навкруги.» (Дмитро К., 10 років). І на основі аналізу відповідей учнів експериментальної групи можна говорити про безперечне розуміння музичного матеріалу, виклад особистої точки зору більшості дітей, узгодження її з задумом композитора. Збільшилася й кількість відповідей, коли діти не просто сприймають ідею, зміст та образ твору мистецтва, але й намагаються запропонувати своє розуміння музичного тексту, створення казок-фантазій, виявляючи дієву емпатію, комплексне сприймання твору мистецтва (26,64% учнів ЕГ, до експерименту – 14,95%; 19,2% учнів КГ, до експерименту – 18,2%). Наприклад: *«Музика – це поєднання усіх кольорів. Ноти є білі і чорні, високі і низькі, голосні і тихі. Вони вилітають як птахи з роялю і створюють музику»* (Оксана Х., 9 років).

На *другому етапі* здійснювалася діагностика змін у здатності молодших школярів до художньо-естетичної оцінки музичних образів. Учням запропонували ознайомитись з музичним твором Й. Брамса «Колискова» та написати твір-опис мініатюру на тему: *«Чим сподобалася мені пісня Й. Брамса «Колискова», а також творчо інтерпретувати власні враження від його сприймання.* За результатами дослідження елементарно-фрагментарний рівень естетичної оцінки спостерігається у 26,94% молодших школярів контрольної групи і тільки у 16,82% учнів експериментальної. Емоційно-формальний рівень естетичної оцінки музичного твору виявлено у 46,12% учнів початкових класів КГ та 52,81% учнів ЕГ. Художньо-інтерпретаційний рівень естетичної оцінки твору мистецтва виявили 26,94% досліджуваних учнів КГ та 30,37% молодших школярів ЕГ. Так, сукупна динаміка здатності молодших школярів до художньо-естетичного оцінювання представлена у додатку Х.

Дослідження можливості здійснювати молодшими школярами художньо-естетичну оцінку після здійсненої формувальної роботи зафіксувало позитивну динаміку критерію сформованості їхнього естетичного сприймання. Особливо помітне зростання за даним критерієм спостерігається в експериментальних групах: на початку експерименту учнів з творчо-інтерпретаційним рівнем художньо-естетичної оцінки було 19,2%, наприкінці – 30,37%.

У контрольних групах позитивна динаміка є мінімальною: відсоток респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем зріс з 21,5% до 26,94%. Кількість учнів з елементарно-фрагментарним відчужено-індиферентним рівнем естетичного сприймання зменшилася з 37,8% до 16,82% в експериментальних групах і з 35,1% до 26,94% – в контрольних.

Варто відзначити і позитивні зміни у якісних характеристиках молодшими школярами художньо-естетичної оцінки, зокрема, учні частіше усвідомлюють почуття, задум та ставлення автора до зображуваного музичного, художнього і літературного образу, свої відчуття (32,7% учнів ЕГ, до експерименту – 18,7%; 27,1% учнів КГ, до експерименту – 22,9%): *«Мене дуже вразило, як автор красиво змалював в музиці нічне поле, річку, ліс. Можна собі уявити чорне глибоке небо з повним місяцем і дрібними діамантами малесеньких зірок, темно-зелену траву, що палахкотить тисячами мерехтливих росинок, і річку-красуню, що розкинула своє довге волосся в місячну чарівну стрічку – стежинку-місток, що веде до сповнення бажань і мрій»* (Катя А., 10 років). Учні виявляють кращу здатність до емпатії та співпереживання образу твору, можуть пояснити емоційно свої відчуття, вчинки або поведінку (29,4% опитаних ЕГ, до експерименту – 19,6%; у 29,4% учнів КГ, до експерименту – 21,5%).

Молодші школярі (31,3% ЕГ, до експерименту – 21,0%; 28,5% КГ, до експерименту – 23,3%) набагато вільніше стали висловлювати особисте ставлення до сприйнятого, власні враження від твору, його вплив на свій настрій, переконливо аргументуючи свою позицію, наприклад: *«Я відчула на березі тієї чарівної річки. Відчула краплини холодної зачарованої місяцем роси. Відчула прохолоду води під ногами. Ця казка мерехтлива і чарівна. Це мрія, яка може здійснитися, якщо захотіти і докласти до цього зусиль»* (Олена П., 10 років).

Також діти молодшого шкільного віку (28,0% опитаних ЕГ, до експерименту – 19,6%; 25,7% учнів КГ, до експерименту – 24,3%) стали краще висловлювати найпростіші оцінні судження з використанням відповідної оцінної лексики, вдало використовуючи авторські засоби художньої виразності під час опису подій, вчинків, опису природи, сюжету тощо, наприклад: *«Я уявив*

картину: вночі біля ріки в світлі місячного проміння куці і дерева, блискучу мерехтливу місячну стрічку через ріку, траву, що схилилася під важкими краплинами роси, наповненими місячним світлом...» (Михайло Н., 10 років).

Аналіз дитячих вражень і отримані результати засвідчили, що учні контрольних груп у переважній більшості (понад 87%) неглибоко зрозуміли естетичну сутність. Творчі роботи, підготовлені дітьми без попередньої педагогічної установки на сприймання та оцінку, відзначались загальною поверховістю, репродуктивним підходом до твору-опису, твору-казки. До малювання музики діти підійшли також без особливої вигадки і фантазії. У більшості зображення перемальовувались з книжок і повністю відповідали образу-штампу, який виник завдяки книжковій графіці в ілюстраціях колискових пісень. В експериментальній групі, була отримана вагома кількість (понад 60%) оригінальних творчих інтерпретацій. Малюнки, виготовлені учнями експериментальної групи, вигідно відрізнялись оригінальністю композиційного та колірного рішення. Вони були більш самостійними, ніж малюнки-копії, змальовані з книжок учнями контрольних груп. Отже, естетична виразність активно стимулює думки та почуття молодшого школяра, його творчу активність. Якщо на початку експериментальної роботи ця активність виявлялася у висловленні вражень в окремих судженнях щодо естетичної цінності об'єкта чи мистецького явища, то після проведеної роботи своє емоційно-оцінне ставлення діти представляли у творчих роботах (казках, віршах, творах-описах оповіданнях, малюнках тощо). Набагато глибшими стають естетичні почуття внаслідок візуалізації, тобто вираження в малюнку: творчі спроби активізують рефлексію, дитячу творчість; спрямовуються на самоаналіз, самоактуалізацію та самореалізацію власних переживань, у результаті чого відбуваються позитивні зрушення в особистісному розвитку учнів.

На третьому етапі контрольної фази експерименту з метою повторної діагностики естетичного сприймання і характеру інтерпретації молодшими школярами творів мистецтва, музичних, художніх і літературних образів учням запропонували ознайомитись з музичним твором М. Лисенка «Пісня лисички»

(додаток Ч) та запропонувати власну інтерпретацію цього твору у вигляді інсценізації, сценарію та театралізації фрагменту дитячої опери «Пан Коцький» для демонстрації іншим школярам. Аналіз творчих робіт учнів засвідчив, що елементарно-фрагментарний рівень сприймання та інтерпретації спостерігається у 23,83% обстежених молодших школярів ЕГ та у 33,79% КГ. Емоційно-формальний рівень естетичного сприймання та інтерпретації виявлено у 44,86% учнів ЕГ та 43,38% учнів КГ. Дітей, які проявили художньо-інтерпретаційний рівень, – 31,31% в ЕГ та 22,83% в КГ. Загальна динаміка естетичного сприймання та молодшими школярами музичних творів представлена в додатку Ш.

Отже, повторне дослідження естетичного сприймання у молодших школярів зафіксувало позитивні зміни в даному критерії. Особливо помітне зростання за даним показником відзначено в експериментальних групах: на початку експерименту учнів з художньо-інтерпретаційним рівнем емоційного сприймання було 16,8%, наприкінці – 31,31%. У контрольних групах такі зміни є незначними: відсоток респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем зріс лише з 16,4% до 22,83%. Кількість же учнів з елементарно-фрагментарним рівнем естетичного сприймання зменшилася з 43,0% до 23,83% в експериментальних групах й з 42,0% до 33,79% – у контрольних.

Змінилися якісні характеристики естетичного сприймання та інтерпретації молодшими школярами музичного твору, зокрема, тексти запропонованих сценаріїв театралізації музичного твору М. Лисенка «Пісня лисички» із запропонованими власними інтерпретаціями цього твору у вигляді інсценізації, сценарію та театралізації фрагменту дитячої опери «Пан Коцький» були представлені іншим школярам для створення одного спільного сценарію – інсценізації та театралізації даної пісні, виготовлення костюмів та декорацій, малюнків-ілюстрацій, художнього оформлення. Також відрізнялося оригінальністю та авторською самобутністю розв'язання учнями завдань щодо естетичного сприймання та художньої інтерпретації вражень від твору мистецтва (в ЕГ було 34,11%, до експерименту – 17,3%; в КГ – 23,4%, до експерименту – 17,3%). Отже, збільшилася кількість учнів молодшого шкільного віку (в ЕГ

майже вдвічі – 32,7%, до експерименту – 16,4%; у КГ у півтора рази – 24,8%, до експерименту – 16,8%), які стали використовувати художні засоби відтворення дійсності (костюми, ілюстрації): *«Лисичка вміє співати, танцювати, малювати. Вона прикрашає свою хатку, вирощує квіти у садочку, вона хазяйновита і працює. Ми виготовили для неї костюм та намалювали її з квітами»* (Олексій М. 8 років) та ін. Зросла кількість проєктів інтерпретації, інсценізації та театралізації пісні М. Лисенка «Пісня лисички» (в ЕГ з 15,4% до 31,8%; у КГ з 15,9% до 23,8%), які передбачали використання поліхудожніх засобів: у створення інсценізації учні додавали віршовані рядки, танцювальні постановки, використовували інші музичні, художні твори, твори-описи тощо. Саме педагогічні установки та пропедевтичні творчі вправи допомогли дітям адекватно сприйняти, оцінити, творчо інтерпретувати музичний твір, брати участь у мистецькій творчій діяльності.

Задля визначення узагальнених рівнів розвитку естетичного сприймання отримані дані за рівнями сформованості компонентів даної якості по кожному респонденту було переведено в стандартні бали і визначено рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Узагальнення результатів діагностичного дослідження, зібраних у ході констатувальної та контрольної фаз експерименту, дозволили виявити позитивну динаміку сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі в експериментальних та контрольних групах за всіма визначеними рівнями.

Аналіз результатів нашого дослідження свідчить про позитивну динаміку формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. До початку експерименту молодших школярів з художньо-інтерпретаційним рівнем розвитку було зафіксовано 17,7%, після експерименту цей показник збільшився до 34,12%. Частка учнів з елементарно-фрагментарним рівнем знизилася – з 45,4 % до 26,14%.

Емоційно-формальний рівень розвитку естетичного сприймання на початку експерименту виявляли 37,5% опитуваних, у кінці експерименту – 39,74%. У контрольних групах динаміка розвитку естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку не така значна: респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем було 17,7%, стало 26,2%; з емоційно-формальним – було 39,4%, стало 37,6%; з елементарно-фрагментарним – було 42,9%, стало 36,2%.

За зведеними даними показників критеріїв констатували, на початку експерименту зафіксовано 17,10% учнів початкових класів з високим (художньо-інтерпретаційним) рівнем сформованості естетичного сприймання, після експерименту даний відсоток зріс до 34,12%. Натомість, зменшилася частка учнів з низьким (елементарно-фрагментарним) рівнем – з 45,40% до 26,14%. Середній (емоційно-формальний) рівень сформованості естетичного сприймання на початку експерименту виявлено у 37,50% опитуваних, в кінці – 39,74%. У контрольних групах динаміка формування естетичного сприймання у молодших школярів не така значна: респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем сформованості естетичного сприймання було 17,70%, а стало 26,20%; з емоційно-формальним рівнем було – 39,40%, стало 37,60%; з елементарно-фрагментарним – було 42,90%, стало 36,20%. Дослідження рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі показало підвищення середнього – 2,1% та високого рівнів на 16,7%, і зменшення низького на 19,2% в ЕГ і наявність незначних змін у КГ – у межах 8%.

Для порівняння даних до та після експерименту, виражених у відсотках, використано χ^2 -критерій, розрахований за формулою:

$$\chi^2 = n \sum_{i=1}^k \frac{(n_i/n - P_i(\theta))^2}{P_i(\theta)}.$$

Де P_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень представників груп наприкінці формувальної частини експерименту, V_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень представників груп до проведення формувального

експерименту, m – кількість виокремлених рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Результати обрахунків:

$$\chi^2_{\text{кг}} = \frac{(42,9 - 36,2)^2}{36,2} + \frac{(39,4 - 37,6)^2}{37,6} + \frac{(17,7 - 26,2)^2}{26,2} = 4,08;$$

$$\chi^2_{\text{ег}} = \frac{(45,4 - 26,14)^2}{26,14} + \frac{(37,5 - 39,74)^2}{39,74} + \frac{(17,1 - 34,12)^2}{34,12} = 22,80$$

Для контрольних груп обраховане значення χ^2 -критерію (4,08) менше за відповідне табличне значення (5,98). Зміни у сформованості естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі представників контрольних груп, які відбулися в процесі проведення формувальної частини експерименту, не є статистично значущими. Вірогідність того, що частотні показники результатів обстеження представників контрольної групи, встановлені перед та після закінчення формувального експерименту, статистично не відрізняються, становить 95%. Для експериментальних груп значення χ^2 -критерію (22,80) більше за відповідне граничне значення χ^2 -критерію при $m-1=2$ ступенях свободи, яке складає 5,98 при достовірності допустимої помилки менше 0,05. Отже, з достовірністю помилки не більше 5% можна стверджувати, що в результаті застосування перевірки експериментальної методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі в учнів експериментальних груп відбулися статистично значущі зміни.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів до і після експерименту засвідчив ефективність розробленої експериментальної методики. Одержані числові показники не є випадковими: вони стали результатом ефективного впровадження педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. На підставі аналізу результативності контрольного дослідження констатовано, що результати експерименту вказують

на ефективність впровадженої нами методики, що виявлено за допомогою педагогічних зрізів за розробленими критеріями та статистичними методами.

Проведена експериментально-дослідна робота значною мірою сприяла збагаченню процесу сприймання, емпатійності, переживання дітьми молодшого шкільного віку творів мистецтва, формуванню в них системи умінь оцінювати емоційний зміст, давати словесну характеристику сприйнятого матеріалу, передавати у судженнях особисте ставлення до творів мистецтва. Крім того відбулося збагачення потенціалу молодших школярів у творчій інтерпретації твору мистецтва, сприйнятого музично-літературного образу, естетичних вражень через використання поліхудожніх засобів відтворення дійсності, поліхудожньої основи, комплексного використання мистецтва, засобів інтеграції, їхню перевагу перед мистецькою монодіяльністю, особливо в процесі творчої позакласної виховної роботи (додаток III). Отримані в процесі дослідження якісні та кількісні результати дозволяють говорити про дієвість та перспективність запропонованої моделі. Результати педагогічного експерименту підтвердили припущення, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов сприятиме підвищенню ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Тому в дослідженні процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв ми обрали саме позакласну роботу як цілеспрямовану виховну роботу. Вона базується на знаннях, уміннях і навичках, отриманих на уроках художньо-естетичного циклу і реалізованих у процесі як мистецької монодіяльності, так і інтегративної поліхудожньої освіти, яка постає основою формування духовного образу учня.

Мети дисертаційної праці досягнуто, завдання виконано, гіпотезу підтверджено.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі здійснено експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

З'ясовано сутність поняття *«педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»*. Дано наступне їхнє трактування – це комплекс спеціально створених головних чинників впливу на внутрішні та зовнішні обставини, що сприяють стимулюванню сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. За результатами констатувального етапу експерименту, а також зважаючи на досвід інших дослідників, нами виокремлено такі *педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі*: 1) формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; 2) реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; 3) включення школярів у системну поліхудожню діяльність на основі співтворчості вчителя і учнів.

Для обґрунтування й експериментальної перевірки ефективності *педагогічних умов* формування естетичного сприймання учнів початкових класів запропоновано методику їхньої реалізації. Упровадження запропонованих умов містить комплекс педагогічних заходів, методів, прийомів, творчих форм організації художньо-естетичної роботи з молодшими школярами; форм організації естетико-педагогічних заходів мистецької діяльності, спрямованих на здійснення гуманізації освітнього процесу в школі. Презентовано методику реалізації педагогічних умов, яка дала можливість відстежити процес формування цього утворення в динаміці за такими етапами: підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний.

Представлено програму формувального етапу та аналіз результатів експериментального дослідження; розроблено модель; обґрунтовано педагогічні умови та презентовано методику їхньої реалізації; висвітлено динаміку формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі; проведено контрольний етап

експерименту, порівняння даних із констатувальним етапом експерименту; здійснено завершальну обробку статистичних даних.

Зафіксовано, що за зведеними даними критеріїв та їхніх показників на початку експерименту 17,10% учнів початкових класів показали високий (художньо-інтерпретаційний) рівень сформованості естетичного сприймання, після експерименту даний відсоток зріс до 34,12%. Натомість зменшилася частка учнів з низьким (елементарно-фрагментарним) рівнем – з 45,40% до 26,14%. Середній (емоційно-формальний) рівень сформованості естетичного сприймання на початку експерименту виявлено у 37,50% опитуваних, у кінці – 39,74%. У контрольних групах динаміка формування естетичного сприймання у молодших школярів є не такою значною: респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем сформованості естетичного сприймання було 17,70%, а стало 26,02%; з емоційно-формальним рівнем було 39,40%, стало 37,60%; з елементарно-фрагментарним було 42,90%, стало 36,20%. Проведений аналіз даних експериментального дослідження в порівняльних групах (ЕГ і КГ) засвідчив статистично значимі відмінності між рівнями сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. Цей факт підтверджує ефективність експериментальної методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, що сприяє позитивній динаміці у рівнях сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. Для контрольних груп обраховане значення χ^2 -критерію (4,08) менше за відповідне табличне значення (5,98). Так, зміни у сформованості естетичного сприймання в учасників контрольних груп, що відбулися протягом формувальної частини експерименту, не є статистично значущими. Для експериментальних груп χ^2 – критерію (22,80) більше за відповідне граничне значення χ^2 – критерію при $m - 1 = 2$ ступенях свободи, яке складає 5,98 при достовірності допустимої помилки менше 0,05. Так, з достовірністю помилки не більше 5% можна стверджувати, що в результаті застосування експериментальної методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу

мистецтв у позакласній виховній роботі в учнів експериментальних груп відбулися статистично значущі зміни.

У процесі експериментального дослідження виявлено суттєві позитивні зміни в структурних компонентах ЕГ порівняно з КГ. Математична обробка та аналіз результатів формувального етапу експериментального дослідження доводять наявність позитивних змін у рівнях сформованості естетичного сприймання у молодших школярів. Дослідження рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів показало підвищення середнього на 2,1% та високого рівнів на 16,7%, і зменшення низького на 19,2 % в ЕГ і наявність незначних змін у КГ – в межах 8%.

На підставі аналізу результативності контрольного дослідження констатовано, що результати експерименту вказують на ефективність впровадженої нами методики, що виявлено за допомогою педагогічних зрізів за розробленими критеріями та статистичними методами.

Експериментально підтверджено припущення, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов сприятиме підвищенню ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів. Тому в дослідженні формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв обрано саме позакласну роботу як цілеспрямовану виховну роботу. Вона базується на знаннях, уміннях і навичках, отриманих на уроках художньо-естетичного циклу і реалізованих у процесі як мистецької монодіяльності, так і позакласної інтегративної поліхудожньої освіти, яка постає основою формування духовного образу учня молодшого шкільного віку.

Одержані результати дослідження доводять, що мети досягнуто, завдання розв'язано, гіпотезу підтверджено.

Основні результати дослідження відображено в публікаціях автора [284; 292; 294; 304; 305; 309; 325; 326; 327; 387].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати експериментально-дослідної роботи щодо вивчення формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі дають змогу зробити такі висновки:

1. Виокремлено сутність базових понять: «естетичне сприймання» в контексті дефінітивних підходів на основі психології, педагогіки, також й історії педагогіки; «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота» та уточнено їхній зміст. Досліджено психолого-педагогічні аспекти естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку з урахуванням особливостей вікової психології; означено сутність трактування поняття «комплекс мистецтв»; з'ясовано його педагогічний потенціал як наукової категорії; проаналізовано сучасний стан сформованості досліджуваної якості та визначено роль мистецтва як чинника формування естетичного сприймання у молодших школярів, а також окреслено його основну роль у реалізації позакласної виховної роботи.

На підставі науково-теоретичного аналізу стану проблеми дослідження, основних педагогічних концепцій, що визнають естетичне виховання невід'ємною складовою освітнього процесу, провідним засобом і пріоритетною метою освіти розкрито сучасне розуміння процесу формування естетичного сприймання. Естетичне сприймання молодших школярів є специфічною діяльністю, під час якої у дітей формується здатність до пізнання об'єктів навколишнього світу з естетичних позицій, завдяки естетичному сприйманню дитина пізнає себе, свої взаємини з навколишнім світом в «уявному полі» художніх образів шляхом емоційної ідентифікації. На його основі формується художнє сприймання – пізнання дійсності засобами різних видів мистецтва.

2. Схарактеризовано критерії (чуттєво-емоційний, оцінно-образний, художньо-творчий) та показники естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку; розроблено діагностичний інструментарій для вивчення

сучасного стану сформованості досліджуваної якості; виокремлено основні компоненти цього процесу, зокрема: змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний. На основі діагностики стану сформованості естетичного сприймання у молодших школярів схарактеризовано три рівні його прояву: низький (елементарно-фрагментарний); середній (емоційно-формальний); високий (художньо-інтерпретаційний). Визначено три етапи дослідження: підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний.

Конкретизовано методологічні підходи; обґрунтовано загальнопедагогічні й специфічні принципи формування естетичного сприймання у дітей. Сформульовано функції процесу формування естетичного сприймання в молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, зокрема: інформаційно-розвивальна, виховна, духовно-світоглядна.

3. Обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; залучення школярів до системної поліхудожньої діяльності на основі співтворчості вчителя й учнів.

Позитивну динаміку формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі підтверджено у прикінцевому зрізі після завершення формувального експерименту. Засвідчено, що учнів початкових класів у експериментальних групах із художньо-інтерпретаційним рівнем сформованості естетичного сприймання, після експерименту стало більше на 17,02%. Емоційно-формальний рівень сформованості естетичного сприймання виявлено у 39,74%, що на 2,24% більше, ніж до експерименту. Натомість, зменшилася

частка учнів з елементарно-фрагментарним рівнем на 19,26%. У контрольних групах динаміка формування естетичного сприймання у молодших школярів не така значна. Отже, статистично доведено, що впровадження методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі сприяє позитивній динаміці у рівнях сформованості естетичного сприймання у молодших школярів.

4. Розроблено модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Застосовано організаційно-педагогічну систему включення дітей молодшого шкільного віку в мистецьку творчу діяльність, що відображено в методичних рекомендаціях «Методика формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», спецкурсі «Основи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі». Впроваджено пріоритетну інтегративну методику естетико-виховного процесу, визначено її переваги перед мистецькою монодіяльністю.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, але дає підстави для подальшого вдосконалення системи естетичного виховання, дослідження його базових компонентів – естетичного сприймання, естетичного оцінювання й художньої творчості, а також формування та розвитку естетичної культури молодших школярів у позакласній і позашкільній виховній роботі на основі сучасних інноваційних технологій мистецької освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболина Т. Г., Миропольская Н. Е. Эстетическое воспитание в школе. Київ : Вища школа, 1987. 97 с.
2. Азархин А. В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности. Київ : Наукова думка, 1990. 260 с.
3. Акімова О. В. Формування творчого мислення майбутнього вчителя : монографія. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. 340 с.
4. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. Москва, 1960. 237 с.
5. Андрієвський Б. М. Взаємодії художньо-виразної мови музики та живопису в естетичному вихованні молодших школярів. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. ХДУ. Херсон, 2002. Вип. 26. С. 229–232.
6. Анищенко Н. В. Формирование художественного восприятия младших школьников средствами комплексного взаимодействия искусства : автореф. дис. ... канд. пед. наук / НИИ педагогики. Киев, 1992. 18 с.
7. Антонова О. Г. Социальные функции высшего образования в контексте новой образовательной парадигмы // *Известия высших учебных заведений. Общественные науки*. 2018., №1 С. 89-98.
8. Аристотель. Собрание сочинений : в 4-х т. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
9. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. Пер. с англ. Москва : Архитектура-С, 2007. 392 с.
10. Асмус В. Ф. Вопросы теории и истории эстетики : сб. статей. Москва : Искусство, 1968. 654 с.
11. Безкоровайна О. В., Павлюк Г. С. Інтерактивні форми та методи виховання гуманності в дітей молодшого шкільного віку у контексті розвитку культури спілкування / Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Рівне, 2014. Вип. 8 (51). С.71-74.
12. Белобородова В. К. Музыкальное восприятие школьников. Аспекты

теоретического музыкознания : сб. науч. тр. Ленинград : ЛГИТМиК, 1989. Вып. 2. С. 75–94.

13. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти. *Освіта і управління*. 1997. Т. 1, ч. 2. С. 21–36.

14. Барановська І. Г., Андрійців О. М. Методичні засади художньо-естетичного виховання школярів у позаурочний час. *Зб. матеріалів наук. пр. конф. викл. і студ. ф-ту дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво»*. Вінниця, 2019. С. 30–34.

15. Барановська І. Г., Мозгальова Н. Г., Л. М. Уманська. Розвиток музичної освіти України кінця XVII-XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*: зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. О. А. Мельничука. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2017. Вип. 25. С. 30–34.

16. Барвінський Олександр – український громадський, політичний діяч, історик педагог, публіцист, видавець [Текст] // Ткачов С., Ханас В. 250 імен на карті Тернопілля: польсько-українські культурні взаємини: краєзнавчо-бібліогр. Тернопіль, 1996. С. 7–8.

17. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров. 2-е изд. Москва : Искусство, 1986. 445 с.

18. Башманівська Л. А. Формування художніх смаків учнів основної школи у процесі вивчення літератури рідного краю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004. 20 с.

19. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. Москва : Республика, 1994. 480 с.

20. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти. Світ виховання. 2005. № 5 (12).

21. Бех І. Д. Особистість у діапазоні розвивально-творчого потенціалу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2012. № 29. С. 3– 5.

22. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.

23. Бібик Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1–4.

24. Бібик Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів : навч.-метод. посібник для вчителів початкових класів. Київ, 1998. 200 с.

25. Блонський П. П. Основи педагогіки В.Черняхівської. Харків : Державне видавництво України, 1927. 175 с.

26. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 20 с.

27. Бовт А. Ю. Художньо-естетичне виховання учнівської молоді в середній школі Канади (кінець 20-поч. 21 століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. Київ, 2018. 20 с.

28. Брилін Б. А., Бриліна В. Л., Тодосієнко Н. Л. Інтеграційний потенціал мистецтва в розвитку естетичної культури молодших школярів. *Наукові записки*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв «Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку». Вінниця, 2019. С. 27–32.

29. Брилін Е. Б., Бриліна В. Л. Культуротворчість як фактор особистісного естетичного розвитку майбутніх вчителів мистецтв. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VI школа методичного досвіду)* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 28–29 листопада 2016 р. / за ред. Л. С. Бровчак, Л. В. Старовойт. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2016. С. 18–21.

30. Бровчак Л. С. Проблема творчої діяльності в музичній педагогіці і психології. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii (30.11.2017)*. Warszawa, 2017. P. 105–113.

31. Буров А. И. Эстетика: проблемы и споры. Москва, 1975. 232 с.
32. Бутенко В. Г. Основи духовного розвитку учнівської молоді у процесі художньо-естетичної освіти. *Розвиток художньо-педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002* : зб. наук. пр. до 10 річчя АПН України / Акад. пед. наук України. Харків : «ОВС», 2002. Ч. 1. С 147–159.
33. Бутенко В. Г. Эстетическое отношение к искусству как саморегулирующая система. *Формирование эстетического отношения к искусству* / ред.: И. А. Зязюн и др. Москва : АПН СССР, 1991. Т. 1. С. 90 –103.
34. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
35. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001, 1440 с.
36. Ветлугіна Н.Л. Музичний розвиток дитини / пер. з рос. К. Скрипченка. Київ : Музична Україна, 1978. 255 с.
37. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений / под ред. В. В. Овчинниковой. Москва : Изд-во МГУ, 1976. 142 с.
38. Винкельман Й. Й. Избранные произведения и письма. Москва ; Ленинград, 1935. 279 с.
39. Витковская Н. С., Щербо А. Б., Джола Д. Н. Формирование эстетической культуры младших школьников. Київ, 1985. 185 с.
40. Виховання естетичної культури школярів : навч. посібник / І. А. Зязюн та ін. Інститут змісту і методів навчання. Київ : ІЗМН, 1998. 153 с.
41. Виховна система школи / упоряд. В. Григораши. Харків : Основа, 2005. 128 с.
42. Возрастная и педагогическая психология : учебник для студ. пед. ин-тов / В. В. Давидов и др. ; под ред. А. В. Петровского. 2-е изд. испр. и доп. Москва : Просвещение, 1979. 288 с.
43. Волканова В. В. Понятійний словник організатора навчального процесу. *Завучу. Усе для роботи*. 2010. № 15–16 (серп.). С. 45–62.

44. Волков Н. Н. Восприятие предмета и рисунка. Москва : Изд. АПН РСФСР, 1950. 507 с.
45. Вольтер. Эстетика : в 4-х т. Москва, 1970. Т. 2. С. 190–211.
46. Вопросы художественного развития школьников на занятиях изобразительным искусством : сб. науч. тр. / под. ред. Б. П. Юсова. Москва : НИИ ОН АПН СССР, 1981. 160 с.
47. Восприятие изобразительного искусства школьниками : сб. науч. тр. / ред. Б. П. Юсов и др. Москва : Изд. АПН СССР МНИ ХВ, 1988. 130 с.
48. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции / общ. ред. В. В. Иванова ; коммент. Л. С. Выготского, В. В. Иванова, вступ. ст. А. Н. Леонтьева. 5-е изд., испр. и доп. Москва : Лабиринт, 1997. 416 с.
49. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрения ребенка. Психология личности (тексты). Москва, 1982. 260 с.
50. Готсдинер А. Л. Музыкальная психология. Москва : Магистр, 1993. 345 с.
51. Гаврилюк О. А. Формування професійної готовності майбутніх учителів музики у педагогічних коледжах до художньо-творчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. 20 с.
52. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка : навч. пос. Вінниця, 2001. 200 с.
53. Гегель Г. Ф. Эстетика : в 4 т. / под ред. М. Лифтина. Москва : Искусство, 1971. Т. 3. 310 с.
54. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. Москва : Наука, 1977. 703 с.
55. Гилберт К. Е., Кун Г. Г. История эстетики. Санкт-Петербург, 2000. С. 335.
56. Гоголь Н. В. Формування у молодших школярів естетичної оцінки художнього твору на уроках читання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004. 20 с.

57. Голінська Т. М. Взаємодія мистецтв у естетичному розвитку молодших школярів. *Таврійський вісник освіти*. 2003. № 4. С. 39–45.

58. Голінська Т. М. Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Теорія і методика виховання. Херсон, 2005. 20 с.

59. Головінська І. В. Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2012. 20 с.

60. Гольденберг Н. М. Яворский и музыкальное воспитание детей. *Яворский Б. Л. Статьи. Воспоминания. Переписка* : в 2-х т. / под общ. ред. Д. Ф. Шостаковича. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Советский композитор, 1972. Т. 1. С. 115–132.

61. Гольдентрихт С. С, Гальперин М. П. Специфика эстетического сознания. Москва : Высшая школа, 1974. 103 с.

62. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

63. Горностай П. С. Психологія. Київ : Вища школа, 1973. 59 с.

64. Грибанова М. В. Формирование эстетического и художественного восприятия детей старшего дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Пермь, 1999, 20 с.

65. Григораш В. В., Мирошніченко А. Л. Настільна книга заступника директора школи з навчально-виховної роботи. Харків, 2008. 304 с.

66. Григоренко В. Є. Формування естетичного ставлення дітей старшого дошкільного віку до декоративно-ужиткового мистецтва на заняттях образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.

67. Григорьев Н. Д., Шевченко Г. П. Проблемы взаимодействия искусств в системе эстетического воспитания. *Эстетическое воспитание в школе. Вопросы системного подхода*. Москва, 1988. С. 61–67.

68. Гриценко І. В. Формування естетичного досвіду молодших школярів у процесі художнього діалогу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Херсонський державний університет Міністерства освіти і науки України. Херсон, 2002. 24 с.

69. Гродзенская Н. Л. Школьники слушают музыку. Москва : Просвещение, 1969. 56 с.

70. Гуманізація загальної середньої освіти (проект концепції). Київ : АПН України, 1994. 36 с.

71. Гуревич Р. С. Компетентнісний підхід у професійно-педагогічній освіті. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації* : матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ : у 2 ч. Ч. 2 / Нац. акад. пед. наук України ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАГІН України, 2014. С. 137–143.

72. Гуревич Р. С., Котляр М. М., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інноваційні технології навчання в умовах інформатизації освіти : навч. посібник. Львів, 2001. 396 с.

73. Дорфман Л. Я. Эмоции в искусстве : Теорет. подходы и эмпири. исслед. Москва : Смысл, 1997. 424 с.

74. Дабіжа Л. П. Роль учителя у формуванні художньо-естетичного сприймання молодшими школярами творів образотворчого мистецтва. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VI школа методичного досвіду)* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 28–29 листопада 2016 р. / за ред. Л. С. Бровчак, Л. В. Старовойт. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2016. С. 176–180.

75. Давыдова Л. С. Формирование эстетического восприятия детей 5-7 лет в процессе изображения окружающего мира : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Магадан, 1997. 21 с.
76. Даденков М. Ф. Історія педагогіки. Київ : Радянська школа, 1947. 324 с.
77. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий, красок и о воспитании зрителя. Ленинград : Искусство, 1990. 128 с.
78. Державна служба статистики України. Статистична інформація. Освіта. Шкільні навчальні заклади. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
79. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <http://nus.org.ua/library>.
80. Джемс У. Психология / под ред. Л. А. Петровской. Москва : Педагогика, 1991. 368 с.
81. Демченко Е. П., Кепуле И. Формирование креативной компетентности будущих педагогов в контексте подготовки к работе с одаренными детьми. *Науковий журнал «Молодий вчений»* (Young Scientist) 2018. №5.2(57.2). С. 47–51. URL: <http://molodyvcheny.in.ua>.
82. Діагностика дитини. Тести і методи. Тести для дітей. Урок – середня освіта. URL: <http://yrok.pp.ua/serednya-osvita/7119-diagnostika-ditini-vidi-metodi-testidlya-dtey.html>.
83. Дубінка М. М. Педагогічні умови формування майстерності майбутнього вчителя : метод. рек. до спецсемінару / Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, кафедра педагогіки. Кіровоград, 2004. 204 с.
84. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-е вид. / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ ; Симферополь : Універсум, 2013. 536 с.
85. Естетичне виховання : довідник / упоряд. Н. О. Яранцева. Київ : Політвидав України, 1988. 214 с.
86. Заболотний В. Ф. Психолого-педагогічні аспекти організації процесу формування компетенцій в умовах інформаційного середовища. *Збірник*

наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Умань, 2008. С. 169–176.

87. Запорожец А. В. Развитие восприятия и деятельность. *Вопросы психологии*. 1967. № 1. С. 256–262.

88. Зими́на А. Н. Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста : учеб. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Владос, 2000. 304 с.

89. Зинченко В. П. Восприятие как действие. *Вопросы психологии*. 1967. № 1. 123 с.

90. Зузяк Т. П. Становлення й розвиток педагогічної освіти на поділлі (кінець XVIII- початок ХХст.) : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 452 с.

91. Зязюн И. А. Эстетический опыт личности: формирование и сфера проявления. Київ : Вища школа, 1976. 174 с.

92. Зязюн И. А., Родчанин Е. Г. Морально-эстетические взгляды В. А. Сухомлинского. Київ, 1980. 48 с.

93. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн та ін. Київ : ІЗМН, 1998. 156 с.

94. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи* : монографія / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Віпол, 2000. С. 11–57.

95. Іванова В. Л. Діагностика естетичного розвитку молодших школярів у Центрі естетичного виховання : наукові праці Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Педагогічні науки. Том 42. 2005, Вип. 29. С.17–19. URL :lib.chmnu.edu.ua/hdf/naukpraci/pedagogica/2005/42-29-17.pdf

96. Игнатьев Е. И. Влияние восприятия предмета на изображение по представлению. Психология рисунка и живописи. *Вопросы психологического исследования формирования образа*. Москва : Изд. Академии педагогических наук РСФСР, 1954. С. 5–58.

108. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество. Москва : Педагогика, 1990. 319 с.
109. Кант И. Собрание сочинений : в 8 т., Т 8. Ответ на вопрос: Что такое Просвещение? Москва : Чоро, 1994. 432 с.
110. Капасюк Л. О. Виховання художнього смаку в учнів загальноосвітньої школи. *Психологопедагогічні проблеми естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи* : зб. пр. Міжнародної наук.-практ. конф. Київ ; Луцьк, 1996. С. 30–31.
111. Капланова С. Г. Исследования основных способностей к рисованию. Психология рисунка и живописи. *Вопросы психологического исследования формирования образа*. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1954. С. 117–141.
112. Карагулла Ш. Прорыв к творчеству: ваше сверхчувственное восприятие. Киев : София, 1993. 182 с.
113. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ, 1997. 368 с.
114. Карпова І. Г. Теоретично-методичні засади розвитку творчої обдарованості студентської молоді : монографія / Чернігів. держ. ін-т права, соціал. технол. та праці. Чернігів, 2011. 144 с.
115. Категорії педагогічної творчості : короткий термінологічний словник, цитатник і покажчик літератури / А. М. Коломієць, Н. І. Лазаренко, Н. Л. Ключко, Л. І. Лінник. Вінниця : ВДПУ, 2005. 60 с.
116. Кечхуашвили Г. Н. О роли установки в оценке музыкальных произведений. *Вопросы психологии*. 1975. № 5. С. 63–69.
117. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі : навч.-метод. посібник / наук. ред. О. В. Киричук. Київ : Науковий світ, 2001. 182 с.
118. Коберник О. М., Бялик О. В. Інноваційні технології навчання та виховання : навч. посібник. Умань : ПП «Жовтий», 2010. 220 с.

119. Коваль Л. Г. Виховання почуття прекрасного : метод, посіб. Київ : Рад. шк, 1983. 120 с.
120. Коваль Т. І., Сисоєва С. О., Сущенко Л. П. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності : навч.-метод. посібник. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2009. 380 с.
121. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «МарТ» ; Ростов-на-Дону : Изд. центр «МарТ», 2005. 448 с.
122. Козяр М. М., Козловська І. М. Науково-педагогічний словник. Львів : Сполом, 2011. 216 с.
123. Коломієць А. М. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2016. Вип. 3. С. 47–52.
124. Колягин Ю. М. Об интеграции обучения и воспитания в начальной школе. *Начальная школа*. 1989. № 3. С. 52–53.
125. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Т. 1 : Велика дидактика. Київ : Рад. школа, 1940. 248 с.
126. Кондратенко Л. М. Психологія первинної шкільної неспішності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 488 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/709374/1/kondratenko_kniga_488str.pdf.
127. Коновець С. В. Образотворче мистецтво в початковій школі : метод. посіб. Київ : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2000. 80 с.
128. Концепція національного художнього виховання дітей, учнівської та студентської молоді в умовах відродження української національної культури. *Освіта*. 1995. № 5. С. 3.
129. Концепція початкової освіти. *Початкова школа*. 2016. № 6. С. 1–4.

130. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: http://www.yurinfo.org.ua/index.php?lang_id=1&menu_id=1182&articleid=165701#
131. Копцева Т. А. Формирование образного восприятия цвета у школьников. Москва : ЦИИУ, МНО РСФСР, 1990. 80 с.
132. Косов Б. Б. Проблемы психологии восприятия. Москва, 1971. С. 235–238.
133. Костюк А. Г. Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования. Киев, 1986. 125 с.
134. Костюк А. Г. Эстетические аспекты восприятия музыки. *Проблемы музыкальной культуры*. Вып. 2. Киев, 1969. С. 143–156.
135. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. І. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. Київ : Рад. Україна, 1989. 608 с.
136. Костюк О. Г. Сприймання музики і художня культура слухача. Київ : Наукова думка, 1965. 118 с.
137. Кривцун О. А. Эволюция художественных форм: Культурологический анализ. Москва : Владос-Пресс, 2003. 376 с.
138. Кругленко І. О. Формування естетичних почуттів молодших школярів засобами дитячої літератури в процесі гурткової роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2011. 20 с.
139. Крупник Е. П. Психологическое воздействие искусства / Рос. АН, Ин-т психологии, Моск. пед. гос. ун-т. Москва : Ин-т психологии, 1999. 236 с.
140. Крылова Н. Б. Культуросообразность образования в современных условиях. *Школьные технологии*. Москва, 2006. № 2. С. 3–10.
141. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. *Ії величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та*

початкової освіти : зб. ст. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2009. С. 8–22.

142. Кудина Г. Н., Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З. Н. Как развивать художественное восприятие у школьников. Москва : Знание, 1988. 80 с.

143. Кузьминський А. І. Педагогіка вищої школи [Електронний ресурс] : [навч. посіб.]. Київ : Знання, 2005. 486 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4203.htm>.

144. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 2. Санкт-Петербург : Университетская книга; ООО «Алетейя», 1998. 416 с.

145. Куренкова Р. А. Эстетика : учеб. для студентов высш. учеб. заведений. Москва : Изд.-во Владос-Пресс, 2004. 367 с.

146. Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разуме. Москва, 1936. 265 с.

147. Лазаренко Н. І. Нові вимоги до професіоналізму вчителя з урахуванням процесів Євроінтеграції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. Вип. 54. С. 100–106.

148. Лазаренко Н. І. Суперечності, проблеми і парадокси в системі педагогічної освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 5 – 8.

149. Лановенко С. О. Сучасна естетична теорія: проблеми, самовизначення : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Київський університет ім. Т. Шевченка. Київ, 1998. 16 с.

150. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва, 1965. 261 с.

151. Леонтьев А. Н. Психология образа. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология*. 1979. № 2. С. 3–13.
152. Лессинг Г. Э. Избранные произведения. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии / перевод Е. Эдельсона (под ред. Н. Н. Кузнецовой). Москва : Худ. лит., 1953. 851 с.
153. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников. Москва, 1985. 192 с.
154. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Херсонський державний університет. Херсон, 2003. 22 с.
155. Личкова В. А. Світ людини в мистецтві (світоглядно-антропологічні засади теорії естетичного виховання) : монографія / Упр. освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації. Чернігів, 2005. 150 с.
156. Лісунова Л. В. Формування естетичного сприймання майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 23 с.
157. Ліхіцька Л. М. Готовність майбутніх учителів музики до прогресивних методів навчання мистецькій інноваційній діяльності. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo Praktycznej zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. (30.11.2017). Warszawa, 2017. P. 126–132.
158. Ліхіцька Л. М. Мистецтво як засіб розвитку емоційної сфери особистості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Київ; Вінниця : ТОВ «Пленер», 2019. Вип. 53. С. 29–33.
159. Ліхіцька Л. М. Підготовка майбутніх вчителів музичного мистецтва до розвитку музичних здібностей молодших школярів з

використанням музично-дидактичних ігор : методичні рекомендації. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 114 с.

160. Лещенко М. П. Концепції естетичного виховання в науковій думці Польщі. *Педагогічні науки : Теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №9. С. 274 – 283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_9_36.

161. Лучинина А. О., Надеева М. А. Влияние музыки на духовно-нравственное развитие ребенка. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2017. Т. 29. С. 364–369. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770880.htm>.

162. Любарська Л. Барви та фарби в образотворчій діяльності першокласників. *Початкова школа*. 2000. № 6. С. 19–23.

163. Любимов В. В. Психология восприятия : учебник. Москва : Эксмо, ЧеРо, МПСИ, 2007. 472 с.

164. Люблинская А. А. Детская психология. Москва, 1971. 278 с.

165. Люблинська Г. О. Сприймання. *Дитяча психологія*. Київ : Вища школа, 1974. С. 131–152.

166. Мазепа В. І. Філософія мистецтва. Київ, 2004. 275 с.

167. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ, 1990. 366 с.

168. Макарова Т. М. Організація навчального процесу та методичної роботи. Харків, 2008. 304 с.

169. Максимюк С. П. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 670 с.

170. Маринчук Т. Т., Тодосієнко Н. Л. Формування у майбутніх вчителів знань про специфіку взаємодії художніх засобів виразності різних видів мистецтва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2019. № 58. С. 131–136.

171. Масол Л. М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 2–5.

172. Масол Л. М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Шкільний світ*. 2002. № 9. С. 1–16.

173. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очерет Н. В., Дмит О. М. Мистецтво. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1–4 класи.
174. Матяш О. І., Михайленко Л. Ф. Психолого-педагогічні основи формування професійної компетентності майбутнього педагога. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки* : зб. статей. Кіровоград, 2015. Вип. 141. С. 214–219.
175. Медушевский В. В. О закономерностях и средствах художественного взаимодействия музыки. Москва, 1976. С. 44–61.
176. Медушевский В. В. О содержании понятия «адекватное восприятие». *Восприятие музыки*. Москва, 1980. С. 150.
177. Мейлах Б. С. Процесс творчества и художественное восприятие: Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы / под ред. Б. Кедрова. Москва : Искусство, 1985. 318 с.
178. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности. Москва : Знание, 1991. 60 с.
179. Мельник Е. Л., Корожнева Л. А. Интегрированное обучение в начальной школе: теория и практика. Санкт-Петербург : КАРО, 2003. 193 с.
180. Методика навчання мистецтва у початковій школі / упор. Л. М. Масол та ін. Харків : Ранок, 2006. 256 с.
181. Мижериков В. А. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. Ростов-на-Дону, 1998. 554 с.
182. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. Київ : Парламентське видавництво, 2002. 204 с.
183. Миропольська Н. Є. Стан сформованості художньої культури учнів. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 2. С. 49–57.
184. Миропольська Н. Є., Рудницька О. П. Критерії музично-естетичного розвитку дітей. *Початкова школа*. 1985. № 9. С. 38–39.
185. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та

молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) : монографія. Суми, 2007. 356 с.

186. Мозгальова Н. Г., Барановська Т. Г. Теоретичне обґрунтування творчої самореалізації студентів. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти* : зб. наук, пр. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 22 (27), ч. 2. С. 31–37.

187. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. пос. Київ, 2001. 608 с.

188. Моляко В. А. Психологические аспекты поэтического восприятия. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості* : зб. наук. пр. / за ред. В. О.Моляко. Житомир, 2008. Т. 12. Вип. 4. С. 7–17.

189. Момджян Х. Н. Французское Просвещение XVIII века. Москва, 1983. 447 с.

190. Монтескье Ш. Л. О духе законов /с ост., пер. и коммент. А. В. Матешук. Москва : Мысль, 1999. 672 с.

191. Мун Л. Н. Синтез искусств как системообразующий фактор художественного образования : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория, методика обучения и воспитания» (художественное воспитание в дошкольных учреждениях, общеобразовательной и высшей школе)». Москва, 2009. 49 с.

192. Назайкинский Е. В. Оценочная деятельность при восприятии музыки. *Восприятие музыки* : сб. статей. Москва, 1980. С. 286–294.

193. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований. Изд.: Педагогика. 1995. № 5. С. 44-49

194. Національна державна комплексна програма естетичного виховання : проект АПН України / Інститут українознавства Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка та інші ; уклад. І. А. Зязюн, О. М. Семашко. Київ, 1994. 62 с.

195. Національна доктрина розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. *Дошкільне виховання*. 2002. № 7. С. 10–12.

196. Неменский Б. М. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания: кн. для учителя. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1987. 253 с.
197. Ніколаї Г. Ю. Художньо-естетичне виховання молодших школярів Польщі: позитиви і негативи інтегрованого навчання. *Зб. мат-лів Міжнародної наук.-практ. конф. 1-2 квітня 2004 р.* Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. С. 145–146.
198. Ничкало Н. Г. Науково-методичне забезпечення мистецької освіти в Україні: від концепції до системи. *Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти* : зб. матеріалів науково-методологічного семінару. Чернівці : Зелена Буковина, 2007. С. 12–14.
199. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compessed.pdf>.
200. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja (formy intehrovanoho navchannja) / za zag. red. N. M. Bibyk. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
201. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 4. 941 с.
202. Новий україно-російський російсько-український словник: 50 тис. слів / під. ред. О. П. Івакіна. Київ : Аконіт, 723 с.
203. Новітній російсько-український словник: 50 тис. Слів. Харків : Прапор ; Фоліо, 1998, 1135 с.
204. Новый иллюстративный энциклопедический словарь / под. ред. В. И. Бородинина, А. П. Горкина, Н. М. Ланда и др. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2003. 912 с.
205. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. Москва : Владос, 2004. 205 с.
206. Огієнко І. І. Українська культура: Коротка історія культурного

життя українського народу (Репринтне відтворення видання 1918 року). Київ: Абрис, 1991. 272 с.

207. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. Київ : Знання України, 2004. 264 с.
208. Організація виховної роботи. Харків, 2008. 256 с.
209. Органова О. Н. Специфика эстетического восприятия. Москва, 1975. 121 с.
210. Орлова Э. А. Эстетическая культура. Москва, 1996. 234 с.
211. Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : програма. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2010. 80 с.
212. Остапенко Л. В. Методологія мистецької освіти. Київ : Ліра-К., 2017. 144 с.
213. Остроменский В. Д. Восприятие музыки как педагогическая проблема. Київ : Музична Україна, 1975. 200 с.
214. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти : монографія / за наук. ред. І. Я. Зязюна. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 752 с.
215. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1982. 678 с.
216. Падалка Г. М. Теорія і методика мистецької освіти: Інноваційна проблема. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2010. Вип. 5. С. 169–178.
217. Падалка Г. М. Учитель, музика, діти. Київ : Музична Україна, 1982. 144 с.
218. Паламарчук Л. С. Словник української мови: в 11 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1970. 612 с.

219. Пахальчук Н. О. Підготовка майбутніх вчителів до формування естетичного досвіду молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2008. 20 с.
220. Педагогическая энциклопедия: в 4-х т., т. 4, / глав. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров и др. Москва : Советская энциклопедия, 1968. 912 с.
221. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 412 с.
222. Пермінова С. О. Формування навичок сприймання хорового багатоголосся у студентів вузів культури на заняттях з сольфеджіо : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 1999. 20 с.
223. Петровский А. В. Общая психология. Москва, 1970. 389 с.
224. Печерська Е. Н., Полтавцева Т. Т. Музичні ігри – осередок виховання дружніх стосунків у колективі. *Початкова школа*. 2001. № 1. С. 24–27.
225. План виховної роботи / під загальн. ред. В. В. Григораша. Харків, 2008. 201 с.
226. Платон. Пир. Софист. Тимей. Государство. (Книги IV, X). Издания на выбор. Москва : Советская энциклопедия, 1968. 238 с.
227. Полуянов Ю. А. Методы изучения детского рисунка. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика, 1981. № 2. С. 53–60.
228. Проблеми інтеграції у сучасній професійній освіті: методологія, теорія, практика : монографія / за ред. І. Козловської, Я. Кміта. Львів : Сполом, 2004. 244 с.
229. Програма всебічного розвитку дитини «Крок за кроком». URL: http://www.ussf.kiev.ua/comprehensive_child_program.
230. Програма з образотворчого мистецтва для диференційованих груп : авторська програма Власова В. М. Суми. 1992. 39 с.

231. Програма розвитку обдарованих дітей та діагностичні методики / уклад. В. В. Демченко, Т. С. Рабенчук, Л. О. Савчук. Рівне, 2006. 116 с.
232. Професійна освіта: словник : навч. посіб. / уклад. С. І. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
233. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтко. Київ, 1982. 215 с.
234. Рагозіна В. В. Формування творчих здібностей молодших школярів у процесі музичної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 1999. 20 с.
235. Радковська Л. М. Формування музичного сприймання у студентів вищих мистецьких навчальних закладів засобами духовної музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2006. 20 с.
236. Растрігіна А. М. Проектування самостійної творчої діяльності в системі підготовки педагога-музиканта. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* : зб. наук. пр. / Кіровоградський держ. пед. університет ім. В. Вінниченка. Кіровоград, 2009. Вип. 83. С. 9–12.
237. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т.3. От Леонардо до Канта. Санкт-Петербург, 1996. 305 с.
238. Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text
239. Роменець В. А. Психологія творчості. 2-ге вид. : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
240. Ростовський О. Я. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики : методичні рекомендації. Київ : Освіта, 1991. 48 с.
241. Ростовський О. Я. Керівництво процесом сприймання музики школярами. Київ, 1990. 182 с.

242. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання : навч.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
243. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологи / сост. А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. Изд. 4-е. Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 2000. 594 с.
244. Рудницька О. Світоглядна функція мистецтва. *Мистецтво та освіта*. Київ, 2001. № 3. С. 10–12.
245. Рудницька О. П. Вчись шанувати прекрасне. Київ : Муз. Україна, 1983. 111 с.
246. Рудницька О. П. Інтерпретація музики як педагогічна проблема. *Професійна підготовка вчителя музики*. Київ : КДПІ, 1981. С. 93–101.
247. Рудницька О. П. Педагогіка загальна і мистецька : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2005. 360 с.
248. Рудницька О. П. Педагогічний зміст художнього сприймання. *Гуманітарні науки*, 2001. № 1. С. 10–14.
249. Рудницька О. П. Проблема інтеграції знань у контексті художнього сприймання. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2001. Вип. 1. С. 113–116.
250. Рудницька О. П. Психолого-педагогічні проблеми загальної та мистецької освіти. *Мистецтво у розвитку особистості* : монографія / за ред., передмова і післямова Н. Г. Ничкало. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 36– 55.
251. Рудницька О. П. Художня культура у виховній діяльності вчителя. *Przyzwanie glebido kzedo slov, musli, idei i dzsla*. Czentochowie : Wyzsa szkola pedagogiczna, 2001. S. 110–115.
252. Рудницька О. П., Миропольська Н. Е. Критерії музично-естетичного розвитку дітей. *Початкова школа*. 1985. № 3. С. 38–43.
253. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
254. Руссо Ж. Ж. Трактаты. Москва : Наука, 1969. 703 с. .

255. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. Київ : Богданова А. М., 2009. 226 с.
256. Светловская Н. Н. Методика внеклассного чтения: Книга для учителя. 2-е изд., перераб. Москва: Просвещение, 1991. 207с.
257. Сердюк Н. Ю., Шемуда М. Г. Психолого-педагогічні умови підготовки обдарованої молоді до педагогічної діяльності в контексті Болонського процесу. Вісник Житомирського державного університету: зб. наук. пр. Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка. Житомир, 2010 Вип. 50. С. 130-133.
258. Сеченов И. М. Психология поведения: Избранные психологические труды. Москва : Издательство НПО «МОДЭК», 2006. 368 с.
259. Сєрих Л. В. Розвиток естетичної культури молодших школярів у процесі театралізованої діяльності. *Українська культура: питання історії, теорії, методики* : зб. матер. Всеукраїнської конф. студентів і молодих учених. Херсон, 2005. С. 119–122.
260. Сибірякова-Хіхловська М. І. Формування досвіду сприйняття поліфонії у майбутніх вчителів музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. Київ, 2007. 20 с.
261. Сирота З. М. Підготовка майбутніх учителів до музично-творчого розвитку учнів початкових класів : автореф. дис. ... кан. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2005. 20 с.
262. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : монографія. Харків ; Київ : Каравела, 1998. 150 с.
263. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений / авт. и сост. Л. В. Мардахаев. Москва : Изд. центр «Академия», 2002. 368 с.

264. Словник української мови : у 11 т. Т. 6 / ред. колег. І. К. Білодід (гол.), А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1975. 830 с.
265. Сохор А. Н. Вопросы социологии и эстетики. Ленинград, 1980. 83 с.
266. Старовойт Л. В. Художньо-творчий розвиток молодших школярів у процесі трудового навчання. *Scientific Journal «ScienceRise» Pedagogical Education*. Kharkiv, 2016. № 3/5(20). Р. 58–63.
267. Старовойт Л. В. Педагогічні умови творчого розвитку молодших школярів у процесі трудового навчання. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. 2010. Вип. 1. С. 123-128.
268. Столович Л. Н. Философия красоты. Москва, 1978. 210 с.
269. Субота М. В. Суб'єктні особливості емоційного сприймання музики (когнітивний та експериментальний аспекти). *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / за ред. С. Д. Максименка. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. Т. X, Вип. 9. С. 435–451.
270. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.
271. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ, 1968. 615 с.
272. Сухомлинський В. О. Як виховувати справжню людину. *Твори* : в 5-ти т. Т. 2. Київ, 1976. С. 33 –34; 156 –157; 168 –169.
273. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2008. 832 с.
274. Сучасні аспекти розвитку творчої особистості. *Дайджест педагогічних ідей особистості та технологій «Школа-парк»*. 2002. № 3. С. 16– 18.

275. Танько Т. П. Музично-педагогічна компетентність майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу : монографія. Харків, 2003. 248 с.
276. Тарасенко Г. С. Виховний процес у контексті оновлення парадигмальних підходів до сучасної освіти. *Сучасні інформаційні технології навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2010. Вип. 23. С. 96–101.
277. Теплов Б. М. Психологические вопросы художественного воспитания *Известия АПН РСФСР*. 1947. Вып. 11. С. 7–28.
278. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Избр. произвед. в 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1985. 252 с.
279. Теплов Б. М. Способности и одаренность. *Проблемы индивидуальных различий*. Москва, 1961. С. 9 –20.
280. Терлецька Л. Г. Вікова психологія та психодіагностика : підручник. Київ: Слово, 2013. 608 с.
281. Типові освітні програми для початкової школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/kolegiya-mon-zatverdila-tipovi-osvitni-programi-dlya-uchniv-pochatkovoyi-shkoli>.
282. Тітов С. І. Музична обдарованість та її розвиток. *Вісник Житомирського університету імені І. Франка : зб. наук. пр. Серія «Педагогічні науки»*. Житомир, 2004. Вип. 19. С. 223-226.
283. Ткаченко Т. В. Формування професійно-педагогічної культури вчителя музики й співу : монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2008. 191 с.
284. Тодосієнко Н. Л. Використання методу малювання музики як засобу естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2011. № 34. С. 188– 191.
285. Тодосієнко Н. Л. Використання мистецьких ігор як засобу активізації естетичного сприймання молодших школярів. *Наукові записки*

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця, 2010. № 30. С. 420 – 424.

286. Тодосієнко Н. Л. Виховання гуманітарно розвиненої особистості майбутнього учителя початкових класів і музики засобами інтеграції мистецьких дисциплін. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. Житомир, 2005. № 21. С.132-136.*

287. Тодосієнко Н. Л. Виховний потенціал мистецтва в позакласній роботі з молодшими школярами. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2016. Вип. 7. С. 178–180.*

288. Тодосієнко Н. Л. Естетико-виховний потенціал мистецьких дисциплін у формуванні гармонійно розвиненої особистості майбутнього вчителя початкових класів. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2017. Вип. 8. С. 161–164.*

289. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами мистецтва. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2018. Вип. 9. С.193–196.*

290. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва як фактор гармонійного розвитку особистості. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2020. Вип. 11. С.178–182.*

291. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ.*

конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2014. Вип. 5. С.90–95.

292. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами поліхудожнього виховання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2007. № 19. С. 86 – 89.

293. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток особистості в історико-філософській спадщині епохи Просвітництва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 333–336.

294. Тодосієнко Н. Л. Комплекс мистецтв як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів у позакласних формах роботи. *Зб. наук. пр. Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2019. С. 179–185.

295. Тодосієнко Н. Л. Комплексний вплив мистецтва на формування естетичного сприймання дійсності у молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя. 4 школа методичного досвіду (23–24 жовтня 2014 року.) Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Вінниця, 2014. С. 71–76.

296. Тодосієнко Н. Л. Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: *методичні рекомендації*. Вінниця, 2020. 162 с.

297. Тодосієнко Н. Л. Мистецтво як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» VI школа методичного досвіду (28–29 листопада 2016 р.) : мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю*. Вінниця, 2016. С. 232–236.

298. Тодосієнко Н. Л. Особливості музично-естетичної підготовки

майбутнього вчителя початкової школи. *Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення: мат-ли міжвузівської наук.-практ. конф.* Хмельницький, 2017. С.269–273.

299. Тодосієнко Н. Л. Особливості формування естетичного сприймання у молодших школярів з особливими потребами засобами мистецтва. *Зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»*. Хмельницький, 2019. С.106 –110.

300. Тодосієнко Н. Л. Педагогічний потенціал комплексу мистецтв у процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2019. № 58. С. 38–42.

301. Тодосієнко Н. Л. Підготовка майбутніх педагогів до творчої роботи з дошкільниками засобами комплексного використання мистецтва. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: мат-ли міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. ВДПУ імені Михайла Коцюбинського «Вінниця, 2015. С. 374– 378.*

302. Тодосієнко Н. Л. Проблеми формування естетичного світосприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої інтеграції. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця. 2007. Вип. 14. С. 136– 141.

303. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей дітей засобами мистецтва у дошкільних навчальних закладах. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейської освітньої стратегії»: мат-ли наук.-практ. конф. викладачів і студентів ВДПУ Вінниця, 2015, Вип. 4. С. 202– 207.*

304. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва в позакласній виховній роботі. *Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді* : зб. наук. пр.

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вінниця ; Бар, 2016. С. 106–111.

305. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчої особистості майбутнього вчителя початкових класів і музики шляхом інтеграції мистецьких дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2005. № 15. С. 66–69.

306. Тодосієнко Н. Л. Розвиток учителем естетичного сприймання у молодших школярів засобами інтеграції шкільних курсів музики, образотворчого мистецтва і літератури. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, 2005. Вип. 7. С. 120-126.

307. Тодосієнко Н. Л. Роль музично-ігрової діяльності в естетичному розвитку молодших школярів. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця, 2015. Вип. 6. С. 149–153.

308. Тодосієнко Н. Л. Роль учителя у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. Серія: Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2005. Вип. 248. С. 173– 180.

309. Тодосієнко Н. Л. Український музичний фольклор як засіб формування естетичного сприймання молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя»: мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Вінниця, 2018. С. 91–98.

310. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного використання мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Вінницького державного*

педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця, 2016. С. 122–126.

311. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв у молодших школярів на уроках музики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2004. № 10. С. 80 – 83.

312. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами художньо-творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця, 2008. Вип. 17. С. 160–166.

313. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *«Вісник Інституту розвитку дитини» Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. Вип. 2. С.50 – 60.

314. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів в процесі використання інтегративних художньо-педагогічних технологій. *Електронний науковий журнал «New Inception» Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2021. № 2. С. 49–59.

315. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності в позакласній роботі. *Часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ. Серія : 14. Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 15 (20). 2013. С.185 – 190.

316. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного використання мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця, 2016. С. 122–126.

317. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами музичного мистецтва. *Наукові записки: зб.*

матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2015. Вип. 6. С. 84–89.

318. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів у процесі вивчення української народної пісні. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2019. Вип. 10. С. 174–177.*

319. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої діяльності. *Zbiór raportów naukowych: Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku (30.12.2013 – 31. 12. 2013). Zakopane : Wydawca: Sp. z. o. o. «Diamond trading tour», 2013. С. 11–13.*

320. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами української пісенної творчості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 52. С. 192–196.*

321. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами мистецької діяльності. *Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи : зб. наук. пр. Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2014. С. 105–111.*

322. Тодосієнко Н. Л. Формування у молодших школярів готовності до сприймання музики: зб. наук. пр. *Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія : Педагогічні науки. Полтава, 2003. Вип. 1-2 (28/29). С. 90 – 94.*

323. Тодосієнко Н. Л., Граб О. Д. Педагогічний потенціал мистецтва в процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Topical*

issues of the development of modern science : зб. наук. пр. міжнародної науково-практичної конференції. Софія, 2019. С. 133–135.

324. Тодосієнко Н. Л., Казьмірчук Н. С., Мальов С. В. Шляхи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами українського фольклору. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 51. С. 43–47.

325. Тодосієнко Н. Л., Мальов С. В. Формування естетичного сприймання дітей засобами творчої діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. *Науковий журнал «Молодий вчений»* №5.2(57.2). 2018. С. 107–111. URL: <http://molodyvcheny.in.ua>.

326. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Методологічні підходи у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. № 64. С. 33 – 39.

327. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами вокально-естетичної творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця, 2019. Вип. 53. С. 188–193.

328. Тодосієнко Н. Л., Москалюк А. М. Інтегративні художньо-педагогічні технології як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions* : зб. наук. праць міжнародної наук.-практ. конф. Штутгарт, 2020. С. 234–245.

329. Толстых А. В. Искусство понимать искусство: Психологический коллаж. Москва : Педагогика, 1990. 160 с.

330. Томашевський В. В. Організація творчої роботи молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2003. 20 с.
331. Тэн И. Философия искусства /подгот. к изд., общ. ред. и послесл. А. М. Микиши ; вступ. ст. П. С. Гуревича. Москва : Республика, 1996. 351 с.
332. Ушакова І. О. Формування естетичного образу людини у студентської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Теорія і методика виховання. Київ, 2015. 22 с.
333. Ушинский К. Д. Пед. сочинения : в 6 т. Т. 2 / сост. С. Ф. Егоров. Москва: Педагогика, 1988. 654 с..
334. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання: Спроба педагогічної антропології. *Вибрані педагогічні твори* : в 2- х т. Т. 1. Київ : Рад. школа, 1983. С. 192–471.
335. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
336. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид., перероб. і доп. Київ : Головн. ред. УРЕ, 1986, 800 с.
337. Фіцула М. М. Основні закономірності і принципи виховання. URL: [пЦр://pic1гисппікі.сogп/1795072635021 /peciaao&ika/](http://pic1гисппікі.сogп/1795072635021 /peciaao&ika/).
338. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ : Академія, 2000. 542 с.
339. Флоренский П. А. Итоги. Эстетические ценности в системе культуры. Москва, 1986. 269 с.
340. Фрицюк В. А. Формування креативності майбутніх учителів музики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2004. 20 с.
341. Хогарт Уильям. Анализ красоты. Москва : Искусство, Ленинградское отделение, 1987. 185 с.

342. Холковська І. Л., Добровольська Р. О. Особливості організації музично-естетичного простору як компонента культурно-освітнього процесу загальноосвітньої школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 51– 55.
343. Хоменко А. В. Формування особистісно орієнтованих відносин учителя й учнів у виховному процесі загальноосвітньої школи І ступеня : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 20 с.
344. Хращевська О. О. Підготовка майбутніх вчителів до формування у молодших школярів художньо-естетичного ставлення до довкілля : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ізмаїльський державний гуманітарний університет. Ізмаїл, 2007. 20 с.
345. Черкасов В. Ф. Теорія та методика музичної освіти : навчальний посібник. Київ : Академія, 2016. 380 с.
346. Чернова О. С. Формирование у младших школьников эстетического восприятия искусства : автореф. дис. ... пед. наук. Харьков, 1990. 22 с.
347. Чернышевский Н. Г. Избранные эстетические произведения. Москва, 1974. 257 с.
348. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
349. Шахов В. І. Роль психологічних механізмів у вихованні та самовихованні особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 43. С.402–406.
350. Шахов В. І., Шахов В. В. Динаміка розвитку фахово важливих якостей у структурі професійної самосвідомості студентів спеціальності

психологія. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія* : зб. наук. пр. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2019. Вип. 57. С. 200–205.

351. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. Москва, 1975. 168 с.

352. Шевченко Г. П. Взаємодія мистецтв в естетичному вихованні підлітків. Київ : Т-во «Знання», 1981. 48 с.

353. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13. 00. 01. Киев, 1986. 48 с.

354. Шевченко Г. П. Образне мислення і процес його формування у студентської молоді засобами мистецтва : монографія. Київ : Т-во «Знання», 1981. 349 с.

355. Шевченко Г. П. Формирование у младших подростков представлений о художественном образе средствами комплексного воздействия искусств : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1973. 20 с.

356. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособие. Київ : Рад. школа, 1985. 114 с.

357. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики. От Сократа до Гегеля. Москва, 1979. 310 с.

358. Шиян Р. Б. Типова освітня програма початкової освіти. 2018.43 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf>

359. Шмагло Р. Т., Гнатишин І. Л. Словник педагогіки художньої культури та менеджменту мистецтва: терміни, поняття, дефініції : довідкове видання. Львів : ЛНАН, 2012, 160 с.

360. Шмельова Т. В. Підготовка майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів : автореф. дис. ... канд.

пед. наук : 13.00.04 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2008. 20 с.

361. Щербо А. Б., Джола Д. М. Форми і методи позакласної роботи з естетичного виховання учнів. Київ : Рад. школа, 1972. 167 с.
362. Щолокова О. П. Художньо-естетичне виховання школярів засобами світової художньої культури. Київ : УДПУ, 1993. 234 с.
363. Щолокова О. П., Мозгальова Н. Г., Барановська І. Г. Інтерпретація музичних творів – методичний аспект. *Науковий вісник Південноукраїнського національного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2019. Вип. 3 (128). С. 151–158.
364. Энциклопедический словарь юного художника / сост. Н. И. Платонова, В. Д. Синюков. Москва : Педагогика, 1983, 416 с.
365. Эстетика : словарь / под общ. ред. А. А. Беляева и др. Москва : Политиздат, 1989. 447 с.
366. Эстетическая культура и эстетическое воспитание : книга для учителя / сост. Г. С. Лабковская. Москва : Просвещение, 1983. 304 с.
367. Эстетическое воспитание школьников: Вопросы теории и методики / под ред. М. Д. Таборидзе. Москва : Педагогика, 1988. 104 с.
368. Юнг К. Г. Архитип и символ. Москва, 1991. 386 с.
369. Юсов Б. Стратегия взаимодействия искусств в воспитании школьников. *Взаимодействие искусств*. Астрахань, 1997. С. 214–220.
370. Юсов Б. П. Современная концепция образовательной области «Искусство в школе». URL: <http://vptk.narod.ru/seminar1/yusov.html>
371. Юсов Б. П. Современное состояние вопроса? Научная гипотеза. *Взаимодействие и интеграция искусств в полихудожественном развитии школьников* : рекомендации к разработке комплексных программ по искусству / под общ. ред. Г. П. Шевченко, Б. П. Юсова. Луганск : Пресса, 1991. 80 с.
372. Юсов Б. П. Эстетическое развитие как интегральный фактор духовного развития личности. *Комплексное полихудожественное развитие школьников*. Москва : ИХО РАО, 1994. С. 8–28.

373. Якиманская И. С. Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления учащихся. Москва : Педагогика, 1989. 224 с.
374. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия. Москва : Искусство, 1964. 387 с.
375. Яковлев Е. Г. Эстетика молчания, тишины и света. *Вестник МГУ. Серия «Философия»*, 1993. № 2. С. 189–196.
376. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії. 1998. № 4. С. 5–11.
377. Ярошевский М. Г. Психология творчества и творчество в психологии. *Вопросы психологии*. 1985. № 6. С. 14–26.
378. Ярошенко А. А. З історії малювання музики як методу активізації художньо-образного мислення учнів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця: 2000. № 2. С. 37–42.
379. Aesthetic Education / F. Haynes et al. *Encyclopaedia of Philosophy of Education and Theory*. URL: http://eepat.net/doku.php?id=aesthetic_education
380. Aloni N., Peters M., Ghiraldelli P., Zarnic B. Humanistic Education / A. Gibbons (eds.). *Encyclopaedia of Philosophy of Education*. URL: http://www.ffst.hr/ENCYCLOP_AEDIA/doku.php?id=humanistic_education.
381. Anderson M. Musical Education in Primary Schools. Edinburgh : W. And Chambers, 1989. 79 p.
382. Arnheim R. Art and Visual Perception. *A Psychology of the Creative Eye*. Berkeley ; Los Angeles ; London, 1971. P. 22–24.
383. Bankowska A. Estetyka zycia. Polish edition by Wydawnictwo: «Nasza Ksiegarnia», Warszawa, 1996. 249 p.
384. Baranovska I. G. Poly-arts Education of Student Youth: Problems and Perspective. *Proceeding of the VI International Conference of European Academy of Sciences and Research*. March 20–31, 2019 Bonn, Germany. P. 46–47.
385. Brattico E., Jacobsen T. Subjective Appraisal of Music. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 2009. 1169:1. P. 308–317.

386. Brooks P. *The Empty Spase*. New York : Avon, 1969. 210 p.
387. Brovchak L. S., Likhitska L. M., Starovoit L. V., Todosiyenko N. L. Pedagogical potential of the arts complex in the process of formation of aesthetic perception of junior pupils. *Rezeknes Tehnologiji Akademija*. (Web of Science). Rezekne. Latvijas. Republika, 2020. C. 98–108. URL: <http://journas.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4876/4535>.
388. Brovchak L., Starovoit L., Likhitska L. Pedagogical Conditions for Creative and Artistic Development of Children of Senior Preschool Age by Means of Art. *New Educational Review* (Scopus). 2020. Vol. 52. № 2. P. 206–217. DOI:10.15804/tner.2020.52.2.16.
389. Chakravorty-Spivak G. *An aesthetic education in the era of globalization*. Harvard University Press. 2012. 624 p.
390. Colwell R. *Music achievement tests*. Chicago, 1969. 63 p.
391. Compazative education review. February, 1968, vol. XII, number 1. 126 p.
392. Criteria and Indicators of Formation of Humanistic and Value Attitude of Primary Schoolchildren Towards Themselves / O. Holiuk et al. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020/5/20. T. 3. P. 198–211.
393. Cunliffe L. Creative Grammar and Art Education. *The Journal of Aesthetic Education*. Fall 2011. Vol. 45. P. 1–14.
394. Damrenberg G., Kahlsmidt L. *Music Power*. Leipzig ; Jena ; Berlin, 1984. 56 p.
395. Devereaux M. The Philosophical status of Aesthetics. 1998. URL: http://www.aesthetics-online.org/articles/index.php?articles_id=6.
396. Encyclopedia of Aesthetics / M. Kelly (ed.). New York : Oxford University Press, 1998. 167 p.
397. Foreign Language Competence of the Citizens of Poland and Czech Republic with in the Context of Current All-European Linguistic Processes / Y. V. Gromov et al. «*Society, Integration, Education – SIE 2018*». *Proceedings of the 12th*

International Scientific Conference, May 25–26, 2018. Rezekne, Latvia, 2018. Vol. II. P. 512–523

398. Goleman D. Emotional intelligence. N.-U. : Bantam Boors, 1995. 236 p.

399. Gulla A. Changing Things as They Are: Promoting Social Justice Through Encounters with the Arts. *Urban Education*. 2009. № 6. URL: <http://www.urbanedjournal.org>.

400. Gulla A., Pinhasi-Vittorio L., Zakin A. Exploring Relationships between Aesthetic Education and Writing Across the Curriculum Using Poetry. *Across the Disciplines*. 2009. Vol. 6. URL. : <http://wac.colostate.edu/atd/articles/gullaetal2009.cfm>

401. Heller S. Wearying of Cultural Studies, Some Scholars Rediscover Beauty. *The Chronicle of Higher Education*. 1998. Dec. URL: <http://chronicle.com/article/Wearying-of-Cultural-Studies/35418/>

402. Huang Ch. Application of Engagement Theory in the Literary Education. *Journal of Language Teaching and Research*. July 2010. Vol. 1. № 4. P. 460–463.

403. Jacobsen Th. Beauty and the brain: culture, history and individual differences in aesthetic appreciation. *Journal of Anatomy*. Feb. 2010. № 216 (2). P. 184–191.

404. Jacobsen Th. Bridging the Arts and Sciences: A Framework for the Psychology of Aesthetics. *Leonardo*. 2006. Vol. 39. № 2. April 2006. P. 155–162.

405. Jones A. Aesthetic Education in Schools. London : Kogan Page, 1994. P. 46– 48.

406. Jung Carl G. Collected Work, esp. 4, 5, 6, 7, 8, 13, 16. New York : Pantheon Books Inc., Bollingen Foundation Inc., 1976. 443 p.

407. Kearsley G., Shneidermann B. Engagement Theory: a framework for technology-based teaching and learning. (4/5/1999). URL: <http://home.sprynet.com/~gkearsley/engage.htm>

408. Kwalwasser J., Ruch G. Kwalwasser-Ruch. *Test of Music Accomplishment*, Iowa City, Bureau of Educational Research and Service. 1927. P. 245–248.
409. Lazarenko N., Kolomiets A., Palamarchuk O. Communication in the internet space: psychological aspect. *Information Technologies and Learning Tools* (Web of Science) 2020. Vol. 65, № 3. P. 249–261. <https://journal.iitta.gov.ua/mindex.php/itlt/article/view/2036>.
410. Lewis T. Philosophy. Aesthetics.Education: Reflections on Dance. *The Journal of Aesthetic Education*, University of Illinois Press. Nov. 14, 2007. Vol. 41 (4). P. 53–67.
411. Malgorzata Kwoka. *Sztuki plastyczne. Polskie tradycje swiateczne*. Lublin : EDK PRESS, 1991. P. 46–48.
412. Maslow A. *Motivasion and Personality*. N.-Y. : Harner, 1954. 411 p.
413. Masuda J. *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington, D.C. : *Brookings Institution Press*, 1981. 350 p.
414. Munro Th. *Art Education. Its Philosophy and Psychology*. N.-Y., 1956. 258 p.
415. *Natural curiosity: building children understanding of the world through environmental inquiry: a resource for teachers* / Lorraine Chairotto. Oshawa : Maracle Press LTD., 2011. 167 p.
416. Owodov T. *Aesthetics, Arts Education and Interpretation*. P., 1979, 108 p.
417. Parsons Michael J. *Stages of Aesthetic Development*. *Aesthetics and Arts Education* / ed. Ralph A. Smith, A. Simpson. *Getty Center for Education in the Art*. 1991. P. 367–372.
418. Pratt C. *Aesthetics*. *Annual Review of Psychology*. 1961. Vol. 12(1). P. 71– 93.
419. Razin Alfred. *Bright boor of life*. Little, Brown and Company. Royston – Toronto, 1971. 334 p.

420. Read H. Education through art. Herbert Edward Read. N.-Y. : Cambridge University Press, 1958. 218 p.
421. Seashore C. The Psychology of Musical talent. Boston, L. Silver Burdett. 1919. P. 86–89.
422. Skaggs S. S., Hausman C. R. Toward a New Elitism. *Journal of Aesthetic Education*. Fall 2012. Vol. 46. № 3. P. 83.
423. Sode B., Lidang Kroyer L., Roald T., Wildt E. Funch Long-term Effect of Aesthetic Education on Visual Awareness. *Journal of Aesthetic Education*. 2012. Vol. 46. №.4. P. 96–108.
424. The Oxford Handbook of Aesthetics / ed. Jerrold Levinson. New York : *Oxford University Press*, 2005. 825 p.
425. Todov T. Symbolism and Interpretation. P., 1978, 102 p.
426. Wing H. Standardised Tests of Musical Intelligence. Buckinghamshire, England, 1969. 154 p.
427. Zimmerman R. Can Ahything Be an Aesthetic Object? *J. of aeathetics and art Criticism*, XXV, 1966. P. 346.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії сформованості естетичного сприймання у молодших школярів (загальна характеристика)

Чуттєво-емоційний критерій

Визначає особливості чуттєво-емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку; сформованість позитивного ставлення молодших школярів до творів мистецтва; наявність стійкої мотиваційної основи до спілкування з мистецтвом; належний рівень знань з основ мистецтва; потребу в самостійній художній діяльності під керівництвом учителя.

Характеристика показників: потужність емоційного сприймання учнями творів мистецтва, дійсності, природи; характер емоційної реакції сприймання образів мистецьких творів; адекватність виокремлення естетичної основи відтворення мистецького твору; влучність визначення емоційно-образної домінанти; емпатійність переживання художніх образів в творах мистецтва.

Методика діагностики: анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіда, моделювання (словничок мистецьких вражень).

Оцінно-образний критерій

Визначає розкриття творчої індивідуальності молодших школярів у процесі естетичного оцінювання образів творів мистецтва (музичного, образотворчого, літературно-поетичної творчості, театральних мініатюр, хореографічних композицій, нових мистецьких продуктів) та їх репрезентації.

Характеристика показників: здатність молодших школярів до художньо-естетичної оцінки образів творів мистецтва; уміння оцінювати емоційний зміст художнього твору; уміння давати словесну характеристику, емоційному стану героїв, опис емоційних переживань; здатність передавати ставлення до сприйнятого художнього твору, авторської позиції.

Методика діагностики: анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіда, тестування, художня оцінка, аналіз продуктів дитячої творчості.

Художньо-творчий критерій

Передбачає готовність молодшого школяра до участі у творчому процесі в оптимальних організаційних формах для розв'язання визначених завдань; прагнення до здійснення художньо-творчої діяльності в закладах загальної середньої освіти; набуття творчих умінь (музично-виконавських, сценічно-артистичних, художніх, організаційних, участь в активній мистецькій діяльності; участь у художньо-творчому процесі).

Характеристика показників: характер творчої інтерпретації молодшими школярами образів творів мистецтва; оригінальність творчого вираження естетичних вражень; яскравість використання художніх засобів мистецького відтворення дійсності; глибина естетичних вражень заснованих на поліхудожній основі; конструктивність побудови особистісної поведінки учнів; здатність до генерування творчих ідей.

Методика діагностики: анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіда, тестування, художня інтерпретація, аналіз продуктів дитячої творчості, аналіз музично-виконавських, сценічно-артистичних, художніх, організаційних умінь, участь в активній мистецькій діяльності та художньо-творчому процесі.

Характеристика
основних критеріїв та показників рівнів естетичного сприймання у
молодших школярів за змістом та в ситуаціях прояву

Таблиця А.1

№ п/п	Критерії та показники	Зміст	Ситуації прояву
1	Чуттєво-емоційний – художньо-емоційне сприймання навколишньої дійсності і творів мистецтва	Емоційне ставлення до естетичного в навколишньому світі, творах мистецтва, чутливість (почуття єдності форми і змісту); співпереживання (асоціювання художньої події з особистісним досвідом – індивідуальне, самостійне, об'єктивне сприймання авторської позиції).	У навчально-виховному процесі під час позакласних форм роботи, бесід, обговорень, вході використання самостійних художньо-естетичних самостійних завдань: виявлення шляхом педагогічного спостереження, анкетування вчителів, учнів та їх батьків
2	Оцінно-образний – наявність певної суми естетичних знань, умінь надати естетичні оцінки і судження.	Об'єм, міцність і глибина історико-теоретичних і художньо-естетичних знань і уявлень про розмаїття жанрів і стилів національного і світового мистецтва. Розвиток рефлексії: умінь аналізувати і оцінювати твори мистецтва, аргументовано висловлювати своє емоційно-ціннісне ставлення до них. Наявність естетичного ідеалу; здатність та вміння оцінювати свою мистецьку діяльність.	У позакласній розвивальній діяльності, у процесі гурткової роботи; виявлення за допомогою анкетування, бесід, у формальному та неформальному спілкуванні. У позаурочній діяльності, при обговоренні виставок, творів мистецтва, шляхом бесід, рецензування, діалогу.
3	Художньо-творчий – наявність практичних художньо-естетичних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей.	Уміння відтворювати художній образ адекватно авторському задуму: самостійно виконувати навчально-репродуктивні та творчі роботи: використовувати суміжні мистецтва в художньо-творчій самореалізації. Розвиненість уяви, фантазії образного бачення: активність прояву асоціативності й емоційної пам'яті, нешаблонність мислення, здатність виходить за межі існуючих стандартів, уміння використовувати кілька підходів до розв'язання завдань.	У різновидах навчально-виховної та гурткової роботи, у процесі викладання самостійних робіт, участі у музичній самодіяльності. У репродуктивно-ілюстративній та творчій діяльності учнів: через співбесіди, педагогічне спостереження, шляхом аналізу творчих робіт учнів, їх участі в художній та театральній мистецькій діяльності.

Чуттєво-емоційний критерій сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Оцінно-образний критерій сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Художньо-творчий критерій сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Характеристика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Низький (елементарно-фрагментарний) рівень

Притаманний учням, в яких несформований інтерес до мистецтва та відсутня потреба у творчому самовираженні, самореалізації. Школярі цього рівня погано володіють знаннями і вміннями з мистецьких дисциплін, мають невеликий теоретичний багаж. Їх реакція на спілкування з мистецтвом ситуативна. Вони не здатні до співпереживання, повноцінного осмислення та вираження власного розуміння змісту мистецького матеріалу. У цієї групи дітей молодшого шкільного віку діяльність має виключно пасивний характер, вони не вміють самостійно зорганізуватись, регулювати та планувати свою поведінку, самостійно шукати шляхи та засоби вирішення проблем. Подолання труднощів у самовираженні таких школярів тісно пов'язане із спонуканням та ґрунтовною допомогою з боку вчителя. Задоволення вони відчують тільки по отриманні продуктів творчості.

Середній (емоційно-формальний) рівень

На даному рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів виявляється інтерес до різних видів мистецтва, але потреба в творчості, самовираженні, самореалізації у сфері мистецтва нестійка – має ситуативний характер. В учнів цього рівня спостерігається часткове, непевне володіння вміннями і навичками, але досить великий багаж знань у галузі мистецтва. Вони здатні до співпереживання, часткового осмислення та вираження власного розуміння адекватного змісту мистецького матеріалу. Цій групі дітей притаманна здатність до організації, регуляції та планування своєї поведінки, подолання труднощів та вирішення проблем, але часто за допомогою вчителя. Відчуття задоволення в них з'являється тільки в момент отримання продукту творчості.

Високий (художньо-інтерпретаційний) рівень

Цей рівень сприймання мистецтва властивий невеликій кількості молодших школярів. Для представників цієї групи характерний сформований та стійкий інтерес до мистецтва, а також потреба у творчій самореалізації в галузі мистецтва. Вони добре володіють вміннями і навичками, великим багажем теоретичних знань, що, звичайно, збільшує можливості до самовираження. Однак молодші школярі цього рівня ведуть напружений та цілеспрямований пошук нової інформації, нових шляхів та засобів самореалізації, нестандартно і неординарно вирішуючи проблеми. Показовою різницею цієї групи дітей є вміння самоорганізації, регулювання та планування власної діяльності, що виявляється у цілеспрямованості зусиль та наполегливості у подоланні труднощів. Діти, що знаходяться на цьому рівні, відрізняються інтенсивністю емоційних реакцій, вони здатні до творчого переосмислення мистецького матеріалу та усвідомлення особистісно-значущого переживання, вони добре розуміють образно-символічний зміст мистецтва та здатні його відобразити. Школярі відчують задоволення як в процесі творчості, так і по отриманні кінцевого результату. У цієї групи дітей діяльність має самостійний творчо-активний характер.

**Характеристика рівнів сформованості естетичного сприймання учнів
початкових класів творів образотворчого мистецтва у речових реакціях і
малюнках**

Таблиця Г.1

Рівні	У речових реакціях	У малюнках
Низький (елементарно-фрагментарний) – індиферентне відношення до творів образотворчого мистецтва.	Увага учнів зосереджена на предметах. Перерахування побачених предметів твору. Відсутність між ними зв'язку. Доповнення розповіді своїми життєвими враженнями. Відсутність узагальнення, виділення конкретно-смислової сторони мови.	Перерахунок предметів. Схематичність зображення. Предмети майже не пов'язані один з одним. Доповнення малюнка предметами, які знайомі дітям, але їх немає в творі. Розфарбовування предметів будь-яким кольором.
Середній (емоційно-формальний) – наявність узагальнення і смислова залежність предметів між собою. Поява емоційного середовища.	Учні придумують назву до твору. Поява передачі смислової залежності між предметами. Поява розповіді про колір предметів.	Осмислення заповнення аркуша при малюванні. Точна передача композиції. Поява емоційного середовища. Зв'язок предметів між собою за смыслом.
Високий (художньо-інтерпретаційний) – поява художнього бачення на відміну від оптичного.	Усвідомленість мови. Виділення головного. Збільшення обсягу розповіді про твір. Здатність до узагальнення: настрої, стан природи, дійсності.	Образна виразність. Передача настрою твору, стану природи. Увага до художніх засобів виразності твору. Заповнення листа не за предметом, а за планом.

Додаток Д

Анкета для учнів №1

Мета анкетування – з’ясувати в учнів наступну інформацію: коло їх інтересів в галузі мистецтва, рівень попереднього естетичного досвіду, прагнення до творчої діяльності, уявлення про музичне та образотворче мистецтво, інші види мистецтва та створення умов, які задовольняють (або не задовольняють) їхні потреби у мистецькій діяльності, художній творчості, позакласній виховній роботі.

1. Прізвище, ім’я та по батькові

2. Школа, клас

3. Скільки повних років?

4. Мистецька освіта (якщо відвідує музичну, художню школу, школу мистецтв, позашкільні мистецькі заклади)

5. Чим любиш займатися на дозвіллі?

6. В яких творчих мистецьких заходах під час навчання в школі ти брав участь?

7. Чи відвідуєш мистецькі гуртки, береш участь в художній самодіяльності?

8. Що таке краса?

9. Що таке краса природи?

10. Чи любиш ти мистецтво?

11. Чи вмієш грати на музичних інструментах?

12. Чи бажаєш навчитися грати на музичних інструментах?

13. Чи любиш грати у музичні ігри?

14. Грати на дитячих музичних інструментах?

15. Який вид мистецької діяльності тобі подобається: грати на музичних інструментах, співати, слухати музику, створювати музику; малювати, роздивлятися малюнки і картини; танцювати, брати участь у роботі дитячого театру, читати вірші, слухати поезію та прозу та ін.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Д 1

**Результати отриманих відповідей проведеного анкетування
за «Анкетою №1 для учнів»**

№ п/п	Питання	Кількість дповідей
1.	Що таке краса? ♦ Немає чорного кольору ♦ Красива музика ♦ Гарні думки ♦ Внутрішня краса ♦ Коли приємно слухати і бачити ♦ Красива дівчина Аліса	 7 6 2 1 3 3
2.	Що таке краса природи? ♦ Квіти ♦ Дерева ♦ Поле, ліс, трава, струмки ♦ Весна, сонце, небо ♦ Тварини ♦ Дівчина Аліса, Таня ♦ Музика природи ♦ Фарби природи	 17 8 7 5 2 1 1 1
3.	Чи любите Ви мистецтво? ♦ Малювати ♦ Танці ♦ Музика ♦ Кіно, театр ♦ Ігри	 9 3 4 4 4
4.	Чи граєте на музичних інструментах? ♦ Фортепіано ♦ Гітара ♦ Домра ♦ Рок-гітара ♦ Саксофон	 5 3 1 1 1
5.	Чи бажаєте Ви навчитися грати на музичних інструментах? ♦ Фортепіано, рояль ♦ Гітара ♦ Флейта ♦ Домра ♦ Барабан ♦ Рок-гітара	 8 1 1 5 1 1 Не хочу - 5

Додаток Д 2

Анкета для учнів №2

Мета анкетування – визначення рівнів естетичного сприймання у молодших школярів на основі відповідно визначених критеріїв, з'ясування їх інтересів в галузі мистецтва, рівень попереднього естетичного досвіду, прагнення до творчої діяльності, уявлення про музичне та образотворче мистецтво, інші види мистецтва та створення умов, які задовольняють (або не задовольняють) їхні потреби у мистецькій діяльності, художній творчості, позакласній виховній роботі.

1. Прізвище, ім'я та по батькові

2. Школа, клас

3. Скільки повних років?

4. Мистецька освіта (якщо відвідує музичну, художню школу, школу мистецтв, позашкільні мистецькі заклади)

5. Яка діяльність тобі найбільше подобається: малювання; музична діяльність; танцювально-рухова; театральна, грати в комп'ютерні ігри; дивитись телевізор; проводити час на свіжому повітрі або інше.

6. Яка діяльність більше подобається: творчі мистецькі заходи, виконавська, слухацька, організаторська, акторська, віршування, хореографія, театралізація?

7. Чи подобається відвідувати мистецькі гуртки, брати участь у художній самодіяльності? Брати участь у творчих мистецьких заходах?

8. Чи любиш ти займатися музикою, малюванням в позакласній роботі?

9. Який твій улюблений предмет мистецтва в школі? Який вид позакласної мистецької діяльності тобі подобається?

Інструкція: оцінити ступінь сформованості естетичного сприймання у молодших школярів, за 3-бальною шкалою:

властивість слабо виражена; властивість виражена посередньо;

властивість виражена яскраво.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Е

Опитувальник

Шановні вчителі! З метою дослідження особливостей формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, просимо дати відповіді на наступні запитання:

Чи застосовуєте Ви у позакласній виховній роботі:

- 1) комплексне використання мистецтва _____
- 2) мистецьку ігрову діяльність _____
- 3) метод малювання музики _____
- 4) інсценізацію та театралізацію музичних творів, пісень _____
- 5) мистецькі проєкти _____
- 6) казки: музичні, мистецького змісту _____
- 7) постановку дитячої опери (можливо фрагменту) _____
- 8) інші види, методи і форми роботи естетичного виховання, а саме з формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

По можливості, наведіть, будь-ласка приклади використання: _____

Вкажіть джерела, якими Ви користуєтесь під час пошуку матеріалу для роботи та їх авторів _____

Чи достатньо методичних матеріалів з даного питання: _____

Ваш педагогічний стаж: _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Е 1**Опитування**

**для діагностування рівнів сформованості естетичного сприймання
у молодших школярів (відгук на музичний твір)**

1. Який характер має музичний твір?
(За методом моделювання – В. Ражніков, О. Ростовський).
2. Який настрій навіює даний музичний твір?
3. Який із запропонованих віршів відповідає характеру музичного твору?
(Короткий відгук на твір: 1) опитування; 2) короткий опис).
4. Який власний малюнок відповідає характеру даного музичного твору? (За методом «малювання музики»).
5. В яких кольорах ви бачите музику прослуханого твору? (Метод «кольорового звукоряду»).
6. Якому кольору (сполученню двох кольорів) відповідає даний музичний твір? (Методичний прийом М. Леонтовича).
7. Який із представлених творів образотворчого мистецтва відповідає музичному образу, характеру даного музичного твору? (Відгук на музичний твір за допомогою твору образотворчого мистецтва).

Додаток Ж

**Визначення рівнів сформованості естетичного сприймання в молодших
школярів за методом тестування**

1. Великий колектив з співаків це:

- а) оркестр;
- б) група;
- в) хор;
- г) хоровод.

2. Музику створюють:

- а) поети;
- б) композитори;
- в) художники;
- г) співаки.

3. Музика, що супроводжує спів, називається.

- а) акомпанементом;
- б) хороводом;
- в) співом;
- г) оплесками.

4. Повторення тієї самої мелодії з новими словами це:

- а) музика;
- б) пісня;
- в) куплет;
- г) фраза.

5. Невелика завершена частина музичної думки це:

- а) куплет;
- б) музична фраза;
- в) приспів;
- г) акорд.

6. Чергування довгих і коротких звуків це:

- а) ритм;
- б) темп;
- в) пульс;
- г) музична фраза.

7. Частина слів у пісні, що повторюється декілька разів:

- а) куплет;
- б) приспів;
- в) фраза;
- г) заспів.

8. Цей знак :// називається:

- а) фермата;
- б) пауза;
- в) реприза;
- г) тактова риска.

9. Четвертна нота позначається:

- а) затушований овал і штиль;
- б) незатушований овал;
- в) P;
- г) штиль.

10. Знаки для запису музичних звуків:

- а) паузи;
- б) ноти;
- в) ключі;
- г) репризи.

11. Знаки мовчання:

- а) ноти;
- б) паузи;
- в) репризи;
- г) ключі.

12. Який знак позначає розмір?

- а) C ;
- б) L ;
- в) < ;
- г) <5> .

13. Скільки всього назв нот?

- а) сім;
- б) десять;
- в) вісім;
- г) шість.

14. Короткі звуки позначаються:

- а) A;

- б) /;
- в) #;
- г) восьмі.

15. Звуки за тривалістю звучання поділяються на:

- а) високі й низькі;
- б) тихі та голосні;
- в) довгі та короткі;
- г) шумові та музичні.

16. Приспів + заспів =

- а) фраза;
- б) пісня;
- в) куплет;
- г) музика.

17. Музична вистава, в якій дійові особи не говорять, а співають має назву:

- а) оркестр;
- б) концерт;
- в) опера;
- г) балет.

18. Представником якої країни є композитор І. С. Бах?

- а) Німеччини;
- б) Польщі;
- в) Росії;
- г) Японії.

19. Хто є героями «Карнавалу тварин» К. Сен-Санса?

- а) тигр;
- б) лебідь;
- в) вовк;
- г) сова.

20. Скільки творів включає цикл «Пори року» П. Чайковського?

- а) 24;
- б) 4;
- в) 2;
- г) 12.

21. Який з цих музичних творів належить П. Чайковському?

- а) «Котику сіренький»;
- б) «Хвороба ляльки»;

- в) « Жайворонок» ;
- г) « Ой не світи місяченьку ».

22. Хто з перелічених композиторів написав музичний твір «Казка про царя Салтана» ?

- а) П. Чайковський;
- б) М. Римський - Корсаков;
- в) М. Леонтович;
- г) М. Глінка.

23. Який настрій передає пісня «Дударик» в обробці М. Леонтовича?

- а) радість;
- б) смуток;
- в) грайливість;
- г) напруженість.

24. Які з перелічених композиторів відносяться до українських?

- а) П. Чайковський;
- б) С. Прокоф'єв;
- в) М. Глінка;
- г) М. Лисенко.

25. Вкажіть автора музики до балету «Спляча красуня»:

- а) С. Рахманінов;
- б) С. Прокоф'єв;
- в) М. Римський-Корсаков;
- г) П. Чайковський.

26. Визначіть, яким словом позначається поняття лад:

- а) мажор;
- б) тенор;
- в) бекар;
- г) темп.

27. Що таке тон:

- а) відстань між сусідніми звуками,що дорівнює двом півтонам;
- б) вид багатоголосся;
- в) закінчення музичної думки;
- г) зв'язок звуків між собою.

28. Скрипковий ключ :

- а) ключ соль, який вказує, що нота соль першої октави пишеться на другій лінійці;
- б) ключ для запису низьких звуків;

в) ключ «до»; г) ключ «фа»;

29. Динамічні відтінки:

- а) позначення сили гучності в музиці;
- б) посилення звучності від (тихо) до (голосно);
- в) послаблення звучності від (голосно) до (тихо);
- г) послаблення звучності від (голосно) до (тихо).

30. Реприза-це:

- а) знак взяття дихання;
- б) знак мовчання;
- в) знак, який підвищує ступінь на тон;
- г) повторення певної музичної побудови.

31. Опера-це:

- а) це музична вистава з співом і танцями;
- б) хоровод, круговий танок;
- в) музична вистава;
- г) романс.

32. Музична інтонація – це:

- а) єдність звуку і змісту, втілення художнього образу в музичних звуках;
- б) вона виражає емоції людини;
- в) зображує явища навколишнього світу, різноманітні шуми та звуки;
- г) основа музики і від виразності інтонації залежить і виразність мелодії.

33. Інструментальна музика – це:

- а) вираження якогось твору;
- б) успішне засвоєння навчального матеріалу;
- в) цінний засіб формування соціально-активної поведінки дитини;
- г) гра на музичному(их) інструменті без співу.

34. Регістр - це:

- а) відстань від одного звуку до найближчого такого ж, але більш високого чи низького;
- б) частина діапазону музичного інструменту чи співацького голосу;
- в) частина звукоряду в межах октави.

35. Вокалізація – це:

- а) єдність звуку і змісту, втілення художнього образу в музичних звуках;
- б) зображення інтонації, спричиняють на власній музичний досвід;

в) один із ефективних прийомів активізації емоційного сприймання музики та окремих її елементів;

г) спів на певні голосні звуки, склади та з закритим ротом.

36. Мелодія-це:

а) інтонаційно осмислена побудова;

б) зображення нот;

в) це особливий жанр музики;

г) музична думка, виражена одноголосно.

37. Із скількох ліній складається нотний стан ?

а) з 5 -ти;

б) з 3 - ьох;

в) з 7 - ми;

г) з 8 -ми.

38. Дитяча опера М. Лисенка має назву:

а) «Курочка Ряба»;

б) «Коза-Дереза»;

в) «Попелюшка»;

г) «Баба-Яга».

39. Музикант, який грає на музичному інструменті бандурі –це:

а) баяніст;

б) кобзарь;

в) бандурист;

г) сопілкар.

40. Українською народною піснею серед поданих є:

а) «За світ встали козаченьки»;

б) «Гей, там на горі Січ іде»;

в) «Перепілочка»;

г) «Дощик».

41. Який з даних музичних інструментів є смичковий інструмент?

а) скрипка;

б) кларнет;

в) флейта;

г) сопілка.

42. Який темп має музичний твір «Політ джмеля» М. Римського-Корсакова?

а) швидкий;

б) помірний;

- в) повільний;
- г) голосний.

43. Співвіднесіть стрілочками музичні твори до тих композиторів, які їх написали: |

а) П. Чайковський	«Весела. Сумна»;
б) А. Філіпенко	«Впертий братик»;
в) Л. Бетховен	«Марш дерев'яних солдатиків»;
г) Д. Кабалевський	«Дударики».

44. Ансамбль із двох виконавців - це:

- а) тріо;
- б) квінтет;
- в) дует;
- г) квартет.

45. Про якого музиканта К. Паустовський написав оповідання «Старий кухар»:

- а) Л.В.Бетховен;
- б) В.А.Моцарт;
- в) Д.Б. Кабалевський;
- г) П.І.Чайковський.

46. Високий жіночий голос –це:

- а) тенор;
- б) альт;
- в) сопрано;
- г) бас.

47. Яких «Трьох китів» музики Д. Кабалевського ви знаєте:

- а) пісня, танець, вальс;
- б) пісня, танець, марш;
- в) танець, опера ,темп;
- г) вальс, гімн, п'єса.

48. Виберіть із перелічених творів ті, що входять до симфонічної сюїти «Карнавал тварин» К. Сен -Санса:

- а) «Зайчик»;
- б) «Лебідь»;
- в) «Вовк»;
- г) «Черепахи»;
- д) «Кури і півень»;
- е) «Слон»;
- є) «Королівський марш лева»;

ж) «Акваріум».

49. Які з перелічених творів належать композитору М. Лисенку?

- а) «Коза – Дереза»;
- б) «Мак»;
- в) «Вовк і семеро козенят».

50. К. Сен -Санс є автором музичних творів:

- а) «Слон»;
- б) «Льодолом»;
- в) «Пташка».

51. Хто є автором збірки музичних творів «Дитячий альбом»?

- а) М. Глінка;
- б) Л. Ревуцький;
- в) П. Чайковський.

52. Композитор П. Чайковський написав музичний твір:

- а) «Дід Мороз»;
- б) «Баба – Яга»;
- в) «Тихий вечір».

53. Подумайте, хто з композиторів написав який твір (поставте стрілочками):

Д. Кабалевський	«У печері гірського короля»
П. Чайковський	«Хвороба ляльки»
Е. Гріг	«Три подружки».

54. Хто є автором пісні «Зоре моя вечірняя»?

- а) В. Івасюк;
- б) М. Лисенко;
- в) Я. Степовий.

55. До яких музичних інструментів можна віднести рояль?

- а) струні;
- б) духові;
- в) клавішні.

56. До струнних можна віднести такі інструменти:

- а) флейта, саксофон, кларнет;
- б) домбра, балалайка;
- в) баян, акордеон.

57. Виберіть з переліку українських композиторів:

а) В. Косенко;	г) М. Леонтович;
б) Й. С Бах;	д) П. Чайковський;
в) Я. Степовий	є) Е. Гріг.

58. Лисиця, Заєць, Ведмідь, Вовк, Кабан є персонажами опери «Пан Коцький» яку написав :

- а) П. Чайковський;
- б) М. Лисенко;
- в) М. Дрімлюга.

59. Скільки всього назв музичних звуків?

- а) 5; б) 7; в) 8.

60. Октава – це:

- а) відстань між звуками;
- б) відстань між звуками за висотою;
- в) відстань від одного звука до найближчого такого ж, але більш високого чи низького.

61. Звукоряд – це:

- а) послідовне розташування семи звуків у висхідному і низхідному порядку;
- б) звуки нотного стану;
- в) послідовність нот по порядку.

62. Гама – це:

- а) частина звукоряду в межах октави;
- б) послідовність нот по висоті;
- в) гармонія.

63. Нота – особливий музичний звук, який записується:

- а) штрихами;
- б) знаками;
- в) паличками.

64. Лінійки на яких пишуться ноти називаються:

- а) мелодійний стан;
- б) музичний стан;
- в) нотний стан.

65. Система взаємозв'язків між музичними звуками із провідною роллю одного з них – тоніки називається:

- а) лад;
- б) тон;

в) ритм.

66. Звуки на яких можна закінчити музичну думку (мелодію) і вона буде завершеною називаються:

- а) нестійкі;
- б) альтеровані;
- в) стійкі.

67. Який звук є найстійкішим?

- а) ввідний;
- б) тоніка;
- в) гучний.

68. Який знак підвищує ноту на півтон ?

- а) бемоль;
- б) бекар;
- в) дієз.

69. Півтон - найближча відстань між двома сусідніми звуками гами:

- а) ре - мі і соль - ля;
- б) мі - фа і сі - до;
- в) до -до.

70. Бемоль – знак що понижує ноту на:

- а) тон; б) півтора тона; в) півтон.

Додаток 3

Результати діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів за результатами опитування і тестування

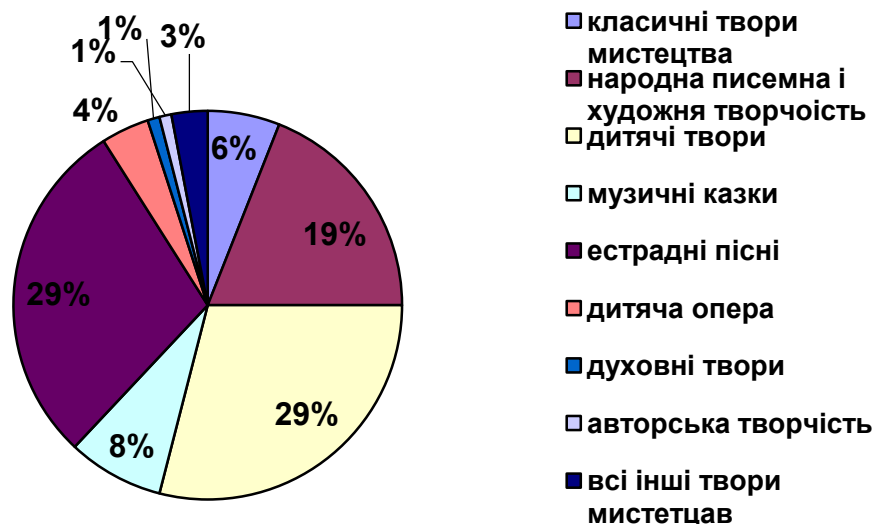

Рис. 3.1. Співвідношення мистецьких уподобань дітей молодшого шкільного віку за результатами опитування.

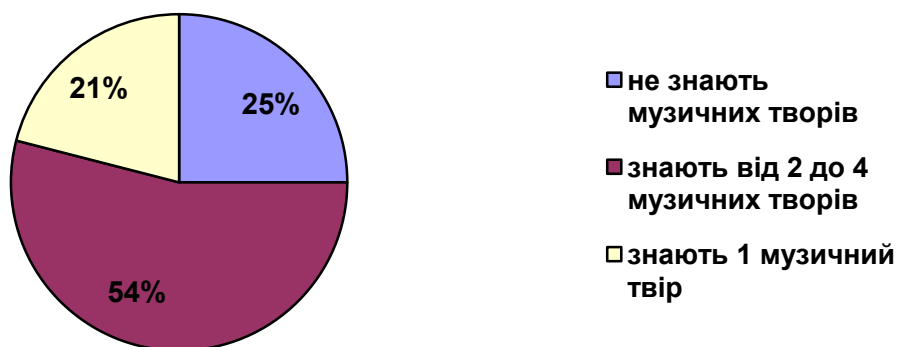

Рис. 3.2. Результати діагностики рівнів сформованості естетичної ерудиції молодших школярів методом тестування.

Рис. 3.3. Результати діагностики рівня знань учнів початкових класів з музичного мистецтва методом тестування.

Виявляючи здатність дітей до поліхудожнього сприймання, ми запропонували наступні завдання:

- 1) *потрібно до картини підібрати музику;*
- 2) *підписати музику віршами.*

У першому завданні для експерименту ми обрали картину М. Приймаченко «Лежень ліг під яблунею». Після показу картини (звичайно, не називаючи її) ми запропонували учням пісні на вибір: «Чорнобривці», «Грицю, Грицю, до роботи», «Два півники», «Вийди, вийди сонечко». Майже всі учні (84,1%) проявили активність у виконанні завдання, що є дуже позитивним, однак якісний показник виконаної дітьми роботи не є досить високим: 12,1% опитаних обрали українську народну пісню «Ти ж мене підманула» аргументуючи це тим, що хлопець, що зображений, на картині, на когось очікує; 28,2% учнів підібрали пісню «Чорнобривці», оскільки пісня про квіти, і на картині є зображені квіти; у 24,2% дітей вибір зупинився на пісні «Два кольори», тому що кольорову гаму картини можна зіставити зі словами пісні. Лише 20,6% молодших школярів дали правильну відповідь, обравши пісню «Грицю, Грицю, до роботи».

Творчі завдання

для діагностики рівнів естетичного сприймання в учнів молодшого шкільного віку за Т. Голінською.

1. З літературного фрагменту визначити «ключові» слова або речення, що свідчать про емоційну кульмінацію події:

Малювала Віра зайчика смішного,
А намалювала вовчика лихого.
Закричала Віра: - Ой - ой - ой, матусю!
Бач, який страшенний! Я його боюся!
(Боягузка. Н. Деркач).

2. Визнач слова, речення, які вказують на загальний настрій тексту:

І небо невміле, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть
Неначе п'яний очерет
Без вітру гнеться, Боже милий!
(І небо невмите, і заспані хвилі... Т. Шевченко).

3. У кольорів є свій характер, залежно від ситуації він проявляється: стає суворим, гнітючим, похмурим або лагідним, добрим, сонячним, спокійним. Знайдіть у картинах колір, що має одну назву, але виконує завдання художника – найбільш виразно виявити свій характер.

4. Погляньте на картини і визначте, якими засобами художник показав час доби, враховуйте і характер, і назву твору.

5. Визнач жанр запропонованих картин: натюрморт, портрет, пейзаж.

а) підпиши; підбери назву до картини із запропонованих нижче;
знайди відповідну назву музичного твору із запропонованих.

б) зміни назву картини і аргументуй це.

в) визнач подібні і відмінні ознаки на картинах;

г) визнач «характер» кольорів на картині згідно настрою твору та які виразні засоби використав художник для вираження основного задуму.

Додаток I

**Діагностична методика сформованості естетичного сприймання в
молодших школярів у процесі слухання музичних творів
(тестування)**

1. Послухайте музичний твір, дайте відповідь в якому темпі він звучить. (Звучить твір «Щедрик» М. Леонтовича)

- а) швидкому;
- б) повільному;
- в) помірному.

Які музичні інструменти ви чуєте у даному творі?

- а) трубу;
- б) скрипку;
- в) голос.

2. Прослухайте твір П. Чайковського «Хвороба ляльки», який характер він має на вашу думку?

- а) радісний; б) печальний; в) безтурботний; г) урочистий.

3. Який на вашу думку ритм має дана мелодія? (П. Чайковський «Марш дерев'яних солдатиків»):

- а) вальсовий;
- б) пісенний;
- в) танцювальний;
- г) маршовий.

4. Послухайте мелодію. Який рух звуків цієї мелодії?

- а) поступовий висхідний;
- б) поступовий низхідний;
- в) стрибкоподібний.

5. Як рухаються звуки мелодії?

- а) вгору;
- б) вниз;
- г) на одному місці.

5. Якими тривалостями звучить мелодія.

- а) довгими тривалостями – половинна нота;

- б) короткими тривалостями – четвертна нота;
- в) дуже короткими тривалостями – восьма нота.

- г) “Ой на горі жито”.

7. Визначіть в даній мелодії сильну долю.

(Звучить твір «Женчикок, бренчикок в обр. М. Леонтовича»).

Дітям роздаються зразки нот зі словами пісні.

Підкресліть сильну долю у нотних зразках. Відтворіть оплесками.

8. Послухайте мелодію. Яку пору року на вашу думку змалював композитор? (аудіозапис твору А. Вівальді «Пори року» – «Літо»).

9. Оберіть варіант, який вважаєте правильним.

10. Охарактеризуйте звуки мелодії

(Т. Ломова «Ведмідь»):

- а) тонкі, легкі;
- о) важкі, громіздкі;
- в) середні, зручні для співу.

11. Прослухайте мелодію, звуки якого регістру ви чуєте?

(П. Чайковський «Пісня жайворонка»)

- а) високого;
- б) низького;
- в) середнього.

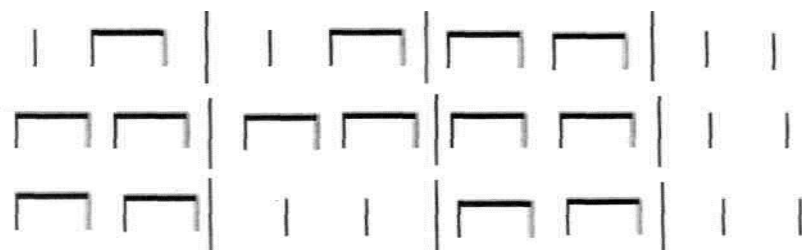
12. Визначте напрям мелодії, куди вона рухається? (С. Проф'єв «Ромео

і Джуль'єта»):

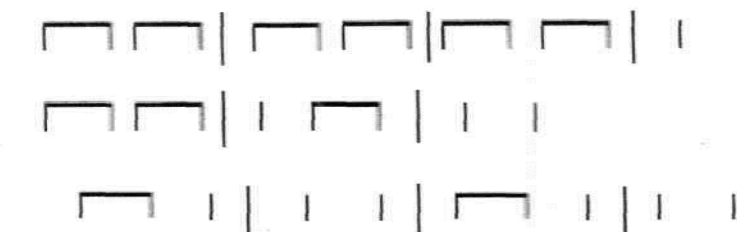

- а) вгору;
- б) вниз;
- в) залишається на місці.

13. Із запропонованих ритмічних рисунків виберіть той, що підходить до пісеньки «Веселі гуси».

14. Визначте ритмічні рисунки даних творів. З'єднайте запропоновані варіанти ритмів, та надпишіть назви творів: («Пісня Лисички», «Подоряночка», «Галя по садочку ходила»).

15. Запишіть ритмічний малюнок до пісеньки «Як діждемо літа».

16. Запишіть ритмічний малюнок на слух. (Вчитель простукує ритмічний малюнок, а діти записують його на слух).

17. Прослухайте українську народну пісню «Ой ходить сон коло вікон» і визначте характер мелодії.

- а) бурхливий;
- б) стриманий;
- в) спокійний, проникливий.

18. Послухайте вступ до твору М. Глінки «Жайворнок» і визначіть, якому регістрі він звучить.

- а) низький, густий, приглушений;
- б) середній, приємний.
- в) високий, дзвінкий, іскристий.

19. Прослухавши музичні твори, з'єднайте назви їх із правильними варіантами, що характеризують темп мелодії:

- а) Е. Гріг «У печері гірського короля»
спокійний;
- б) Укр. народна пісня «Ой, ходять сон»
стрімкий;
- в) П. Чайковський «Марш дерев'яних солдатиків»
маршовий.

20. Визначте динаміку мелодії (П. Чайковський «Баба Яга»):

- а) наростаюча, голосна;
- б) середня;
- в) тиха.

21. Прослухайте музичний твір К. Сен-Санса «Карнавал тварин. Кенгуру», як звучить музика у цьому творі?

- а) уривчасто;
- б) важко;
- в) плавно;
- г) підкреслено.

Додаток І

**Кількісна характеристика критеріїв сформованості естетичного
сприймання у дітей молодшого шкільного віку
(констатувальний етап експерименту), %**

Таблиця І.1.

Критерії	Рівні					
	Елементарно-фрагментарний (низький)		Емоційно-формальний (середній)		Художньо-інтерпретаційний (високий)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Чуттєво-емоційний	20,5	21,96	63,5	62,6	16,0	15,4
Оцінно-образний	35,1	37,8	43,4	43,0	21,5	19,2
Художньо-творчий	42,0	43,0	41,6	40,2	16,4	16,8
Сформованість естетичного сприймання у молодших школярів	42,9	45,3	39,3	37,4	17,8	17,3

Діагностика сформованості естетичного сприймання у молодших школярів за методикою В. Іванової

З'ясовано дійсний стан сформованості естетичного сприймання, обізнаність з творами мистецтва (музики, живопису, літератури). Опитування учнів показало дійсний стан сформованості естетичного сприймання, а також співвідношень мистецьких уподобань молодших школярів: дитячим творам і естрадним пісням віддали перевагу по 29%, наступними переважають народна писемна і художня творчість – 19%, дитячі напрямки – 19%, казка – 8%, класичні – 6%, опера – 4%, авторські – 1%, духовні – 1%, всі інші твори – 3%. Як показало дослідження, діти надають перевагу (61%) музично-естетичним враженням, які отримали завдяки засобам масової інформації. Серед дитячих уподобань домінують враження, які ні за змістом, ні за формою не можна оцінити як факти мистецтва. Невелика частина опитаних (24%) надає перевагу народному фольклору (пісенна творчість, живопис та ін.). Зовсім мізерна кількість учнів (14%) віддана класичним творам мистецтва, причому цей вибір зробили діти, які навчаються в музичних, художніх школах, студіях або школах мистецтв.

Завдання: *перевірка знань з образотворчого мистецтва*. Дітям були запропоновані питання, на які вони мали дати чіткі відповіді: *«назвіть відомих вам художників; якими інструментами й матеріалами можна працювати на уроках образотворчого мистецтва? Що таке пейзаж? Як називають зображення, що пояснює або доповнює зміст тексту? Що ми називаємо галереєю? Як називаємо картину, на якій зображена людина?»* Отже, називаючи художників діти обмежувалися лише кількома прізвищами, а з таким терміном як «ілюстрація» діти взагалі незнайомі. Лише один учень дав правильну відповідь на запитання: *«Що таке ікебана?»*. На запитання *«Як називаємо орнаментальні вироби, вирізані з паперу?»* – 24 учні дали таку відповідь: *«визирунки»*, а на запитання *«що таке мозаїка?»* – 25 учнів відповіли *«витинанка»*. Як бачимо, учні не володіють термінологією з цієї дисципліни. І тільки відповідь на єдине запитання дало позитивні результати. Воно звучало

так: *«Назвіть дію, яку ми виконуємо за допомогою таких інструментів: голка, кольорові нитки, канва»*. Майже всі учні дали правильну відповідь. Основним нашим завданням було дослідити, які ж уподобання і смаки мають сучасні діти молодшого шкільного віку. На запропоноване запитання: *«Назвіть улюблений музичний твір. Чому він подобається?»* переважна більшість (19 учнів) віддають перевагу сучасним естрадним пісням вітчизняного або зарубіжного виконання. А пояснили вони свої уподобання тим, що ці пісні веселі, або на них знято гарний кліп. Так, учні опитуваного класу вважають улюбленими пісні, які вони вивчали на уроках музики, наприклад, «Ой, у лісі калина», «Пісня Лисички» М. Лисенка. Лише троє дітей серед улюблених називають твори музичної класики. Що стосується народної музики, то їй віддають перевагу тільки двоє учнів опитаного класу. Такі результати є свідченням того, що діти малознайомі з музичною скарбницею, а лише цікавляться популярною музикою, що є найбільш доступною й заповнює собою весь простір. Останнім запитанням на нашому етапі роботи було таке: *«Чи маєте ви улюблений виріб? Чим він вам подобається?»*. На це запитання ми не дізналися відповіді від чотирьох дітей, шість учнів назвали вироби з паперу, які вони виготовляли на уроках художньої праці; сім учнів написало, що люблять конструювати; троє дітей цікавляться вишивкою, шиттям і вишиванням, двоє – роботою з пластиліном. Тільки двоє відповіли, що їм подобаються писанки, і лише один учень на запитання: *«Ваш улюблений виріб?»* відповів так: *«Мисочки з паперу»*. Досліджуючи уподобання дітей, ми поцікавилися, чи мають вони улюблену картину. На жаль, вісім третьокласників не змогли дати відповідь на наше запитання, а близько половини опитаних засвідчили те, полюбують милуватися картинами, на яких зображена природа. При цьому діти не знають назви картин, лише описують те, що там зображено.

Результати дозволяють зробити такий висновок: діти не є обізнаними з творами образотворчого мистецтва, з його кращими зразками, не виявляють інтересу до творів мистецтва, оцінювання побаченого. Це є прогалиною виховання і, передусім, естетичного.

Додаток Й 1

Структура поліхудожнього розвитку особистості дитини*Згідно з теорією поліхудожнього виховання Б. Юсова*

Рівні екологічної інтеграції духовних процесів дитини:

геосфера (геологія і клімат);

біосфера (природний аспект життя рослин і тварин);

антропосфера (ноосфера: антропогенний компонент світотворення);

техносфера (технічна творчість людини);

артосфера (художні здібності людини);

ергосфера (сфера духу, духовності);

космосфера або астросфера.

Сфери:

1) внутрішня – «екологія культури», культурне середовище в якому зростають духовні сили дитини, що важливо для дітей молодшого шкільного віку;

2) середня – «екологія соціуму» – домінанта розвитку, коли мистецтво влітається в життя особистості, її моральні орієнтири;

3) зовнішня сфера – стосується дітей старшого віку, відкрита у просторі екологія природи, всесвіту, космосу. Це єдність мистецтва й світотворення, інтеграція мистецтва й наукового знання, які перебувають у діалектичній єдності й педагогічно ефективні для кожного вікового періоду розвитку особистості дитини.

Поліхудожній розвиток сприймання має:

– горизонтальне спрямування (як ціле, що склалося на певному віковому етапі) ;

– вертикальне (як система чи процес у просторово-часовому співвідношенні).

Основною ідеєю синергетики є саморозвиток. Стосовно художньої педагогіки – це система, зв'язком якої можуть бути емоції й почуття. Теза про необхідність відновлення цілісної особистості, яка поєднує цілісне мислення і

цілісне знання про світ з цілісною душою, висунута радикальними реформами освіти, базується на ідеях синергетизму. У контексті досліджуваної проблеми необхідно простежити, як взаємодіють між собою мистецтво та світогляд. У пізнанні духовної субстанції, прагненні й можливості покращити її якість важлива роль належить феномену мистецтва. Відзначається глибокий зв'язок духовності з художньою творчістю. Легкість, з якою мистецтво проникає в духовний світ людини, діє на думки і почуття, формує моральне обличчя, уже в глибокій давнині змусило його включити у систему виховання. Мистецтво, яке є досвідом естетичного сприймання й моделювання світу, зберігає в собі цілісність культури народу, нації, етносу і в процесі художньої творчості здійснює передачу накопиченого досвіду, інформації та пізнання, а отже, розкриває спектр поліфункціональності мистецтва, що й забезпечує аксіологічну цінність і значимість мистецтва для людства.

Поліфункціональний характер мистецтва дозволяє педагогу вести виховання по шляху сходження до цілісності. Відгукуючись відповідно на поле іншого, вихованець перебуває у стані самостійно творити естетичне емпатійно-чуттєве відношення до того часу, доки будуватиметься ідеальний образ в особистісному «Я».

Поліхудожнє виховання як цілісний інтегрований педагогічний процес.

Компоненти:

- 1) поліфонічна уява;
- 2) «живе» мистецтво;
- 3) поліфонічна ієрархія як організація видів художнього прояву дітей.

Останній компонент Б. Юсов подає у вигляді п'яти висхідних шарів:

- узагальнених картин (технізована культура);
- звуко руховий (танок, рух, театр, жест, міміка, інструментальний звук, спів);
- знаковий (слово, мовлення, писемність, мальований знак);
- візуально-символічний: форма (малюнок), колір (живопис), простір (архітектоніка);

– резонансний: аромат (структура, композиція), звук, ритм (вібрація, інтонація), світло-райдуга-колір.

Пройшовши всі шари поліфонічної ієрархії, дитина набуває багатовимірну і багаторівневу здатність уявляти, вільно переходити на новий рівень розвитку. При цьому дослідник визначає п'ять способів пізнання й оформлення дітьми власних уявлень про навколишній світ, які передаються:

- діями (рухами, мімікою, жестами, танцями);
- почуттями;
- поняттями (словами);
- образами (в основному, зоровими)
- символами – узагальненими знаками.

Педагогічна система художньої модальності

Подає механізм інтеграції різних видів мистецтва в ієрархічній висхідній системі, як «художній простір», як «духовний космос». Уяву він розглядає як головну якість внутрішнього, духовного прояву дитини в мистецтві і як важливу складову розвитку культури в широкому розумінні цього слова (в екосистемі). *Творчість* виступає важливим показником лише в екзистенціальній системі мистецтв. У понятійний словник поліхудожнього виховання Б. Юсов вводить категорію «*екосистеми*» – вони створюють багатовимірний концептуальний простір. Унаслідок цього, заняття мистецтвом у творчій *екзистемі* мають виводити дітей на визначений рівень внутрішнього відображення явищ життя в мистецтві. Отже, *художність* – це концентроване вираження типу й рівня контакту людей з дійсністю, з мистецтвом і між собою.

Це може бути:

- 1) надчуттєвий відчутний контакт (на рівні хвильової єдності), який є чуттєвим аналогом, вібраційною моделлю єдності духу аудиторії;
- 2) колір – візуально пофарбований аналог переживань;
- 3) динамічна гра форм і просторових модальностей;
- 4) рух – пластичне, тілесне вирішення внутрішнього духовного стану в танці;

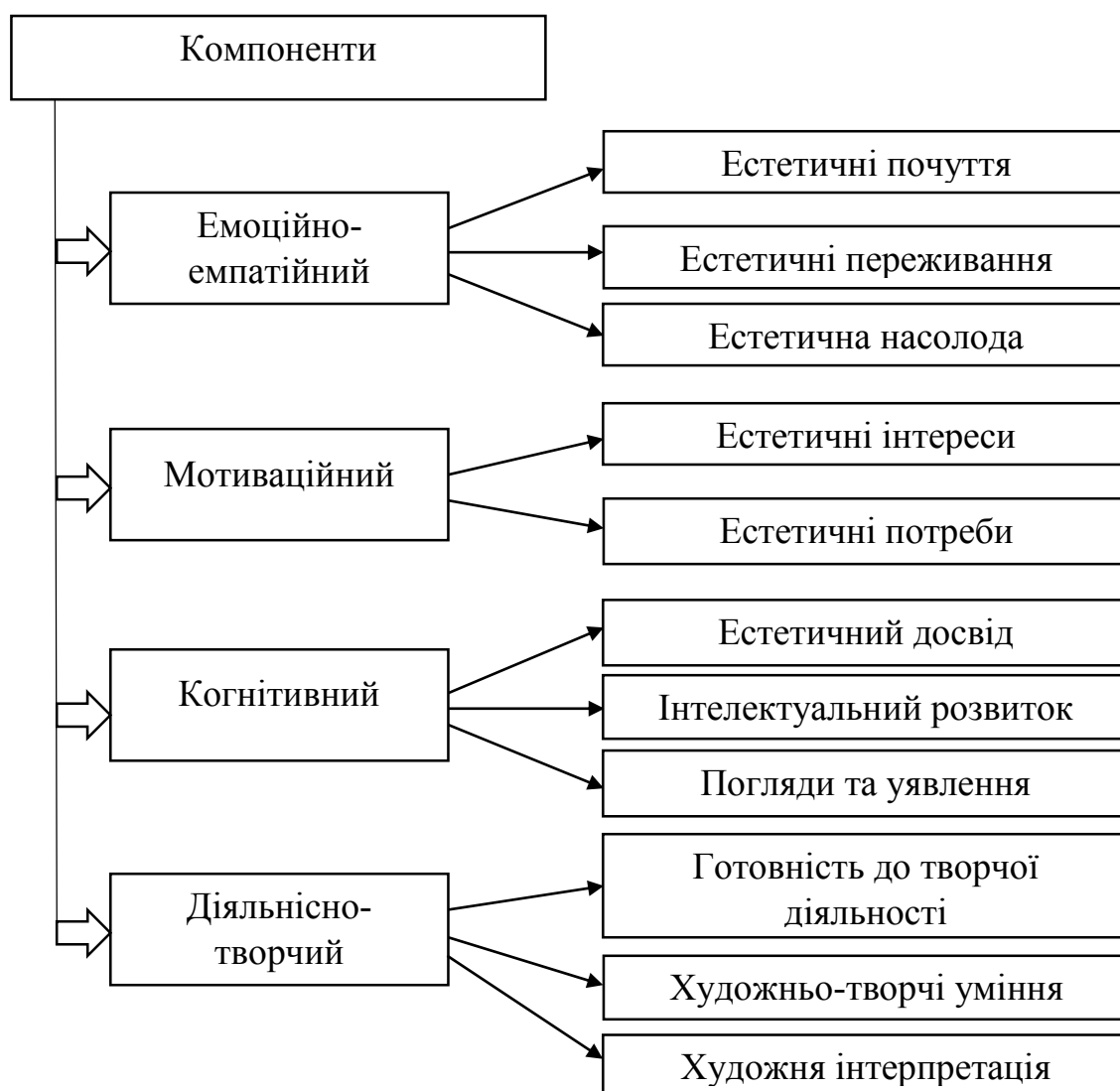
5) жест як характерна риса пантоміми, міміко-жестикулярне вираження переживань у театрі, що доповнює зміст подій;

6) поетичний міміко-звуковий словесний аналог, який забезпечує передачу змісту в напруженій мовленнєвій формі;

7) проста розповідь, яка вражає почуття й уяву.

Педагогічний зміст екосистеми поліхудожнього виховання дітей полягає в тому, щоб у процесі інтегрованих занять мистецтвом пройти всі ступені вертикального реєстру і підняти зміст поліхудожньої творчості до максимально високого рівня духовного вираження.

Тільки через екосистему художньої діяльності мистецтво вивільняє духовні сили дітей, перетворюючись із рудимента сучасної освіти в його головне завдання – розширення контактності людини, її діалогу з навколишнім світом, з минулим і теперішнім.

Структура естетичного сприймання молодших школярів

Анкета для вчителів №1

Мета анкетування – з'ясувати особливості особистого досвіду вчителів початкових класів щодо естетичного виховання молодших школярів, а також перевірити актуальність і значимість виділених критеріїв формування естетичного сприймання у молодших школярів.

Школа _____ Стаж роботи _____

1. Чи знайомі Вам інтегративні художньо-педагогічні технології?
(Так/Ні) _____

2. Чи використовуєте Ви в позакласній роботі засоби комплексу мистецтв
(Так/ні) _____

Якщо так, то які? _____

Якщо ні, то чому? _____

З якою метою _____

Якою методичною літературою Ви користуєтесь?

3. Чи бажаєте Ви ознайомитись з методами інтегративних художньо-педагогічних технологій формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі
(Так/Ні)

4. Що саме Вас зацікавило б? (мета використання) _____

5. Яких мистецьких заходів, на Вашу думку, не вистачає для покращення позакласної роботи з естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку?

Дякуємо за співробітництво!

Додаток Л 1

Анкета для вчителів №2

Мета анкетування – визначити рівні сформованості естетичного сприймання у молодших школярів на основі відповідних критеріїв та з’ясувати причини недостатнього стану організації позакласної естетично-виховної роботи.

Вкажіть Ваше прізвище та ініціали _____

Інструкція: оцініть ступінь сформованості естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку, які відповідають Вашому уявленню про учнів, за 3-бальною шкалою:

1 бал – властивість виражена слабо

2 бали – властивість виражена посередньо

3 бали – властивість виражена яскраво

№ п.п.	Прізвище та ім'я учнів	Мотиваційно-творча активність	Емоційність сприймання мистецьких творів	Естетична оцінка	Інтерпретація	Творчість	Самостійність	Бали
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								
13								
14								
15								
16								
17								
18								
19								
20								

Які форми позакласної виховної роботи Ви використовуєте в естетичному вихованні молодших школярів? _____

Дякуємо за співробітництво!

Додаток Л 2

Результати анкетування
вчителів за «Анкетою для вчителів №1», %

Таблиця Л. 2. 1

№	Види естетичної діяльності молодших школярів у позакласній виховній роботі з використанням комплексу мистецтв	До експерименту	Після експерименту
1.	Вивчення українських народних пісень та ознайомлення з музичним дитячим фольклором, хороводами, танцями	62,1%	65,3%
2.	Театралізація та інсценізація української народнопісенної творчості та сучасної дитячої пісні	58,4%	68, 4%
3.	Ігри драматизації, музично-дидактичні ігри, ігрові вправи, мистецькі розваги	68,3%	70,2%
4.	Використання ІКТ	50,3%	55,8%
5.	Мистецькі проекти, продукти дитячої творчості	60,2%	65,6%
6.	Колективний спів (хоровий, ансамблевий, соло), пісенний конкурс	60,4%	68,2%
7.	Музична казка, вистава, сценка	68,2%	72,7%
8.	Дитяча опера, ляльковий театр	20,8%	31,5%
9.	Гра на дитячих музичних інструментах	45,7%	48,9%

Додаток Л 3

Результати опитування вчителів за «Анкетою для вчителів №2», %

Таблиця Л. 3. 1

№	Види естетичної діяльності молодших школярів з використанням комплексу мистецтв	До експерименту	Після експерименту
1.	Розучування українських народних пісень та ознайомлення з музичним дитячим фольклором	62,5%	65,5%
2.	Театралізація та інсценізація української народнопісенної творчості та сучасної дитячої пісні	60,5%	68,4%
3.	Вокально-ігрові вправи, заклички, забавки, поспівки, розваги, танці	68,4%	70,4%
4.	Ігри драматизації	60,5%	65,8%
5.	Музично-дидактичні ігри	58,8%	65,5%
6.	Колективний одноголосний спів (хоровий, ансамблевий, соло)	60,1%	68,6%
7.	Музична казка	65,9%	72,8%
8.	Дитяча опера	10,7%	21,1,%
9.	Рухливі музичні ігри з піснями	55,6%	58,5%

Додаток М

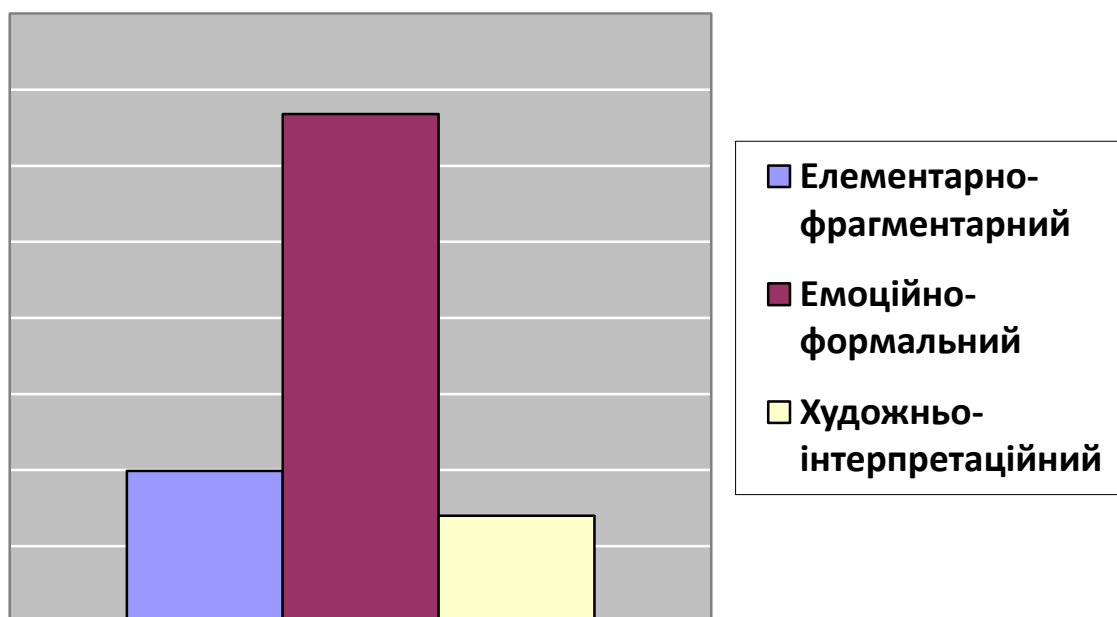
Діагностика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів шляхом інтерв'ювання

Рис. М.1. Кількісна характеристика діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів шляхом інтерв'ювання (за результатами констатувального експерименту)

Результати аналізу діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання шляхом інтерв'ювання молодших школярів подано в кількісній характеристиці після прослуханих музичних творів та ознайомлення з творами образотворчого мистецтва. В результаті проведення відповідних розрахунків з'ясовано, що в процесі діагностичного обстеження молодших школярів виявили 19,9% – елементарно-фрагментарний, 65,8% – емоційно-формальний, 14,0% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання в учнів початкових класів.

Діагностика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів на основі оцінювання творів мистецтва

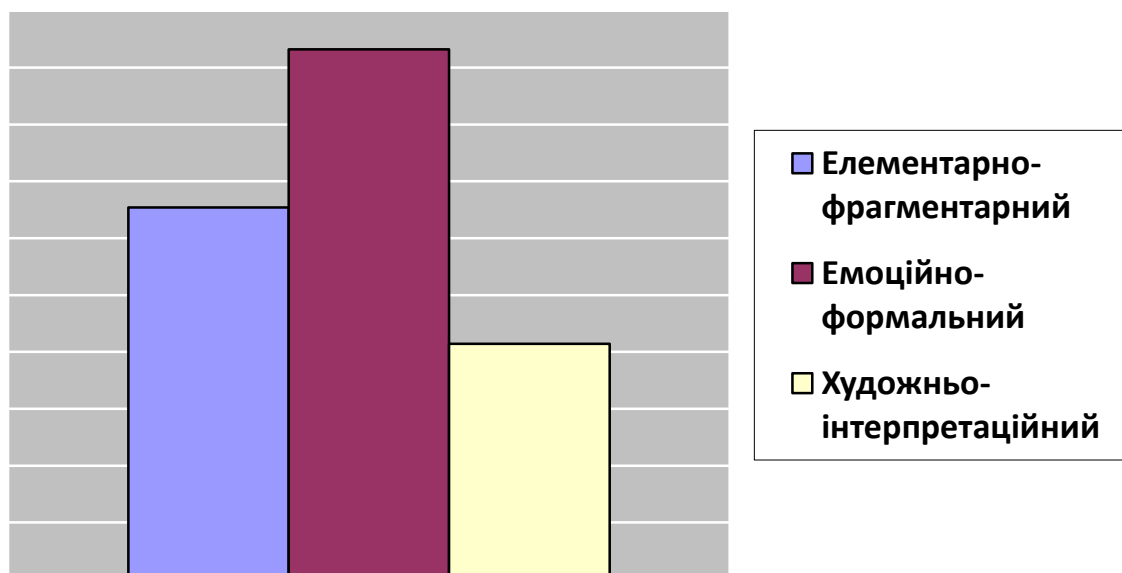

Рис. Н. 1. Кількісна характеристика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів на основі оцінювання творів мистецтва (за результатами констатувального експерименту)

Результати аналізу сформованості рівнів естетичного сприймання у молодших школярів подаємо у кількісній характеристиці на основі оцінювання творів мистецтва. В результаті проведення відповідних розрахунків з'ясовано, що в процесі діагностичного обстеження молодших школярів виявили 32,7% – елементарно-фрагментарний, 46,6% – емоційно-формальний, 20,7% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання в учнів початкових класів.

Додаток О

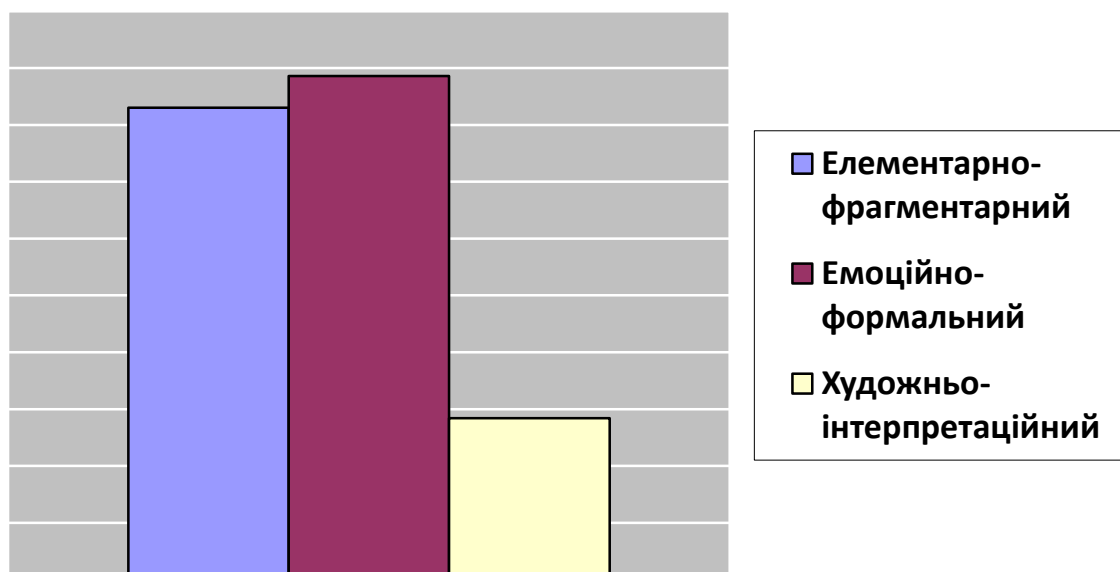
Діагностика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів у процесі інтерпретації творів мистецтва

Рис. О.1. Кількісна характеристика рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів в процесі інтерпретації творів мистецтва (за результатами констатувального експерименту).

Результати аналізу сформованості рівнів естетичного сприймання у молодших школярів в процесі інтерпретації творів мистецтва подаємо в кількісній характеристиці рівнів. В результаті проведення відповідних розрахунків з'ясовано, що в процесі діагностичного обстеження молодших школярів виявили 41,5% – елементарно-фрагментарний, 44,3% – емоційно-формальний, 14,2% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості в учнів початкових класів естетичного сприймання.

Додаток П

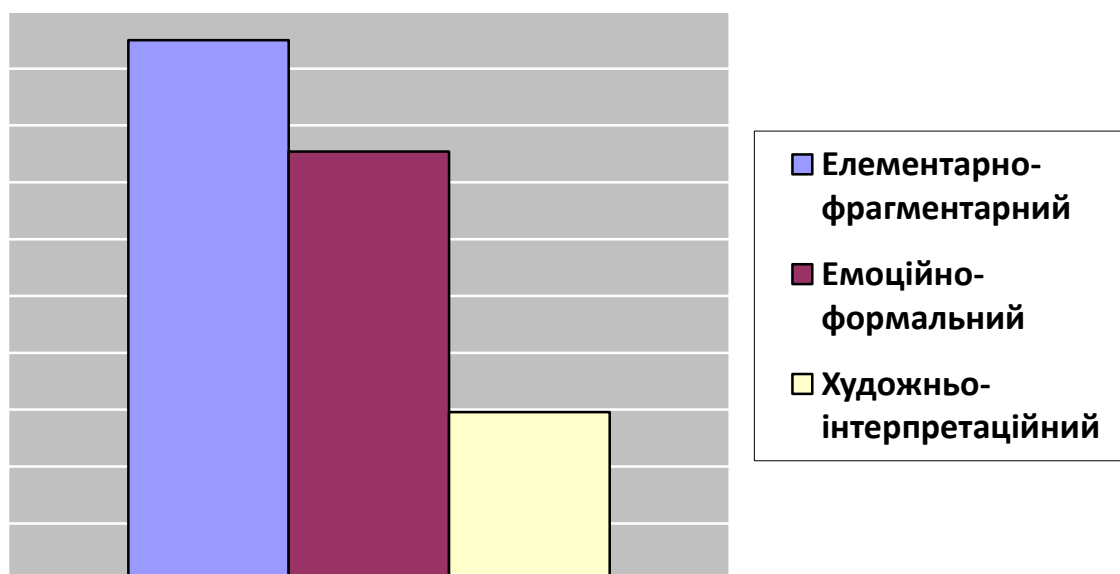
Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів

Рис. П.1. Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів (за результатами констатувального експерименту)

Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості естетичного сприймання в учнів початкових класів подаємо в кількісній характеристиці рівнів. В результаті проведення відповідних розрахунків з'ясовано, що в процесі діагностичного обстеження молодших школярів виявили 47,5% – елементарно-фрагментарний; 37,7% – емоційно-формальний; 14,8% – художньо-інтерпретаційний рівні сформованості естетичного сприймання в учнів початкових класів.

**Методичні рекомендації
для педагогічних працівників щодо особливостей формування
естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу
мистецтв у позакласній виховній роботі**

Методичні рекомендації присвячені проблемі формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Зазначена виховна діяльність розглядається як базовий компонент естетичного виховання молодших школярів і передбачає виконання низки заходів:

1. Ознайомлення з теоретичним станом проблеми дослідження, огляд і різноаспектний аналіз наукових джерел, на основі якого розкрито сучасне розуміння процесу формування естетичного сприймання молодших школярів.

2. Використання в роботі педагогічних концепцій, які спираються на творчу спадщину педагогіки, психології, філософії, що визнає естетичне виховання невід'ємною складовою освітнього процесу, провідним засобом і пріоритетною метою освіти.

3. Розуміння сутності основних понять – «естетичне сприймання» особистості в контексті дефінітивних підходів на основі психології, педагогіки, у тому числі історії педагогіки; «комплекс мистецтв», «позакласна виховна робота».

4. Професійний підхід до наукових досліджень психолого-педагогічних аспектів естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку з урахуванням особливостей вікової психології.

5. Науковий підхід до трактування сутності поняття «комплекс мистецтв» та його педагогічний потенціал як наукової категорії; сучасний стан сформованості якості та визначення ролі мистецтва як фактору формування естетичного сприймання у молодших школярів, а також провідну роль у цьому процесі позакласної виховної роботи; зв'язок комплексу мистецтв і

поліхудожньої діяльності.

6. Застосування в роботі методологічних підходів до проблеми формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

7. Використання обґрунтованих загально-педагогічних й специфічних принципів формування естетичного сприймання у молодших школярів.

8. Врахування сформульованих функцій процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

9. Виокремлення основних компонентів процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, до яких віднесено: змістовий, ціннісно-коригувальний, емоційний, креативно-діяльнісний.

10. Застосування критеріально-рівневого підходу до діагностування естетичного сприймання молодших школярів.

11. Врахування педагогічних умов, що забезпечують підвищення ефективності формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: формування у молодших школярів мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності та мистецтва на основі природовідповідності виховання; реалізація інтегрованого підходу до художньо-оцінної діяльності дітей з опорою на набутий естетичний досвід; включення школярів в системну поліхудожню діяльність на основі співтворчості вчителя і учнів.

12. Поетапне впровадження презентованої методики реалізації педагогічних умов, яка дала можливість відстежити процес реалізації формування цього утворення в динаміці за наступними трьома етапами: підготовчо-мотиваційний, художньо-оцінний, креативно-діяльнісний. Отже:

1). перший етап – це впровадження методики формування мотиваційної основи естетичного сприймання у молодших школярів, на якому слід запропонувати серію завдань для насичення емпіричного досвіду дітей,

сприймання навколишньої дійсності, природи, мистецтва;

2). На другому етапі бажано використати поліхудожній підхід до організації оцінної діяльності молодших школярів у процесі сприймання мистецтва, а саме методику малювання музики;

3). На третьому етапі – слід організувати художньо-творчу діяльність молодших школярів у процесі сприймання комплексу мистецтв із застосуванням ігрового підходу.

13. Використати розроблену й подану в графічному виразі організаційно-педагогічну модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

14. Запропонувати організаційно-педагогічну систему включення дітей молодшого шкільного віку в мистецьку творчу діяльність, форми і методи роботи для формування естетичного сприймання молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

15. Використати пріоритетну інтегративну методику естетико-виховного процесу паралельно з мистецькою монодіяльністю.

16. Максимально розкрити виховний потенціал позакласної роботи з учнями засобами комплексу мистецтв.

17. Врахувати готовність вчителя початкових класів до формування естетичного сприймання у молодших школярів.

18. Впровадження методики реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі сприяє позитивній динаміці у рівнях сформованості естетичного сприймання молодших школярів у випадку застосування наступних методів, форм та прийомів.

Перший етап: підготовчо-мотиваційний (стимулювання мотивації сприймання краси оточуючого світу, природи, творів мистецтва). Перший етап спрямований на формування позитивної мотивації учнів початкових класів до спілкування з мистецтвом, спостереження та аналізу продуктів художньо-

творчої діяльності; виникнення інтересу до організації мистецьких заходів та набуття мистецького досвіду; проведення естетичних бесід з метою формування емоційно-інтелектуального відгуку на твори мистецтва; насичення емпіричного досвіду дітей.

На першому етапі використовуються методи стимулювання мотивації естетичного сприймання, функціональна і фонова музика, вільні асоціації, творчі вправи, художньо-естетична бесіда, ІКТ.

Застосовуються наступні форми: мистецькі гуртки, творчі години, екскурсії естетичного змісту.

Означені основні завдання даного етапу: формування мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності й творів мистецтва.

Другий етап: художньо-оцінний (усвідомлення цінності творів мистецтва, розширення естетичного досвіду, формування ціннісного ставлення до оточуючого світу). Другий етап полягає у організації художньо-оцінної діяльності дітей; розвитку творчих здібностей та креативних можливостей молодших школярів, навичок творчо-інтерпретаційного аналізу мистецьких творів; використанні поліхудожнього підходу до організації оцінної діяльності у процесі сприймання мистецтва.

На другому етапі використовуються методи формування естетичної оцінки, метод малювання музики, твори-описи, метод гри, художня візуалізація.

Основні організаційні форми цього етапу: творчі майстерні, театралізовані ігри, мистецькі конкурси, вікторини.

Важливим завданням етапу є організація художньо-оцінної діяльності.

Третій, заключний етап: креативно-діяльнісний (досягнення свідомого включення дітей в мистецьку творчу діяльність під керівництвом вчителя, розширення естетичного світогляду, художня інтерпретація творів мистецтва). Третій етап передбачає підготовку з учнями повноцінних мистецьких художньо-творчих заходів; застосування мистецько-ігрової діяльності; мистецьких проєктів; створення продуктів дитячої творчості; реалізації умов

організації художньо-творчої діяльності молодших школярів; використання ігрового підходу до формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку.

Основні методи: проєктна діяльність, мистецькі ігри, театралізація, інсценізація, методи співтворчості учителя та учнів.

Форми: свято, концертна діяльність, постановка дитячої опери, художньо-творчі заходи.

Визначені завдання третього етапу: розвиток творчих можливостей молодших школярів засобами комплексу мистецтв із застосуванням різних методів, прийомів і форм позакласної виховної роботи.

Розв'язання цих завдань передбачає аналіз та використання методів, що спрямовані на: формування естетичного досвіду дітей та орієнтації в галузі мистецтва (розповіді, бесіди, обговорення, написання творів-описів); методів стимулювання й мотивації навчальної діяльності (створення ситуації успіху); методів мистецького навчання (словесні, образно-наочні), художньо-творчі (малювання музики, мистецька гра, стимулювання художнього виховання, цілеспрямованої активізації художньої діяльності дітей).

Провідними засобами методики є використання проєктних художньо-педагогічних технологій; мистецькі презентації, творчі проєкти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Казка про музику», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», «Фарби і музика»; метод малювання музики, метод гри, метод інсценізації та театралізації музичних творів, що сприяють активізації творчих здібностей і найбільш повному розкриттю потенційних можливостей учнів початкових класів.

**Педагогічні умови
формування естетичного сприймання у молодших школярів
засобами комплексу мистецтв
у позакласній виховній роботі**

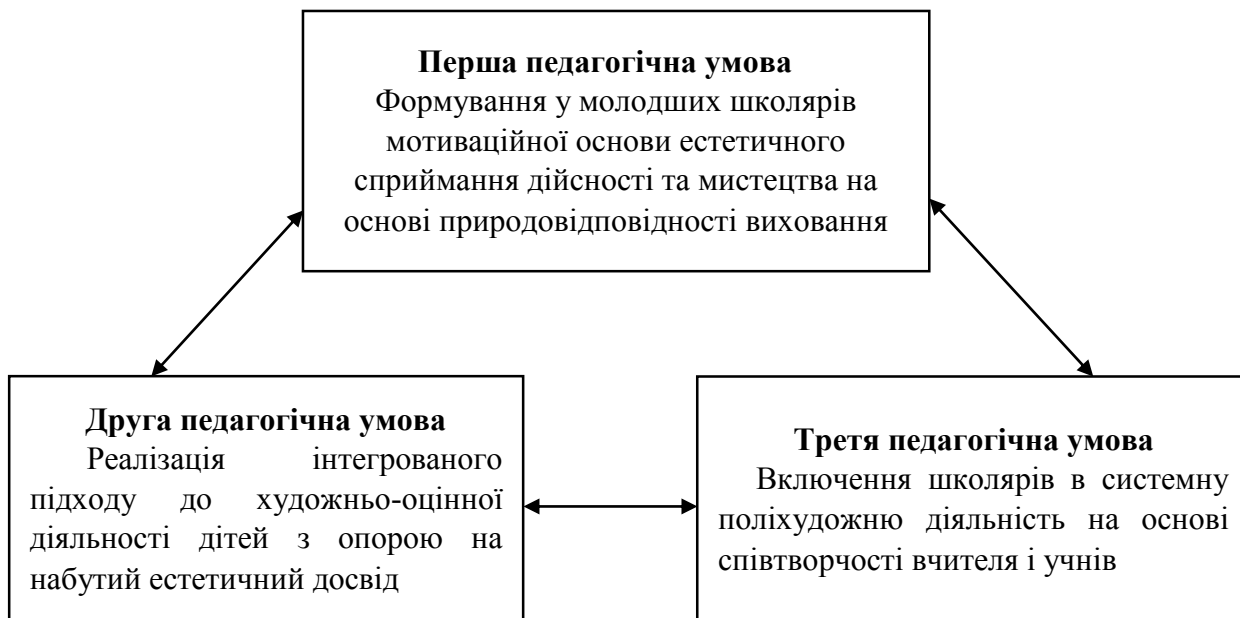
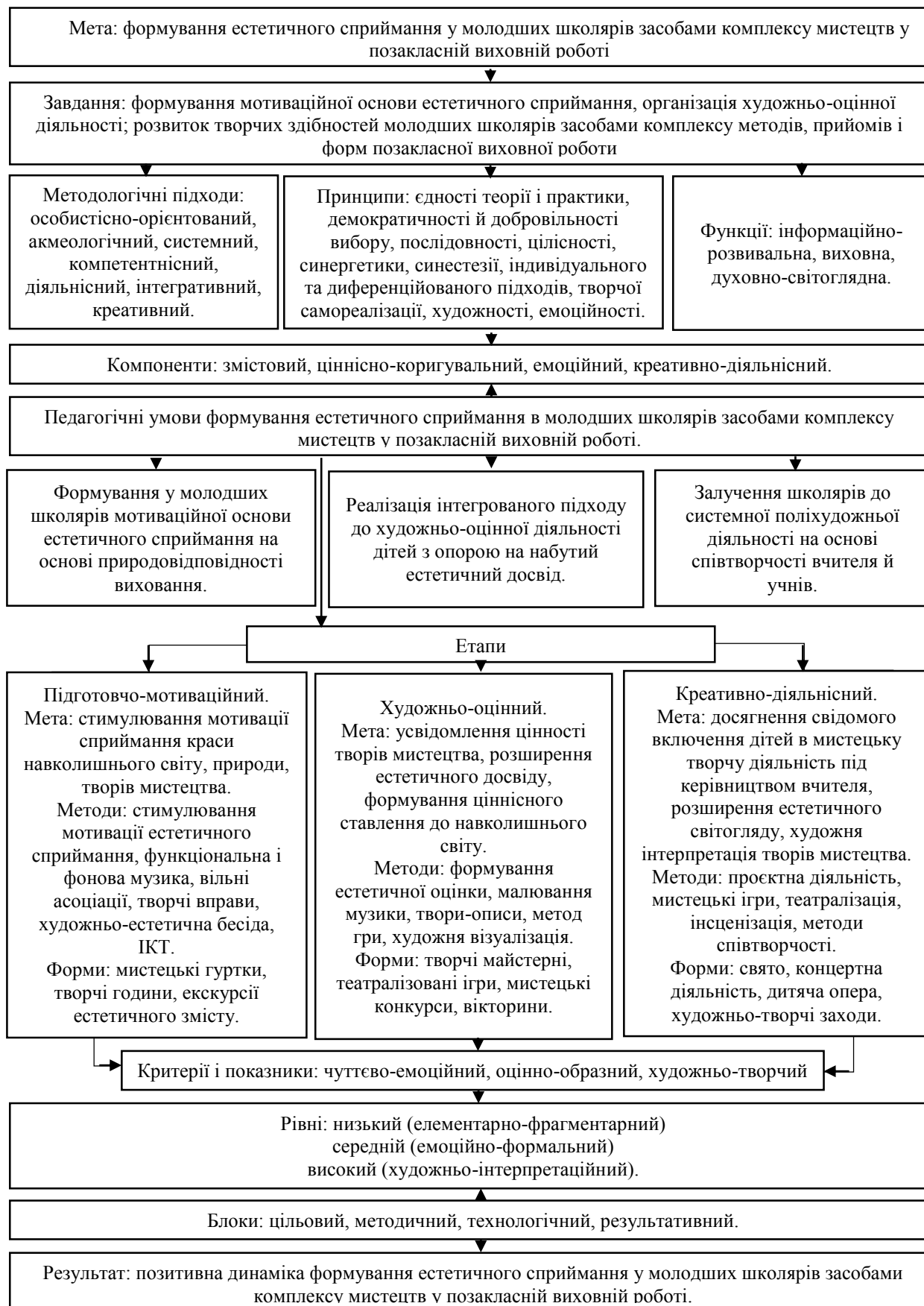

Рис. С.1. Педагогічні умови формування естетичного сприймання у
молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній
роботі.

Організаційно-педагогічна модель формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Додаток У

**Етапи методики реалізації педагогічних умов формування
естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу
мистецтв із застосуванням різних методів, прийомів і форм позакласної
виховної роботи**

Перший етап: *підготовчо-мотиваційний* (стимулювання мотивації сприймання краси оточуючого світу, природи, творів мистецтва). Перший етап спрямований на формування позитивної мотивації учнів початкових класів до спілкування з мистецтвом, спостереження та аналізу продуктів художньо-творчої діяльності; виникнення інтересу до організації мистецьких заходів та набуття мистецького досвіду; проведення естетичних бесід з метою формування емоційно-інтелектуального відгуку на твори мистецтва; насичення емпіричного досвіду дітей.

Методи: стимулювання мотивації естетичного сприймання, функціональна і фонова музика, вільні асоціації, творчі вправи, художньо-естетична бесіда, ІКТ.

Форми: мистецькі гуртки, творчі години, екскурсії естетичного змісту. Основні завдання даного етапу: формування мотиваційної основи естетичного сприймання дійсності й творів мистецтва;

Другий етап: *художньо-оцінний* (усвідомлення цінності творів мистецтва, розширення естетичного досвіду, формування ціннісного ставлення до оточуючого світу). Другий етап полягає у організації художньо-оцінної діяльності дітей; розвитку творчих здібностей та креативних можливостей молодших школярів, навичок творчо-інтерпретаційного аналізу мистецьких творів; використанні поліхудожнього підходу до організації оцінної діяльності у процесі сприймання мистецтва.

Методи: формування естетичної оцінки, метод малювання музики, твори-описи, метод гри, художня візуалізація.

Основні організаційні форми цього етапу: творчі майстерні, театралізовані ігри, мистецькі конкурси, вікторини. Важливим завданням

етапу є організація художньо-оцінної діяльності.

Третій етап: *креативно-діяльнісний* (досягнення свідомого включення дітей в мистецьку творчу діяльність під керівництвом вчителя, розширення естетичного світогляду, художня інтерпретація творів мистецтва). Третій етап передбачає підготовку з учнями повноцінних мистецьких художньо-творчих заходів; застосування мистецько-ігрової діяльності; мистецьких проєктів; створення продуктів дитячої творчості; реалізації умов організації художньо-творчої діяльності молодших школярів; використання ігрового підходу до формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку.

Основні методи: проєктна діяльність, мистецькі ігри, театралізація, інсценізація, методи співтворчості учителя та учнів.

Форми: свято, концертна діяльність, постановка дитячої опери, художньо-творчі заходи. Визначено *завдання* третього етапу: розвиток творчих можливостей молодших школярів засобами комплексу мистецтв із застосуванням різних методів, прийомів і форм позакласної виховної роботи. *Розв'язання цих завдань* передбачало аналіз та використання методів, що спрямовані на: формування естетичного досвіду дітей та орієнтації в галузі мистецтва (розповіді, бесіди, обговорення, написання творів-описів); методів стимулювання й мотивації навчальної діяльності (створення ситуації успіху); методів мистецького навчання (словесні, образно-наочні), художньо-творчі (малювання музики, мистецька гра, стимулювання художнього виховання, цілеспрямованої активізації художньої діяльності дітей). *Провідними засобами* було використання проєктних художньо-педагогічних технологій; мистецькі презентації, творчі проєкти, творчі вправи і завдання: «Намалюй музику», «Я і мистецтво», «Казка про музику», «Музичні кольори», «Мистецький портрет», «Наші творчі здобутки», «Кольоровий звукоряд», «Фарби і музика»; метод малювання музики, гри, інсценізації та театралізації музичних творів, що сприяють активізації творчих здібностей і найбільш повному розкриттю потенційних можливостей учнів початкових класів.

Динаміка
формування естетичного сприймання у молодших школярів
засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі
в контрольній та експериментальній групах

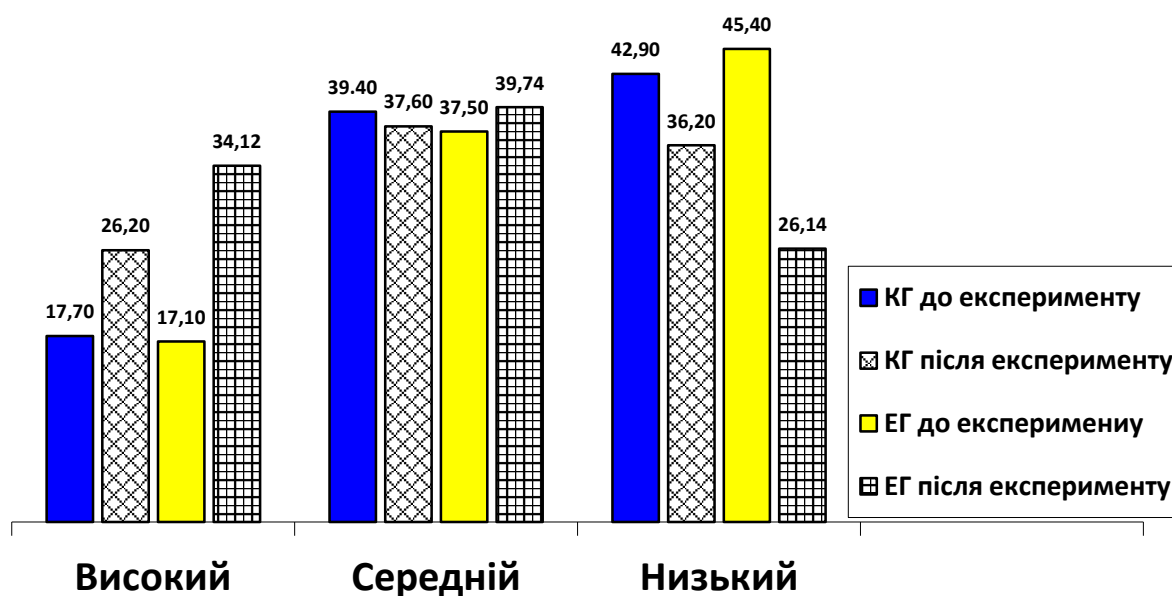

Рис. Ф. 1. Результати дослідницько-експериментальної роботи перевірки педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі в контрольній та експериментальній групах (формувальний експеримент).

Додаток Х

**Кількісна характеристика критеріїв сформованості естетичного
сприймання у дітей молодшого шкільного віку (контрольний етап
експерименту), %**

Таблиця Х.1

Критерії	Рівні					
	Елементарно-фрагментарний (низький)		Емоційно-формальний (середній)		Художньо-інтерпретаційний (високий)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Чуттєво-емоційний	15,07	8,88	64,84	64,02	20,09	27,1
Оцінно-образний	26,94	16,82	46,12	52,81	26,94	30,37
Художньо-творчий	33,79	23,83	43,38	44,86	22,83	31,31
Сформованість естетичного сприймання у молодших школярів	36,07	26,17	37,9	39,72	26,03	34,11

Дані додатку отриманні автором в результаті математичної обробки експериментальних даних.

Додаток Ц**Динаміка рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів на основі інтерв'ювання**

Таблиця Ц.1

Рівні сформованості	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Елементарно-фрагментарний	21,96	20,50	8,88	15,07
Емоційно-формальний	62,60	61,69	64,02	64,84
Художньо-інтерпретаційний	15,40	16,00	27,10	20,09

Динаміка рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів в процесі оцінювання творів мистецтва

Таблиця Ц.2

Рівні сформованості	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Елементарно-фрагментарний	37,80	35,10	16,82	26,94
Емоційно-формальний	43,00	43,40	52,81	46,12
Художньо-інтерпретаційний	19,20	21,50	30,37	26,94

Динаміка рівнів сформованості естетичного сприймання у молодших школярів у процесі інтерпретації творів мистецтва

Таблиця Ц.3

Рівні сформованості	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Елементарно-фрагментарний	43,00	42,00	23,83	33,79
Емоційно-формальний	40,20	41,60	44,86	43,38
Художньо-інтерпретаційний	16,80	16,40	31,31	22,83

Додаток Ш

Динаміка сформованості рівнів естетичного сприймання у молодших школярів за результатами діагностичного дослідження у ході констатувальної та контрольної фаз експерименту

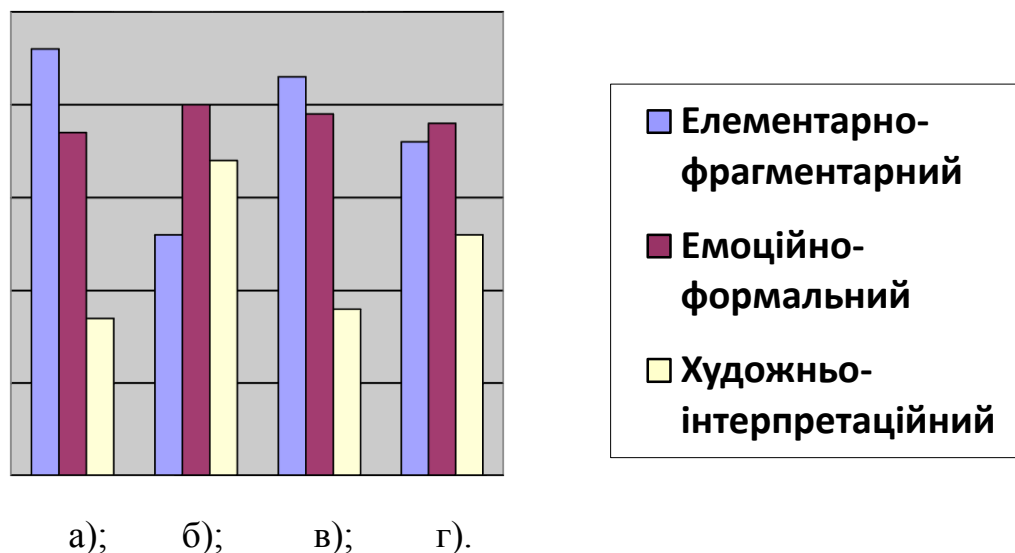

Рис. Ш.1. Динаміка сформованості рівнів естетичного сприймання у молодших школярів за результатами діагностичного дослідження у ході констатувальної та контрольної фаз експерименту:

а) ЕГ до експерименту; б) ЕГ після експерименту; в) КГ до експерименту; г) КГ після експерименту.

За зведеними даними показників критеріїв констатували, на початку експерименту зафіксовано 17,10% учнів початкових класів з високим (художньо-інтерпретаційним) рівнем сформованості естетичного сприймання, після експерименту даний відсоток зріс до 34,12%. Натомість, зменшилася частка учнів з низьким (елементарно-фрагментарним) рівнем – з 45,40% до 26,14%. Середній (емоційно-формальний) рівень сформованості естетичного сприймання на початку експерименту виявлено у 37,50% опитуваних, в кінці – 39,74%. У контрольних групах динаміка формування естетичного сприймання у молодших школярів не така значна: респондентів з художньо-інтерпретаційним рівнем сформованості естетичного сприймання було 17,70%, а стало 26,20%; з емоційно-формальним рівнем було – 39,40%, стало 37,60%; з елементарно-фрагментарним – було 42,90%, стало 36,20%.

ПОЕТИЧНА ОСІНЬ

Сценарій-розробка

музично-поетичного естетичного виховного заходу для учнів початкових класів.

Мета: формування естетичного сприймання природи, прекрасного у поезії, навколишнього світу; розвиток навичок виразного читання віршів, співу соло та в ансамблі, мовлення, пам'яті, спостережливості в учнів початкової школи. Виховання любові до рідної природи, людей, почуття прекрасного з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Форма проведення : свято.

Обладнання: виставка дитячих творчих робіт, малюнки дітей; осіннє листя, яким прикрашено приміщення.

Хід свята.

Вчитель: Осінь... Скільки поезії в цьому золотаво-сонячному слові, скільки радості й тихого смутку! Осінь часто називають чудовою, замріяною, золотою, загадковою, незбагненою. Щороку осінь неповторна у своїй красі. То ніжна і лагідна, то похмура і непривітна, то весела і життєрадісна, то мрійлива, то дощова і плаксива. Може, саме через цю тиху і яскраву красу її не оминали і не оминають увагою поети, композитори і художники.

1-й учень:

Хай усім буде затишно з нами,

Хоч за вікнами дощик шумить.

Поговорим про осінь віршами,

І хай музика ніжно звучить.

(Звучить музика — осінні мотиви з альбому «Пори року»

П. Чайковського. На фоні музики звучать слова.)

2-й учень:

Журливо музика заграла,
І закружляло в вальсі листя.
В країну осінь завітала —
Красива, сонячна, барвиста.

3-й учень:

Відкриваємо завісу ненароком,
Зазираємо в осінню пору року,
Вона тоді буває чарівна,
Коли стає золотокоса. Отож запрошуємо в осінь.

4-й учень:

Золота осінь. Ще недавно в небі синім
Пролітали журавлі. А сьогодні в безгомінні
Ходить осінь по землі. І від краю і до краю,
І від двору до двора золотого урожаю
Знов прийшла до нас пора.

(А. Малишко)

5-й учень:

В парках і садочках, на доріжки й трави
Падають листочки буро-золотаві.
Де не глянь, навколо килим кольористий,
Віти напівголі й небо синє, чисте.
Метушні немає, тиша й прохолода —
Осінь золотава тихо-ніжно ходить.

(К. Перелісна, Осінь).

6-й учень:

Осінь. Коли загляне в сад —
Наллється соком виноград.
І кислі яблука ранет

Солодкі стануть, наче мед.
 Коли огляне баштани —
 Наллються гордо кавуни.
 І залишається в хустках
 Товста капуста на грядках.
 Як помандрує по гаях
 З чарівним пензлем у руках —
 Все розмалює по путі.
 Берези стануть золоті!
 І ми її уклінно просим:
 Заходь у гості, славна осінь!
 (А. Кульська).

(Заходить дівчина-Осінь, тримаючи в руках кошик із фруктами. За нею виходять хлопчики-місяці Вересень, Жовтень та Листопад.)

Дівчина-Осінь:

Ось я - за сосною,
 Ось і листя в'яне...
 Осінь я. За мною
 Йдуть густі тумани.
 Осінь я. Осіннім
 Листям засипаю.
 Осінь. Трави сонні
 Долю нагинаю.
 Ранками імлиста,
 Вдень — як позолота,
 Обриваю листя -
 Це моя робота.
 (А. М'ястківський, Осінь).

7-й учень:

Нарядилась осінь

В дороге намисто,
Золоте волосся
Розплете над містом.
Кольорові фарби
Вийняла з кишені
І малює осінь
Жовтим по зеленім.
Здогадатись можна
В парку по деревах:
Є червона фарба
В неї і рожева...
Ще й відтінків різних
Безліч осінь має,
А стрункі ялинки
Боком обминає...
Їй не шкода фарби
Й часу ні хвилини –
Колються нікчемні
Сосни та ялини.

(М. Хоросницька, Осінь.)

Не сама до вас прийшла -
Я синочків привела.
Як моїх синочків звати,
Прошу я вас відгадати:
У південний край землі
Відлітають журавлі,
Знов лункий шкільний дзвінок
Нас покликав на урок.
Як цей місяць звати?
Прошу відгадати. *(Вересень.)* Вересень:

У серпанку павутини
 Білі ниточки снуються,
 Вже тумани по долині
 У ранкову пору в'ються.
 В лісі верес розкриває
 Свої килими бузкові,
 І багрянець покриває
 Пишні грона калинові. (Вибігає дівчинка і декламує.)

Школярка:

Здрастуй, вересень, світлий вересень! Руку дай!

Пахне м'ятою, стиглим вересом рідний край.

Ще жоржинами яснолицими квітне сад.

Поряд з айстрами і гвоздиками – виноград.

Розмовляємо із калиною:

- Ну й краса!

Наче лебеді над стежиною –

Небеса.

Глянув вересень, із усмішкою:

- В школу час!

Він із зошитом, він із книжкою входить в клас.

- Здрастуй, друже наш! В стиглім вересі

Дні летять.

- Будем вчитися, любий вересню, На дванадцять!

(Діти виконують пісню «Осінь чарівна», слова і музика Л. Левицької).

І. Осінь чарівна. Є чотири пори року. Але з них лише одна

Починає рік навчальний –Наша осінь чарівна!

Приспів:

Осінь, осінь – золота пора.

Ти до школи кличеш,

Осінь чарівна. Заглядає осінь в класи

Та милується з вікна, Мабуть, хоче теж «дванадцять»

Наша осінь чарівна.

Приспів. Та скінчився рік навчальний, Вже пройшла зима й весна,
Але знову кличе в школу наша осінь чарівна.

Приспів.

8-й учень:

Вже брами літа замикає осінь...

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп. Цвіркуни й перепілочки припинили концерт. Черногуз поклонився лугам і садам. Відлітаючи в Африку, пакував чемодан. Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось? Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось. Осінь брами свої замикала вночі. Погубила у небі журавлині ключі.

(Л. Костенко).

9-й учень:

Де стояло літо

Облітає листя, Висохла трава. Дивиться з ялиці Заспана сова.

Лис послухав тишу, Кинувся на мишу, А спіймав - листок.

Стежечка розмита Повертає вбік. Де стояло літо -Виріс боровик.

(Л. Топалай).

10-й учень:

Вересень. Звозить вересень в комори

Кавуни і помідори, спілих яблук, груш і слив

Цілі гори натрусив.

І вантажить гарбузи на машини і вози...

Йде до гаю, де гриби виростають щодоби.

На чолі іскриться піт –сто турбот і сто робіт.

(М. Сингаївський)

Осінь. Може, вам винограду солодкого, яблук червонобоких, кавунів червоних, як жар? Все у мене є, всім я багата, любі! Подивіться, який багатий урожай у нас виріс! (Виходять двоє учнів.)

11-й учень:

На зеленому городі

Ну, дива тобі, та й годі!

На зеленому городі

Заблудили ми сьогодні.

12-й учень:

Овочі – шикуйтесь!

Рівняйсь, струнко! (Виходять діти-овочі й стають у ряд. Двоє учнів розказують вірш «На зеленому городі» і показують на овочі.)

Учень:

Кукурудза круглоока

Просла така висока.

Заблудили я й Маруся,

А знайшла нас там бабуса. *Учениця:*

Ось квасолька і горох.

Бачте родичів обох?

Круглі зернятка у ряд

У стручках зелених сплять.

А отам копни раз, другий –

І побачиш вглибині,

У сіренькому лушпинні

Картоплин очки рясні. *Учениця:*

Там он кріпчик і петрушка

Запахуці та рясні.

Будеш їсти борщ чи юшку –

Вкиньте їх собі й мені.

А отут вам хто лежить,

Причаївся і мовчить?

Це ж зелений огірок

Заховався під листок. *Учень:*

Гичку вгору, хвостик вниз,
Ціле літо гарно ріс.
А скажіть, він зветься як? *Учень:*
Ой, Марусю, це ж буряк! *Учениця:*
А оце хто тут уклався?
Чи не спати він зібрався?
Бач, аж боком в землю вгруз!
Хто ж цей лежень? *Учень:*
То ж гарбуз!
А отут зручненько сіла
Капустина кругла, біла,
Загорнулась в сто хусток,
А корінчик весь промок. *Учень:*
А оце хто причаївся?
Бачиш, як зачервонівся!
Е, та ще ж і не один...
Помідором зветься він! *Учениця:*
Гріло сонечко ясне,
Землю цілувало,
От і соняшник розцвів,
Золоте кружало! *Учень:*
Що тут купками росте
Та дрібненько так цвіте? *Учениця:*
То щавель, борщу смачного
Не навариш ти без нього! *Учень:*
А ото що кучеряве?
То морквиця там на славу.
Заховалася вона,
Бо солодка і смачна. *Учениця:*
На зеленому городі -

Ну, дива тобі, та й годі!
 А щоб більше див було,
 Щоб гарненько все росло, –
 Треба вмілі руки мати,
 Треба добре працювати.
 Доглядати день при дні –
 Стане див тобі й мені!

(Діти співають пісню «Гей, збирай урожай», слова Т. Волгіної, музика А. Філіпенка.)

Гей, збирай урожай. Ми всі кошички несем, Дружно з піснею ідем. Гей, збирай урожай, І на зиму запасай! Гей, так, ти збирай І на зиму запасай! Кукурудзу ми зберем, Спілих соняхів нарвем,
 І горох про запас -Урожай хороший в нас.

Кличуть нас ліси, поля, сади. Дозбирати осені плоди, Із дерев спадає
 листя жовте, То землею ходить місяць... (*Жовтень*). *Жовтень*:

Осінь. Висне небо синє, Синє, та не те, Світить, та не гріє Сонце золоте. Чистим стало поле Од серпа й коси, Ніде приліпиться Крапельці роси. Темная діброва Стихла і мовчить Листя пожовтіле З дерева летить. Хоч би де замріла Квіточка одна; Тільки й червоніє, Що горобина. Здалеку під небом, В вирій летючи, Голосно курличуть Журавлів ключі. (*Я. Щоголів*.)

(Діти виконують пісню «Шпачок прощається», слова М. Івенсена, музика Т. Попатенко):

Шпачок прощається Осінь. Дощик сіється, Клен весь пожовтів. А шпачок на гілочці Пісеньку завів. *Приспів*:

Гілка ледь гойдається, Дощик не кінчається, З нами шпак старесенький До весни прощається. В путь-доріжку дальню Треба відлітати. Пісеньку прощальную Як не заспівати.

Приспів. Де ясні, веселі дні, Сонце золоте? Сумно над шпаківнею Пісню шпак веде. *Учениця*:

Жовтень. Подивись: на видноколі мов змінилися ліси. Хто це їх у

жовтий колір так барвисто прикрасив? Ось край річки жовті клени і берези золоті. Лиш ялиночки зелені залишились в самоті. І пишаються дерева золотим своїм вбранням. – Це якийсь маляр, напевно, догодити хоче нам. А маляр цей – місяць Жовтень – у відерцях чарівних жовту фарбу перебовтав і розбризкує по них. *(Н. Забіла).*

13-й учень: Осінній клен. Знов золотії листочки клена Летять на землю і на мене. Такі тендітні та сумні, Летять, кружляючи, крилато, І, мов сліди качиних лапок, Лягають тихо на землі. *(А. Костецький).*

14-й учень: Жовтень. Тихо осінь ходить гаєм, Ліс довкола аж горить, Ясен листя осипає, Дуб нахмурений стоїть. І берізка над потоком Стала, наче золота. Вітер, мовби ненароком, їй косиці розпліта. *(Н. Приходько).*

15-й учень:

Осіннє листя.

Настала осінь. Холодом

Повіяло навкруг,

Все більш береться золотом

Зелений ліс та луг.

Від вітру колихаються

Пожовклі дерева,

А листя з них зривається

І пісеньку співа:

- Веселі танцюристи ми,

Кружляєм в висоті -

Листки, листочки, листики

Червоні й золоті!

Зриваємось ми згрями

З топольок та беріз,

Злітаємо, кружляємо

І падаємо вниз.

(Н. Забіла)

(Учні виконують пісню «Падає листя», слова М. Івенсена, музика М. Красєва):

1. Падає, падає листя, Листя в саду мерехтить, Жовте, яскраво-вогнисте,
Тихо за вітром летить.) *Двічі*

2. В вирій птахи відлітають -Гуси, граки, журавлі... Ось і остання вже
зграя

Сумно курличе вгорі. | *Двічі*

3. Візьмем до рук козу бочки, Разом до лісу підем. Пахнуть стежки і
пеньочки Смачно грибком і дощем. | *Двічі*

Осінь: З давніх-давен восени, коли вже зібрано врожай, в Україні
проводився ярмарок.

Троє учнів розігрують сценку «Куди йдеш, Явтуше?» *1-ша кума:*

Добридень, кумонько! Куди йдеш? *2-га кума:*

Доброго здоров'я, кумасю! На ярмарок. *1-ша кума:*

О! А куди це твій сусід йде? *2-га кума:*

А зараз питаємо. Куди йдеш, Явтуше? *1-ша кума:*

Куди йдеш, мій друже?

Явтух:

Не скажу! *2-га кума:*

Та коли твоя добрая ласка, то й скажеш! *Явтух:*

На базар. І *1-ша кума:*

Ой, що несеш, Явтуше? *2-га кума:*

Ой, що несеш, мій друже? *Явтух.*

Не скажу! *2-га кума:*

Та коли твоя добрая ласка, то й скажеш! *Явтух:*

Груші. *1-ша кума:*

Ой, дай же мені, Явтуше! *2-га кума:*

Ой, дай же мені, мій друже! *Явтух:*

Не дам! *1-ша кума:*

Та коли твоя добрая ласка, то й даси. *Явтух:*

Візьміть ось гниленьку! *2-га кума:*

А що ще є на твоєму возі, Явтуше? *Явтух:*

Не скажу. Ви он в Осені спитайте. (*Явтух йде. Осінь виходить. Усі учні стають в коло. Осінь - у центрі.*) *1-ша кума:*

Щедра Осінь і багата

З подарунками прийшла.

Тож дозволь нам запитати... *Учні:*

Що ти, Осінь, принесла? *Осінь:*

Принесла пшениці. *Учні:*

Будуть паляниці. *Осінь:*

Стиглі груші запашні. *Учні:*

Заготуємо сушні.

Осінь:

Ось городина для вас! *Учні:*

Буде суп і борщ у нас. *Осінь:*

Стиглі яблука, мов жар. *Учні:*

На варення, на узвар! *Осінь:*

Різних овочів з городу,

Хліба з поля принесла. *Учні:*

Чи хорошу ти погоду

В подарунок нам дала? *Осінь:*

Дощ! Дощ! (*Хлопчик-Дощ вибігає і ловить дітей. Діти біжать і сідають на? свої місця.*) *Осінь:*

Капле з неба, дахів, стріх.

Дощ холодний, перший сніг,

Почорнів без листя сад...

Що за місяць? (*Листопад.*) *Жовтень (до Листопада):*

Похмурий, брате, ти та сірий.

Полинули пташки у вирій,

Мовчить діброва, мов німа,

Вже близько матінка-зима! *Листопад*:

Зникли біленькі хмаринки,

Небо не синє, свинцеве.

Зрідка снуються сніжинки

В це переддення грудневе.

Хмарна не радує днина, Вітер висвистує в кронах. Лиш молода горобина
Світиться в гронах червоних. *16-й учень*:

Зажурилась квітка

Небеса прозорі,

Як глибінь ріки,

Падають, як зорі,

З явора листки.

А над полем нитка

Дзвонить, як струна,

Зажурилась квітка –

Чує сніг вона.

(Д. Павличко) 17-й учень:

Березовий листочок

Іще не сніг і навіть ще не іній,

Ще чути в полі голос череди,

Здригнувся заєць - ліс такий осінній,

Куди не ступиш, все щось шарудить!

Чи, може, це спинається грибочок?

Чи, може, це скрадається хижак?

То пролетить березовий листочок,

То пробіжить невидимий їжак.

(Л. Костенко) 18-й учень:

Ідуть дощі

Йдуть і йдуть, і йдуть дощі,

Стали чорними кущі,

І дерева чорні стали,
 Бо листочки всі опали.
 Тільки дуб стоїть у листі
 І калинонька в намисті.

(М. Познанська) Вчитель: До своєї домівки піде незабаром від нас Осінь. Ляже відпочити і засне. Спатиме міцно, що їй незчується, як випаде і через три місяці розтане сніг, як розцвіте живою красою Весна, як зміниться вона стиглим Літом... (Звучить музика – мотиви з альбому «Пори року» П. Чайковського. Діти танцюють. Виконують пісні про осінь.)

ФАРБИ ОСЕНІ

Сценарій-розробка

художньо-естетичного виховного заходу

для учнів початкових класів

Обладнання і оформлення приміщення: аудіозаписи творів А. Вівальді «Пори року», замальовки дітей, виконані у різних художніх техніках: кольоровий олівець, гуаш, акварель по-сухому, акварель по-вологіму (для учнів 3-го класу), фломастер.

Форма проведення: мистецьке свято.

Ведучий:

От і жовтень стоїть на порозі, Розфарбовує гарно ліси. Щедро осінь давно у дорозі І добра принесла, і краси... І красою нам очі милує... Тішать серце рясні кольори... І врожаєм хорошим дивує, Усміхається сонцем згори. Господарює жовтень по всій землі, одягає в казкове вбрання усе навколо: і сади, і ліси, і луки, і гори. То щедрим сонечком засвітить, то холодом повіє, то небо засиніє невимовною красою, а то сірими хмарами вкриється й ну кропити рясним дощем, холодним і нудним, а вітер зірветься і почне трясти з дерев золоту красу осені. А вранці глянеш у вікно, а на траві та квітах - сива паморозь ночувала і приморозила чарівні й пишні жоржини. А в затінку холод сховався

і сидить, чекає, доки сонечко зайде за хмарку, тоді він одразу розіллється повсюди, щоб дошкулити всім.

А сонечко ходить все нижче та нижче. Може, воно притомилося за літо? Може, хоче відпочити і тому нема в нього сили світити так яскраво і гріти землю? Мабуть, так. Воно все частіше спочиває десь за хмарою. Та коли воно вийде на чисте небо й усміхнеться промінцями чарівно і ніжно – все одразу засміється у відповідь: спалахне клен яскравим полум'ям жовтого листа, зашелестить червонястий дуб своїми листочками до сонця радісно і щасливо. А квіти розправлять пелюстки і проспівують веселу пісеньку.

Сьогодні, любі друзі, ми зібралися тут, щоб більше дізнатися про осінь, проспівати їй славу. (Чується стук.) *Ведучий:*

А хто там? Хтось запізнився? (З'являється дівчинка в костюмі осені. На голові у неї вінок з осіннього листа, в руках - кошик з яблуками і грушами, вінок з осіннього листа, пучок гілочок горобини, пучок листа. Кошик, вінок і горобину вона ставить збоку і танцює вальс, розкидаючи при цьому листочки.)

Осінь:

Добрий день, в добрий час!

Рада, діти, бачить вас!

Я красуня-осінь,

В лісі походила

Для дітей старалась,

Кольори змінила.

Осінь я. Осоння листом засипаю.

Осінь... Трави сонні додолу нагинаю

Ранками - імлиста, вдень - як позолота,

Обриваю листа - це моя робота.

(Осінь кидає пожовклі листочки. Ведучий нахиляється, бере листочок і показує всім.)

Ведучий:

Подивіться всі! Які гарні кленові листочки! Ось листячко упало,

Нагнусь я до листка: А він живий, трипалий, Мов лапки гусачка. (Пісня «Жовте листя»). *Осінь:*

Не сама до вас прийшла, Я синоків привела. (Робить знак рукою. Заходять три хлопчики в костюмах Вересня, Жовтня, Листопада.) *Осінь:*

Але спочатку відгадайте, як звуть моїх синів. (Загадки написано на кленових листочках.) У південний край землі Відлітають журавлі, Знов лункий шкільний дзвінок Нас покликав на урок. Як цей місяць звати? Прошу відгадати. (*Вересень.*) Кличуть нас ліси, поля, сади Дозбирати осені плоди. Із дерев спадає листя жовте, То землею ходить місяць... (*Жовтень*) Крапле з неба, дахів, стріх. Дощ холодний, перший сніг. Почорнів без листя сад. Що за місяць? (*Листопад.*) *Осінь:*

Молодці, відгадали! Вересень місяць добре газдує, Овоч смачненький дітям дарує. (Віддає Вересню кошик з осінніми плодами.) А місяць Жовтень мряку розвіє, В лісах, у садочках листя жовтіє. (Одягає Жовтню на голову вінок з осіннього листя.) А Листопад – той жалю не має. З дерев останнє листя зриває. (Віддає Листопаду кетяги горобини.) А тепер я надаю слово своїм синам. Нехай нам про себе розкажуть. А ми їм будемо допомагати. *Вересень:*

Добридень, дорогі друзі!

У серпанку павутини

Білі ниточки снуються,

Вже тумани по долині У ранкову пору в'ються.

В лісі верес розкриває

Свої келишки бузкові,

У багрянець покриває

Пишні фона калинові. Діти, а які ви знаєте вірші про мене? *Учні:*

1. Пливе туман сріблястий в лузі Над синім поглядом ріки, Вербка за літечком у тузі Скида червоні кісники.

2. Земля ще сонечком полита, Осінні фарби зігріва. Чита лелека в книзі літа Про землю-матінку слова.

3. Перегорта крилом сторінку, Холодні ночі в мандри звуть -Йому

озерце і домівку

Ніде у світі не забудь.

4. Звозить вересень в комори Кавуни і помідори. Спілих яблук, груш і слив Цілі гори натрусив.

І вантажить гарбузи На машини і вози...

5. Йде до гаю, де гриби Виростають щодоби. На чолі іскриться піт – Сто турбот і сто робіт.

Вересень:

Так, багато у мене роботи.

Прийшла пора збирання урожаю,

Тому й погоду гарну осінь нам тримає,

Аби устигли хлібороби славні

Із щедрих нив у цей погожий час

Позвозити весь урожай в комори –

Нехай собі лежить там про запас.

Ведучий:

А тепер ми перевіримо, які ж ви, діти, кмітливі та спостережливі. Відгадайте, які ж овочі збирають на полях, а фрукти у садах у вересні.

(Група дітей читає загадки про овочі. Коли звучить правильна відгадка, дитина, яка читала загадку, одягає на голову корону із зображенням цього овоча.)

- Не стелюсь я спати долі, Дерусь вгору. Я – ... (*квасоля*).

- Мене смажать, мене варять, Хоч отрутою і кроплять,

Всі мене їдять і хвалять. Звати як мене.? (*Картопля*.)

- Повз, мов танк, я на городі. Повз на грудині й загруз.

Та чомусь мене в народі Звуть не танк. А як? (*Гарбуз*.)

- Я на грядці сонцем сяю, Родичів багато маю. Гарбузову господиню

Усі знають. «Хто я?» (*Диня*.)

- Ми зеленої всі масті, Всі довгасті, всі смугасті. Прив'язали нас в рядках На зелених ланцюжках. Гарбуза ми сини й дочки. Звати як нас?

(Огірочки.)

- В темній я живу коморі, А коса моя — надворі. Гарбузова я сестриця.

Мене звати *(морковиця)*.

- Ми цукрові, ми кормові, Є брати у нас столові.

Ми зростаєм всі рядками.

Люди звать нас... *(буряками)*. Ведучий:

В день святковий любо гратись,

Веселитись і співать,

Пострибати, посміятись, В диво-казочку пограть.

Інсценізація «Ходить гарбуз по городу». Діти виконують пісні з дитячої опери Е. Бриліна «Ходить гарбуз по городу».

Ведучий:

Ходить гарбуз по городу,

Питається свого роду: *Гарбуз:*

Ой, чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові? *Ведучий:*

Обізвалася морквиця,

Гарбузова сестриця.

Морква:

Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові! *Ведучий:*

Обізвалася жовта диня,

Гарбузова господиня: *Диня:*

Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові! *Ведучий:*

Обізвалася бараболя,

А за нею і квасоля: *Бараболя і Квасоля (разом):*

Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові! *Ведучий:*

Обізвалися огірочки,

Гарбузові сини й дочки: *Огірочки (двоє, разом):*

Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові! *Ведучий:*

Обізвались буряки,

Гарбузові свояки: *Буряки (двоє, разом):*

Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові! *Всі:*

Ой гарбузе ти перистий,

Із чим тебе будем їсти? *Гарбуз:*

Миска пшона, шматок сала –

От до мене вся приправа! *Вересень:* А тепер я перевірю, які ви хазяйновиті. (Конкурс «Звари борщ». Різні овочі розкладають по залу. Учасники конкурсу вибирають лише ті, з яких варять борщ.) *Вересень:*

Молодці! І це завдання ви виконали. *Жовтень:*

Ми Вересневі вдячні за старанність,

Врожай добротний зібрано без втрат!

І ось прийшов сьогодні на світанні –

У гості Жовтень — Вересня я брат.

В садах те листя, що було зелене,

Зробилося одразу золоте.

Принишкли і дерева, і кущі.

Уже осінні перші йдуть дощі. *Ведучий:*

А які ж про жовтень ви знаєте вірші, любі друзі?! *Учні:*

1. Листя жовте і червоне Легко з дерева злітає, Мов метелик, на долоні
З тихим шелестом сідає.

2. Пахне свіжістю й морозом Килим з листя осококів,

А на річці верболози Зустрічають ранні зорі.

3. Сяють золотом берези, Жовтень ним вінчає осінь, Журавлиний клин
мережить

Висоти холодну просинь.

4. В ясний жовтневий день злітають Листки з старенької верби,
З собою частку забирають її осінньої журби.

5. А ряска в заводі тихенько Плете зелені килимки,
На них гойдаються легенько Вербові човники-листки. *Жовтень:*

А тепер, діти, виконайте моє завдання. (Конкурс «Вгадай слово».)

Ведучий:

Із запропонованих літер складіть слова- назви дерев: 1) р, е, з, е, б, а
(*береза*); 2) у, б, д (*дуб*);

3) б, е, в, р, а (*верба*);

4) н, л, к, е (*клен*); 5) н, с, а, с, о (*сосна*).

Осінь до Листопада:

Похмурий, сину, ти та сірий,

Пташки полинули у вирій,

Мовчить діброва, мов німа,

Вже близько Зимонька-зима!

Листопад:

Зникли біленькі хмаринки, Небо не синє, свинцеве, Зрідка снують
сніжинки В це переддення грудневе. Хмарна не радує днина, Вітер висвистує
в кронах, Лиш молода горобина Світиться в гронах червоних.

А чи знаєте, діти, і про мене вірші?

Учні:

1. Більше й більше листя з кленів Облітає з кожним днем.

По траві, іще зеленій, Між дерев в саду ідем.

2. Йдем по листу золотому, Мов по килиму м'якому, Що на весь
прослався сад, – Здрастуй, місяць Листопад!

3. Дощик сиплеться з кленочка, Дощик жовтий, золотий...

А зелені ще дубочки Хотуть осінь обійти.

4. Ой, навіщо мені листя, Коли вже іде зима, Коли холодно вже стало І
пташок ніде нема?

5. Краще скину я листочки І тихесенько засну.. Буду спати, буду ждати

Сонце, радість і весну.

Листопад:

Молодці! Відгадайте тепер і мої загадки.

(Ведучий або Осінь читають загадки на гілочках горобини.)

- Голі поля, мокне земля,

Дощ поливає. Коли це буває? (*Восени.*)

- Летить орлиця по синьому небу, Крила розкрила, сонце закрила.

(*Хмара.*)

- Рукавом махнув — дерево зігнув. (*Вітер.*)

- Невидимка ходить в гаї, Всі дерева роздягає. (*Осінь.*)

- Коли нема - чекають,

Коли прийду - тікають. (*Дощ.*) *Листопад:* Ой, які ж ви молодці! Всі загадки відгадали. (До осені.) Ходімо, матінко, а то нас застане ще тут зима.

Осінь:

Так, настав час прощатися. Любі діти, милі діти! Виростаєте всі здорові!

Чуйні серцем, чесні, щирі, Виростаєте в дружбі, в мирі! До побачення! До зустрічі, любі друзі! *Ведучий:* Осінь пішла. Вона мандрувала полями, садами, гаями, лісами. А ми з вами ще трохи поговоримо про неї. *1-й учень:*

Дрімають села, ясно ще Осіннє сонце сяє. Та холодом осіннім вже В повітрі потягає. *2-й учень:*

Де сходяться осінь і літо? А там, де пожовклі сади Гойдають на стомлених вітах Рум'яні, духмяні плоди. *3-й учень:*

Де сходяться літо і осінь? А там, де в захмарні шляхи, Які пролягли через просінь, Вдивляються пильно птахи. *4-й учень:*

Подивіться ж всі!

Ніби в золоті гілки.

Всюди осінь походила,

Листя все позолотила. *5-й учень:*

Фарбу вилила свою На берізки у гаю. І калини, що у лісі, Також стали

золотисті. 6-й учень:

Облітають квіти, обриває вітер
 Пелюстки печальні в сивій тишині,
 По садах пустинних їде гордовито
 Осінь жовтокоса на баскім коні. 7-й учень:

Вдалечінь холодну без жалю за літом
 Синьоока осінь їде навмання.
 В'яне все навколо, де пройдуть копита,
 Золоті копита чорного коня. 8-й учень:

Красуня-осінь, славна чарівниця,
 Милуємось з її краси.

Які веселі фарби!

Подивіться!

Поклала осінь на гаї й ліси! 9-й учень: Осінь наша, осінь, золота година.

Бабиного літа довгі білі коси, Неба ясна просінь, пісня журавлина.

І дорослі й діти люблять тебе, осінь.

(Пісня про осінь: муз. М. Красева «Падає листя».)

Інтегровані форми позакласної виховної роботи

Оскільки специфіка художньої інформації полягає в тому, що, на відміну від наукової, вона містить знання не про об'єкт, а про значення, смисл, цінності, які об'єкт має для суб'єкта, теоретичний рівень інтеграції має доповнюватися емпіричним рівнем інтеграції особистісно-чуттєвих вражень художнього сприймання, який ґрунтується на психологічних механізмах синестезії. *Синестезія*, або співвідчуття, – це міжсенсорні асоціації, які виникають у суб'єкта внаслідок взаємовпливу візуальних, слухових та інших образів мистецтва й зумовлюються інтегративною природою конкретно-чуттєвого осягнення їх художнього смислу. Найбільш яскраво синестезія виражена засобами художньої літератури, особливо поезії, яка стимулює фантазію в цілому: слово активізує візуальні й слухові параметри сприймання образу. Для мистецтва живопису, статичного за своєю

формою, також характерна синестезійність: художник передає динаміку зорових образів засобами мазка (текстури), композиції, і, як наслідок, картина «звучить». Внутрішня синестезійність значною мірою притаманна й музиці. Найчастіше сенсорна інтеграція звукових образів пов'язана з «візуалізацією» музики, яка має здатність передавати пластику, рух, колір, світло тощо, адже асоціативні відчуття людини спираються на її життєвий досвід, у якому звукове невіддільне від інших відчуттів у цілісному сприйнятті.

Таким чином, добираючи тематику інтегрованих позакласних занять художньо-естетичного циклу, розробляючи їх структуру та визначаючи зміст, необхідно в комплексі враховувати психолого-педагогічні особливості молодших школярів, зокрема синестезійний рівень сприймання ними художньої літератури, живопису, музики. Відповідно до цього визначається головна мета таких уроків та співвідношення між матеріалом із різних навчальних дисциплін, що об'єднується на ньому. Кількість позакласних занять інтегрованого змісту залежить, з одного боку, від умінь учителя органічно синтезувати матеріал із різних предметів, а з іншого – від рівня розвитку школярів конкретного віку. Найчастіше інтегровані позакласні заняття проводять як вступні (до певної теми) та узагальнюючі. До них доцільно заздалегідь готувати й дітей: визначити рівень знань про мистецтво, активізувати мовлення, розвивати творчу уяву, збагачувати емоційну сферу тощо.

Інтегроване позакласне заняття з читання, образотворчого мистецтва й музики Тема: Весняні мелодії природи

I. Організація роботи.

Повідомлення теми й мети заняття.

II. Створення сприятливого емоційно-психологічного мікроклімату.

На цьому етапі доцільно провести «хвилинку поезії», організувати роботу в парах з метою побудови діалогів на тему «Моя улюблена пора року»,

провести розминку-«криголам», «Приємна записка» тощо.

III. Робота над твором Д.Чередниченка «Рідні красвиди».

Після вступної бесіди про ознаки приходу весни та словникової роботи діяльність школярів спрямовується на засвоєння змісту твору, формування якостей читання (правильності, усвідомленості, темпу й виразності), розвиток мовлення, мислення та творчої уяви. Важливо зосередити увагу школярів на образних засобах, використаних автором, на почуттях, викликаних прочитаним текстом. Доцільно запропонувати дітям відшукати у творі «кольорові» та «мелодійні» слова, створити словесні ілюстрації до нього.

IV. Слухання музичного твору з наступним обговоренням.

Після вступного слова вчителя: картини рідної природи знайшли відображення в багатьох музичних творах, та короткої біографічної довідки про композитора дітям пропонується послухати музику. Коло програмних інструментальних творів з цієї тематики досить широке: М. Равель. «Гра води»; М. Чюрльоніс. Фрагменти з поеми для оркестру «В лісі»; Е. Гріг. «Струмок», «Навесні»; Р. Шуман. «Весняна пісня» (з «Альбому для юнацтва»); А. Вівальді. «Пори року. Весна»; С. Прокоф'єв. Варіації феї Весни з балету «Попелюшка» та ін. Час звучання музичного твору, призначеного для активного сприймання, – дві-три хвилини. Під час обговорення прослуханої музики необхідно активізувати уяву дітей, дати їм можливість висловити свої враження, описати свої фантазії. Доречним буде завдання зіставити обидва твори (літературний та музичний), з'ясувати, що в них спільного. Важливо звернути увагу школярів на особистісне ставлення композитора до природи як до джерела натхнення.

V. Робота з репродукцією картини В. Яценка «Рання весна».

Після короткого вступного слова вчителя про зображення весняної пори в творах живопису та біографічної довідки про В. Яценка діти розглядають репродукцію. Наступна бесіда передбачає «читання» картини: з'ясовується, яка пора року на ній зображена; що зображено на передньому плані та вдалині; які фарби використав художник і чому; що зображено світлим тоном, а що – темним; який настрій створює картина тощо. З метою узагальнення літературно-

художнього образу весни завершити роботу доцільно проведенням своєрідних паралелей між усіма трьома творами мистецтва: літературним, музичним та живописним.

VI. Художня творчість школярів.

Цей етап можливий у разі, якщо для інтегрованого заняття вчитель виділить дві години. Дітям пропонується виконати завдання творчого характеру за вибором: а) намалювати власну ілюстрацію до прочитаного чи почутого на занятті; б) написати твір-мініатюру за темою заняття; в) скласти вірш-сенкан про весну.

У кінці заняття доцільно організувати виставку учнівських робіт у вигляді «галереї» та провести «презентацію».

VII. Підсумок заняття.

Узагальнюються знання школярів із виучуваної теми, висловлюються враження від заняття.

VIII. Завдання.

Важливо запропонувати завдання творчого характеру, диференційовані за рівнями розвитку учнів.

Таким чином, мистецтво слова, музика й живопис з їх потужною силою емоційного впливу на свідомість школярів мають розглядатися не тільки як джерело художнього виховання, формування емоційно-естетичної культури, а також як універсальний засіб розвитку творчого потенціалу та мислення. Результативним шляхом розв'язання цих завдань, про що переконливо свідчить практика, є *поліцентрична інтеграція* як взаємопроникнення різних видів мистецтв.

Інтегроване позакласне заняття з музики для 3-го класу

«Весняна фантазія» В. А. Моцарт

Мета: з'ясувати, як можна побачити живописний образ природи через сприймання музичного твору «Весняна фантазія» В. Моцарта.

Завдання: навчити учнів співвідносити живописні образи з музичними;

узагальнити поняття про образність і виразність у музиці; розкрити простір для фантазії; розвивати образне мислення; ритмічне, темброве, поліфонічне відчуття, навички двоголосного співу; виховувати інтерес, любов до музики й естетичний смак.

Обладнання: портрет В. Моцарта, репродукція А. Куїнджі «Рання весна», словник емоційно-образних визначень музики, текст пісні, фарби, листки паперу.

Музичний матеріал: В. Моцарт «Весняна фантазія», М. Ведмедері «Це моя Україна», музичне привітання «Весняне вітання», розспівки.

I. Психологічний настрій на урок

Виконання дітьми «Весняного вітання».

Учитель. Діти, сьогодні ми продовжуємо з'ясовувати питання «Чи можемо ми побачити музику?». На попередніх уроках ми дослідили цю проблему на вокальних і вокально-хорових творах, а сьогодні будемо з'ясовувати це питання на прикладі інструментального твору відомого австрійського композитора Вольфганга Амадея Моцарта.

Музична гра «Композитор».

Учитель, Діти, я хочу вам запропонувати уявити себе композиторами та, прослухавши уважно музичний твір, дати йому назву. Але спочатку послухайте ці чудові рядки.

В неї очі пролісково-сині,
Наче небо з-під вербових кіс,
В пузі, на узгірці чи в долині -
То ж вона квітчає землю скрізь.
Ій і сонце вийшло на підмогу –
Шле в проміннях усмішку ясну,
Килимами вистеля дорогу, –
Всі пророцтва наші на весну. *Н. Зубицька*

II. Основна діяльність

1. Слухання музики В.Моцарта «Весняна фантазія».

Учитель. Так, вельмишановні композитори, хто хоче запропонувати

назву цього твору? *(Діти висловлюють власні думки з приводу назви твору.)*

Так, молодці, А тепер я вам хочу сказати, як назвав цей твір його автор Вольфганг Амадей Моцарт – «Весняна фантазія».

2. Аналіз музичного твору

Учитель, А зараз давайте проаналізуємо цей музичний твір, У цьому нам допоможе словник емоційно-образних визначень музики. Словник включає епітети, за допомогою яких можна передати враження від музики. *(Діти під керівництвом учителя аналізують музичний твір.)*

Зараз я вам запропоную ще раз прослухати «Весняну фантазію» цього композитора. Але цього разу із заплющеними очима. *(Діти слухають музичний твір.)*

Діти, скажіть, будь ласка, чи збагатилися наші зорові уявлення новими музичними образами після аналізу твору? Може, у когось з'явилися нові образи природи або те, що ви уявляли раніше, стало більш яскравішим, зрозумілішим? *(Висловлювання дітей.)*

Гра «Фантазер».

Учитель. Добре, усі молодці. А тепер відчуйте себе справжніми художниками та намалуйте за допомогою фарб ті зорові образи, які викликала у вашій уяві музика. Я хочу наголосити, що картина не завжди ілюструє музику, вона власними зображальними засобами, передає задум художника, у даному випадку вас. Скажіть, будь ласка, які фарби ви плануєте використовувати? *(Висловлювання дітей.)*

III. Практична робота

Створення картини «Весняна фантазія» фарбами (самостійна робота створення спільної картини)

(Далі діти малюють під музику В. Моцарта.)

Учитель, Які чудові у вас картини, ви справжні художники. Так ви зобразили за допомогою фарб те, що уявили собі та побачили під час прослуховування музики. Може, хтось із вас має бажання розповісти про свій малюнок? *(Висловлювання дітей.)* А зараз я хочу запропонувати всім з

маленьких картин зробити одну велику картину. А ми тим часом продовжимо урок далі.

IV. Розучування пісні «Це моя Україна» (муз. М. Ведмедері, сл. А. Камінчука).

Учитель. Ми сьогодні побачили образи природи у слуханні музики, в образотворчому мистецтві, а тепер я хочу вам запропонувати розглянути образ природи у співі. Давайте я вам заграю мелодію пісні, а ви мені скажіть, як ця пісня називається. (*Відповіді дітей*). Ми сьогодні продовжуємо працювати над піснею «Це моя Україна».

Співаємо розспівки, працюємо над двоголоссям приспіву та над художньо-образним виконанням пісні, а потім співаємо пісню повністю від початку до кінця.

V. Підсумок заняття

1. Давайте разом аналізувати картину, яку учні зробили з маленьких картин.
2. З'ясуємо, чи відповідає картина назві музичного твору «Весняна фантазія».
3. Відповідаємо на запитання «Чи можемо ми побачити музику?».

Діти, ви всі сьогодні на уроці плідно попрацювали. Молодці! Сподіваюсь, ви всі впевнилися, що музику можна не тільки почути, а й побачити. А для цього ми включали образні уявлення й асоціації.

Дякую вам за урок! Мені було приємно спілкуватися з вами.

Інтегроване позакласне заняття з декоративно-прикладного мистецтва і музики

Тема: Малювання писанки

Мета: розширювати знання учнів про декоративно-прикладне мистецтво; знайомити учнів з особливостями писанкарства; формувати вміння самостійно складати і виконувати орнамент, свідомо застосовуючи ритм і симетрію, декоративну виразність кольору; вчити учнів посилено виражати свої відчуття та естетичні переживання від сприймання прекрасного в житті та мистецтві; виховувати почуття гордості за високе мистецтво рідної землі; формувати естетичні та музичні знання, смаки та уподобання.

Обладнання: для учнів – простий графітовий олівець, фарби (гуашеві чи темперні), пензлик, склянка з водою, яєчна шкаралупа (видуток); для вчителя – аудіозапис українських веснянок та п'єси «Квітень» з циклу «Пори року» П. Чайковського, слайди із репродукцією картини «Писанки» Т. Яблонської, писанки, таблиця з елементами розпису писанок.

Хід позакласного заняття

1. Повідомлення теми.

(Звучить запис українських веснянок. Вчитель, читаючи вірш, демонструє писанку.)

Спекла мама на Великдень	Я ту писанку для себе
Пасочки біленькі,	Для зразочка залишу,
А я куплю фарб і спишу	А для тата і для мами
Писанки гарненькі.	Дві ще кращі напишу.
Гарна писанка у мене -	Розмалюю ці писанки
Мабуть, кращої нема!	Сонцем й квіточками
Мама лиш допомагала,	І роздам їх на Великдень
Малювала ж я сама.	Поміж діточками.
Змалювала дрібно квіти,	А братові маленькому
Вісім хрестиків малих,	Дам писаночки дві,
І дрібнесеньку ялинку,	Щоб катав їх по зеленій,
Й поясочок поміж них.	Шовковій траві.

Так, сьогодні ми будемо знайомитись з таким видом декоративно-прикладного мистецтва як писанкарство, спробуємо свої сили у створенні писанок.

2. Актуалізація опорних знань.

- А можливо хтось із вас знає, звідки пішла традиція розписувати писанки?
- А тепер послухайте і мою казочку про писанку.

- *Кудкудак! Кудкудак! Знесла яйце як кулак! – закудкудакала курка на весь двір. - Та гарне ж яке, схоже на білий світ – бо в світі сонце, а в яйці золотий жовток. Кудкудак!*

Під хатою на стільчику грілась проти сонечка бабуня Марія.

- Яйце? Та кругле ж яке, біленьке. Візьму його на писанку. І вона поклала яйце в решето до таких же як воно, білих та кругленьких. Тоді розтопила ярого воску.

- Ходи-но, Івасику, писанки писати.

Взяла бабуня писачок. Раз! – і лягла на яйце гаряча лінія. Два! – і розкреслилось яйце навхрест.

- Бабуню, чуєш, бабуню! - запитав Івасик. - А що то за квіточка у тебе намалювалася?

- То, Івасику, не квіточка. То знак сонечка золотого.

- Бабуню, чуєш, бабуню! - знову Івасик. - А що то за цяточки-крапочки навхрест поміж; промінням?

- Не цяточки, Івасику, то чарівні знаки дощу.

Розписала бабуня писанку, в фарбі пофарбувала – і стала писанка доладна, барвиста.

Настав Великдень. Покликала бабуня Марія всіх своїх онучат.

- Нате, онучата, по писанці. Гайда викочуватись! Покотив Івасик свою писанку:

- Ану, хто до неї докотить зуміє?

Котять діти писанки, на них вербички, та хрестики, та клинці-вітрачки, та вигадливі поясочки так і мерехтять! А в небі сонце сміється, світлом розливається.

- Чи будеш ти, сонечко, весь рік щедро світити?, - питає в нього яйце-писанка.

- Буду, буду, бо на тобі мій таємний знак. Ти котишся – до землі мене приворожуєш!

- А чи будеш, дощику, землю поливати, зілля напувати?

- Буду, буду, бо на тобі мій знак магічний. Ти по землі котишся – мої струни-срібнодзвони до неї прив'язуєш...

По двору курка дибала. Стала, видивляється на писанку.

- Що воно за яйце-райце, барвисте й зірчасте? Мабуть, самого сонця

дитя. Я б такого зроду не знесла...

А писанка котилася по землі: то ж буде сонце, будуть дощі і роси, буде в світі щастя! Хто його шукатиме – неодмінно знайде.

- То сподобалась вам моя казочка?

- Чи бачили ви, як пишуть писанки?

У нас на Україні найчастіше розписували писанки дівчати й жінки. До писання писанок готувались як до свята: прибирали оселю, умивались й добре мили руки, вдягали білу сорочку, і, поки не зійшло сонце, починали роботу. На чисту поверхню яйця писальцем наносили орнамент з розтопленого воску. Далі опускали яйце у світлу фарбу, потім знову малювали орнамент з воску, далі – фарбували в темніший колір і так повторювали декілька разів. Через кілька годин яйце опускали в теплу воду, щоб розійшовся віск і писанка була готова. На Великдень її дарували найдорожчій людині з побажанням добра і щастя.

- А кому б ви подарували свої писанки?

3. Ознайомлення з твором образотворчого мистецтва.

Обряд писання писанок зобразила на своїй картині українська художниця Тетяна Яблонська, яка так і називається «Писанки». Ця художниця часто відображувала у своїх роботах життя і побут українського селянства, її полотна сповнені поваги та любові до людей праці.

- Погляньте на картину. Який настрій вона у вас викликає?

- Чому ви відчуваєте світлий, радісний, піднесений настрій?

- Що найсильніше виділяється в картині? Чому?

- Хто зображений на полотні? Чим вони зайняті?

- Як автор картини ставиться до своїх героїв? З чого це видно?

- Чи хотіли б ви бути на місці героїв цієї картини?

4. Пояснення навчального завдання.

-1 ми теж сьогодні спробуємо розписати писанку, створити для неї орнамент свій, неповторний, а потім ви подаруєте свої писанки найдорожчим для вас людям.

(Вчитель демонструє зразки писанок).

- Скажіть, як розміщується малюнок на яйці?
- Які елементи орнаменту вам сподобались найбільше, що вони означають?
- Які кольори підібрані для оздоблення писанок?

5. Підготовчі вправи.

- Що найчастіше зображали на писанках? (Розмальовували яйця колосками, щоб нива щедрою була; пташками, щоб з весни до осені щебетали та серце звеселяли; квітками, щоб гарно скрізь було; малювали сонечко красне, щоб світило ясно).
- Спробуйте простим олівцем в альбомах намалювати елементи орнаментів з писанок (символи). Вчитель демонструє таблицю, пояснюючи кожний символ:

- А які свої елементи-символи ви могли б придумати?

6. Самостійна робота учнів.

- А зараз ви самостійно спробуєте розписати свою писанку. Для цього вам потрібні пензлик і фарби. У трьох пальцях лівої руки тримаємо яйце, опираючись рукою на парту. Правою рукою наносимо на поверхню яйця малюнок. Починаємо працювати (звучить аудіозапис п'єси «Квітень» з циклу «Пори року» П. Чайковського).

7. Перевірка та оцінка учнівських робіт.

- Зараз кожен продемонструє свою писанку класу. Найкращі ми оцінюємо гучними оплесками.

8. Підсумок заняття.

- Послухайте на завершення легенду (читається із старовинної книги).

Живе у гірському проваллі злий дух Пекун-Щезник, прикутий 12-тьма ланцюгами до скелі. Дуже хочеться йому знати, що діється на землі. Чекає він, коли люди перестануть розписувати писанки та в мирі жити, тоді ланцюги самі

розкриються та випустять зло на землю. Та весь час чує: «Розписують люди писанки і живуть в мирі». І доки будуть розписувати писанки, доти і буде світ, мир та добро на землі, буде жити рідна країна.

9. Домашнє завдання. Зробити подарунок своїм рідним до Великодня.

Фрагмент сценарію заняття на основі взаємодії мистецтв

Тема уроку: Ритм як засіб вираження.

Учитель: Кожне мистецтво «розмовляє» своєю мовою. Так, образотворче – кольором, плямою, лінією, об'ємом, силуетом. Воно розповідає глядачеві про добре і зле, про прекрасне і потворне. Але є в мистецтві форми, які можуть бути і в музиці, і в літературі і в образотворчому мистецтві, і, навіть, в танці, естраді, архітектурі. На дошці написані різні мовні форми: «колір, композиція, тон, слово». Із них спробуємо вибрати одну, яка є в музиці, і в образотворчому мистецтві, і в літературі. Йде пошук загальної мовної одиниці. Обране – ритм.

Учитель: Що ми розуміємо під ритмом у музиці, літературі, образотворчому мистецтві? Я дам визначення цього терміна, а ви знайдіть те слово, яке повторюється.

Під ритмом у музиці розуміють повторювання, чергування, організацію музичних звуків; у поезії – чергування наголошених складів; в образотворчому мистецтві – чергування кольорових плям, якого-небудь елемента /лінії, форми і т.д./.

Прослухайте музичний твір /марш/ і оплесками повторюйте його ритмічний малюнок. А зараз послухаємо деякі ритмічні композиції, які можна передати на металофоні, марокасах, барабані: ритм з яскраво виразною побудовою елементів; ритм чітко виразний, але з несподіваною паузою; ритм хаотичний, без чітко виразної побудови елементів.

Який настрій створюють ці ритми? Що про них можна сказати? Ритм

рівномірний, передає стрункість, порядок; у другому прикладі – ритмічний малюнок спочатку зрозумілий; ритм урочистий, але раптом пауза, яка вносить напругу. Потім ритм відновлюється і продовжує звучати, як і спочатку.

Третій ритм – безладний, несподіваний, схвильований. Він не зрозумілий, створює враження неспокою, переляку, раптового збереження.

Учитель: Подивіться на планшет, на якому зображено птахів. Як, на вашу думку, птахи летять? Охарактеризуйте політ птахів, орієнтуючи на ритм руху:

- птахи летять рівно, на однаковій відстані один від одного, рухи їх рівномірні, упорядковані;

- ланцюжок птахів порушується. У ритмі їх руху трапилась пауза. Навмисно ритм стає неспокійним, оскільки частина птахів, яка відстала, повинна прискорити швидкість польоту, щоб догнати інших;

- птахи хаотично розлетілись у різні від центру боки. Вони чогось злякались, чи, навпаки, з різних сторін нерівномірно злітаються до одного предмета. Ритм їх руху стає напруженим, схвильованим.

Отже, ваші враження і ваші характеристики. Ритм у музиці і ритм в образотворчому мистецтві відрізняються самою «мовою вираження» мистецтва. *(Відповіді учнів).*

Учитель: Існують декілька секретів художньої виразності і композиційного руху. Якщо силует однієї пташки розміщено ближче до лівого краю планшета, а силует іншої – до правого (птахи летять зліва направо), то створюється враження, що пташка справа летить швидше, оскільки вона вже долетіла до краю, а другій ще треба летіти. Якщо одна пташка розміщена у верхній частині паперу, високо, а друга у нижній, ближче до землі, то здається, що друга важча, її притягує до землі.

Секрети художньої виразності і в музиці і в літературі. Наприклад, у музиці вивчення стилю, жанру, мелодії, ритму, ладу, гармонії і їх матеріалізація відбувається за допомогою засобів виконавчої виразності: динаміки, тембру, темпу та ін.

Звернемося до поезії. Послухайте фрагменти віршів. Ваше завдання «вирахувати» ритм.

Ой три шляхи широкі Докупи зійшлися.

На чужину з України Брати розійшлися. /Т. Шевченко/.

Давайте разом прочитаємо ці рядки, відбиваючи ногою ритм. Який ви почули ритм, яка його характеристика?

Сьогодні ми будемо складати різні ритмічні композиції з образотворчого мистецтва. Завдання складне тому що до композицій треба підібрати музичні та літературні ряди, які б відповідали художньому образу малюнка. Клас поділимо на групи, кожна група буде виконувати одне з наступних завдань із певною ритмічною побудовою:

- птахи злітають на корм;
- птахи розлітаються від загрози;
- птахи втомилися і летять дуже важко;
- птахи летять урочисто; несуть якусь звістку.

Підведення підсумку уроку.

Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтву процесі ігрової діяльності

Музика в картинній галереї

Мета: ознайомити учнів з основними жанрами музичного – пісня, танець, марш та образотворчого мистецтва – пейзажем, натюрмортом, портретом.

Вчитель пропонує дітям здійснити заочну екскурсію до картинної галереї. Повільно відчиняються імпровізовані двері (стулки дошки) і діти бачать репродукції картин (І. Левітан «Березень», І. Бродський «Опале листя», А. Пластов «Дзвоники і ромашки», П. Кончаловський «Бузок», І. Рєпін «Стрекоза» та ін.). Вчитель наголошує, що вони сьогодні не говоритимуть про назви цих картин і про те, хто їх написав. Він підкреслює, що з цими картинами діти ще зустрінуться на уроках образотворчого мистецтва.

Діти розглядають картини. Вчитель звертає увагу на те, що ці картини різні. На одних зображені краєвиди, природа, на інших – люди. Серед них є картини із зображенням предметів. Діти групують ці картини за тим, що на них зображено. Вчитель говорить, що всі картини поділяються на натюрморти, портрети, пейзажі. На класній дошці вивішуються різнокольорові таблички зі словами «натюрморт» (синій колір), «пейзаж» (зелений колір), «портрет» (червоний колір).

Учні уважно спухають вірш М. Ясенова «Про картини», який читає вчитель, а учні дивляться на репродукції і намагаються визначити за описом, що звучить у віршованій формі, де пейзажі, портрети, натюрморти.

Після прослуховування віршів, діти вирушають у подорож картинною галереєю і відшуковують пейзажі, портрети, натюрморти. Для цього від кожного ряду виходить учень і чіпляє, наприклад, табличку з написом «натюрморт» під репродукцією картини І. Хуцького «Квіти і плоди».

Для перевірки отриманих знань вчитель роздає дітям набори

репродукцій творів різних жанрів і пояснює правила гри: якщо він піднімає карточку із написом «пейзаж», то діти у своїх наборах мають відшукати твір цього жанру. Пропонуються твори музичного мистецтва для ілюстрування: П. Чайковський «Березень. Пролісок», «Жовтень. Осіння пісня», «Вальс квітів». Виграє той, хто правильно продемонструє всі жанри.

Музика осені

Мета: закріпити знання учнів про жанр пейзажу, розвивати зорову пам'ять, спостережливість.

Вчитель на дошці розміщує 5-6 репродукцій осінніх пейзажів. Кожен учень отримує набір карток із цифрами від 1 до 5-6 (за кількістю репродукцій).

На початку гри вводиться образ осені (зображення або лялька). Вчитель читає її лист: «Дорогі діти! Сьогодні я хочу запросити вас до свого осіннього музею. На картинах я зображена різною – сумною і веселою, сонячною і похмурою, золотою і сірою. Але в музеї є картина, яку я дуже люблю. Спробуйте її віднайти за моїм описом».

Читається опис однієї з картин. За цим описом діти відшукують цю картину, піднімаючи картку з цифрою, яка відповідає порядковому номерові зазначеної картини.

Діти розучують пісню М. Красєва «Падає листя».

Пригода в музеї

Мета: закріплювати знання учнями жанрів пейзажу, портрету, натюрморту; розвивати увагу та спостережливість.

На класній дошці вивішуються репродукції картин різних жанрів. Вчитель сповіщає, що в музеї пропала картина. Місце її знаходження невідоме, та вона знаходиться серед інших полотен, а це ускладнює пошук. Для того, щоб віднайти картину, зберігачеві музею потрібно дати її словесний опис. Учні вибирають зберігача музею і детектива. «Зберігач» робить словесний опис однієї з картин (за власним вибором), репродукції яких розміщені на дошці. «Детектив», керуючись цим описом, шукає цю картину, визначає її жанр.

Хоровод фарб весняної Веселки. Весняна природа в музиці

Мета: закріпити основні колористичні поняття, правила змішування фарб, розширити знання з музичного мистецтва.

Устаткування: діти готують самостійно: маски-окуляри, гофрированні комірці, забарвленні в основні кольори.

Усі діти, надягнувши маски й комірці, стоять вздовж стін класу. Кожна маска – певна фарба. Виграє команда, яка швидше й точніше виконуватиме завдання ведучого.

Ведучий.

Починається гра?

Я хотів би малювати.

Та не знаю, як почати.

Фарби-маски, де ви?

Діти: Ми – тут?

Ведучий. Будьте уважними! Я беру три основні фарби, вони не прості, – із них складаються всі інші. Де ці основні фарби?

(Учитель сліdkує, з якої команди швидше вибіжать три основні фарби: червона, жовта, синя).

Ведучий. Цікаво, якщо червона з жовтою подружаться, яка вийде фарба? Ведіть мерщій свою подружку?.

(Червона й жовта фарби виводять із ряду жовтогарячу фарбу. Учитель відмічає переможців і нараховує команді очко).

Ведучий. Якщо жовта із синьою подружаться, яка вийде фарба? Ведіть сюди свою подружку!

(Діти виконують завдання й отримують очки).

Ведучий. Якщо червона із синьою подружаться, яка вийде фарба? Ведіть сюди подружку свою!

(Діти виконують завдання).

Ведучий.

Теплі фарби

Дружне заруки взялись.

Посміхнулись, уклонились.

Повернулись, розійшлись.

Холодні фарби

Дружно за руки взялись.

Посміхнулись, уклонились.

Повернулись, розійшлись.

А зараз стаємо всі в коло. (Діти підводяться й утворюють 3 кола).

Знаєм, хто за ким стоїть

В хороводі фарб веселих.

Кожна фарба аж горить!

(Діти водять хоровод. Учитель визначає команду-переможцю).

Пісні для розучування:

Муз. А. Філіпенка «Берізонька», муз. М. Красєва «Конвалія»,

Укр. нар. пісня «Вийди, вийди, сонечко».

Художники-чарівники

Мета: набуття навичок роботи з аквареллю по вогкому паперу. Уливання однієї фарби до іншої для отримання нових кольорів.

Учитель каже: «Ми всі художники-чарівники, творимо на папері чудеса, Зараз я покажу вам, як це робиться. У мене два аркуші паперу. Один – звичайний папір, Інший змочений чарівною водою У вас на партах чарівна вода в скляночках. Я беру папір, змочений чарівною водою (папір повинен знаходитись на стадії висихання), пензликом маляу три пелюстки малиновою фарбою (квіти виходять розпливчастими), потім три пелюстки фіолетовою фарбою. Бачите, як фарби впливають одна в одну. От і вийшли чарівні квіти.

А зараз зробимо і ваш папір чарівним. Візьмемо грубший пензлик, вмокнемо його у воду, змочимо ним папір. Покладемо пензлики, тримаємо руки над папером, заплющуємо очі і повільно промовляємо: «Папір зараз

простий, а буде чарівний!». Промовляємо цю чарівну фразу тричі. Відтепер ми можемо створювати чарівні квіти.

Сьогодні ми ще зобразимо ялинкові гілки та пухнасту ялинку. Знову зробимо папір чарівним. Тонким пензликом беремо зелену фарбу і прокладаємо пензлик так, як ростуть голочки на гілках. Гілочка вийшла пухнастою. Таким же чином наманюємо гілки всієї ялинки

Муз. М. Красєва «Ялиночка».

Палітра осені

Мета: розвивати зорову пам'ять, кольорову зіркість, формувати знання з кольорознавства (назви кольорів, які кольори слід змішувати, щоб отримати потрібний колір); удосконалювати навички роботи пензлем.

Учитель має картки-завдання з указівкою, які кольори слід змішувати, щоб отримати потрібний колір, і навпаки, які (треба визначити) два кольори треба змішати, щоб отримати потрібний.

Кожен учень отримує картку-завдання, яке він повинен виконати:

а) два прямокутники пофарбовані, наприклад, один жовтим, інший брунатним кольором, між ними стоїть знак «плюс», а третій прямокутник залишається не зафарбованим. Діти змішують два вказаних кольори, а отриманим на палітрі розфарбовують третій прямокутник;

б) прямокутник розфарбований кольором початку осені, наприклад, зеленувато-жовтим, поруч із ним – два не зафарбованих прямокутники, з'єднані знаком «плюс». Діти повинні їх розфарбувати жовтим і зеленим кольором, поза як змішуючи їх можна отримати зеленувато-жовтий. Щоб надати вправі більш цікавого характеру, можна зобразити не прямокутники, а листя і пояснити, що з цього листя колір позмивав дощ.

Музичний твір:

В. Косенко «Дощик».

Калейдоскоп мистецьких вражень

Назва уроків-милування	Образотворче мистецтво	Музика	Поезія
Пташині голоси	М. Приймаченко “Пава”, “Зозуля в калині”, “Жар-птиця у квітах”; М. Пимоненко “Гусидодому”; Є. Чарушин “Каченя”, “Ворона”; К. Костанді “Гуси”	Ю. Щуровський “Горобчики”; “Дві синички”, К. Сен-Санс “Півень і кури”; укр. нар. пісня “Щебетала пташечка”	Ю. Ярмиш “Лісові балакуни”; Я. Щоголів “В діброві”; М. Сингаївський “Лісові голоси”; С. Жупанин “Журавлик”; П. Мостовий “Снігурі”; Д. Білоус “Пташині голоси”
Квітковий вернісаж	К. Білокур “Польові квіти”, “Жоржини”, “Півонії”; С. Васильківський “Маки цвітуть”; М. Приймаченко “Соняшник життя”, О. Шовкуненко “Осінні квіти”, “Півонії та ромашки”	Н. Раков “Перша фіалка”, “Біла лілія”; М. Степаненко “Перший пролісок”; П. Чайковський. Вальс квітів з балету “Лускунчик”, “Підсніжник” з циклу “Пори року”	Н. Забіла “Проліски”, “Квіти”; Л. Костенко “Польові дзвіночки”, “Здивовані квіти”; У. Кравченко “Конвалії”, “Квіти”; М. Познанська “Конвалії”, „Барвінок”; Олена Пчілка “Весняні квіти”; М. Сингаївський “Медунка”
Дощова фантазія	І. Левітан “Після дощу. Плесо”; А. Куїнджі “Перед грозою”; А. Пимоненко “Перед грозою”; О. Саврасов “Веселка”; І. Шишкін “Дощ у дубовому лісі”	В. Волков “За вікном дощ”; А. Гедіке “Гроза”; В. Косенко “Дощик”; С. Прокоф’єв “Дощ і веселка”; Г. Свірідов “Дощик”; С. Фейенбург “Накрапає дощик”	Є. Гуцало “Без дороги ходить дощ”; Н. Забіла “Дощ іде”; М. Сингаївський “Дощова пригода”; Д. Куровський “Дощ іде пішки”; Олександр Олесь “Дощик”; М. Познанська “Ідуть дощі”; Д. Павличко “Дядько дощ”

Мистецька гра «У зачарованому лісі»

Дидактична спрямованість – розвиток у молодших школярів уміння аналізувати власні естетичні враження після уроку милування природою.

Розвивальні та виховні цілі – розвиток художнього смаку, набуття учнями художньо-естетичних вражень, виховання потреби в художньо-творчій інтерпретації власних вражень, виховання чутливості до краси довкілля; збагачення в молодших школярів естетичного досвіду, розвиток фантазії, образного мислення, виховання поваги до думок інших людей.

Ігровий реквізит – малюнки до дидактичної казки, слайди і репродукції творів образотворчого мистецтва, фрагменти віршів, аудіозаписи музичних творів.

Хід гри. Педагог розповідає дітям казку: *«У зачарованому темному-темному лісі, куди промінчики сонечка не потрапляли, жили Їжачок, Зайчик та Білочка. Їм було дуже сумно та самотньо, тому друзі вирішили піти до Сонечка й попросити його зігріти їх ліс та зруйнувати чари злої чаклунки. Йшли Їжачок, Зайчик та Білочка три дні та три ночі й потрапили на квіткову галявину. Друзі гукали: «Сонечко, сонечко, зігрій наш ліс!». Однак Сонечко була так високо, що не почуло прохання маленьких лісових мешканців. І тут до Їжачка звернулась квіточка волошка: «Подивіться на різнобарв'я кольорів квіткової галявини, на кумедні хмарки, запам'ятайте спів пташок, шелест листочків, дзюрчання струмочків і тоді своїми посмішками зруйнуєте чаклунські чари». Подякували лісові мешканці за слушну пораду і вирушили додому. Але тільки вони увійшли до лісу – затремтіли і злякалися, забули все, що чули і бачили красивого на квітковій галявині. І знову пішли Їжачок, Зайчик і Білочка на сонячну галявину за допомогою».*

– Скажіть, діти, а що потрібно зробити нашим друзям, щоб запам'ятати все, що побачили? Дійсно, Їжачок умів гарно малювати, тож він зобразив і волошку, і дерева навкруги, і струмочок, Зайчик написав гарні вірші, а Білочка створила музику.

«Тож повернулись лісові мешканці додому і не забули нічого з того, що

побачили та почули, своїми посмішками, малюнками, віршами та музикою перемогли хитру чаклунку. Усміхнулось і Сонечко вгорі й теплими промінчиками зігріло, осяяло ліс».

Далі педагог підводить дітей до думки, що поети, художники й музиканти також втілюють свої враження в певній формі, щоб усім навкруги стало тепліше.

Умови гри: із запропонованого списку мистецьких творів вибрати ті, що відображають власні естетичні враження після уроку милування, наприклад, тема уроку милування: *«Наш красень-дубок»* (*художні твори:* І. Шишкін «Дубовий ліс у сірий день»; О. Шовкуненко «Дуби»; вірші: Н. Забіла «Під дубом зеленим»; Г. Тютюнник «Навіщо дубам листя взимку» та ін.).

Художній матеріал для вибору дітьми:

Запропоновані художньо-естетичні ігри можуть бути успішно використані вчителями початкових класів, аби допомогти дітям у цікавій формі відкрити для себе і зрозуміти красу довкілля і мистецтва.

Лісова галявина

Твір-опис написаний ученицею третього класу Кристиною П.

Слухаю музику, поринаю у світ, де все оживає і розцвітає. Весняний сонячний ранок... Цікаво в цю пору пройтися ліською галявиною. Легко дихається ароматним ранковим повітрям. Гарно спостерігати за сходом сонця, бачити, як під його промінням розтуляють свої пелюсточки квіти. Чарівна Весна пробуджує ніжні квіти – чутливі проліски, золоті кульбаби та горді фіалки. Квіти підводять голівки до теплого сонця. Вони неначе розбіглися по лісовій галявині, готуючись до танцю. Молода трава переливається смарагдовим блиском роси. Легенький вітерець колише яскраву зелень. Кружляють метелики, крильця бринять, створюють музику. Радіє зелена земля. Чарівні квіти розплющили жовті очі. Радіє синє небо. Радісне життя веселить серце. Древа прокидаються від сну.

Мистецтво як філософія природи.

Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами природи

Бесіда за картиною О. Шовкуненко «Дуби»

Мета: формувати вміння відчувати настрій твору, ставлення художника до зображуваного; продовжувати ознайомлення дітей з творчістю О. Шовкуненко; виховувати інтерес до мистецтва, прагнення частих зустрічей з ним.

Хід бесіди:

Учитель читає віршовані рядки:

Дивись, уже з обох боків

Нас обступають лісу чари.

Глибока темрява у нім,

Немов набігли сірі хмари

Учитель запитує:

- Про що говориться у цьому вірші? Який ліс? Заплющте очі й уявіть себе у цьому лісі. Яким ви його бачите? Чим ліс приваблює вас? Пригадайте, які барви лісу ви бачили? Хто з художників дуже любив ліс і відтворював його у своїх картинах? (Діти відповідають на запитання).

- Сьогодні на нас чекає приємна зустріч з іще однією картиною цього автора – це «Дуби» (учитель відкриває картину).

Далі він пропонує дітям підійти до картини і «увійти» у неї, уявити себе в лісі, почути його звуки, відчути пахощі. Поки діти милуються картиною звучить музичний твір І. Маковія «Ліс» (аудіозапис). Потім діти розповідають про свої враження від картини. Учитель спрямовує напрямок їхніх оціночних суджень запитаннями (Який настрій з'явився у дітей від сприймання цього твору? Чому з'явилися такі емоції, що найбільше вразило у картині? Які кольори використав художник і чому? Як сам художник ставиться до зображуваного? З чого це видно?)

Розповідь вчителя.

Яка чудова ця картина! Зображуючи ліс, художник показував щедрість і красу природи, захоплювався його величчю й могутністю. А якими дивовижними фарбами написані його картини! Дзвінкими, світлими, соковитими. Тут і голубувато-зелені, і золотисто-коричневі. Поблизу вони яскраві, а далі бліднуть, темнішають. Так художник передає враження далини.

В картині багато повітря, простору, краса чергування освітлених сонцем і затінених плям передає глибину лісу, створює враження, що в нього можна увійти й торкнутися лісових таємниць, як торкнулися їх сьогодні ви.

Бесіда за картиною О. Шовкуненко «Осінні квіти»

Мета: вчити дітей розуміти мову живопису, емоційно сприймати його; формувати вміння висловлювати естетичне ставлення до природи та її відтворення художником; виховувати інтерес до образотворчого мистецтва.

Хід бесіди:

Учитель розповідає про красу осені, про оспівування її поетами, композиторами. Діти пригадують вірші про осінь.

Звучить «Осіння пісня» з циклу «Пори року» П. Чайковського.

Учитель:

-Діти, уявімо собі, що ми прийшли до осіннього саду. І ось що ми там побачили...

Педагог відкриває репродукцію картини і діти розглядають її півтори-дві хвилини.

Вчитель:

- Подивіться, як художник зобразив куточок саду восени. Чи подобається вам на цій галявині? Спробуйте почути шепіт квітів. Про що вони перемовляються? А якими осінніми пахощами напоєне повітря? Послухайте, про що шепоче обпале листя. Чому тут так багато жовтого кольору? Якою зображена осінь на цій картині? Педагог пропонує дітям підійти до картини, ще раз уважно роздивитися її. Він звертає увагу учнів на яскраві фарби осені. Потім

пропонує дітям уявити себе художниками, які добирають фарби для малювання картини про осінь. Діти визначають які кольори у картині найчастіше зустрічаються, знаходять у конвертах з різнокольоровими фішками відповідні і викладають їх на аркуш паперу.

Розповідь вчителя:

Перед нами красива лісова галявина. Осінь вже прийшла. Стрункі берізки, що стоять стіною, горять на сонці, їхнє листячко стало немов би золотим. Трава теж пожовкла, сонце пестить її своїми променями, але ще квітнуть осінні квіти. За берізками видніються зелені дерева. Осінь ще не перевдягла їх в інше вбрання. Ці дерева нагадують нам про літо. Над ними небо синього кольору, що переходить у сірий. Це воно так готується до холодних днів. Тіні теж холодні – голубі, фіолетові. Осінь ще господарює у цьому лісі, але незабаром зима. А останні квіти дарують нам свою красу.

Після бесіди вчитель пропонує дітям вийти на територію школи чи найближчого парку, зібрати осіннє листя і скласти з нього букети.

У гості до музики П. Чайковського. «Пори року».

Естетична бесіда

Те, про що ти зараз дізнаєшся, відбулося дуже давно. У Петербурзі, де довгий час жив П. І. Чайковський, видавався журналі «Нувеліст» – від слова «новела», що означає – невелика розповідь. Журнал видавався щомісяця, і у кожному номері читач знаходив приємний сюрприз: ноти музичних п'єс для рояля, складених автором. Кожна мала назву одного з місяців року. 12 місяців у році, 12 номерів журналу і 12 музичних п'єс: січень, лютий, березень... Усі вони були потім об'єднані в альбомі музичних замальовок, який мав назву «Пори року».

Давайте разом перегорнемо сторінки музичного календаря і уважно прислухаємось до кожної.

«Січень»

Першій п'єсі альбому Чайковський дав ще одну назву – «Біля коминка». «Коминочок» – чудове, тепле, ласкаве слово. Слухаєш звучання мелодії і бачиш

перед собою вогонь, згасаючий у каміні чи у пічці, відчуваєш, як тепло від гарячого вугілля розливається по кімнаті... Тепло, затишно, тихо... Музика «Січня» спочатку спокійна, некваплива. Схоже, що ласкавий, тихий голос розповідає про щось. А може бути, просто мріє людина, сидючи біля згасаючого каміна. М'яко, ніжно звучить музика. Звуки плавно переходять один в другий.

Проте ось рояль зазвучав стривожено і таємно. Увесь час повторюється невелика музична фраза – тиха скарга і навіть тривога відчуються у музиці.

Що зруйнувало теплий, затишний спокій? Можливо, у казці, яку бабуся розповідає у сутінках онукам, говориться про щось тривожне і потаємне?

Стихає, заспокоюється музика – зникла тривога в душі. Знов некваплива, тиха мелодія. Та, яку ми чули спочатку, але трошки змінена.

Послухайте уважно цю музику, а потім самі придумайте маленьку розповідь про зимовий вечір. Цікаво, на які роздуми наштовхнула тебе п'єса «Біля коминка».

«Лютий»

Кожен знає, що таке Масляна. Це веселе, яскраве, галасливе свято. Звідусіль чутно співи, танці, сміх... Народ проводить зиму. Під час Масляної пекли рум'яні масляні млинці – круглі, гарячі, як сонце, на яке дуже чекають люди після холодної зими. Ступай, Масляна, за сонцем, за літом. Клич його до людей.

Про це і розповідає музика «Лютого».

Прислухайтесь до неї – немов не рояль звучить, а балалайки, гуслі, ріжки. Так і здається, що грає російський народний оркестр. Та й сама музика така по-справжньому російська. Весела народна пляска. Проте це не лише пляска, а ціла картина галасливого, багатолюдного свята.

«Березень»

Музика першого місяця весни називається «Пісня жайворонка». Вона ніжна і дзвінка. Дуже схожа на трелі жайворонка, які розливаються над полями. Сама пісня світла, мелодійна. Слухаєш – немов вдихаєш свіжий, ароматний запах весни, немов відчуваєш чудове весняне сонце, тепло променів якого змішується зі свіжістю холодного зимового вітерцю, повітря прозоре, чисте...

У художника Левітана є картина, яка теж називається «Березень». Як дивно схожі ці твори: музична п'єса П. Чайковського і картина Левітана. Як і композитор у звуках, художник у фарбах намагався передати дзвінку холодність березневого повітря і яскравість сонячних променів на білому снігу і очікування тепла, якого ще так небагато у цей березневий день. Але вже. гріють сонячні промені, вже підтає сніг...

І вся природа чекає на справжню весну.

«Квітень»

Відшуміли лютневі завірюхи, затихли перші весняні капелі. Сонце таке яскраве і тепліше гріє. Поспішає, квапиться весна. Добре навкруги! Навіть у місті повітря якесь особливе. А вже за містом!.. У лісі з'явилися перші квіти. Люди несуть додому маленькі сині букетики. Принесуть, поставлять у воду – ось і в кімнаті весна.

Музика квітня схожа на вальс. Мелодія ширшає, росте, немов намагається заповнити увесь простір. Здається, що ароматне повітря наповнює груди, дихається легко-легко і хочеться чи то покружляти у вальсі – плавному, нешвидкому, чи то просто стулити очі і помріяти під цю чудову музику.

Перша квітка весни, маленький блакитний пролісок... Про нього і розповідає нам музика «Квітня».

Ось він виглядає з-під талого снігу, качає голівкою на легкому весняному вітерці, і неясне весняне сонечко грає у крапельках води на його пелюстках.

Під цю музику, мабуть, можна станцювати дуже красивий танок. Спробуй!

«Травень»

Музика «Травня» сумно-задумлива. Композитор назвав її «Білі ночі».

Можна уявити собі вечір, сутінки, у кімнаті ще не запалили лампу, тільки у вікно ллється дивне, сірувато-синє світло. У травні у Петербурзі настають дивні білі ночі. Усі предмети в кімнаті втрачають чіткі обриси, немов розпливаються, і людину охоплює тихий, безпричинний сум. Ось цей настрій і передає музика.

Тихо переливаються один в другий звуки рояля, мелодія то зникає, то з'являється, щоб знову розчинитися у нечітких ніжних переливах.

Музика «Травня» не малює ніяких зображень, не розповідає про щось визначене. Головне у ній – настрій. Музика розповідає про почуття, які викликають у вас білі ночі.

«Червень»

От і прийшло літо. Про що ж розповідає музика «Червня»? Чайковський назвав п'єсу «Баркаролою». Слово це народилось в Італії, і перекладається воно «човнова», або «пісня у човні», тому що «барка», «баркетта» з італійської «човен». Той, хто пробував співати у човні на озері, річці, морі, знає, що голос на воді звучить особливо дзвінко і пісню чути далеко-далеко.

Розмірено, плавно колихається музика. Це колихання супроводжує всю «Баркаролу». Широко й привольно ллється на музичних хвилях мелодія пісні. Слухаєш, – і здається, що сам сидиш у човні, а він пливе, ледь гойдаючись чи то від розмірених ударів весел, чи то від маленьких хвиль, які підняв раптовий теплий і легкий вітерець.

Летить понад водою щаслива пісня. Добрий день, літо!

«Липень»

Літо у розпалі. Спека. Скільки праці у мешканців сіл в цей час! Треба косити.

Музика «Липня» розповідає про працю. І разом з тим це ще одна пісня – композитор назвав її «Піснею косаря». Вона мужня й енергійна. Йдуть полем косарі, сліпуче спалахують на сонці леза їхніх кіс. Під пісню їм крокується по-особливому рівно й весело.

«Серпень»

Цю п'єсу композитор назвав ще «Жнива». Музика її не дуже схожа на пісню. Це скоріше музичний малюнок.

Якщо у «Пісні косаря» відчувається мужність, сила, енергія, то музика «Жнив» звучить м'якше, ласкавіше. Адже косьба завжди вважалася чоловічою справою, а жнива серпом – жіночою.

Тому й музика «Жнив», хоча й дуже швидка, звучить ніжніше, вишуканіше, ніж «Пісня косаря».

Якщо уважніше прислухатися, можна почути передзвін серпів. Рухлива, весела мелодія немов малює пожвавлену картину: квітчасті хустки жінок серед сліпучого жовтого колосся стиглого жита, блискавками спалахують на сонці коси й серпи.

Цікаво, які малюнки захочеться намалювати після прослуховування липневої та серпневої п'єс. Не обов'язково малювати косарів та жниць, нехай це будуть малюнки про літо, про село, щедрі дари літа, чудових птахів, передчуття осені, жовте колосся стиглого жита, широке золоте поле, ліс, квіти.

«Вересень»

Починається «Вересень» із закличного, фанфарного сигналу, більше схожого на звуки гучного рогу. І відразу ж за цим сигналом у музиці абсолютно чітко прослуховується скачка – стрімке, чітке й дзвінке тупотіння копит коней. П'єса називається «Полювання».

Багато людей, усі на конях, з цілою зграєю собак, з кличним криком рогів. Ось таке полювання і малює нам музика «Вересня».

«Жовтень»

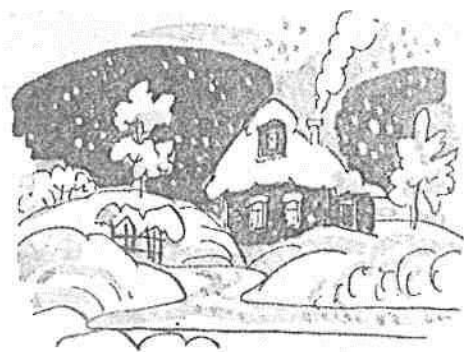
Жовтень – це вже справжня осінь. Не рання, багато прибрана й нарядна, а інша – тускла собою, у клептях опалого листя, сумна, з тихим плачем дрібного дощу, словом, та Попелюшка, яку в нас звуть пізньою осінню.

П'єса «Жовтень» називається ще «Осіння пісня». Тихий спокій відчувається у першій музичній фразі.

Але ось зазвучали два голоси. Один начебто намагається злетіти, розлитися легко і вільно... і відразу ж безсило затихає. Дуже хочеться людині тепла, світла й щастя. Проте темно на душі. Знову злетів – і знову впав. Не підняти, не вдихнути на повні груди... І хочеться плакати від незрозумілої образи... Інший голос більш впевнений – короткі музичні фрази заспокоюють, втішають.

Природу малюють художники, їй присвячують вірші поети. У художників – фарби, у поетів – слово, у композитора лише звуки. Але й ними можна чудово малювати природу. Так само, як це робив у музиці П. Чайковський.

«Листопад»

Хоча листопад – це останній місяць осені, на Україну в цей час приходить зима. Замерзають річки, випадає сніг. Тому й музика «Листопада» називається «На трійці».

Слухаєш її, і здається, начебто сам сидиш у санях, закутаний у теплу ведмежу шубу, а коні несуть тебе засніженою дорогою. Навкруги, скільки охоплює зір, – білі простори, дзвенять під дугами дзвіночки, і чути протяжну пісню візничі. Музика-начебто передає нам почуття, які викликає у подорожнього пісня візничі, його сумні думи й невеселий настрій. Прислухайся, знову чути дзвіночки...

А скільки віршів присвячено дзвону дорожнього дзвіночка... Згадай сам чи запитай у дорослого, у яких піснях співається про дорожній дзвіночок.

«Грудень»

Це остання п'єса з альбому «Пори року». Вона називається «Святки».

Святки – стародавнє свято перед Новим роком. Музика «Грудня», звичайно, не розповідає нам конкретно про святки. Це просто вальс, який можна слухати, а можна під нього і танцювати.

Він нешвидкий, задумливий, зимовий. І трошки сумний. Це зрозуміло – адже розлучатися завжди сумно. А вальс цей останній в альбомі «Пори року». Композитор прощається зі своїми слухачами.

Рекомендації щодо проведення бесід.

Після того як ви прослухаєте п'єси «Пори року» П. Чайковського, запропонуйте дітям до кожної з них знайти відповідний малюнок українського художника і вірш на цю ж тему. А потім подивіться, послухайте, почитайте і подумайте над тим, як різні види мистецтва – музика, живопис і поезія – зображують різні пори року.

**Список творів образотворчого мистецтва, рекомендований для
формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами
комплексу мистецтв**

ПЕЙЗАЖНИЙ ЖАНР

- И. Бокшай «Осінь», «Радванський ліс».
- О. Шовкуненко «Повінь», «Конча Заспа», «Дуби».
- С. Шишко «Пізня осінь», «Осінь над Дніпром», «Падолист».
- Д. Шавикін «Вечір на Дніпрі».
- С. Васильківський «Коропів хутір», «Козача левада», «Село над річкою».
- І. Айвазовський «Перед бурею», «Хвиля».
- А. Куїнджі «Ніч на Дніпрі», «Березовий гай».
- І. Левітан «Зарослий став», «Весна», «Велика вода».
- І. Шишкін «Старі липи», «Лісова поляна».
- І. Грабар «Лютнева блакить»
- Т. Яблонська «Льон».
- М. Пимоненко «Останній промінь». «Жниця».

НАТЮРМОРТ

- О. Новаківський «Натюрморт».
- О. Шовкуненко «Осінні квіти».
- Є. Волобуєв «Натюрморт з корзиною».
- К. Петров-Водкін «Натюрморт зі скрипкою».
- Анрі Матісс «Червоні рибки».
- В. Ван Гог «Соняшники».
- К. Білокур «Півонії». «Сніданок».
- І. Грабар «Хризантеми».

ПОРТРЕТНИЙ ЖАНР

- І. Фірсов «Юний живописець».
 А. Венеціанов «Захарко».
 О. Серов «Діти».
 В. Тропінін «Портрет хлопчика», «Пряля».
 К. Білокур «Портрет племінниці Надії».

ПОБУТОВИЙ ЖАНР

- Т. Яблонська «Писанки», «Ранок».
 М. Богданов-Бельський «Біля дверей школи».
 І. Шевандронова «В сільській бібліотеці».
 В. Маковський «Побачення».
 К. Маковський «Діти, що втікають від грози».
 А. Пластов «Мама».

КАЗКОВО-БИЛИННИЙ ЖАНР

- В. Васнецов «Царівна-жаба», «Килим-літак», «Три царівни підземного царства», «Снігуронька».
 М. Врубель «Царівна-лебідь».

АНІМАЛІСТИЧНИЙ ЖАНР

- Є. Чарушин «Тигрєня. Левєня. Лисєня». О. Ватагін «Тигр. Ведмідь».
 Ілюстрації до казки Р. Кіплінга «Мауглі».
 М. Приймаченко «Фіолетовий звір». «Пава», «Треба леву річку перейти». «Іде звір з рогами». «Ведмеді» на пасіці. Ілюстрації до дитячих книг «Журавель», «Ой, коники-сиваші», «Чорногуз приймає душ».
 В. Литвиненко. Ілюстрації до творів Л. Українки «Біда навчить», І. Франка «Осел і лев», Л. Глібова «Щука», «Цуцик».

Програма спецкурсу

«Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»

Автор-розробник: Тодосієнко Наталія Леонідівна

Програма розрахована на 17 занять тривалістю по 2 години. Сукупна тривалість курсу – 34 години.

МЕТА КУРСУ: формування естетичного сприймання у молодших школярів, як базового компонента естетичного виховання засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

ТЕМИ КУРСУ:

Тема 1. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв як педагогічна проблема. Естетичне виховання – невід’ємна складова частина освітнього процесу, провідний засіб і пріоритетна мета освіти.

Тема 2. Дефінітивний аналіз естетичного сприймання у молодших школярів, як базового компонента естетичного виховання.

Тема 3. Теоретичний стан проблеми дослідження естетичного сприймання особистості людини: аналіз наукових джерел, на основі якого розкрито сучасне розуміння процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів; педагогічні концепції, які спираються на творчу спадщину педагогіки, психології, філософії.

Тема 4. Визначення та сутність основних понять: «естетичне сприймання» в контексті дефінітивних підходів на основі психології, педагогіки, у тому числі історії педагогіки.

Тема 5. Сучасний стан сформованості естетичного сприймання особистості людини та роль мистецтва як фактору формування естетичного сприймання у молодших школярів, а також провідна роль у цьому процесі системи виховної роботи.

Тема 6. Психолого-педагогічні аспекти естетичного сприймання молодших школярів з урахуванням особливостей вікової психології.

Тема 7. Сутність трактування поняття «комплекс мистецтв» та його педагогічний потенціал як наукової категорії.

Тема 8. Методологічні підходи до формування естетичного сприймання особистості молодшого школяра.

Тема 9. Загально-педагогічні й специфічні принципи формування естетичного сприймання дітей молодшого шкільного віку.

Тема 10. Функції процесу формування естетичного сприймання дитини засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Тема 11. Основні компоненти процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Тема 12. Критерії, показники та рівні естетичного сприймання навколишнього світу та мистецтва дітьми молодшого шкільного віку.

Тема 13. Педагогічні умови забезпечення підвищення ефективності формування естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв. Сутність трактування поняття «позакласна виховна робота» та його педагогічний потенціал.

Тема 14. Методика реалізації педагогічних умов формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі та етапи її реалізації.

Тема 15. Модель відтворення процесу формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі.

Тема 16. Форми і методи роботи формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Інтегративний підхід до естетико-виховного процесу.

Тема 17. Організаційно-педагогічна система включення молодших школярів в позакласну мистецьку творчу діяльність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України; виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз та в іноземних наукових періодичних виданнях

1. Тодосієнко Н. Л. Формування у молодших школярів готовності до сприймання музики: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія : Педагогічні науки. Полтава, 2003. Вип. 1-2 (28/29). С. 90 – 94.
2. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання засобами комплексу мистецтв у молодших школярів на уроках музики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2004. № 10. С. 80 – 83.
3. Тодосієнко Н. Л. Роль учителя у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія : Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2005. Вип. 248. С. 173 – 180.
4. Тодосієнко Н. Л. Розвиток учителем естетичного сприймання у молодших школярів засобами інтеграції шкільних курсів музики, образотворчого мистецтва і літератури. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, 2005. Вип. 7. С. 120-126.
5. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчої особистості майбутнього вчителя початкових класів і музики шляхом інтеграції мистецьких дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2005. № 15. С. 66 –69.
6. Тодосієнко Н. Л. Виховання гуманітарно розвиненої особистості майбутнього учителя початкових класів і музики засобами інтеграції мистецьких дисциплін. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*.

Житомир, 2005. № 21. С.132-136.

7. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами поліхудожнього виховання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2007. № 19. С. 86 – 89.

8. Тодосієнко Н. Л. Проблеми формування естетичного світосприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої інтеграції. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця. 2007. Вип. 14. С. 136 – 141.

9. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами художньо-творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця, 2008. Вип. 17. С. 160 –166.

10. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2009. Вип. 2. С.50 – 60.

11. Тодосієнко Н. Л. Використання мистецьких ігор як засобу активізації естетичного сприймання молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2010. № 30. С. 420 – 424.

12. Тодосієнко Н. Л. Використання методу малювання музики як засобу естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2011. № 34. С. 188 – 191.

13. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності в позакласній роботі. *Часопис Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*.

Серія : 14. Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 15 (20). Київ, 2013. С.185 – 190.

14. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного використання мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2016. С. 122–126.

15. Тодосієнко Н. Л., Казьмірчук Н. С., Мальов С. В. Шляхи формування естетичного сприймання молодших школярів засобами українського фольклору. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 51. С. 43-47.

16. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами української пісенної творчості. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2018. Вип. 52. С.192–196.

17. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами вокально-естетичної творчої діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Київ ; Вінниця, 2019. Вип. 53. С.188–193.

18. Тодосієнко Н. Л. Педагогічний потенціал комплексу мистецтв у процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* Вінниця, 2019. № 58. С. 38 – 42.

19. Тодосієнко Н. Л. Особливості формування естетичного сприймання у молодших школярів з особливими потребами засобами мистецтва. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна».* Хмельницький, 2019. С.106 –110.

20. Тодосієнко Н. Л. Комплекс мистецтв як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів у позакласних формах роботи. *Збірник наукових праць Київського національного педагогічного університету*

імені М. П. Драгоманова. Київ. 2019. С.179–185.

21. Тодосієнко Н. Л., Маринчук Т. Т. Методологічні підходи у формуванні естетичного сприймання молодших школярів засобами мистецтва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. № 64. С. 33 – 39.

22. Brovchak L. S., Likhitska, L. M., Starovoit, L. V., Todosiyyenko N. L. Pedagogical Potential of the Arts Complex in the Process of Formation of Aesthetic Perception of Junior Pupils. *Rezeknes Tehnologiji Akademija*. Rezekne, Latvijas Republika, 2020. С. 98–108. (Індексується в міжнародній базі **Web of Science**). URL: <http://journas.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4876/4535>.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Брилін Б. А., Тодосієнко Н. Л. О влиянии функциональной музыки на умственную продуктивность учащихся. *Эстетическое развитие личности и педология: Тезисы и доклады научно-практического семинара НИИ АПН СССР*. Москва, 1991. С. 179–183.

24. Тодосієнко Н. Л. Диференційований підхід і вплив функціональної музики на молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів : зб. матеріалів регіональної наук.-прак. конф.* Вінниця, 1996. С. 179-183.

25. Тодосієнко Н. Л. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до організацій сприймання музики молодшими школярами. *Проблеми професійної підготовки вчителів початкових класів: : зб. матеріалів регіональної наук.-прак. конф.* Вінниця ; Бар, 1998. С. 281-285.

26. Тодосієнко Н. Л. Особливості організації слухання музичних творів у процесі педагогічної практики студентів ФПВПК. *Безперервна педагогічна практика студентів як первинна форма їх професійної підготовки: зб. матеріалів доповідей Всеукр. наук.-метод. конф.* Вінниця, 1999. С. 213–215.

27. Тодосієнко Н. Л. Методологічні основи формування навичок

музичного сприймання у майбутніх вчителів початкових класів. *Формування професійної культури майбутнього вчителя початкових класів: зб. матеріалів наук.-практ. конф.* Вінниця, 1999. С. 105–112.

28. Тодосієнко Н. Л. Музичне сприймання як засіб формування творчої особистості вчителя початкових класів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів : зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.* Вінниця, 2001. С. 284–289.

29. Тодосієнко Н. Л. Шляхи активізації музично-естетичного сприймання молодших школярів на факультативних заняттях з музичного виховання. *Зміст і форми організації позакласної музичної діяльності школярів : зб. мат-лів міжвузівської наук.-практ. конф.* Вінниця, 2002. С. 28–33.

30. Тодосієнко Н. Л. Підготовка вчителя початкових класів і музики до організації естетичного сприймання молодших школярів. *Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів: зб. матеріалів наук.-практ. конф.* Бар ; Глухів, 2004. С. 158–160.

31. Тодосієнко Н. Л. Виховання гуманітарно розвиненої особистості майбутнього вчителя початкових класів і музики засобами інтеграції шкільних предметів художньо-естетичного циклу. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конфер. викл. і студ. Серія: Початкове навчання.* Вінниця, 2005. Вип. 3. С. 62–67.

32. Тодосієнко Н. Л. Естетико-виховний потенціал мистецтва у сучасній початковій школі. *Сучасні вимоги до виховної діяльності вчителя початкових класів : зб. матер. III регіон. наук.-практ. конфер.* Вінниця ; Глухів ; Бар. 2006. С. 201–202.

33. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами мистецької освіти. *Наукові записки. Серія: Початкове навчання: зб. матер. наук. праць конф. викладачів та студентів.* Вінниця, 2006. Вип. 4. С.43–45.

34. Тодосієнко Н. Л. Виховний потенціал мистецтва в контексті поліхудожньої інтеграції. *Наукові записки. Серія : Початкове навчання.* Ч. I.

Вінниця, 2007. Вип. 5. С. 43–45.

35. Тодосієнко Н. Л. Вплив комплексного використання мистецтва на формування художньо-естетичного сприймання молодших школярів. *Наукові записки. Серія : Початкове навчання, в 2 ч. Ч. I.* Вінниця, 2008. Вип. 6. С. 212–215.

36. Тодосієнко Н. Л. Ігровий підхід до організації сприймання музики дітьми шестирічного віку. *Її величність гра (теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти).* Вінниця, 2009. С. 298–309.

37. Тодосієнко Н. Л. Творчий підхід до формування естетичного сприймання молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Вінниця, 2009. С. 233–238.

38. Тодосієнко Н. Л. Використання музичних та мистецьких ігор в процесі формування естетичного сприймання молодших школярів. *Психолого-педагогічні аспекти в етнокультурній традиції: матеріали наук.-практ. семінару Коломийського інституту Державного навчального закладу Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.* Коломия, 2009. С. 100–104.

39. Тодосієнко Н. Л. Особливості формування естетичного сприймання молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Наукові записки: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки і психології. Серія : Початкове навчання. У 2-х частинах. Ч. I.* Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2009. Вип. 7. С. 190–193.

40. Тодосієнко Н. Л. Метод малювання музики як засіб формування естетичного сприймання молодших школярів. *Розвиток мислення обдарованої особистості в процесі діалогу об'єктів навчально-виховного процесу: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* Вінниця, 2010. С. 189–195.

41. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами

малювання музики. *Наукові записки: зб. матер. наук.-практ. конф. викладачів і студентів ВДПУ. Серія : Початкове навчання. Частина I.* Вінниця. Випуск 8: ВДПУ, 2010. С.89–95.

42. Тодосієнко Н. Л. Застосування методу малювання музики в естетичному вихованні молодших школярів. *Наукові записки: зб. матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інститут педагогіки, психології і мистецтв. Серія : Мистецтво.* Вінниця, 2012. Вип. III. С. 80–83.

43. Тодосієнко Н. Л. Музично-ігрова діяльність як формування естетичного сприймання у дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: зб. мат-лів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. Вип. 2. С. 212–218.

44. Тодосієнко Н. Л. Підготовка майбутнього учителя початкових класів до організації музично-ігрової діяльності молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (III школа методичного досвіду): зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). 23-24 квітня 2013 р.* Вінниця, 2013. С. 123–126.

45. Тодосієнко Н. Л. Формування культури естетичного сприймання у молодших школярів засобами мистецтва. *Наукові записки: зб. матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв. Серія : Мистецтво.* Вінниця, 2013. Вип. 4. С. 81–86.

46. Тодосієнко Н. Л. Музично-ігрова діяльність як засіб формування естетичного сприймання у дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 4-5 квітня 2013 р..* Вінниця, 2013. С. 102-108.

47. Тодосієнко Н. Л. Використання інтегрованих художньо-

педагогічних технологій у підготовці майбутніх вчителів початкових класів. *Актуальні проблеми професійної освіти: теорія і практика: зб. матеріалів науково-практичної конференції*. Вінниця ; Бар, 2013. С. 125-130.

48. Тодосієнко Н. Л. Комплексний вплив мистецтва на формування естетичного сприймання дійсності у молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (4 школа методичного досвіду 23-24 жовтня 2014 року : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю)*. Вінниця, 2014. С. 71-76.

49. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Наукові записки: зб. матеріалів звітної наукової конференції викладачів і студентів. Серія : Мистецтво*. Вінниця, 2014. Вип. 5. С. 90–95.

50. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами мистецької діяльності. *Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи: збірник. наук. праць Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького*. Мелітополь, 2014. С. 105–111.

51. Тодосієнко Н. Л. Комплексний вплив мистецтва на формування естетичного сприймання дійсності у молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя. 4 школа методичного досвіду (23-24 жовтня 2014 року.) : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* Вінниця, 2014. С. 71–76.

52. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток молодших школярів засобами музично-ігрової діяльності. *Наукові записки: зб. мат-алів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця, 2014. Вип. 5. С. 90–95.

53. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексного застосування мистецтва. *Наукові записки: зб. мат-алів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця, 2015. Вип. 6. С. 84–89.

54. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей дітей засобами мистецтва у дошкільних навчальних закладах. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейської освітньої стратегії : зб. мат-лів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (1-2 квітня 2015 року)*. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015, Вип. 4. С. 202–207.

55. Тодосієнко Н. Л. Роль музично-ігрової діяльності в естетичному розвитку молодших школярів. *Наукові записки: зб.. мат-лів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця : «Меркьюрі-Поділля», 2015. Вип. 6. С. 149–153.*

56. Тодосієнко Н. Л. Підготовка майбутніх педагогів до творчої роботи з дошкільниками засобами комплексного використання мистецтва. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти (10-11 листопада 2015р.) : мат-ли міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 374–378.*

57. Тодосієнко Н. Л. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами мистецтва в позакласній виховній роботі. *Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді: збірник. наук. праць. Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вінниця-Бар, 2016. С. 106–111.*

58. Тодосієнко Н. Л. Виховний потенціал мистецтва в позакласній роботі з молодшими школярами. *Наукові записки: зб. мат-лів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця : «Меркьюрі-*

Поділля», 2016. Вип. 7. С. 178 –180.

59. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами поліхудожньої діяльності. *Zbiór raportów naukowych: Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2016 roku (30.12.2016 – 31.12.2016)*. Wydawca: Sp. z o. o. «Diamond trading tour». Zakopane. 2016 (132 str.) С. 5– 6.

60. Тодосієнко Н. Л. Естетичний розвиток особистості в історико-філософській спадщині епохи Просвітництва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. Вінниця. Вип. 25. 2017. С. 333–336.

61. Тодосієнко Н. Л. Особливості музично-естетичної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. *Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення: збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (28 лютого 2017 року)*. Хмельницький, 2017. С. 269–273.

62. Тодосієнко Н. Л. Естетико-виховний потенціал мистецьких дисциплін у формуванні гармонійно розвиненої особистості майбутнього вчителя початкових класів. *Наукові записки: зб. мат-алів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Мистецтво. Вінниця : «Меркьюрі-Поділля», 2017. Вип. 8. С. 161–164.

63. Тодосієнко Н. Л., Мальов С. В. Формування естетичного сприймання дітей засобами творчої діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2018. №5.2(57.2). С. 107–111

64. Тодосієнко Н. Л. Український музичний фольклор як засіб формування естетичного сприймання молодших школярів. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (VII школа методичного досвіду): зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної*

конференції з міжнародною участю (21-22 листопада 2018 р.) Вінниця, 2018. С. 91–98.

65. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва як фактор гармонійного розвитку особистості. *Наукові записки: зб. мат-лів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця : «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 9. С. 193–196.

66. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів у процесі вивчення української народної пісні. *Наукові записки: зб. мат-лів науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво*. Вінниця: «Меркьюрі-Поділля», 2019. Вип. 10. С. 174–177.

67. Тодосієнко Н. Л., Граб О. Д. Педагогічний потенціал мистецтва в процесі формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Topical issues of the development of modern science: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної конференції*. Софія, 2019, С. 133–135.

68. Тодосієнко Н. Л., Москалюк А. М. Інтегративні художньо-педагогічні технології як засіб формування естетичного сприймання у молодших школярів. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: зб. наук. праць міжнародної науково-практичної конференції*. Штутгарт, 2020. С. 234–245.

69. Брилін Б. А., Бриліна В. Л., Тодосієнко Н. Л. Інтеграційний потенціал мистецтва в розвитку естетичної культури молодших школярів. *Наукові записки: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів і студентів «Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку»*. Вінниця, 2019. С. 27–32.

70. Тодосієнко Н. Л. Естетичне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва як фактор гармонійного розвитку особистості. *Наукові записки: збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету*

імені Михайла Коцюбинського. Серія : Мистецтво. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю, 2020. Вип. 11. С. 178–182.

71. Тодосієнко Н. Л. Формування естетичного сприймання у молодших школярів в процесі використання інтегративних художньо-педагогічних технологій. *Електронний науковий журнал «New Inception» Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2021. № 2. С. 49–59.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

72. Тодосієнко Н. Л. Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі: методичні рекомендації для викладачів, учителів та студентів. Вінниця: ТОВ «ДРУК», 2020. 162 с.

Апробація результатів дисертаційного дослідження

Основні положення дисертаційного дослідження та його результати висвітлено на 32 науково-практичних конференціях, зокрема з них:

1. *Міжнародних (18)*: «Мистецька освіта: традиції і новації» (Мелітополь, 2014); «Дитина, освіта, соціум» (Київ, 2015); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця, 2016); «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2016); «Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді» (Вінниця-Бар, 2016); «Микола Леонтович і сучасна освіта і культура» (Кам'янець-Подільський, 2017); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця, 2018); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2018); «Інклюзивна освіта: досвід і перспективи» (Вінниця-Хмельницький, 2019); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2019);

«Проектування позитивного життєвого простору особистості» (Полтава, 2019); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2019); «Інклюзивна освіта: досвід і перспективи» (Вінниця, 2019); «Topical issues of the development of modern science» (Софія, 2019); «Проектування позитивного життєвого простору особистості» (Полтава, 2019); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2019); «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (Штутгарт, 2020); International scientific conference «Society, integration, education» (Rezekne. Latvijas Republica. 2020).

2. *Всеукраїнських (6)*: «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Кривий Ріг, 2017); «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (Глухів, 2015); «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (Вінниця, 2016); «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (Вінниця, 2018); «Українська та іноземна мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (Кам'янець-Подільський, 2019); «Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку» (Вінниця, 2019).

3. *Регіональних(1)*: «Підготовка фахівців соціономічних професій в умовах сучасного соціокультурного простору» (Вінниця, 2015).

4. *Міжвузівських(1)*: «Підготовка вчителя нової української школи: проблеми та шляхи їх вирішення» (Хмельницький, 2017,).

5. *Звітних(6)*: науково-практичних конференціях викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2014-2020 рр.) та науково-методичних семінарах.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

29.03.2021 р № 06/14-2

на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тодосієнко Наталії Леонідівни
на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів
засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.07. – теорія і методика виховання

Упродовж 2017-2020 років на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського відбувалося впровадження результатів дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі».

Здійснено апробацію комплексу методів і методики реалізації педагогічних умов активізації естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку. Перевірено ефективність розкриття творчого потенціалу молодших школярів шляхом використання комплексу мистецтв у контексті формування творчої, високодуховної особистості дитини, розвитку культури естетичного сприймання та оволодіння цілісною системою знань про мистецтво.

Методичні рекомендації щодо формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі, які є результатом дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни, заслуговують позитивної оцінки, оскільки містять наукову цінність і новизну, забезпечують удосконалення традиційної методики навчання та виховання дітей, починаючи з молодшого шкільного віку.

Запропонована методика була впроваджена в освітній процес низки загальноосвітніх середніх закладів, а методичні рекомендації й програма спецкурсу «Основи формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» – в освітній процес факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Проректор з наукової роботи

[Handwritten signature]

Алла КОЛОМІЄЦЬ

Громов (0432) 61-80-72

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ №3
ІМ. М. КОЦЮБІНСЬКОГО ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»**

21050, м. Вінниця, вулиця Миколи Оводова, 2

Тел. (0432) 611453
Код ЄДРПОУ 26176297

22.03.2021 №39а

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук Тодосієнко Наталії Леонідівни**

Методичні рекомендації «Методика формування естетичного сприймання у молодшого школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» апробовано, що значно сприяє підвищенню якості мистецької діяльності учнів молодшого шкільного віку, зростання їх художнього та творчого розвитку.

Матеріали дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» за спеціальністю 13.00.07. – теорія і методика виховання впроваджено в освітній процес КЗ «ЗШ І-ІІІ см. №3 ім. М. Коцюбинського ВМР».

**Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського**

Директор закладу

Надія ЛЕПКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
3-45-82, E-mail: post@udpu.edu.ua УДПУ р/р 35228202004420, банк одержувача УУДКСУ
в Черкас. обл. МФО 820172, код 02125639

27.05.2019 № 1088 / 01

На № _____ від _____

Г

Г .

ДОВІДКА

Г

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тодосієнко Наталії Леонідівни
на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших
школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»,
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання**

У навчальному процесі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» протягом 2017–2019 років.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання було здійснено підбір, розробку й апробацію комплексу методів та методики активізації, дослідження рівня естетичного сприймання у дітей молодшого шкільного віку, педагогічного потенціалу використання комплексу мистецтв у контексті формування творчої, високодуховної особистості дитини, культури естетичного сприймання молодших школярів та оволодіння цілісною системою знань про мистецтво.

Розроблені автором методичні рекомендації «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» впроваджено в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

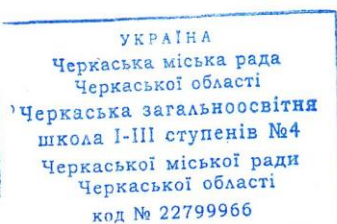
Дослідником висвітлено отримані результати, що виявили певні зміни та позитивну динаміку зростання рівня естетичного сприймання, формування художньо-естетичної оцінки у дітей молодшого шкільного віку.

Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

0727 Ректор

проф. О. І. Безлюдний

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тодосієнко

Наталії Леонідівни

на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07. – теорія і методика виховання

В умовах концептуального реформування освітньої галузі в Україні перед закладом загальної середньої освіти постало завдання докорінного переосмислення освітньої парадигми з метою актуалізації змісту, технологій становлення особистості випускника як суб'єкта й проектувальника власного життя, який здатен творчо розв'язувати проблеми, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

Сучасний розвиток суспільства, процеси світової інтеграції та глобалізації, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності людини, сприяють тому, що мистецька освіта стає пріоритетним напрямком розвитку духовно-культурного життя держави. У цьому контексті важливого значення набуває удосконалення існуючих методик навчання та виховання дітей, починаючи з молодшого шкільного віку.

Матеріали дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» за спеціальністю 13.00.07. – теорія і методика виховання впроваджено в освітній процес Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів №4.

У методичних рекомендаціях «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» висвітлено актуальні проблеми естетичного виховання особистості молодшого школяра, пошук нових підходів до навчання і виховання дітей та впровадження їх у освітній процес сучасної школи, максимальне використання творчого потенціалу учнів у початковій школі, формування і розвиток у школярів естетичного сприймання дійсності, естетичного ставлення до навколишнього середовища, природи, мистецтва, та застосування принципу кореляції різних видів мистецтва.

Підсумки щодо впровадження окремих положень дисертаційної роботи Тодосієнко Наталії Леонідівни було заслухано, обговорено і затверджено на засіданні педагогічної ради Черкаської загальноосвітньої школи I-III ступенів №4 (Протокол № 3 від 27 березня 2019 р.)

Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Керівник закладу Черкаської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів №4

В. І. Сабадаш

Адреса: 18005 м. Черкаси, вул. Кривалівська, 16.

Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка
Степана Дем'янчука»

Адреса: Україна, 33027, м. Рівне,
вул. академіка Степана Дем'янчука, 4
тел./факс: (0362) 63-01-86
р/р 26002619988829 ПАТ Промінвестбанк
м. Рівне, МФО 300012, код ЗКПО 24171048

*The Higher Educational Establishment of private
form of property "International University of
Economics & Humanities named
after academician Stepan Demianchuk"*

Address: Ukraine, 33028, Rivne
Academician Stepan Demianchuk street, 4
Tel/fax (+80362) 63-01-86
26002619988829 in Prominvestbank
Rivne, MFO 300012, code 24171048

E-mail: mail@regi.rovno.ua

№ _____ від _____ 2019 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тодосієнко Наталії Леонідівни

на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів
засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», на здобуття
наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
13.00.07 – теорія і методика виховання

На базі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука упродовж 2017 – 2019 н.р. здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Тодосієнко Наталії Леонідівни. Проходила апробацію програма дослідження формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організації музично-естетичного простору закладів загальної середньої освіти, а також запропонований автором комплекс творчих педагогічних завдань, які використовувалися в роботі викладачів курсу музичного мистецтва.

Результатом дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання є методичні рекомендації «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», що впроваджено в освітній процес педагогічного факультету під час викладання курсу «Методика музичного виховання». Запропонована методика спрямована на створення фундаменту для подальшого розвитку інтересу до естетичних цінностей, творів образотворчого мистецтва, музичної скарбниці українських та світових композиторів-класиків, сучасних творів для дітей, дитячого музичного фольклору, народно-пісенної творчості, мистецької ігрової діяльності.

Матеріали дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання у навчальному процесі педагогічних ЗВО. Довідку про впровадження затверджено на засіданні кафедри початкової та дошкільної освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (протокол №11 від «12» червня 2019 року). Довідка видана для подання до Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ректор ПВНЗ «Міжнародний
економіко-гуманітарний
університет імені академіка
Степана Дем'янчука»

Доктор педагогічних наук,
професор Дем'янчук А. С.

Підпис *Дем'янчук А.С.* засвідчую.

Начальник відділу кадрів
Міжнародного економіко-
гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

Дем'янчук А.С.

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ
ІНСТИТУТ ІМ. ФЕРЕНЦА
РАКОЦІ ІІ**

90202 Україна, м. Берегово,
пл. Кошута №6, А/с: 33. тел./факс
(031-41)2-34-62, тел.: 4-28-29
✉ foiskola@kmf.uz.ua
www.kmf.uz.ua

**II. RÁKÓCZI FERENC
KÁRPÁTALJAI
MAGYAR FOISKOLA**

90202 Ukrajna, Beregszász, Kossuth
tér 6, Pf.33. tel./fax (00-380-3141)
2-34-62, tel.: 4-28-29
✉ foiskola@kmf.uz.ua
www.kmf.uz.ua

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тодосієнко
Наталії Леонідівни**

**на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів
засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», на здобуття
наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
13.00.07 – теорія і методика виховання**

№ 134/UA/2019 від 15 травня 2019 року

Наукові результати дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» впроваджувалися у навчальний процес Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ впродовж 2017–2018 н.р. при викладанні циклу педагогічних дисциплін.

Дисертаційне дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни присвячено актуальній проблемі, що пов'язана з реформаційними процесами української освіти і покликано сприяти оновленню теоретичних і методичних підходів до підготовки майбутніх учителів початкової школи. Зацікавленість і творча участь студентів у проведенні занять, відповідно до запропонованої автором технології формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі підтверджують актуальність і практичну цінність наукового доробку здобувача.

Розроблені та запропоновані автором методичні рекомендації «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» апробовано, що значно сприяє підвищенню якості рівня естетичного виховання учнів початкових класів, організації мистецької діяльності дітей молодшого шкільного віку, зростання їх художньо творчого розвитку.

Матеріали дослідження можуть бути використані для подальших науково-педагогічних пошуків, зокрема, для створення нових і перегляду чинних програм навчальних курсів та спецкурсів з педагогічних та методичних дисциплін у закладах вищої освіти, а також при організації позаурочної освітньо-виховної роботи серед студентів.

Результати дисертаційного дослідження, запропоновані автором, отримали високу оцінку викладачів кафедри педагогіки і психології та студентів і в подальшому будуть використовуватися в освітньому процесі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

Ректор Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці ІІ

I. I. Орос

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
 Розрахунковий рахунок 35415031032413, 35420231032413, 35427331032413 ГУДКСУ в Харківській області
 МФО 851011 Код 02125591

19.06.2019 № 01-13/391

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Тодосієнко Наталії Леонідівни
на тему «Формування естетичного сприймання у молодших
школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі»
(спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Упродовж 2017–2018 н.р. в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради здійснювалося впровадження результатів дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Ефективності професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи сприяло використання методичних рекомендацій «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі», які є практично-значимим результатом дисертаційного дослідження Н.Л. Тодосієнко.

Викладачі та студенти Харківської гуманітарно-педагогічної академії послуговувалися матеріалами, положеннями та висновками наукового дослідження дисертантки під час проведення лекційних і практичних занять, при підготовці курсових і кваліфікаційних робіт з апробованої тематики.

Апробація результатів дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни отримала позитивні відгуки науково-педагогічних працівників академії та забезпечили підвищення якості освітнього процесу, що дозволяє зробити висновок про наукову цінність, теоретичну та практичну його значимість у підготовці майбутніх педагогів до формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі. Запропонована методика може бути впроваджена в процес навчання сучасної української школи та збагатить освітній процес педагогічних ЗВО.

Проректор з
науково-педагогічної роботи

I. О. Степанець

УКРАЇНА
КУНКІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ВІДДІЛ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТ. С. КУЗЬМИНЦІ
 І пров. Слободи, 4, с. Кузьминці, Гайсинський район, Вінницька область, 23712, тел. (04334) 73-2-43
<http://kzm.gnedu.vn.ua> E-mail: kuzmintzi@ukr.net Код ЄДРПОУ 26234416

02.07.2019 № 04/118
 на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження на
здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Тодосієнко Наталії Леонідівни

Матеріали дисертаційного дослідження Тодосієнко Наталії Леонідівни на тему: «Формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» за спеціальністю 13.00.07. – теорія і методика виховання впроваджено в освітній процес СЗШ І – ІІІ ст. с. Кузьминці Гайсинського району Вінницької області

Розроблені та запропоновані автором методичні рекомендації «Методика формування естетичного сприймання у молодших школярів засобами комплексу мистецтв у позакласній виховній роботі» апробовано, що значно сприяє підвищенню якості рівня естетичного виховання учнів початкових класів, організації мистецької діяльності учнів молодшого шкільного віку, зростання їх художнього та творчого розвитку.

Довідка видана для подання до Вінницького державного
педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Директор школи

С. Г. Волошанюк